D. Hausdorff

JIZKOR

Platenatlas van drie en een halve eeuw geschiedenis van de joodse gemeente in Rotterdam van 1610 tot ±1960

Bosch & Keuning n.v., Baarn

D. Hausdorff

JIZKOR

Platenatlas van drie en een halve eeuw geschiedenis van de joodse gemeente in Rotterdam van 1610 tot ±1960

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Bosch & Keuning n.v., Baarn

Aan mijn vrouw
Ter nagedachtenis aan mijn ouders

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

De Van Witsenstichting heeft ernaar gestreefd de auteursrechten op de fotografische werken volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de stichting wenden.

© 1978 Van Witsenstichting, Rotterdam
Omslag en typografie: Peter Koch
Verspreiding voor België: Uitgeverij Westland, Schoten

ISBN 90 246 4295 7

JIZKOR

Abraham Meijer
van Witsen
Boekverkoper en
Antiquaar
geboren 15-8-1891.

Door de oorlog en de bezetting is hij de laatste van een geslacht van boekverkopers in Rotterdam.
Hij is een man met liefde voor het boek en heeft een behoefte dit op anderen over te brengen.
Om die reden besloot hij in 1957, na overleg met zijn vrouw en enkele Rotterdamse collega's,bij de verkoop van het pand waarin zijn zaak gevestigd was, een flink bedrag beschikbaar te stellen voor de Van Witsenstichting.
De bedoeling hiervan was zijn naam in Rotterdam te bewaren èn vooral een mogelijkheid te scheppen om het lezen in de ruimste zin des woords te bevorderen.
De Stichting tracht dit doel te verwezenlijken door het verlenen van prijzen, subsidies of met andere middelen.
Mede door een garantie van de Van Witsenstichting werd de uitgave van dit boek mogelijk gemaakt.

Afkortingen

R.J	=Rotterdams Jaarboekje.
Bijdr.	=Bijdragen en Mededelingen van het Genootschap voor de Joodse Wetenschap in Nederland.
St.Ros.	=Studia Rosenthaliana.
N.I.J.	=Nederl. Israel. Jaarboekje.
Zw.	=Hoofdstukken uit de Geschiedenis der Joden in Nederland. door Jac Zwarts.
B. en F.	=Geschiedenis der Joden in Nederland door Brugmans en Frank.
E. Italie	=Geschiedenis der Isr. Gemeente te Rotterdam. Uit Rotterdam in den Loop der Eeuwen. 1907.
W.v.I.H.	=Weekblad voor Isr. Huisgezinnen.
Inv.N.I.G.	=Inventaris van de Archieven van de N.I.G. van 1737-1971 door A.M. van der Woel.
N.I.W.	=Nieuw Isr. Weekblad.
Pohl	=Die Portugiesen in Antwerpen door Hans Pohl.

Voorwoord

Deze platenatlas dankt zijn ontstaan aan een initiatief van de Van Witsenstichting. De geschiedenis van de joodse gemeente te Rotterdam vanaf het begin van de zeventiende tot het midden van de twintigste eeuw is het onderwerp van deze atlas, die niet zonder goede reden 'Jizkor' is genoemd. Wanneer een overledene op zijn sterfdag in de synagoge wordt herdacht, dan geschiedt dit door een formule, die begint met het woord 'Jizkor', 'Hij moge gedenken'. Ze luidt: 'God moge ten goede gedenken de ziel van A, de zoon van B. Moge zijn ziel opgenomen zijn in de wereld van het eeuwige leven bij de zielen van Abraham, Izak, Jacob, Sara, Rebekka, Rachel en Lea en de overige goede mannen en vrouwen in Gan Eden, het Paradijs.'

In liefde en belangstelling voor de geschiedenis van de joodse gemeente ben ik opgevoed door mijn vader, S. Hausdorff z.l., die daarover een interessante collectie archiefstukken, boeken, brochures etc. had bijeengebracht.
Het in één publicatie bijeenbrengen van door mij in boeken, tijdschrift- en kranteartikelen en archiefstukken aangetroffen gegevens over de Rotterdamse kehilla was reeds langere tijd mijn wens. De door de Van Witsenstichting verleende opdracht ervoer ik dan ook als een welkome en vererende kans. Zonder hulp van derden zou het mij niet gelukt zijn, mijn werkstuk reeds nu op te leveren. Drs. R. A. D. Renting, gemeentearchivaris van Rotterdam, dank ik voor de medewerking, die ik van de Gemeentelijke Archiefdienst in meer dan één opzicht mocht ontvangen. In het bijzonder maakt de heer A. M. van der Woel voor het verzorgen van enige transcripties en voor het nazien van het manuscript aanspraak op mijn erkentelijkheid.
Behalve over de geschiedenis van de Rotterdamse gemeente werd materiaal opgenomen van een aantal kleine joodse gemeenten in de omgeving van Rotterdam. Helaas is hierover weinig te vinden. Dank zij enige archivarissen en museumconservators uit die gemeenten kon dit onderdeel toch nog gerealiseerd worden. Hen komt met alle anderen, die mij zo bereidwillig geholpen hebben, mijn welgemeende dank toe. Eén naam wil ik niet nalaten te noemen, dat is die van professor M. H. Gans, die mij niet alleen steeds met informatie terzijde heeft gestaan, maar ook een aantal interessante foto's beschikbaar heeft willen stellen.
De afbeeldingen zijn overigens voornamelijk ontleend aan archieven en verzamelingen van de Nederlands-Israëlitische gemeente Rotterdam, het gemeentearchief aldaar en aan de privé-collectie Hausdorff.

52.

1610

16 dag 26 dag

Nadt dat de ghecommitteerde opt stuck der redemptie vande
heere ende ordonnantie van gaering gheslagen hadde vuytgeset ende
voorghegaen sijnder concept bij hun gemaeckt ende dat
mede alle abusen tenemael verandert, doe
de selve selvige nu opt voorgaende goedtgevonden ghe approbeert
ende gratificeert, ende nadt selvige hare E. E. ghepubliceert
gheboden ende gheordonneert nu ingevalle ymant dat nadt in tegenwoordich
oft present alle ende yder selvige te doen.

Actum ut supra.

Vergadering gehouden den 22en Augusti 1610.
ten alle de broederschappen personaris dempts
broeders Willem Huygens, Abel van Gent, present
ende assistent.

Tsluyts dese ende
voorgaende vergadering
als dan factum
gestorven.

Item voort vergadering sijn voorgecomen d'ancien
ende priviligien gheruempt ende poortmaeckers natie
die acten metten voorn. stadt comen voornt ende nadt dat
de selfde waren gheexcuseert, sijn de selfde ghapprobeert
ende gratificeert inder voegen hier voren
gespecificeert ende verclaert.

Dese selve ghedeputeerde broederschappen der stadt Rotterdam
den 20en dese dat sij tot verdeling vande trafique
ende negotiatie binnen dese stadt dienstich vinden de coopluyden
vande Portugaesche natie met dien privilegien onder
brieven te mainteren ommen binnen de voorn. stadt te
comen resideren soo gedaen sij de selfde coopluyden
die acten stadt comen voornt ende gaven afschrifte hiervant
soo sij gedaen vergunninge bij dese de naebeschreven brieven.

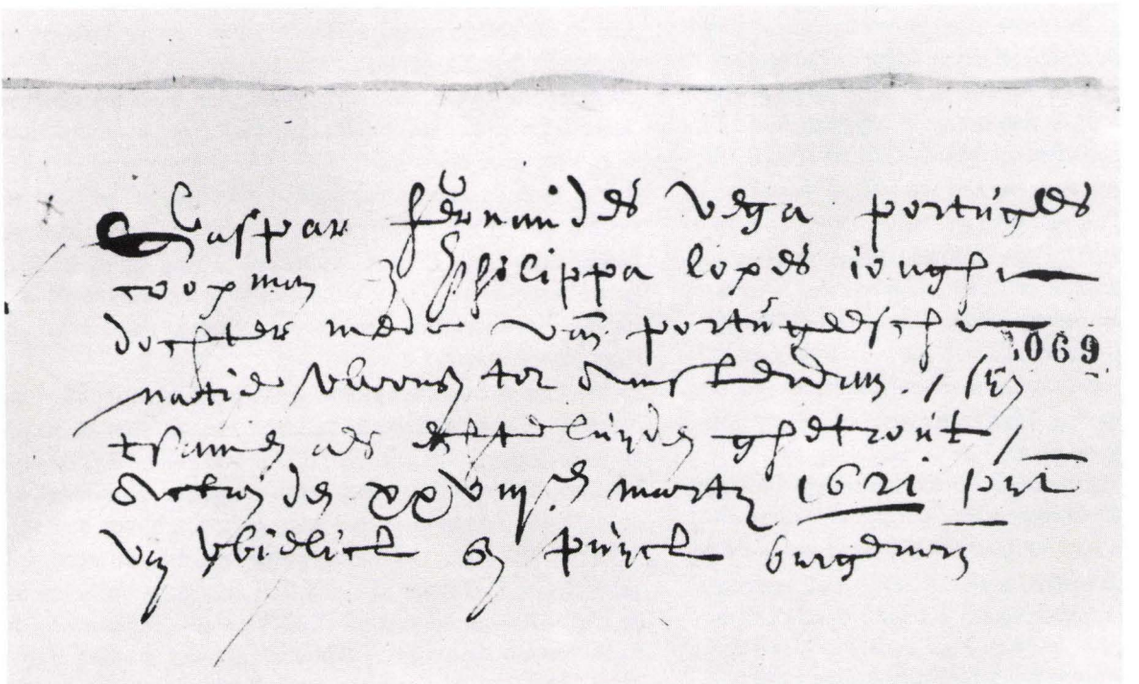
Item eerstelijck vergunnen sij den selven Liberteyt ende brieven
van conservatie inder beste forme soo binnen acte brieven
gaven gheesse, consenteren ende toe dien eynde dat sij Liberteyt
sullen mogen opt factoy van Schelen, ende dat sij op Zaterdach
sabbot dagen ende voor gedurende Paesse drie groote Paesdagen

Binnen

Inleiding

1: *Burgemeesters en vroedschappen van de stad Rotterdam laten de Portugese joden toe tot de stad, 1610. Hun worden o.a. de volgende privileges verleend: godsdienstvrijheid en de inrichting van een synagoge en een begraafplaats.*
'Vergadering gehouden den 26e Augusti 1610; Present alle de Vroetschappe, pensionaris, dempto Vroesen, Willem Huygensz., Roos, Van Hall, Punt ende Bisschop. (in margine: Tusschen dese ende voorgaende vergadering es Jan Jacops. Mus gestorven).
In de voorszeide vergadering sijn voorgelesen d'articulen ende privilegiën geraempt om de Poortugaelse natie die alhier metterwoon sullen comen woonen daermede te beneficiëren ende naerdat de selfde waren gehoort; sijn de selfde geapprobeert ende geratificeert inder vougen hiernaer gespecificeert ende verclaert.
Burgemeesteren, Raeden ende Vroetschappen der Stadt Rotterdam doen te weten dat wij tot vordering vande trafique ende negotiatie binnen desen stadt dienstich vinden de coopluyden vande Poortugaelische natie met eenige privilegiën ende vrijheden te inviteren omme binnen de voorseide stede te coomen resideren soe hebben wij de selfden coopluyden die alhier sullen comen wonen ende haere afkomste (nakomelingen) vergunt soo wij hem vergunnen bij desen de naervolgende vrijheden.
In den eersten vergunnen wij denselven liberteijt ende vrijheijt van conscientie in de beste forme soo binnen als buijten haer huijsen, consenterende hen tot dien eijnde dat sij leven sullen mogen op 't facoen van de Hebreën...'

Alle in eenzelfde plaats wonende joden verenigden zich tot een joodse of Israëlitische gemeente, kehilla geheten. Als gevolg van de rond 1800 doorgevoerde emancipatie noemden de leden van deze gemeenten zich bij voorkeur niet meer 'joden', maar 'Israëlieten'. Na 1900 begon de gêne voor het woord 'jood' af te nemen en ging men zich weer jood noemen.
Beziet men de namen van joodse instellingen, gesticht voor 1900, dan ontmoet men slechts Israëlitische. Bijv. de Nederlands-Israëlitische gemeente, het Gesticht voor Israëlitische Oude Lieden en Zieken, de Vereniging tot Spijsverzorging van minvermogende Israëlieten. Na 1900 komt als eerste in 1905 Joods Gemeentebelang, later ook Joodse Vrouwenbond, Joodse Jeugdkring enz. Soms gaf men de vereniging een Hebreeuwse naam.
Er bestonden 2 soorten joodse gemeenten, afhankelijk van het land van oorsprong van de joden. Omstreeks 1600 kwamen hier de voor de Inquisitie uit Spanje en Portugal gevluchte joden. Zij vormden de *Portugees-joodse gemeente*. Ze behoorden vaak tot de hoogste Spaanse adel, waren vaak schatrijke kooplieden en algemeen hoog ontwikkelde mensen. Ze voelden zich zeer verheven boven een volgende groep, die zich in de Nederlanden kwam vestigen. Deze bestond uit arme joden uit Duitsland en Polen, gevlucht uit Duitsland na de 30-jarige oorlog, uit Polen na de moordpartijen vooral in de Oekraïne van de hetman Chmelnitskie. Zij vormden de Hoogduitse gemeente.
In Rotterdam bestond een Portugese gemeente vanaf 1649 tot medio 18de eeuw en van 1868-1889 (bet tefilla, huis van het gebed genoemd).
De *Hoogduitse Gemeente* is omstreeks 1660 gesticht.
De leiding van de gemeente is tegenwoordig verdeeld in een administratieve en een geestelijke. De administratieve leiding wordt gevormd door de *kerkeraad,* tegenwoordig, omdat het jodendom meer is dan een kerk, ook eenvoudig raad van de gemeente genoemd. Ze wordt nu gekozen uit de leden. In Rotterdam bestaat de raad uit 9 personen. Het dagelijks bestuur wordt gevormd door 3 van deze personen, gekozen uit de raad. Ze worden *parnassijns* of parnassiem genoemd (enkelvoud: parnas).
Het bestuur berust nu dus bij de raad. Parnassijns zijn slechts de uitvoerende instantie en hebben de dagelijkse leiding. Dit is zo sinds het reglement van 1859. Daarvóór was het anders. Zo plaatste het reglement van 1815 het bestuur bij het college van 4 parnassijns en één parnas-thesaurier (art. 27) en was de macht van de grote kerkeraad gering.
Vóór de emancipatie hadden parnassijns of ouderlingen een grote macht ook over het particuliere levensgedrag van de leden. Na de Franse revolutie heeft deze macht opgehouden te bestaan.
De geestelijke leiding berust bij de *rabbi* of *opperrabbijn.* In de tijd dat er onder de opperrabbijn rabbijnen stonden had de term opperrabbijn zin. Nu de meeste gemeenten geen rabbijn onder de opperrabbijn hebben, is de naam in die gemeente zinloos geworden, maar ze is tot nu toe vrijwel overal gehandhaafd.
Er waren vroeger naast de O.R. rabbijnen nodig, dajaniem (enkelvoud: dajan), rechters genoemd, omdat de taak van de geestelijke leiding vaak op juridisch gebied lag en volgens de joodse wet moest een gerechtshof, een bet dien, in het algemeen uit 3 geleerden bestaan. Het ging daarbij vaak om belangrijke financiële beslissingen.
Voor de verzorging van het onderwijs bestond er meestal een schoolcommissie, voor sociale zorg het armbestuur, tegenwoordig de sociale commissie. Naast deze officiële instanties waren er talrijke particuliere verenigingen.

Munt Slagh eenmael op een goede ende vast Ordre
ende Reglement magh werden gebracht.

Opt 13e Poinct. Sijn de selve Gedeputeerden gelast
met de andere Leeden te helpen Ordre Raamen
Dat die vande Joodsche Natie geen Christenen tot
haare Secte off geloof sullen mogen locken te
trekken off verleijden, Ende voorts te hooren wat
verders aangaande de selve Natie, bij de andere Leden
sal werden geopent, Ende daar van aen de selve Vergaede
ringe te doen Rapport, Actum &c.

Opt 14e Poinct. Sijn de Voorschreeve Gedeputeerden
gelast, te Consenteeren dat de Heeren Edelen onder

1 De eerste vestiging

A. De Portugese gemeente

In de officiële stukken van Rotterdam worden voor het eerst joden genoemd in 1610. Het waren Spaans-Portugese joden uit Antwerpen, die van de overheid toestemming kregen zich hier te vestigen. Een tweede groep volgde en kreeg in 1647 deze toestemming. Het was niet toevallig dat zij juist in die jaren Antwerpen verlieten. De eens zo welvarende handelsstad was door de afsluiting van de Schelde sinds 1585 sterk in verval, vooral omdat deze blokkade bij het Twaalfjarig Bestand (1609) en de Westfaalse Vrede (1648) niet werd opgeheven. De drang om zich in de Noordelijke Nederlanden te vestigen werd zowel bepaald door economische als godsdienstige motieven. De tolerantie ten opzichte van andersdenkenden was hier groter dan waar ook.
Hans Pohl schrijft in *Die Portugiesen in Antwerpen (1567-1648):*
'Onder ''Portugese of Portugaelse natie'' moet hier verstaan worden de groep Portugese kooplieden in Antwerpen, die een hechte organisatie vormden en als 'natie' aangeduid werden. Ze genoten sinds 1511 vele voorrechten, zoals de bevoegdheid tot een eigen rechtspraak in niet-criminele zaken, en verder vrijstellingen als van de op de burgers van Antwerpen drukkende bier- en wijnaccijnzen, van de grondbelasting en van dienstdoen in de burgerwacht.

Aan het hoofd van de 'natie' stonden twee consuls, door de leden van de 'natie' gekozen. Verder wees de Portugese koning soms een 'factor' (een vertegenwoordiger) aan, die tot ± 1560 grote invloed had. De consuls waren de vertegenwoordigers van de 'natie' tegenover de koning en andere autoriteiten, alsook rechters in civiele zaken.
De groep was niet groot, telde in het midden van de 17e eeuw 40 tot 50 families en bestond meest uit kooplieden. Maar er waren ook bankiers, makelaars, uitgevers, diamantbewerkers en artsen onder. Ze hadden grote invloed in de toen vooraanstaande Scheldestad. De later te noemen Gil Lopes Pinto was er consul in de jaren 1630, 1635 en 1640; zijn broer Rodrique Alvarez Pinto in 1634, 1639 en 1643'.
Rotterdam zag er zijn voordeel in om de Portugese joden met hun uitstekende handelsrelaties op te nemen en zo besloten 'Burgemeesteren, Raeden ende Vroetschappen der Stadt Rotterdam de coopluyden van de Poortugaelsche natie met eenige privilegiën te inviteren omme binnen de voorseide stede te coomen resideren', waarop godsdienstvrijheid werd toegestaan, het vestigen van een synagoge, een eigen begraafplaats etc. *(afb. 1).*
Maar blijkbaar werd niet aan de verwachtingen voldaan, want reeds in 1612 werd de concessie van een zevental families ingetrokken. De meesten vertrokken naar Amsterdam. Op hun grafstenen te Ouderkerk staat achter hun naam 'van Rotterdam'.

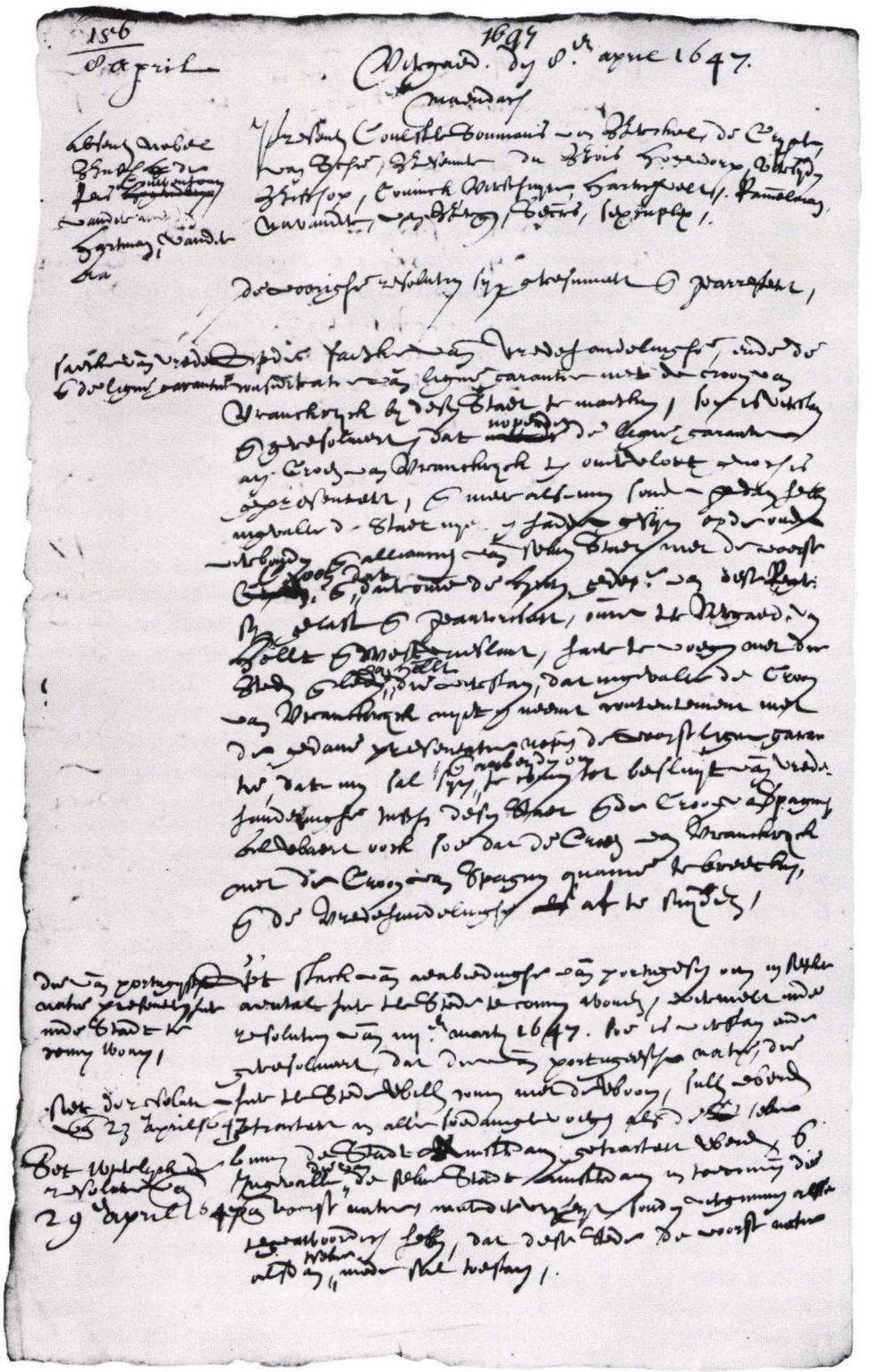
Toch bleven er hier Portugese joden wonen. Gracia Rodriques Vega had een begraafplaats gekocht aan de Jan van Loonslaan. In 1621 werd voor burgemeesteren een huwelijk voltrokken tussen Caspar Fernandes Vega (vermoedelijk een broer van Gracia[1]) en Philippa Lopes uit Amsterdam *(afb. 2).* In 1619 blijken er nog zoveel joden in Rotterdam te wonen, dat de vroedschap besluit maatregelen te beramen: 'dat die van de Joodsche Natie geen christenen tot haare Secte off geloof sullen moogen soeken te trekken off verleyden' *(afb. 3).* En toen een nieuwe groep zich in 1647 hier vestigde met een nieuwe toestemming *(afb. 4)* was er een snoga op de zolder van David Namias, alias Joao Veiga, en woonde de familie Soares hier al zeker 4 jaar.

2: *'Caspar Fernandes Vega Portugees coopman ende Philippa Lopes, ionghe dochter, mede van de Portugeesche natie, woonende tot Amsterdam, sijn 'tsamen als echteluyden ghetrout, Actum den 28e Martii 1621, Present Van Wielick ende Puyck, Burgemeesteren.'*

3: *De joden wordt verboden christenen tot de joodse godsdienst te bekeren, 1619. Opgenomen in het in 1615 geordonneerde reglement. Resolutiën van Burgemeesters, 16 november 1619.*

De komst van de familie De Pinto

Onder de joden die zich begin 1647 in Rotterdam vestigden waren ook de bekend geworden gebroeders De Pinto. Zij brachten in de joodse gemeenschap een grote verandering teweeg. De Portugese joden Gil Lopes en Rodrique Alvares de Pinto waren meer nog dan uit economische motieven om religieuze redenen naar deze gewesten gekomen. Om hun wens te verwezenlijken, tot het jodendom in alle openlijkheid terug te keren, lieten ze direct een rabbijn, David Pardo, uit Amsterdam overkomen, door wie zij zich met hun zoons lieten besnijden.
Gil Lopes nam de naam Abraham aan, Rodrique Alvares de naam David *(afb. 5)*. Ze

4: *De Portugese joden worden opnieuw tot Rotterdam toegelaten, 1647, op dezelfde voorwaarden als in Amsterdam. Resolutiën van de Vroedschap, 8 april 1647.* (in margine: Die van de Portugysse natie presenteren het inde stadt te comen wonen – siet de resolutie vande 23e April 1647 – tot uuterlyck de resolutie vande 29e April 1647).
'Op 't stuck vande aenbiedinghe vande Portugesen van in seecker aental hier ter stede te comen wonen, vermelt inde resolutiën van de 4e Marty 1647 soo is verstaan ende geresolveert, dat die van de Portugeesse natie, die hier ter stede willen comen met de woon, sullen werden getracteert in alle soodanige voegen als deselven binnen de Stadt Amsterdam getracteert werden ende ingevalle die van deselve stadt Amsterdam in toecomende (in de toekomst) die voorseide natie meerder vrijheyt souden vergunnen alsse tegen woordich hebben, dat dese stede de voorseide natie alsdan 't selve mede sal toestaen.'

bewoonden een dubbel herenhuis aan de zuidzijde van de Wijnhaven, nr. 62, hoek Bierstraat *(afb. 6)*.
Maar David werd ernstig ziek, men gaf hem zoals gebruikelijk een naam erbij en wel Immanuel. Hij overleed in 1649 en werd begraven op de begraafplaats aan de Jan van Loonslaan *(afb. 7)*. Zijn zerk ligt thans in de grote zaal op de begraafplaats aan het Toepad en vermeldt als datum: '19 Homer 5409', dat is de 19e dag van de omertijd, d.i. de tijd tussen Pasen en het Wekenfeest 1649.
Abraham de Pinto was de rijkste inwoner van Rotterdam en hij streefde er naar om hier een waardige joodse gemeente te stichten. Zijn grootste belangstelling ging niet uit naar het zakenleven, maar hij besteedde de meeste tijd aan studie van de joodse

5: *Rodrique Alvares Pinto, die zich later David de Pinto noemde.*

literatuur en hij verdiepte zich steeds meer in de joodse gedachtenwereld. Hij stichtte in zijn huis een instituut, de jesiba de Los Pintos, een midrash, een internaat waar 12 arme begaafde jongens de hele dag de talmoed bestudeerden.[2] De leiding van het instituut was opgedragen aan een zoon van rabbijn David Pardo, n.l. rabbijn Jossijahoe Pardo (zie hoofdstuk 3), die ook rabbijn van de gemeente werd. Zijn broer Jozeph werd gazan.

6: *Hoekhuis Wijnhaven-Bierstraat, woonhuis van Abraham de Pinto, zetel van de jesiba de Los Pintos.*

Abraham overleed in 1668 en ook hij werd ter aarde besteld op de begraafplaats aan de Jan van Loonslaan naast zijn broeder *(afb. 7–9)*.
Een jaar later werd de jesiba overgebracht naar Amsterdam en ook rabbijn J. Pardo vertrok toen daarheen.
Een zoon van Abraham, Izak de Pinto, heeft een geschiedenis van zijn familie geschreven, waardoor we heel wat bijzonderheden van de familie kennen.[3] Zijn zuster Rachel trad op 6 juni 1648 in het huwelijk met Izak, zoon van Abraham Pereira. De huwelijksacte, de ketoeba, is bewaard gebleven en nog te zien in het Nationaal Museum in Jeruzalem *(afb. 10)*. Ze is prachtig versierd door Shalom Italia.[4]
Deze ketoeba, afgebeeld in 'The Ketuba' van David Davidovitch, is zonder twijfel van 1648 (en niet van 1658 zoals Davidovitch meent te moeten verbeteren). De tekst is duidelijk leesbaar. Bovendien was de bruidegom Izak Pereira in 1658 reeds lang overleden. Rachel de Pinto hertrouwde in 1653 met de schatrijke Antonio Lopes Suasso, die erom bekend is dat hij in 1688 twee miljoen geleend zou hebben aan de stadhouder-koning Willem III. In 1674 bezit Suasso het grootste vermogen van de

7: *Grafzerk van David Immanuel de Pinto.*

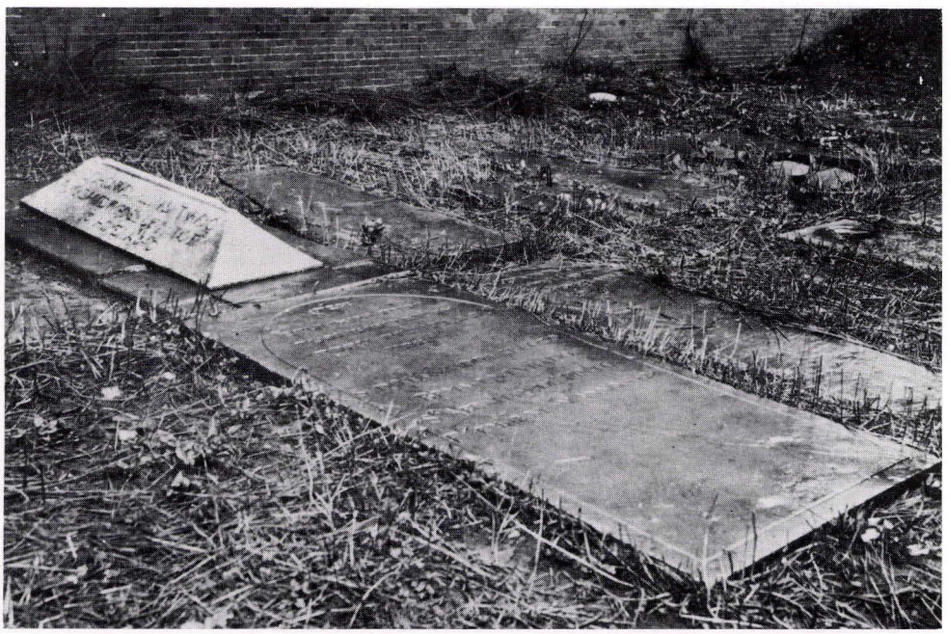

8: *Grafzerk van Abraham de Pinto.*

9: *Grafzerken van David en Abraham de Pinto.*

Portugese joden en wel *f* 231.000,—.[5] In 1676 is hij door Karel II, koning van Spanje, tot baron van Avernas-le-Gras verheven.
Volgens M. Henriquez Pimentel moet het de zoon van Antonio Francisco geweest zijn, die de lening zonder enig schriftelijk bewijs aan Willem III verstrekte, daar Antonio in 1685 overleed. Volgens andere bronnen was de lening in 1683 gegeven.[6]

Shalom Italia (1619-1655) was geboren in Mantua en wegens de onveiligheid naar Amsterdam gevlucht in 1641. Hij verdwijnt weer in 1649. Hij was een voortreffelijk tekenaar en graveur. Van hem zijn o.a. bewaard gebleven 3 versierde megillot van Esther, de genoemde Ketoeba, een portret van Jacob Juda Leon Templo en van Menasje ben Jisraël.
De ketoeba toont zes tekeningen in de randversiering, tussen bloemen, vruchten en vogels. Rechts boven: de schepping van Adam en Eva met de woorden: 'zij zal vrouw genoemd worden'. Links: de choepa, de huwelijksplechtigheid. De bruidegom steekt de ring aan de vinger van de bruid. Achter de chatan, de bruidegom, de rabbijn met de beker wijn en verdere gasten. Er boven staat de tekst: 'Jullie zult je heiligen en jullie zult heilig zijn', in verband met de woorden die de bruidegom uitspreekt: 'Jij bent nu aan mij geheiligd volgens de wet van Mozes en Israël'. Rechts midden: Abraham met zijn vrouw Sara (met een Hollands landschap met huis en kerktoren) en de tekst: 'Abraham nam Sara zijn vrouw'. Links midden: Rebekka schept water voor Eliëzer, de dienaar van Abraham, en zijn kamelen, met de tekst: 'Dit komt van God'. Rechts

10: *Huwelijksacte van Rachel, dochter van Abraham de Pinto, en Izak, zoon van Abraham Pereira (1648).*

onder: Jacob kust Rachel bij haar kudde en de tekst: 'Jacob kuste Rachel'. Tenslotte links onder: Ruth en Boaz met de tekst: 'Moge je huis zijn als het huis van Perets'. Boven in een schild twee in elkaar geslagen handen met een hart erboven en helemaal onderaan heel klein Shalom Italia.

Op 1 juli 1648 trad de schrijver van het historische overzicht, Izak, in het huwelijk met zijn nicht Rachel de Pinto, dochter van David. Het burgerlijk huwelijk had pas plaats in 1651. Maar het geluk van het jonge paar was van korte duur. Op 18 augustus 1652 werd een zoontje geboren, dat de naam David Emanuel kreeg. Op sabbat 24 augustus overleed moeder Rachel in het kraambed. 'Op zondag de achtste dag na de geboorte', schrijft Izak, 'werd het jongetje besneden door Haham David Pardo. Mijn vader was de Gefatter. We vierden de plechtigheid met tranen, ik en allé aanwezigen. Na de besnijdenis brachten we het lichaam van mijn geliefde nicht naar het bet haïm te Rotterdam, waar ze nu ligt' *(afb. 11 en 12).*

De la Penha's

In de 2de helft van de 17de eeuw kwam ook de Spaanse familie De la Penha of Peña zich in Rotterdam vestigen. Ze schreven hun naam Peña met een tilda op de n, zodat Penja wordt uitgesproken. Op de grafzerken staat Peña, in de stukken van Willem III Penja. In het stadstrouwboek staat Penha, aangepast aan de Portugese schrijfwijze.
Deze schatrijke familie, die uit Medina del Campo in Spanje kwam en voor zover bekend niet via Antwerpen, is niet alleen om de handelsgeest van haar leden belangwekkend, maar ook om het door haar ontvangen leenrecht van het gebied Labrador in Noord-Amerika.
Aan het hoofd van de familie kwamen hier de broers Daniël en Joseph, als kooplieden en reders compagnons, met hun vader David. Over de activiteiten van de belangrijkste telg, Joseph, bevat het oud-notarieel archief van Rotterdam veel gegevens. Een eerste vermelding van zijn naam dateert uit 1676. De la Penha's behoorden tot de hoogste Spaanse adel. Daniel werd in 1693 consul van Spanje in Rotterdam.
Joseph was een vooraanstaand reder. Hij liet schepen bouwen op werven aan de Boompjes, ook oorlogsschepen om zijn vloot te beschermen tegen zeerovers. Zijn schepen voeren over alle zeeën en men kon de vlaggen van veel landen aan de Boompjes zien wapperen. De foto's tonen de voor- en achterzijde van de medaille, die in 1696 door Joseph is geschonken aan kapitein Frans Wiltschut voor zijn dappere strijd tegen de Fransen *(afb. 13 en 14[7]).*

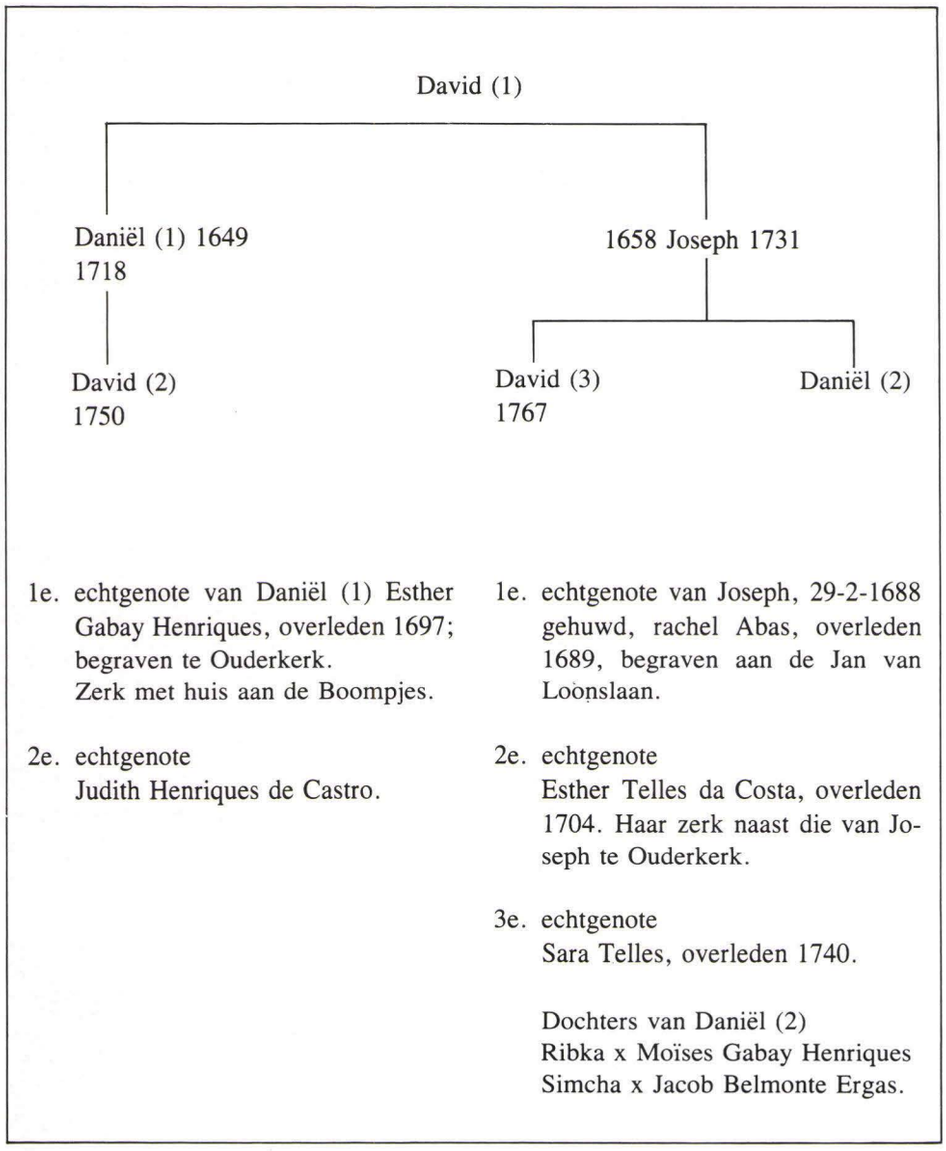
11: *Grafzerk van Rachel de Pinto, echtgenote van Izak de Pinto.*

12: *Begraafplaats Jan van Loonslaan, thans geheel met gras bedekt.*

Een gemakkelijk man was hij niet, er worden heel wat ruzies beschreven met zijn kapiteins, het ging er niet altijd mals toe. In 1695 kregen de broers onenigheid en gingen ze uit elkaar.
In verband met de kwestie Labrador en voor het thuis brengen van de afgebeelde grafzerken *(afb. 15-18)* moeten we iets uitvoeriger stilstaan bij de familieverhoudingen. Deze zijn vrij ingewikkeld, vooral ook omdat de namen David en Daniël steeds weer voorkomen. Hier volgt een korte stamboom van de mannelijke leden met het jaar van hun geboorte, resp. overlijden:

Nu de kwestie Labrador. In het jaar 1677 heeft de schipper Abraham den Hartog met zijn schip Schiedam bezit genomen van de kust van Labrador en Cortereal ten behoeve van stadhouder-koning Willem III en de stad Rotterdam.
In 1697 heeft Willem III deze landstreek in leen gegeven aan Joseph de la Penha. De reden hiervan is niet bekend. Nergens wordt iets vermeld over de verhouding van Willem III tot Joseph de la Penha, noch bij Hans Willem Bentinck, noch bij Huygens, respectievelijk zijn geheimraad en secretaris, die uitvoerige bijzonderheden over Willem III beschrijven. De oorspronkelijke leenactie is er niet meer, maar the American Jewish Archives in Cincinnati bevat een kopie van het Penha-document van 1697, maar deze is van slechte kwaliteit *(afb. 19)*. Eveneens is dit het geval met het document van 1768 *(afb. 20 en 21)*.
Er is echter niet aan te twijfelen, dat de schenking op waarheid berust. Een van de

13: *Voorzijde van de penning door Joseph de la Penha aan Frans Wiltschut geschonken.*

14: *Achterzijde van de penning.*

15: *Grafzerk van Daniël de la Penha (1), overleden in 1718.*

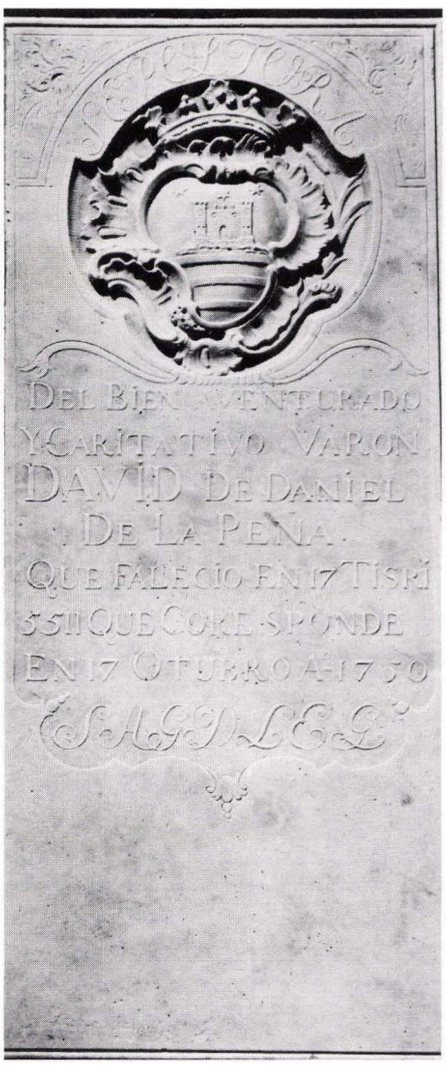
16: *Grafzerk van David (2), zoon van Daniël (1) de la Penha, overleden in 1750.*

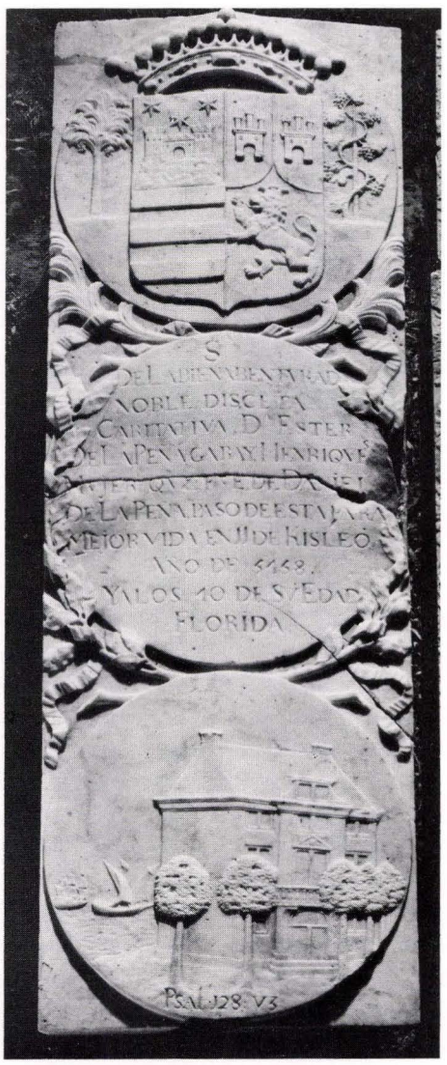
17: *Grafzerk van Esther Gabay Henriques, echtgenote van Daniël (1) de la Penha, overleden in 1697, begraven te Ouderkerk. Op de zerk is afgebeeld het huis aan de Boompjes met schepen op de Maas. Onderaan: Psalm 128:3, Uw vrouw zal zijn als en vruchtbare wijnstok binnen in uw huis.*

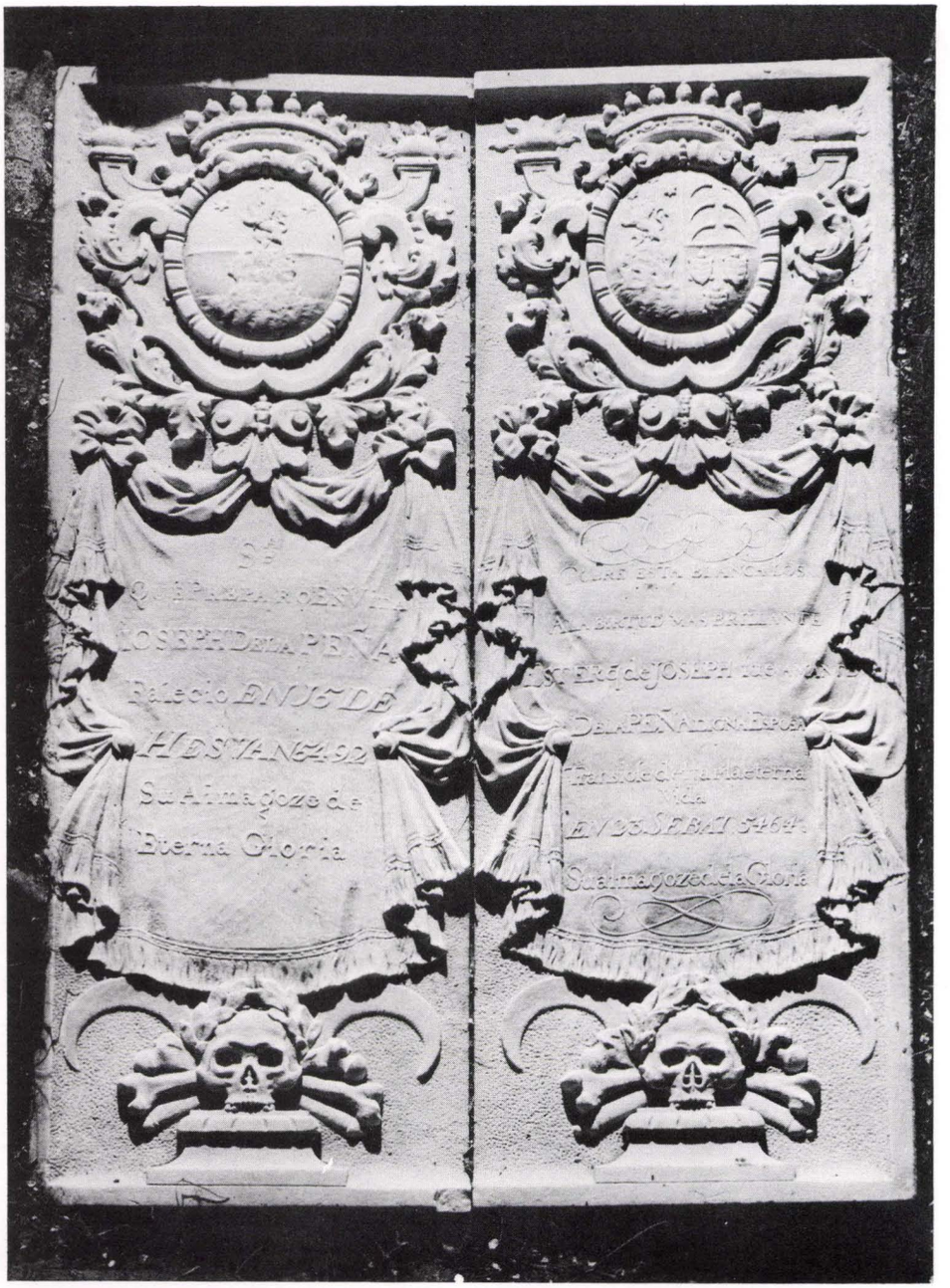

PEÑA DE ORO
ANNO 1696.

1696 feb 19
Ter gedachtenisse van
de Glorieuse Bataille tusschen
FRANS WILTSCHUT met het Fregat
de Goude Rotz en twee Franse oorlog
Schepen en 7 Kapers op de hoogte
van Duynkerken, Heeft Zyn
Reeder de Heer IOSEPH de la
PENIA hem begiftigt met
deese goude Medaille
hangende aen een goude
ketting.

DEL BIEN AVENTURADO
Y CARITATIVO VARON
DAVID DE DANIEL
DE LA PEÑA
QUE FALECIO EN 17 TISRI
5511 QUE CORRESPONDE
EN 17 OCTUBRE A 1750
S.A.G.D.L.E.G.

PSAL 128 V3

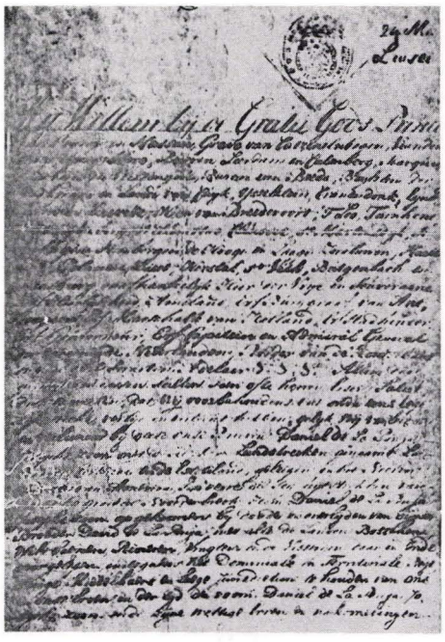
18, links: *Grafzerk van Joseph de la Penha, overleden in 1731, begraven te Ouderkerk.* Rechts: *Grafzerk van Esther, tweede echtgenote van Joseph de la Penha, overleden in 1704 en ook begraven te Ouderkerk.*

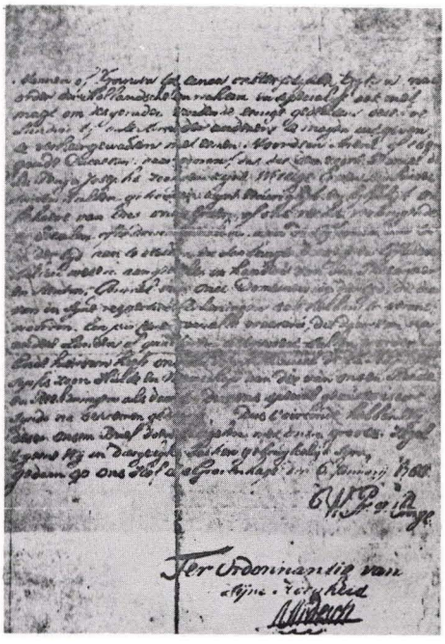
bepalingen was, dat bij het overlijden van een leenheer de rechten zouden overgaan op zijn erfgenaam, doch deze diende te betalen 'één Noordsen Arent off Thien goude Ducaten voor Heergewaaden'. Toen Joseph in 1731 stierf ging het leen over op zijn oudste zoon David. De rekening van de thesaurier-generaal der Domeinen over 1732 vermeldt de betaling door David de la Penha 'de somma van twee en Vijftig ponden en tien Schellingen in plaats van een Noordsen Arent verschuldigt voor Heergewaaden'. David overlijdt in 1767 kinderloos en dan gaat het leen over op zijn broer Daniël. De rekening van de thesaurier-generaal der Domeinen over 1768 vermeldt de ontvangst van 'Daniël de la Penja Joseph zoon de somme van 52 Ponden en tien Schellingen voor Heergewaaden wegens de investituren van het Leen voor het Land La Brador' etc.
Het register van notulen van de Raad der Domeinen van de Prins van Oranje over 1768 geeft een uitvoerig rapport over de hele kwestie en we publiceren dit in zijn geheel *(afb. 22-25)*. Er wordt uitdrukkelijk in vermeld dat noch zijn vader noch zijn broer handel heeft gedreven of voordeel ervan heeft gehad 'maar alleen om de Eer te hebben bij Uwe Hoogheid nader bekent en Hoogst Desselfs vasal te weesen'.
Bovenstaande gegevens zijn grotendeels ontleend aan een niet gepubliceerde studie van de heer C. A. A. de Graaf te Rotterdam (mei 1967).

19: *Het De la Penhadocument, American Jewish Archives, Cincinnati.*

20-21: *De Engelse tekst door Lee M. Friedman: William, by the grace of God, King of England, Scotland, France, Netherlands & Ireland, Prince of Orange, Hereditary Governor and the Stadtholder of Gelderland and the County of Zutphen, Holland, Zeeland, West Friesland, Utrecht, Overyssel, and the Landschap of Brenthe, Hereditary Captain General and Admiral of the United Netherlands.*

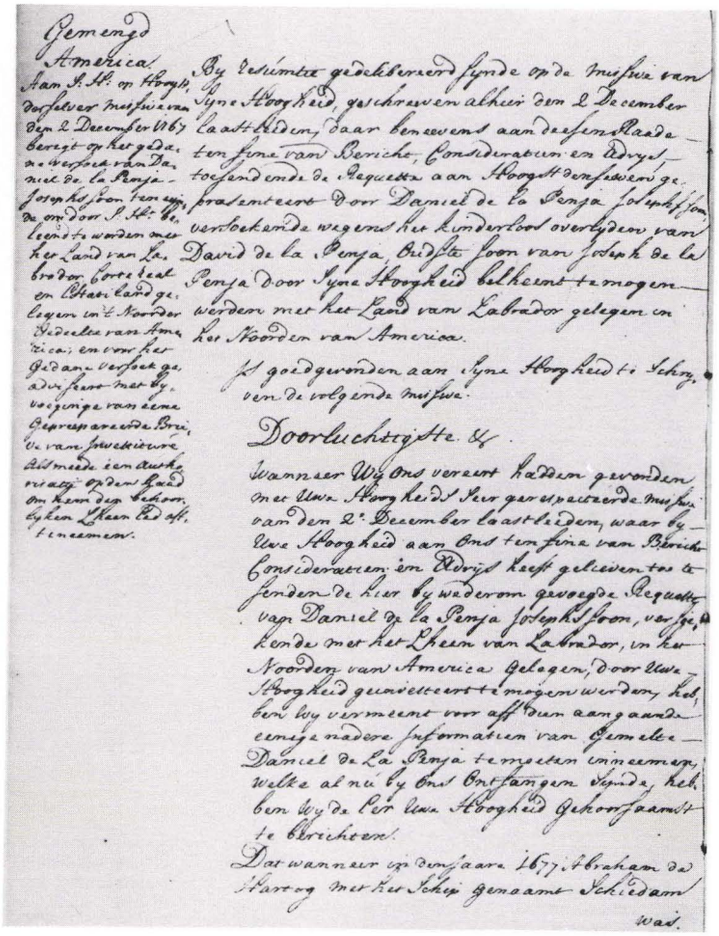

Be it known whereas *in the year 1677 certain terriotries situated in the Northern part of America were discovered and taken possession of in Our Name, not previously occupied by anyone, but having become known by shipwreks which took place on the coasts thereof, under the name of Labrador Corte Real and Estotiland, and that since the taking of the aforesaid possession on the 23rd of September of the year mentioned Our arms of Nassau and Orange were hoisted there to the end that we might be able to dispose therof to the people who might be disposed to establish any commerce there under Our authority and protection.*

And so it is that We, acceding to the request of Joseph de la Penja, a citizen and resident in the town of Rotterdam, by virtue of the aforesaid taking possession of the aforesaid territories and their appurtenances, have granted and do grant by these presents to the aforesaid Joseph de la Penja with the nominal and territorial rights, high, middle and low jurisdiction to and over the aforesaid territories and coast as far as these extend from 54 to 60 degrees Northern Latitude, with all the lands, woods, forests, game preserves, rivers, fruits and fisheries there situated and in and off the coast of the same with full right of hereditary and perpetual tenure for him and his legal heirs and descendants, men and women, conformably to the regulations of feudal law. Especially also with power if it should become desirable to transfer some portions of the said lands by lease (achterleen) to other persons provided after the expiration of ten years from the date hereof there shall be paid or caused to be paid, in perpetuity and hereditarily to Us, or to Our heirs and Our legal successors, to the officers thereto in due time to be appointed for that purpose, one per cent of all the goods which are exported from there to other lands or quarters, and that when the aforesaid lease from time to time owing to decease or other disposition shall come to pass into other hands, it shall be enfeofed with one northeren eagle or else ten golden ducats in the place thereof, and homage, submission and oath of fidelity shall be done to Us, Our heirs or Our deputies, and that we will regulate himself in everything according to this document. Then We promise hem, the aforesaid Joseph de la Penja and his successors, Our protection and support in the possession of the aforesaid lease as Our vasal against any vexations and molestations. Done at Het Loo on the first of November 1697.

William R.

By order of His Majesty in the absence of the secretary.
Signed: Wm. van Huls.'

Gemengd
America.

Aan S. Hh. en Mogh. dorselver missiven dm 2 December 1687 berigt op het gedane verzoek van Daniel de la Penja Josephs soon te mogen de om door S. Hh. Ge. leent te worden met het Land van Labrador, Corte leat en Thier land gelegen in't Noorder Deel van America, en voor het gedane verzoek advieuse met bevoeginge van eene geprapareerde Brieve van Investiture, als mede een dankseggelijk antwoord op den Heer om hem dese schoone bykans Rheen Rd. afte neemen.

By desumtie gedelibereert synde op de missive van Syne Hoogheid, geschreven alhier den 2 December laatstleden, daar benevens aan dese Raade ten fine van Bericht, Consideratien en Advijs toegesonden de Requeste aan Hoogst dersel. ge. gepresenteert door Daniel de la Penja Josephs soon, verbeekende wegens het kinderloos overlijden van David de la Penja, Broeder van Joseph de la Penja door Syne Hoogheid beleent te mogen werden met het Land van Labrador gelegen in het Noorden van America.

Is goedgevonden aan Syne Hoogheid te schrijven de volgende missive.

Doorluchtigste Vorst.

Wanneer Wy Ons vereert hadden geworden met Uwe Hoogheids Seer gerespecteerde missive van den 2e December laatstleden, waar by Uwe Hoogheid aan Ons ten fine van Bericht Consideratien en Advijs heeft gelieven te senden de hier by wederom gevoegde Requeste van Daniel de la Penja Josephs soon, verzoekende met het Rheen van Labrador, in het Noorden van America gelegen, door Uwe Hoogheid gecommitteert te mogen werden, hebben wy vermeent voor alle dien aangaande eenige nadere Informatien van Gemelte Daniel de La Penja te moeten winnen, welke al nu by Ons Ontfangen synde, hebben wy de Eer Uwe Hoogheid gehorsaamst te Berichten.

Dat wanneer op den Jaare 1677 Abraham de Hartog met het Schip genaamt Schiedam was

4 Januarij.

was uytgesonden na de Kust van Labrador, ten eynde alda ar te verkeren, en te tenteren of de Indianen tot het dryven van Coopmanschap konden gebragt werden, Denselven volgens Copie van het des wegens gehouden Journaal, door den Supplicant aan Ons overgegeven, op den 6e October 1677 door het setten van Paalen en het Affgeeven van 't Wapen van Syne Hoogheid Willem de Derde Prince van Oranje en Nassau Gl. gd. de Portugese Kerk genoemen van de Kust van Labrador en Cotereal voor en ten behoeve van Hooggemelte Syne Hoogheid en van de Stad Rotterdam, sonder dat aan Ons is gebleeken, dat doenmaals of ook naderhand eenige andere possessoire Actus daar omtrent Syn gelegt.

Dat wyders Syne Hoogheid Prins Willem de Derde doenmaals Koning van Engelandt op den 1e November 1697 des Supplts Vader Joseph de la Penja, en vervolgens Uwe Hoogheids Heer Vader Gl. gd. als Affgenaem van Hoogstgemelte Koning Willem de Derde op den 28 Augustus 1702 des Supplts Overleden Broeder David de la Penja, na dat de selve respective voor af dien behoorlyken Rheen Rd voor dese Raade, uyt Kragte van Speciale Authorisatie, hadden gepractiseert, Keurt bekent en gemeubleert met de Kust en Landstreeken genaamt Labrador, Corte real, en Thierland gelegen in het Noorder deele van America, soo verre deselve Sy uyt Breedten van 54 tot 60 graden Noorder

Noorder Breedte, nader by de respective Rheen, breven gemelt, te konden tot een Overtuygt Eygendom Rheen na de Order van de Hollandse Rheenrechten, en te verheergewaadem met een Noordsen Arend off Thien Houde Ducaten voor denselven en voorts, onder bedingh dat meede soude moeten werden betaalt een parcent van alle Waaren die van daar na andere Landen off Quartieren uytgevoert soude werden, hoewel Wy niet hebben gevonden, dat voyt des wegens iets het minste is voldaan, gelyk den Supplicant dan ook aan Ons heeft betuygt dat noch Syn Vader noch Syn Overleedene Broeder ommeenige eenige Negotie op de voornoemde Kust gedreven off eenig gebruyk van het Dominium Utile gehad heeft, en dat dit ook het Oogmerk van de alnu door hem verfogte Belheminge niet was, maar alleen om de Eer te hebben by Uwe Hoogheid nader bekent en Hoogst dersel Vasal te weesen.

Vervolgens is aan Ons uyt de door Hem overgegewene en mede hier by gevoegde Attestata gebleeken, dat des Supplicants Broeder David de la Penja, den laatsten Vasal, sonder kinderen na te laaten is overleeden, en dus den Supplicant den Wettigen Rheenvolger soo van denselven als van Wylen Syn Vader Joseph de la Penja Synde gewest den Primus Acquirens

Dewyl nu dit Rheen aan deselve respective uytgegeven niet alleen voor Haare Persoonen en maar nominatim ook mede voor

4e Januarij.

voor Haare Wettige Affgenaamen en Nakomelingen Mannen en Vrouwen, soo sonen wy van gedagten en Advijs weesen, dat Uwe Hoogheid aan den Supplicant de verlogte Belheminge, onder alle vorige Clausulen en Conditien, soude konnen accordeeren en neemen Wy tot dat eynde de Vryheid hier by te voegen de geprapareerde Acte van Investiture als mede die van Authorisatie van dese Raade om denselven den behoorlyke Rheenlid af te neemen, beyde vigerische conform die geene welke by de Bovengemelte Uwe Belhemingen dewegens Syn uytgegeven ten eynde, Uwe Hoogheid Sulke approberende met Hoogstderselver Ondertekeninge bekragtigt te konnen werden.

Wy houden hier mede aan de Intentie van Uwe Hoogheid te hebben voldaan en bidden

God Almagtig &c.

Dingsdag

22-25: *Notulen van de Raad der Domeinen van de Prins van Oranje van 1768.*

26-27: *Ketoeba of huwelijksactie: Op 2 Niesan 5479 trad in het huwelijk Mozes ben Jacob Gabay Henriques met Rebekka bas Daniël de la Penha (2), getekend: Jozef Emanuel Cartino en Samuel Rodriquez Mendes;*
in stadstrouwboek Rotterdam: Penha Ribca de la, jongedochter Rotterdam met Moises de Jacob Gabay Henriques, Coopman te Amsterdam, getrouwd 21 maart 1719. Huwelijksacte:
Op 4 Tammoez 5483 traden in het huwelijk Jacob ben Izak Belmonte Ergas met Simcha bas Daniël de la Penha (2), getekend: Eliau Aboab en Samuel Rodriques Mendes; in stadstrouwboek Rotterdam: Penja Simicha de la met Jacob Belmonte Ergas van Amsterdam, wonende te Londen, getrouwd 5 juli 1723.
Interessant in deze huwelijksakten zijn de woorden onderaan op beide kanten van het formulier: 27 adar seni A° 5453 Jom Sabat Kodes en H.Y. Aboab. Wat betekenen deze woorden? Het huwelijk is toch niet gesloten op een 'heilige sabbat' en de akte kan dan ook nooit geschreven zijn?
27 Adar II 5453, (1693), de heilige sabbatdag was de overlijdensdatum van de Amsterdamse opperrabbijn van de Portugese gemeente, chacham Jitschak da Fonseca Aboab. Deze beroemde rabbijn leefde van 1605-1693 en was reeds op 21-jarige leeftijd rabbijn van de Portugese gemeente. Hij was bijna 70 jaar in functie en als teken van aanhankelijkheid en verering hield men zijn aandenken vast en schreef zijn naam H(aham) Aboab op de ketoeba evenals zijn overlijdensdatum.
Zoals men ziet, werden deze rijk versierde formulieren dertig jaar na zijn dood nog gebruikt, maar vermoedelijk nog langer. Beide Kalles waren dochters van Daniël (2) de la Penha.
Lit: David Davidovitch, The Ketuba,

B. De Hoogduitse Gemeente

Over het ontstaan van de Hoogduitse gemeente is heel weinig bekend. Zoals vermeld, kwamen de Duitse en Poolse joden hier in deerniswekkende toestand aan, gevlucht voor de ellende van de Dertigjarige Oorlog in Duitsland en de moordpartijen van de kozakkenhetman Chmelnitski in de Oekraïne. Deze Duitse en Poolse joden arriveerden zo tussen 1650 en 1660 in Rotterdam en kregen flinke steun van de Portugese joden hier. Omstreeks 1660 waren er hier voldoende om een eigen gemeente te vormen. Opperrabbijn Pardo van de Portugese gemeente behartigde ook hun religieuze belangen en heette in 1668 nog rabbijn van beide gemeenten.

Het ging de nieuw aangekomenen, voor een deel althans, economisch niet slecht, want in 1674 had de jonge gemeente reeds een huurhuis aan de Glashaven als sjoel in gebruik en kon ze een eigen rabbijn aanstellen. Het was rabbi Jehoeda Löb ben Rabbi Sjelomo van de opgeheven Poolse gemeente in Amsterdam.

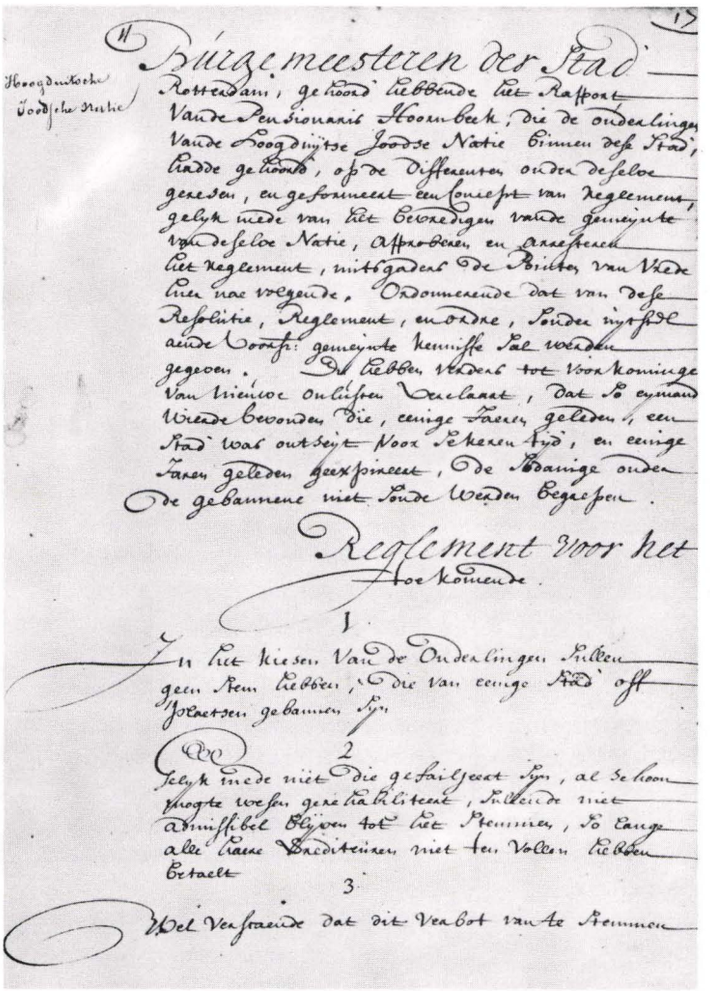
Uit het Quohier van het Cleyn Familiengeld van 1674 weten we ook dat hier minstens 25 gezinnen woonden en kennen we hun broodwinning. Er waren negen tabacqwinkeliers en vier wisselaars, verder o.a. twee schoenmakers en twee kleermakers.

In 1669 gaven de Portugezen hun kerkinboedel en begraafplaats in leen aan de Hoogduitse gemeente. In 1681 kwam er een verdrag tussen beide gemeenten tot stand 'opdat zij in liefde, vrede, eendragt en verdraagzaamheid zouden samenwonen'. Zes bepalingen regelden de rechten en verplichtingen van beide partijen. De laatste bepaling hield in, dat de begraafplaats 'het volledig bezit der Hoogduitse Gemeente' is.[8]

2. De 18e eeuw

28-29: *Het reglement voor de Hoogduitse natie binnen de stad Rotterdam van 1 oktober 1714.*
Art. 7. 'De Rabiner en Ouderlingen sullen hebben en behouden het gezag, ende magt, haer luyden nae de ordre, wetten en gewoonten vandeselve gemeijnten competerende.'
Art. 8. 'Dog indien eijmand mogte vermeijnen door het opleggen van een Ban, off andere dispositie en ordre van de Rabiner en Ouderlingen groffelijk beswaert te zijn, sal het Vrijstaen daer over aan de heeren Burgemeesteren te klagen.'

Een van de belangrijkste gebeurtenissen voor de Joodse gemeenschap in deze eeuw was wel het uitvaardigen van het besluit der burgemeesteren der stad om een reglement vast te stellen 'voor de hoogduijtse Natie binnen deze Stad' in 1714. Daarbij werd de macht van de rabbijnen en de ouderlingen (parnassijns) over hun leden vastgelegd *(afb. 28 en 29)*.
De Joodse natie was een zelfstandige eenheid binnen het Nederlandse volk met eigen rechters, behalve wanneer het ging om criminele zaken, slechts in bijzondere gevallen was beroep op burgemeesters mogelijk tegen de beslissing van de rabbijn en ouderlingen. Maar om deze mogelijkheid te beperken werd bepaald, dat de burgemeesteren, als ze de klacht ongegrond vonden, de klager een flinke boete konden opleggen.
Dit reglement was nodig geworden, omdat zich binnen de joodse gemeenschap vaak moeilijkheden voordeden, uit ontevredenheid over het gezag van de rabbijnen en ouderlingen. Vermoedelijk vonden de regeerders het gemakkelijker als zij daarover niet lastig gevallen werden. Bij klachten kregen Rabbiner en ouderlingen vrijwel steeds gelijk.

Hoogduitsche Joodsche Natie

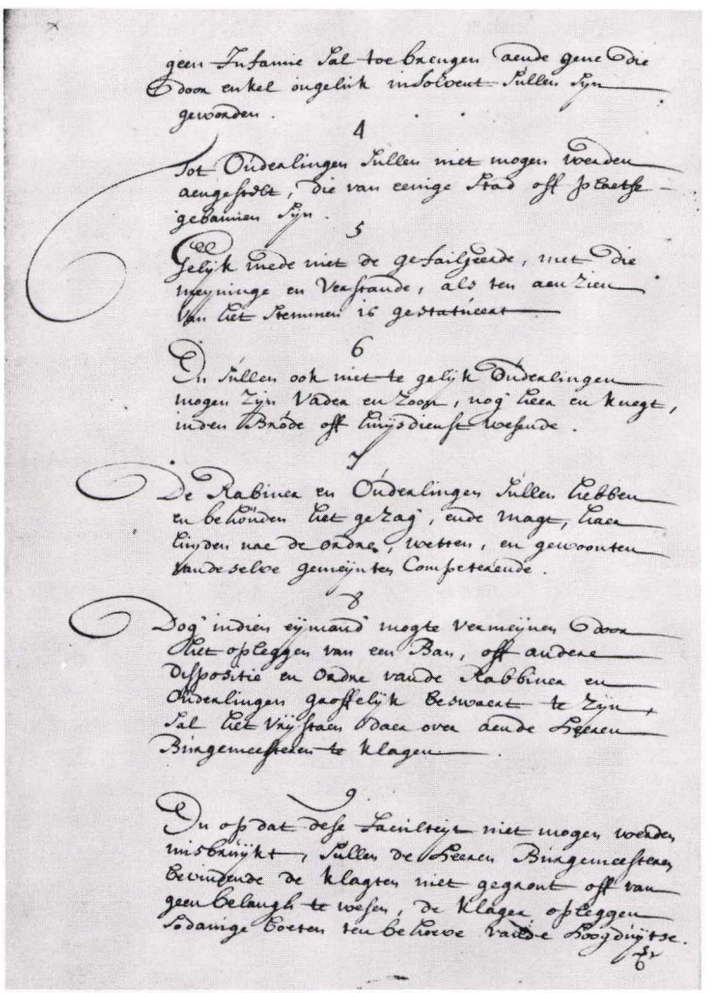
Burgemeesteren der Stad Rotterdam, gehoord hebbende het Rapport Vande Pensionaris Hoombeek, die de ouderlingen Vande Hoogduijtse Joodse Natie binnen deese Stad, hadde gehoord, op de Differentien onder deselve gerezen, en geformeert een ontwerp van Reglement, gelijk mede van het bevragen vande gemeijnte van deselve Natie, approberen en arresteren het Reglement, mitsgaders de Placaten van Vrede hier nae volgende, Ordonneerende dat van dese Resolutie, Reglement, en ordre, Sonder inzage aende Joden gemeijnte kennisse Sal worden gegeven. De hebben verders tot voorkominge Van nieuwe onlusten verclaart, dat so eijmand Vrede bevonden die, eenige Jaaren geleden, een Stad was ontseijt voor seekeren tijd, en eenige Jaren geleden geexpireert, de Joodse onder de gebannene niet sonde worden begraven.

Reglement voor het Hoe komende.

1
In het kiesen Van de Ouderlingen Sullen geen Stem hebben, die van eenige Stad off Jurisdictie gebannen Sijn.

2
Gelijk mede niet die gefailleert Sijn, al schoon mogte wesen gerehabiliteert, Sullende niet admissibel blijven tot het Stemmen, so lange alle haare Crediteuren niet ten Volen hebben betaelt.

3
Wel Verstaende dat dit Verbot van te Stemmen

geen Infamie Sal toe brengen aende gene die door enkel ongeluk insolvent Sullen Sijn geworden.

4
Tot Ouderlingen Sullen niet mogen worden aengeschikt, die van eenige Stad off Jurisdictie gebannen Sijn.

5
Gelijk mede niet de gefailleerde, met die meyninge en Verstaande, als ten aenzien Van het Stemmen is gestatueert.

6
En Sullen ook niet te gelijk Ouderlingen mogen Zijn Vader en Zoon, nog Broer en Neeft, uijtden Broode off Synagoge Dienst Verstaende.

7
De Rabiner en Ouderlingen Sullen hebben en behouden het gezag, ende Magt, haer luijden nae de ordre, wetten, en gewoonten Vande selve gemeijnten Competerende.

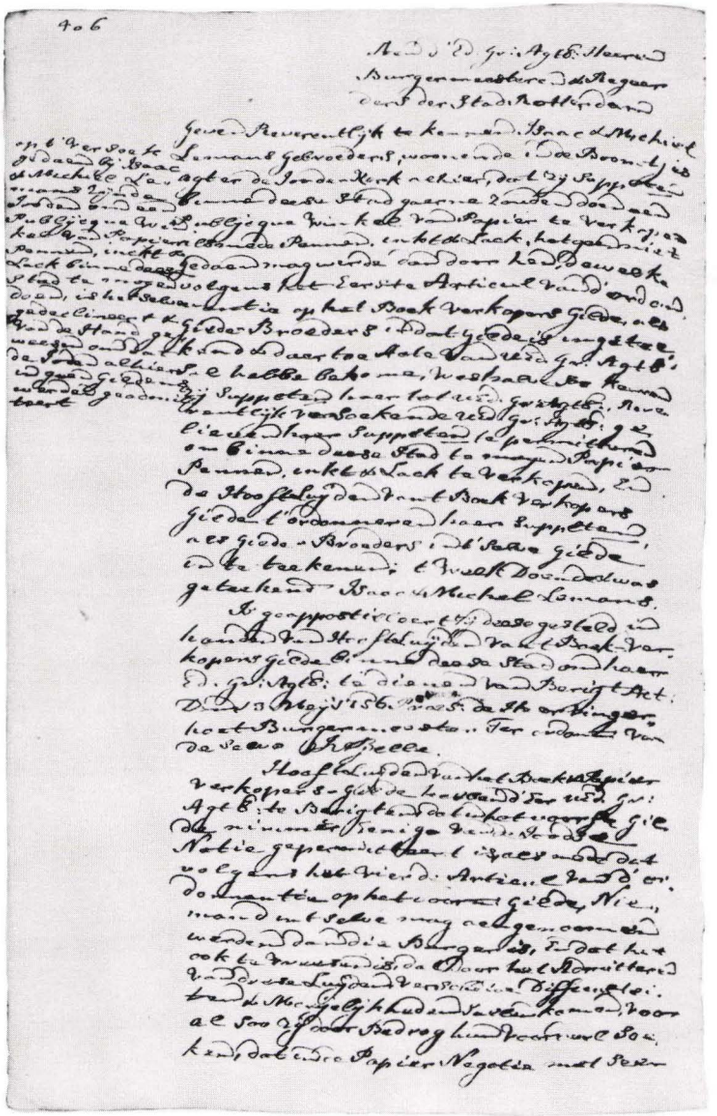
8
Dog indien eijmand mogte Vermeijnen door het opleggen van een Ban, off andere Dispositie en Ordre Vande Rabbiner en Ouderlingen groffelijk Beswaert te Zijn, Sal het Vrijstaen Daer over aende Heeren Burgemeesteren te klagen.

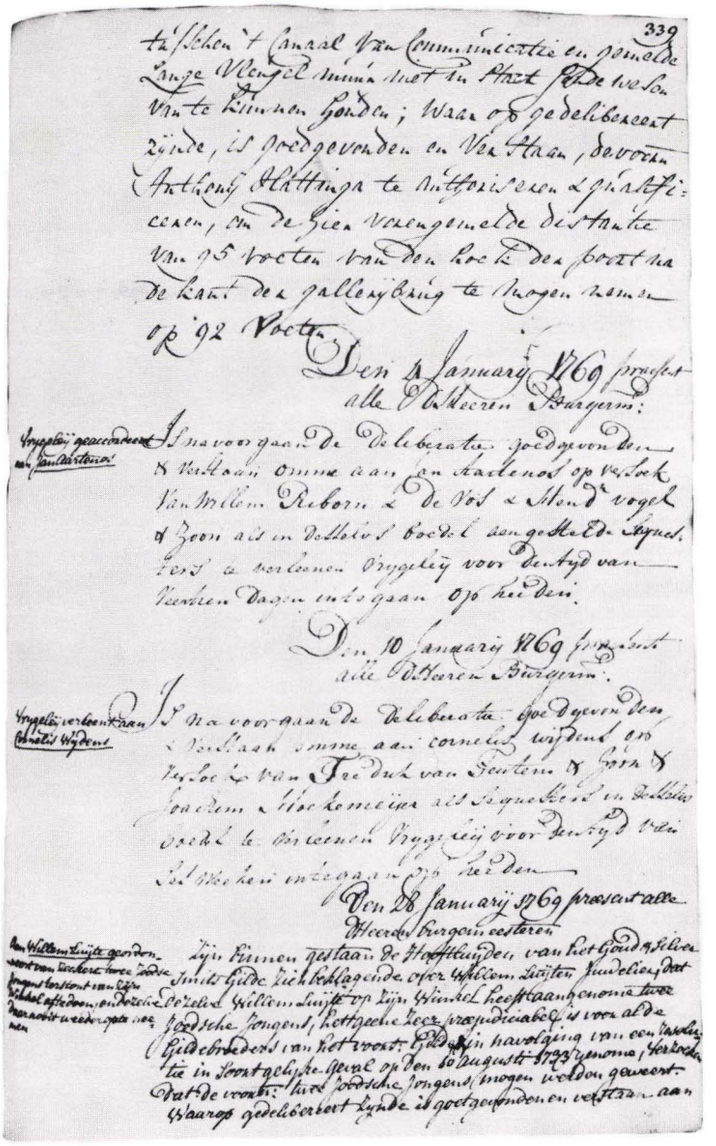
9
En op dat dese Faciliteijt niet mogen worden misbruijkt, Sullen de Heeren Burgemeesteren Bevindende de klagten niet gegrond off van geen belangh te wesen, de Klager opleggen Sodanige Boeten ten behoeve Vande Hoogduijtse.

Maar herhaaldelijk uitte zich de ontevredenheid tegen het gezag van parnassijns en dan kwam telkens de gerechtsbode in de synagoge een afkondiging van het stadsbestuur voorlezen, waarin erop gewezen werd, dat alle kwesties en geschillen door de Rabbiner en ouderlingen moesten worden afgedaan. *Afb. 32* toont ons een verklaring, getekend door beide partijen, dat ze hun geschillen overlaten aan de beslissing van Rabbiner en ouderlingen 'zonder eenige weereldsche Regter' daarin te betrekken. Dergelijke afkondigingen hadden plaats in 1718, 1732, 1738, 1755, 1788, 1791 en nog in 1803.
De macht van de parnassijns om in het persoonlijke leven in te grijpen, was bijzonder groot. Ze gebruikten deze macht om hun gemeenteleden te behoeden voor afdwalingen op godsdienstig en maatschappelijk gebied en om op financieel gebied de gemeente in stand te houden en de armenzorg te verzekeren.
'En juist in deze tijd was het zo nodig alles in het werk te stellen tot behoud van die deugden, die de jood in alle eeuwen van verdrukking tot sieraad strekten en die waren: matigheid, ingetogenheid, kuisheid, huiselijkheid, spaarzaamheid, liefde tot vrouw en kinderen. De deugden moesten, met kracht en macht, beschermd worden tegen de steeds meer en meer veldwinnende invloed der Fransche zeden en gewoonten, waardoor al wat godsdienst heette ondermijnd werd, veel, wat zedelijk was, verdorven, eerbied voor overheid en regering langzamerhand uit het oog verloren werd.'[1]
Vooral tegen het volgen van nieuwe modes traden de Rabbiner en parnassijns op. Zo was het oud-joods gebruik, dat gehuwde vrouwen hun hoofd steeds gedekt hadden en zich nooit in het openbaar vertoonden zonder een hoofddeksel van zijde, wol of fluweel. Dat was het teken van haar gehuwdzijn, dat beschermde haar tegen minder gepaste woorden of blikken. 'Maar nu waren er die pruiken gingen dragen. Dit leidde zelfs tot een proces, waarbij Rabbiner en parnassijns in het gelijk werden gesteld'.[2]
Ook verzetten de rabbijnen en parnassijns zich tegen de nieuwe mode dat 'mannen zich kleeden met zwarte staarten, die men staart of haarzak noemt en dit leidt tot ongodsdienstigheid, verkwisting, onzedelijkheid, bespotting'. Alleen doktoren mochten dit doen. Maar langzamerhand taant de macht van Rabbiner en parnassijns en in 1818 komt een besluit van koning Willem I dat zij niet het recht hebben onderzoek in te stellen naar de particuliere gedragingen van hun leden.
Omtrent de joden in Rotterdam van het begin van de 18de eeuw is ons niet veel bekend. Uit 1713 is een correspondentie bewaard gebleven van een onderwijzer en sofer (schrijver van wetsrollen, tefillin en mezoezot, die op perkament met een veer moesten worden geschreven). Deze R. Jehoeda ben Menachem, schrijft aan R. Aron ben Mozes in Londen, ook een sofer en tevens rabbijn. Hij was rabbijn van de asjkenazische gemeente in Londen van 1706 tot 1709 en wordt genoemd als eerste chief rabbi van Engeland.[3] Er zijn 2 brieven bewaard gebleven en gepubliceerd.[4]
In de eerste klaagt Jehoeda ben Menachem, die steeds vellen perkament bij R. Aron koopt, dat van de laatste zending één vel gaten had en daardoor ongeschikt was. Verder is de prijs, die R. Aron vraagt, zo hoog, dat hij vrijwel geen winst kan maken en even goed vellen uit Amsterdam kan betrekken. R. Aron koopt een vel voor een Engelse dinar en moet een halve shilling verdienen. Jehoeda wil hem dus ½ shilling betalen. Alleen op deze basis kan Jehoeda ook wat verdienen. Verder schrijft Jehoeda mezoezot en tefillin voor R. Aron, maar dit werk wordt heel slecht betaald. Een mezoeza wordt verkocht voor 1½ basj (= stuiver, dus 7½ cent) of 2 basj en een paar tefillin voor één gulden en met riemen voor *f* 1,10. Hij heeft de verdiensten nodig, want zijn werk als onderwijzer van kinderen valt hem zeer zwaar.
De tweede brief gaat om een huwelijk voor zijn stiefdochter Hendle. Jehoeda heeft gehoord over een jonge man, Izak, zoon van Sara, weduwe van R. Itsik uit Londen en vraagt de mening van R. Aron. Hij vraagt hem spoedig per post te antwoorden, de kosten van de postzending zal hij hem vergoeden en R. Aron kan sjadgengeld verdienen (sjadgen = huwelijksmakelaar). De stiefdochter is een flink meisje en bijzonder knap, hij kent in de gehele gemeente niet zo'n schoonheid en ze is ook goed onderlegd. Hij weet dat R. Aron zeer verstandig is en hem zeker een goede, eerlijke raad zal geven. Ook wil hij graag weten hoe groot de bruidsschat (nedan) zal moeten zijn. Het huwelijk blijkt later inderdaad tot stand gekomen te zijn.

In 1725 wordt de Boompjessjoel gebouwd. Het gaat de nog kleine gemeente blijkbaar

30: *Joden geweerd uit het boekverkopersgilde, 1756. Afwijzing van een verzoek van Isaac en Michiel Lemans om een winkel voor schrijfbehoeften te mogen beginnen wegens bezwaren van het boekverkopersgilde. Requeste-boek van Burgemeesterenkamer, 20 april 1756.*
(in margine: Op 't versoek gedaen bij Isaac ende Michiel Lemans zijnde Jooden omme een publijcque winkel van papier, pennen, inckt ende lack binnen deesen stad te mogen doen, is hetselve gedeclineert ende van de hand geweesen, omdat de Joden alhier in geen gilden werden geadmitteert).
'Aen d'Edel Groot Agtbare Heeren Burgemeesteren ende Regeerders der stad Rotterdam
Geven Reverentlijk te kennen Isaac ende Michiel Lemans gebroeders, woonende in de Boomtjes agter de Joodenkerk

alhier, dat zij supllianten binne deese stad gaerne zouden doen een publijcque winkel van papier te verkopen alsmede pennen, inkt ende lack, hetgeen niet gedaen mag worden dan door hem, dewelke volgens het Eerste articul van d' ordonnantie op het Boekverkopersgilde is ingeteekend ende daertoe acte van U Edel Groot Agtbaren sal hebbe bekomen, weshalve soe keeren zij supplianten haer tot U Edel Groot Agtbaren: reverentlijk versoekende U Edel Groot Agtbaren gelieven haer supplianten te permitteren om binne deese stad te mogen papier, pennen, inkt ende lack te verkopen, ende de Hooftluijden van 't Boekverkopersgilde t'ordonneren haer supplianten als gildebroeders in 't selve in te teekenen; 't welk doende, ende was geteekend Isaac ende Michiel Lemans.
Is geapostilleert zij deese gesteld in handen van Hooftluijden van 't Boekverkopersgilde binne deese stad om haer Edel Groot Agtbaren te dienen van berigt, Actum den 3 Meij 1756, praesent de Heer Vingerhoet, burgemeester, ter ordonnantie van deselve I. van Belle. Hooftluijden van het boek- en papierverkopersgilde hebben d' Eer U Edel Groot Agtbaren te berigten, dat in het voorszeide gilde nimmer eenige vande Joodse Natie gepermitteert is, alsmede dat volgens het vierde Articul van d' ordonnantie op het voornoemde gilde, Niemand in 't selve mag aengenoomen werden dan die Burger is, En dat het van deese luijden verscheide difficulteiten ende moeijelijkheden sullen komen, vooral soo zij door bedrog hun voordeel soeken, dat in de papiernegotie met seer...'

31: *Joden niet tot de gilde toegelaten, 1769. De juwelier Willem Luijten, die twee joodse jongens in dienst had genomen, wordt geordoneerd deze 'terstont van zijn winkel af te doen en dezelve daar nooit weeder opte neemen'. Resolutieboek van Burgemeesteren, 28 jan. 1769.*

financieel aardig goed, want de bouw kost *f* 40.000,–. Maar het inkomen van de sjammasj was wel heel erg matig.

Aanstelling van een sjammasj

'Wij Parnassijns (der gemeente Rotterdam) hebben R. Mozes b. Aron aangenomen als sjammasj voor den tijd van drie opeenvolgende jaren, te beginnen 1 Ijar 5484 (1725) op de volgende voorwaarden:
Zijn salaris zal bedragen *f* 100,– Holl. per jaar en 50 ton turf gratis. Verder 44 stuivers per maand vanwege de gabaei tsedaka voor het aansteken van het neir tamied. Daartegenover is hij verplicht zelf de olie te betalen. Verder moet hij iederen morgen en avond langs de huizen der gemeenteleden gaan, een half uur vóór den tijd van het gebed, om hen te waarschuwen. Ook dient hij de Synagoge te openen minstens een kwartier vóór het begin van iederen dienst.
Hij moet in sjoel met de bus rondgaan bij iedere godsdienstoefening, waarbij uit de tora gelezen wordt, waarna hij de bus onmiddellijk heeft over te reiken aan den gabaj tsedaka. Is deze niet ter Synagoge aanwezig, dan moet R. Mozes de opgehaalde gelden naar diens huis brengen, zodra de dienst afgeloopen is, vóórdat hij zich naar zijn eigen woning begeeft. Hij is ter beschikking bij alle vergaderingen van parnassijns en doet de boodschappen, die hem worden opgedragen. Voor particulieren mag hij geen boodschappen verrichten en buiten voorkennis van parnassijns geenerlei giften aannemen, in welken vorm ook. Hij moet wonen in het huis der gemeente, achter de Synagoge, boven den Sjochet en heeft de beschikking over twee kamers en de helft van den zolder, waarvoor hij per jaar *f* 63,– Holl. huur zal betalen, te voldoen in vier termijnen van *f* 15 : 15.'

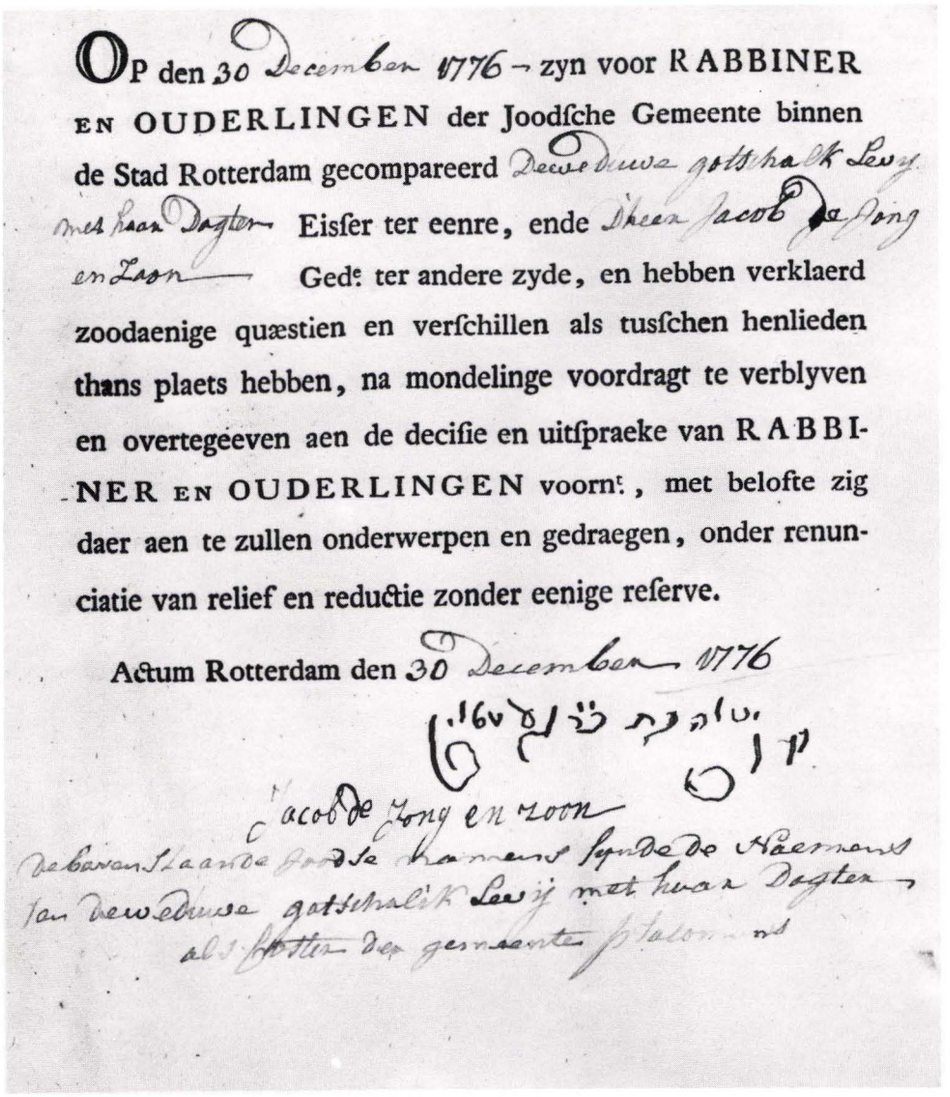
In 1732 worden de dijken bedreigd door de 'knagende dijkpaelwormen' en daarom wordt door de rabbijn, R. Sjelomo ben R. Mordechaj Lipschütz een gebed vervaardigd en op 17 november in de synagoge uitgesproken. Het verschijnt in druk, *getrouwelijk door de rabbijn* in het Nederduitsch vertaald *(afb. 40).*
In 1756 vragen Isaac en Michiel Lemans toestemming van de overheid om een winkel te mogen openen in papier, pennen, inkt en lak, maar dit verzoek wordt geweigerd, omdat joden niet in de gilden worden toegelaten *(afb. 30).*

Bepalingen betreffende het vieren van bruiloften[5]

Parnassijns waren in vroeger dagen niet alleen met rechterlijke macht bekleed, maar kenden zich zelfs het recht toe in het persoonlijk leven in te grijpen. Zo moesten zij b.v. niet alleen tegenwoordig zijn bij het voltrekken van huwelijken, maar had men hun ook op te geven het bedrag van de bruidsschat, omdat daarnaar de huur van het 'feestlokaal', het pakhuis onder de synagoge Boompjes, berekend werd. Hun bemoeiingen strekten zich verder uit over de hele viering van het feest, getuige een verordening uit 1759, vastgelegd door parnassijns en assumabelen, waarin het volgende bepaald wordt:

1. Het is een ieder verboden bij een bruiloft te dansen met een gehuwde vrouw en zeker met een niet-joodse.
2. De muzikanten moeten met spelen ophouden een kwartier vóór mincha en niet eerder beginnen dan wanneer het gebed beëindigd is.
3. Wie een bruiloft of een andere seoedat mitswa vieren wil, moet dit doen in het feestlokaal van de gemeente. Wil iemand in zijn eigen huis of in een zaal of pakhuis het feest maken, dan moet hij toch aan parnassijns betalen de helft van de (anders verschuldigde) huur.
4. Wie het lokaal voor bruiloften van parnassijns huren wil, moet vóór de sabbat, die aan de bruiloft vooraf gaat, het vastgestelde bedrag betalen. Doet hij dat niet, dan is de bruidegom op die sabbat niet chiejoew.
5. Niemand, hetzij 'kelner', vader van de bruid of wie ook, mag sterke drank verkopen in het feestlokaal.

32: *Verklaring van beide partijen, dat ze zich zullen onderwerpen aan de beslissing van Rabbiner en ouderlingen.*

Op den 30 December 1776 – zyn voor RABBINER EN OUDERLINGEN der Joodſche Gemeente binnen de Stad Rotterdam gecompareerd Dewe Deuwe gotschalk Lewij met haar Dogter Eiſer ter eenre, ende Heer Jacob de Jong en Zoon Gedt ter andere zyde, en hebben verklaerd zoodaenige quæstien en verſchillen als tusſchen henlieden thans plaets hebben, na mondelinge voordragt te verblyven en overtegeeven aen de deciſie en uitſpraeke van RABBINER EN OUDERLINGEN voornt, met belofte zig daer aen te zullen onderwerpen en gedraegen, onder renunciatie van relief en reductie zonder eenige reſerve.

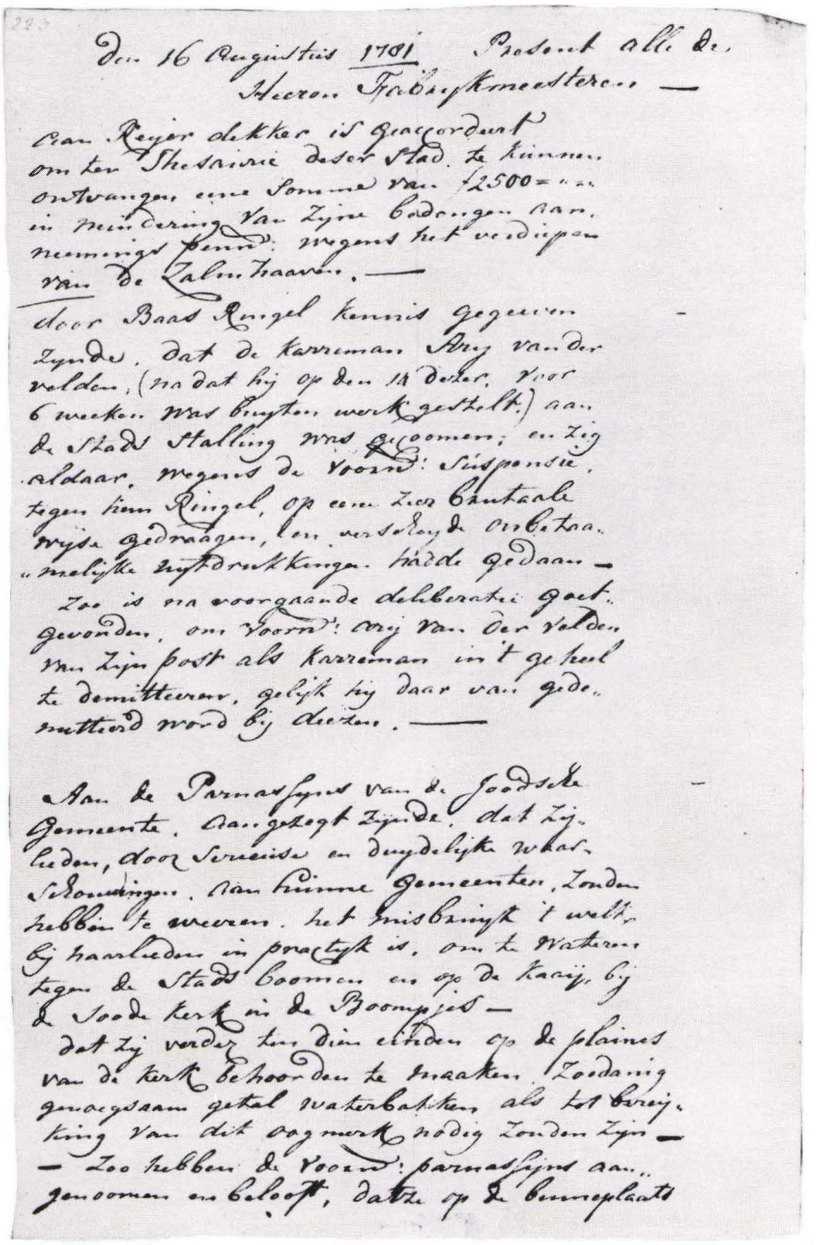
Actum Rotterdam den 30 December 1776

Jacob de Jong en zoon

6. Parnassijns zijn verplicht een portier te stellen bij de ingang van het lokaal; deze zal van gemeentewege ontvangen 1 rijksdaalder voor iedere bruiloft. Is de bruiloft op de 33ste dag van de omer of op zondag, dan zal het loon bedragen 30 stuivers.
7. Hij, die het feest geeft, mag naar goeddunken andere bedienden aannemen, maar hij moet niets te commanderen hebben (sic!) tegen de oppasser bij de gangdeur.
8. De oppasser mag geen niet-Jood binnenlaten, tenzij deze een uitnodiging heeft van de 'balboos'. Er mogen echter niet meer dan 12 niet-Joden uitgenodigd worden.
9. De huur van het feestlokaal bedraagt:

bij een bruidsschat tot *f* 200,—	*f* 1,50
van *f* 200,— tot *f* 500,—	*f* 15,—
van *f* 500,— tot *f* 1.000,—	*f* 20,—
van *f*1.000,— tot *f* 2.000,—	*f* 25,—
van *f*2.000,— tot *f* 3.000,—	*f* 30,—
boven *f* 3.000,—	*f* 40,—

10. Geen parnas mag minder nemen dan deze huur, op boete van 10 rijksdaalders.
11. De huur bedraagt voor andere feesten 2 dukaten.
12. Op zondag en de 33ste omerdag is de huur 1 rijksdaalder minder dan de onder no. 9 genoemde bedragen.
13. In de winter mag niet langer gedanst worden dan tot 1 uur, in de zomer tot 2 uur 's nachts.
14. Wat gebroken of gestolen wordt, moet de 'balboos' betalen. Ook moet hij zorgen voor het schoonmaken van de zaal en wat daarbij behoort.

Den 16 Augustus 1781 Present alle de Heeren Fabrijkmeesteren —

Aan Reijer dekker is gaccordeert om ter Thesaurie dezer Stad te kunnen ontfangen eene Somme van f 2500= in mindering van Zijne Gedagten aan. neeming penne wegens het verdiepen van de Zaluthaaven. —

door Baas Ringel kennis gegeven Zijnde, dat de karreman Arij van der velden, (na dat hij op den 11 dezer voor 6 weeken Was buyten werk gestelt.) aan de Stadt Stalling Was gecoomen; en Zig aldaar, wegens de voorn: Suspensie, tegen hem Ringel, op een Zeer Cautaale wijse gedragen, en verscheyde onbetaa. melijke uytdruktingen gedaan —

Zoo is na voorgaande deliberatie goet gevonden, om voorn: Arij van der Velden van Zijn post als karreman in't geheel te demitteeren, gelijk hij daar van gedemitteerd word bij dezen. —

Aan de Parnassijns van de Joodsche Gemeente. aangetogt Zijnde, dat Zij. lieden, door Serieuse en duydelijke wharschouwingen, aan hunne Gemeenten, Zouden hebben te weeren. het misbruyk 't welk bij haarlieden in practijk is, om te Wateren tegen de Stadt Coomen en op de kaaij, bij de Joode kerk in de Boompjes —

dat Zij verder ten dien einden op de plaines van de kerk behoorden te maaken. Zoodanig genoegsaam getal waterbakken als tot bereij. king van dit oogmerk nodig Zouden Zijn —

— Zoo hebben de voorn: parnassijns aan. genoomen en belooft, dat Zij op de benoemplaats

33: *16 Augustus 1781. 'Aan de Parnassijns van de Joodsche Gemeente aangezegt zijnde, dat zij – zouden hebben te weeren, het misbruyk 't welk bij haarlieden in praktijk is, om te wateren tegen de stads boomen en op de kaay bij de Joode Kerk in de Boompjes, dat zij verder ten dien einden op de plaines van de Kerk behoorden te maaken zoodanig genoegsaam getal waterbakken als tot bereyking van dit oogmerk nodig zouden zijn.'*

In 1769 klagen de hooftluyden van het goud- en zilversmitsgilde bij heren burgemeesteren dat Willem Luyten, juwelier, twee joodse jongens in zijn winkel heeft aangenomen *(afb.31)*. Er wordt aan Willem Luyten 'geordonneert de twee joodse jongens terstond van zijn winkel af te doen en dezelve daar nooit weder op te nemen'.

In 1778 treedt de leiding van de gemeente scherp op tegen de ontwijders van de sabbat: 'Heden, den 1 Nissen 5538, hebben parnassijns met den Opperrabbijn en Assumabelen ter gemeentekamer vergaderd, teneinde te bespreken het feit dat sedert vele jaren mannen en vrouwen, jongens en meisjes, iederen sabbat buiten de poorten der stad gaan, waar groote Chilloel Sjabbat geschiedt. Zij gaan zelfs op Sabbat in herbergen van niet-Joden en laten zich klaar maken koffie, thee en melk, die op Sabbat gemolken is en melk, die niet kosjer is; zooals onze geleerden zeggen: 'de eene overtreding sleept de andere na zich'. En behalve dat, gaan zij op Sabbat naar komedie en opera en spelen ze kaart, waardoor allerlei ontwijding ontstaat. Bovendien nemen Christenen, die hun rustdag houden, er aanstoot aan. Herhaaldelijk hebben Opperrabbijn en Parnassijns ter Synagoge laten uitroepen, dat men dit moest nalaten en om nu hieraan kracht bij te zetten, hebben zij voor dit geslacht en voor die na hen komen in deze stad bepaald, dat wie zich aan bovenbedoelde overtreding schuldig maakt, voor de eerste maal zal uitgeroepen worden ter Synagoge, met vermelding van zijn naam, gedurende dertig

34: *De verkoop van loterij-briefjes was in deze eeuwen een goede bron van inkomsten, speciaal van de Hoogduitse joden. 'De rondtrekkende handeldrijvende Hoogduitsche Joden waren ondenkbaar zonder dat zij bij hun kramerijen ook niet loterijbriefjes ten verkoop medebrachten.' 'Het waren niet alleen slechts kleine luiden, die daarin handelden.' (H.Zw., pag. 202). Mozé Hendriques, en rijke Portugese Rotterdamse jood was in 1761 op 76-jarige leeftijd 'de (h)eer der Loterij Profeeten', spottend zo genoemd onder zijn protret door Greenwood.*

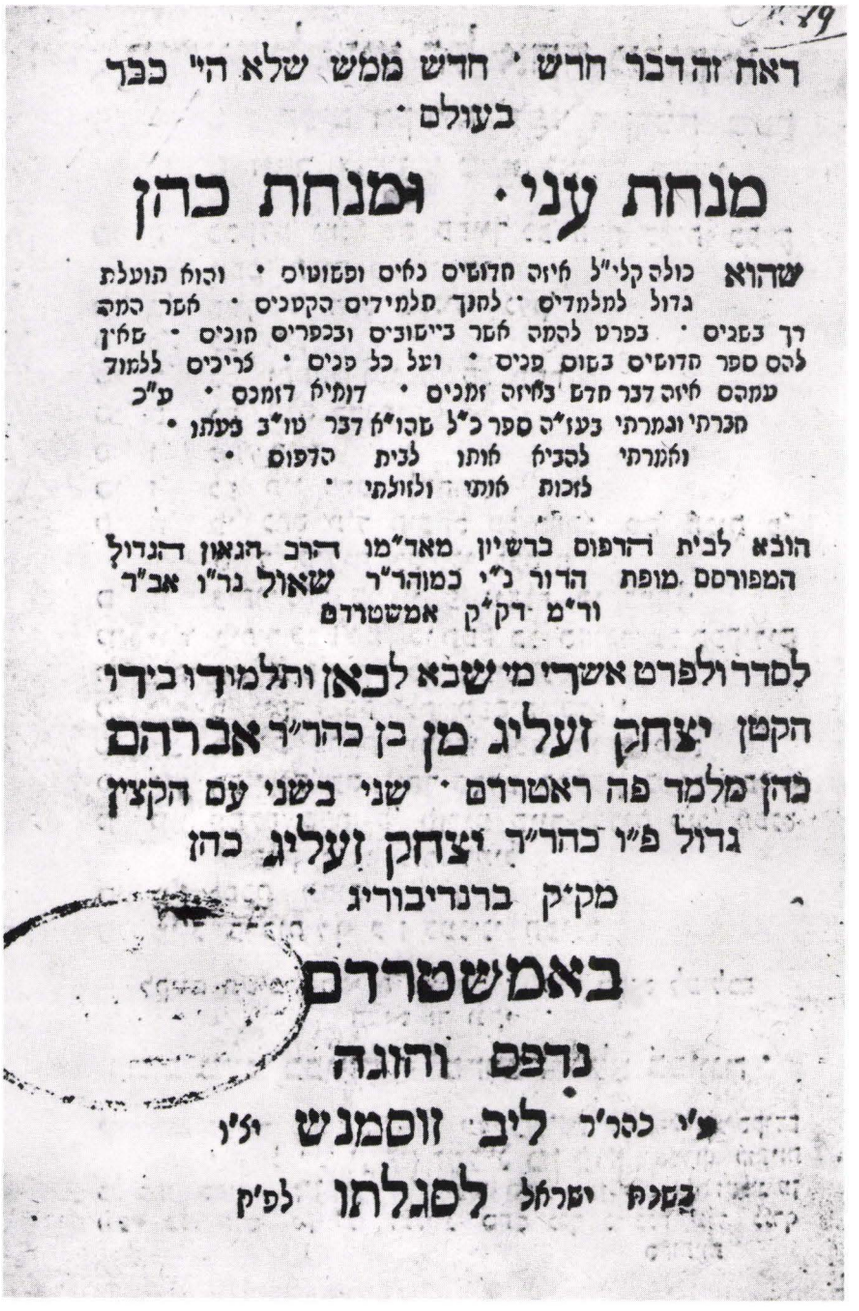

dagen. Na afloop daarvan moet hij ter gemeentekamer komen, zijn schuld bekennen en op zich nemen, die aweiroth niet meer te zullen doen.
Mocht hij onverhoopt ten tweeden male weer schuldig bevonden worden, dan zal hij in zijn rechten als gemeentelid voor een vol jaar geschorst worden. Na afloop daarvan moet hij dan in het openbaar ter Synagoge vergiffenis vragen en op zich nemen den Sabbat niet meer te zullen ontwijden.
Bij derde overtreding zal hij uit de gemeente gestooten worden. Degenen, die onderstand genieten, zal de steun onthouden worden, totdat zij hun schuld bekend hebben.
Dienstboden en knechts mogen niet in hun dienst gehandhaafd blijven. Houdt de patroon ze toch, dan zijn de bovengenoemde straffen op hen van toepassing. Het spreekt vanzelf, dat anderen zulk personeel niet mogen aannemen. Parnassijns zullen niet het recht hebben te transigeeren of iemand te ontzien.'
Het stuk is ondertekend door de opperrabbijn, R. Abraham Juda, drie parnassijns en een lid van het armbestuur.

In 1781 krijgen parnassijns van de burgemeester te horen, dat ze er voor moeten waken dat de bezoekers van de synagoge niet tegen de stadsbomen op de Boompjes wateren en dat ze achter de synagoge 'genoegzaam getal waterbakken' moeten laten aanbrengen *(afb. 33)*.

35-36: *Een onbekende onderwijzer uit deze eeuw is Jitschak Selig Man Hacohen. Op zijn grafzerk op de begraafplaats Oostzeedijk luidt het opschrift: Hier ligt begraven Jitschak Selig Hacohen, de schrijver van het werk 'Minchat Anie Oe-minchat Cohen', overleden en begraven op de dag voor Sja'woeot 5539', dus 1779.*
Het boekje 'meeloffer van een arme, meeloffer van een priester', waarvan we dank zij de heer M. H. Gans de titelpagina hier publiceren, is in 1769 gedrukt in Amsterdam bij Leib Soesmans. De schrijver noemt zich melammed, onderwijzer hier in Rotterdam, en hij beveelt het boek onderwijzers aan om de inhoud aan hun leerlingen te vertellen en vooral acht hij het geschikt voor mensen in dorpen, waar ze geen boeken hebben.
Het is uitgegeven met toestemming van de bekende Amsterdamse opperrabbijn rabbi Saul. Het bevat 17 hoofdstukjes met verklaringen waaruit blijkt dat de schrijver behoorlijk kon leren, maar de inhoud lijkt als leerstof voor kinderen wel zeer ongeschikt. Het boekje bevat 27 bladen en bevat voornamelijk verklaringen op de sidrot, de afdelingen van de tora, die op sabbat worden voorgelezen.
Tenslotte is opvallend het zo uiterst sobere opschrift op de grafzerk, in tegenstelling tot de zeer uitbundige lovende opschriften van vele andere zerken. Moeten we de verklaring zoeken in het feit, dat de man zeer arm was (het meeloffer van een arme) en een zeer ongelukkig leven gehad heeft, vol ellende en vijandschap vanaf zijn geboorte zoals hij in een van zijn artikelen schrijft?

ראה זה דבר חדש · חדש ממש שלא היי כמוהו בעולם ·

מנחת עני · ומנחת כהן

שהוא כולה קלי"ל חיזה חדושים נחים ופשוטים · והוא תועלת גדול למלמדים · לחנך תלמידים הקטנים · לפני המה דך בשנים · בפרט להמה לפני ביתוביס ובכפרים חונים · שאין להם ספר חדושים בשום פנים · ועל כל פנים · נריכים ללמוד עמהם חיזה דבר חדש בחיזה זמנים · דומיא דזמנם · ע"כ מברתי וגמרתי בעז"ה ספר כ"ל שבו"ת דבר טו"ב בעתו · ואמרתי להביא אותו לבית הדפוס · לזכות אותי ולזולתי ·

הובא לבית הדפוס ברשיון מאד"מו הרב הגאון הגדול המפורסם מופת הדור כ"י כמוהר"ר שאול נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק אמשטרדם

לסדר ולפרט אשרי מי שבא לכאן ותלמידו בידו הקטן יצחק זעליג מן בן כהר"ר אברהם כהן מלמד פה ראטרדם · שני בשני עם הקטן גדול פ"ו כהר"ר יצחק זעליג כהן מק"ק ברנדיבוריג ·

באמשטרדם

נדפס והוגה

ע"י כהר"ר ליב זוסמנש יצ"ו

בשנת ישרחל לסגלתו לפ"ק

Parnassijns op audiëntie (1788)

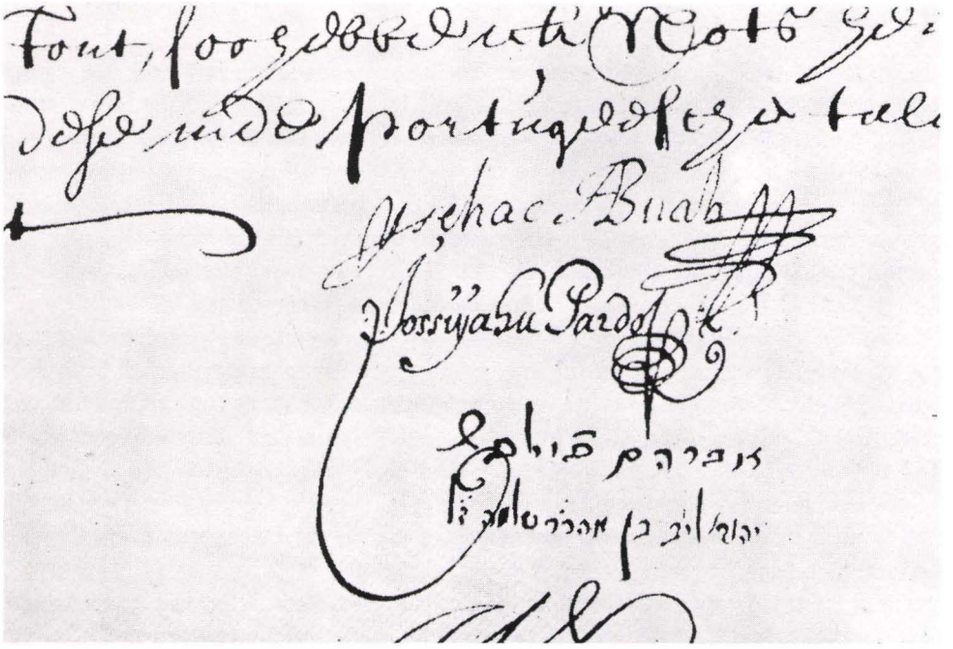
'In de laatste twee, drie jaren waren er groote oneenigheden in ons land, tengevolge waarvan de Prins gedwongen was zijn verblijf te vestigen in Nijmegen. Maar in het begin van het jaar 5548 (1788) is door tusschenkomst van Z. M. den Koning van Pruisen, die soldaten naar ons land zond, de inrichting van den Staat op den ouden voet hersteld en kon de Prins zich weer in den Haag vestigen. Alle voornamen des lands gingen derwaarts, om Z. H. te begroeten en onder hen ook de Parnassijns der drie gemeenten Amsterdam, Rotterdam en den Haag. Van hier (Rotterdam) gingen de heeren Beer b. Mozes, Mozes b. Eliëzer en Salomon b. Mordechai.

Zij spraken ter audiëntie als volgt: 'Parnassijns van de Joden van Rotterdam hebben de eer Z. D. H. te naderen en te feliciteeren met zijn zoo gelukkig herstel in Z. D.'s waardigheid. Zij beschouwen dit als een hemelsche beschikking, ter redding van vele onderdrukten en wenschen in naam hunner gansche gemeente, dat de Hemel verder zijn zegeningen over Z. H. moge uitstorten en Denzelve met Zijn Koninklijke Gemalin en dierbare Familie lange jaren moge sparen, tot heil van het Doorluchtig Huis. Zij zijn zoo vrij Z. H. te smeeken, de bescherming, die zij tot heden van Z. H. genoten hebben, ook verder te mogen genieten.'

Op deze woorden antwoordde Willem V: 'Ik verzoek de Parnassijns van Rotterdam het niet euvel te duiden, dat ik dezelven zoo lang heb laten wachten. Ik ben overtuigd van het goede hart der Joodsche Natie en voor de wijze, waarop zij zich in de moeilijke omstandigheden gedragen hebben, zal ik steeds dankbaar zijn, wanneer ik haar van nut kan wezen.'

Ondertussen kwam het bevel van de staten, dat alle personen die een bestuursfunctie waarnamen, een eed moest afleggen, dat ze zouden helpen de oude constitutie te 'mantinueeren' en ze moesten voor de burgemeesteren verschijnen op vrijdagmiddag; de autoriteiten van de joodse natie zijn er in vijf koetsen heengegaan.

De burgemeesteren vroegen of ze bereid waren bovengenoemde eed af te leggen en toen antwoordde de opperrabbijn in fraaie taal en in het Hoogduits dat het gevoel dat ze al heel lang in hun hart droegen nu in werkelijkheid werd omgezet. Men las de eed voor en zij antwoordden: Amen. 'Toen zijn we met eer naar de sjoel gegaan in dezelfde volgorde om de Sjabbat in te gaan met vreugde en naar de sjoel kwamen twee Regerende Burgemeesteren van Hogendorp en de Dijkgraaf van Stolk. We hebben op mooie wijze psalmen gezongen en de voorganger met het koor zongen het gebed voor het Koninklijk huis en wij spraken vol geestdrift daarop: Amen. En na afloop van de Sjabbat zijn alle lichten in de sjoel ontstoken (8 maart)'[6]

37: *Document met handtekeningen van chagam Jossijahoe Pardo en rabbijn Jehoeda Löb ben R. Salomo.*

38: *Titelblad van Mizbach Hazahav.*

3. Opperrabbijnen van 1648 — 1971

De godsdienstige leider van de kehilla is de opperrabbijn of rabbijn, ook rabbi of Rabbiner genoemd, tegenwoordig ook wel rav. De betekenis is steeds: leraar. Zijn taak is tora te leren en torakennis bij de gemeenteleden te verspreiden, de gemeente voor te gaan in het volbrengen van de geboden en de leden daartoe aan te sporen, verder het nemen van halachische beslissingen en alles te doen wat het belang van de gemeente op religieus gebied vraagt. Hij is de geestelijke leider van de gemeente.
We kennen de namen van alle rabbijnen, die in Rotterdam gefungeerd hebben. Twee maal per jaar wordt in Rotterdam een jizkor uitgesproken, waarbij ze allen met name worden herdacht. Hieronder volgen de gegevens, die we van hen hebben. Van sommigen zijn de grafzerken afgebeeld, die nog op de begraafplaats Oostzeedijk staan, een enkele ligt op het Toepad. Van de lateren bezitten we afbeeldingen. Wat we van hun activiteiten weten, is zo veel mogelijk vermeld.

Jossijahoe Pardo (1648-±1672)

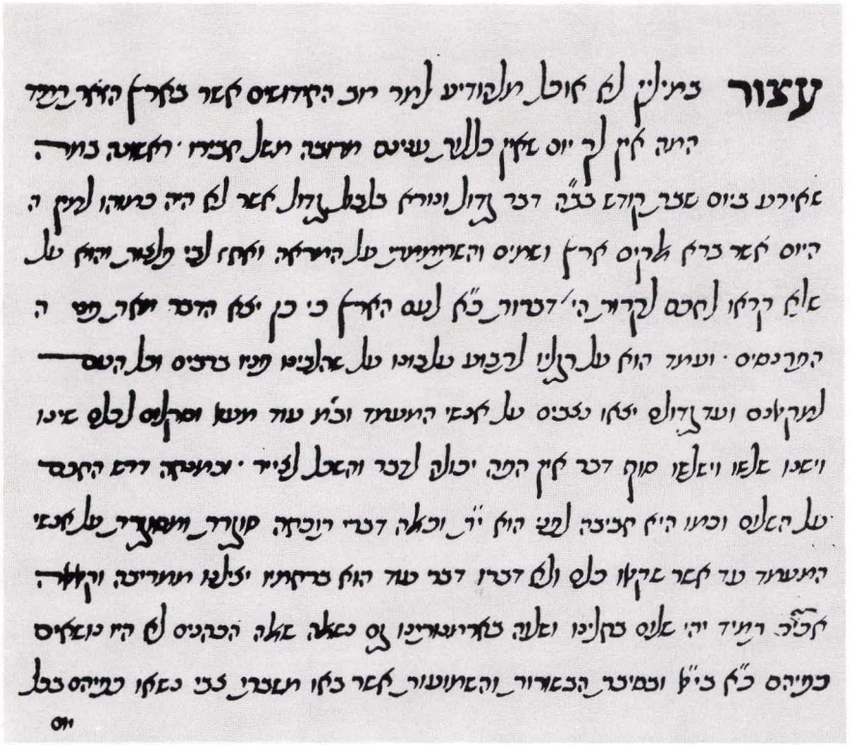
De eerste opperrabbijn was die van de Portugese gemeente, chagam Jossijahoe Pardo. Hij werd benoemd in 1648 en was later, toen er ook in Rotterdam een Hoogduitse gemeente gevormd was, tevens opperrabbijn van die gemeente. Hij was ook rector van de jesjiba de Los Pintos, waarover in hoofdstuk 1 het een en ander is vermeld. Toen de familie De Pinto na het overlijden van Abraham naar Amsterdam verhuisde, ging Pardo tenslotte mee, maar waarschijnlijk bleef hij de eerste jaren nog in Rotterdam wonen of althans in functie tot zijn opvolger bij de Hoogduitse gemeente, rabbi Jehoeda Löb ben R. Salomo, benoemd was. Want in 1672 schrijft hij nog een brief in Rotterdam aan Isaac Saruco in Amsterdam. We bezitten toevallig een document *(afb. 37)* dat de handtekeningen bevat van zowel chagam Jossijahoe Pardo als van R. Jehoeda Löb ben rabbi Salomo. Het stuk is afgedrukt in De Vrijdagavond, 9de jaargang, 1e deel, pag. 271.
Het ging over het volgende: Een man was overleden en de nalatenschap was onvoldoende om èn de schuldeisers èn de ketoeba (huwelijksacte) van zijn weduwe uit te betalen. De weduwe eiste uitbetaling op grond van de ketoeba bij preferentie, de crediteuren vochten de rechtsgeldigheid van de ketoeba aan. Vier rabbijnen bevestigden de juistheid van de ketoeba en de rechtsgeldigheid daarvan.
Typerend zijn de handtekeningen zeker. De in Latijnse letters, van ijdelheid en zelfbewustheid getuigende handtekening van Pardo tegenover de eenvoudige in het Hebreeuws gestelde van R. Jehoeda Löb onderaan.
Pardo heeft een boek uitgegeven, getiteld Mizbach Hazahav (Het gouden altaar). Het bevat toespraken, die hij in zijn jeugd in Rotterdam op iedere sabbat had gehouden. *afb. 38* toont het titelblad.

Over twee activiteiten van Pardo weten we iets. Eén daarvan staat in verband met de heftige ruzie tussen de in Amsterdam gevestigde Duitse en Poolse gemeenten. De Poolse gemeente had zich tot de Vierlandensynode om hulp gewend. Deze synode, ook joodse rijksdag genoemd, had de leiding van de georganiseerde Poolse jodenheid van de vier belangrijkste Poolse provincies, en bezat, geleid door de grootste rabbijnen, zowel naar buiten als naar binnen absolute autoriteit. Ze fungeerde van 1581 tot 1764. De Vierlandensynode had in 1666 de Portugese gemeente te Amsterdam als bemiddelaar aangewezen maar had dit bij schrijven in 1671 weer ingetrokken, vermoedelijk omdat ze de afstamming van de maraanse Portugezen niet vertrouwde. De Portugezen

voelden zich beledigd en Josia Pardo schrijft uit naam van het Portugese rabbinaat een protestbrief aan de Vierlandensynode.
'Hoe kunt ge oordelen, zonder ons gezien of gehoord te hebben en zo maar zonder onderzoek naar laster luisteren? Weet ge niet, wat we gedaan hebben om de arme vluchtelingen uit het oosten te helpen? Weet ge niet welke voortreffelijke, geleerde mannen onder ons leven?' En hij neemt het op voor de Poolse joden, die 'naar het woord van het rabbinaat luisteren en ook zelf leren kunnen', terwijl hij onder de Duitse joden slechts enkele geleerden kent, die ook nog trots zijn en zich niets van het opperrabbinale gezag aantrekken.
Tenslotte zijn in 1673 op bevel van de Amsterdamse magistraat beide gemeenten gecombineerd tot de Hoogduitse gemeente en is de Poolse opgeheven.
Een tweede activiteit betreft het geloof in de pseudo-messias Sabbataj Tsewie (eerste openbare optreden 1648, overgang tot de Islam 1666). In Amsterdam is in handschrift aanwezig een correspondentie tussen Isaac Saruco en Jossijahoe Pardo, onder de naam Tiphéreth bachoeriem of Itoer sopherim *(afb. 39).* Saruco en Pardo zijn beiden vurige aanhangers van Sabbataj Tsewie. Een van de wrijfpunten tussen de aanhangers en tegenstanders was die van het uitspreken van de priesterzegen door de kohaniem (= priesters). Het was de gewoonte dit alleen te doen geschieden op feestdagen, maar door de aanhangers van Sabbataj Tsewie was doorgezet dat dit iedere sabbat gebeurde. Na de debâcle in 1666 verlangden de tegenstanders dat dit gebruik weer zou worden afgeschaft.
Afb. 39 toont een fragment van bovengenoemde briefwisseling. Hieronder volgt de vertaling. Het begin gaat over de strijd binnen de Portugese gemeente tussen het bestuur, de ma'amad of parnassiem, en de rabbijn. Dan volgt de kwestie van de priesterzegen. Isaac Saruco schrijft aan Pardo: 'Verder kwam de vraag op, aangaande het uitspreken van de priesterzegen op sabbat; men wilde dat alleen op jom tov. Ten gevolge van de berichten omtrent Sabbataj Tsewie was dat ingevoerd. Nu wilden enkele nietswaardigen dat gebruik weer afschaffen. Zo zou het aandenken van Sabbataj Tsewie verdwijnen. Verschillende responsen zijn daarover uitgebracht, o.a. door Izak Aboab en David Mercado. Ook uit Livorno kwam een decisie. Allen weigerden afschaffing. Slechts Jakob Sasportas was het hiermee niet eens.'
Later schrijft Saruco, volbloed aanhanger van het sabbatianisme, aan Pardo: 'Aangaande Sabbataj Tsewie en Nathan ha-Azati. De eerste is van geloof veranderd om zijn leven te redden. Daaraan valt niet te twijfelen.'
Josia Pardo kan het nauwelijks geloven. Hij schrijft aan Saruco: 'Onze ogen zien vergeefs uit naar nieuws uit Turkije en Italië, want wij hadden gehoord, dat er goede berichten waren, zoals we hoopten. Maar de ontvanger van de brief wilde niet vertellen, hetgeen hem geschreven was met het oog op de mensen, die eenvoudig niet wilden geloven, dat het anders was. Men maakte zich bij hen bespottelijk. Maar nu de geruchten aanhouden, zoals ge me uit naam van Isaac Naar hebt medegedeeld en de leugenachtigheid van de vroegere gebeurtenissen aan het licht treedt, nu heb ik besloten aan deze zaak geen geloof meer te hechten, totdat God de tijd gekomen acht om ons de verlossing te brengen.'[1]
Wat moet zich in het zieleleven van Pardo niet hebben afgespeeld? Welk een teleurstelling en ontgoocheling voor deze vurige aanhanger van Sabbataj Tsewie? Hij verbleef in 1672 dus nog in Rotterdam. Later verhuisde hij naar Amsterdam, maar hij bleef daar niet lang. In 1674 wordt hem vergunning gegeven met zijn vrouw, een dochter van de Amsterdamse rabbijn Saul Levy Morteyra, en zes kinderen naar Curaçao te vertrekken.
Van 1680 dateert een oorkonde, door Pardo en Daniel Aboab ondertekend, waarin deze onder ede verklaren, dat het geschenk, dat de joodse gemeenschap van Curaçao aan Nicolaas Liebergen bij zijn inhuldiging als directeur had aangeboden, niet als steekpenning was gegeven.[2] In 1683 ging Jossijahoe Pardo naar Jamaïca.[3]

Jehoeda Löb ben rabbi Salomo (1674-±1700)

De volgende opperrabbijn van de Hoogduitse gemeente was de reeds eerder genoemde rabbi Jehoeda Löb ben R. Salomo. Hij kwam uit Wilna en was rabbijn van de Poolse gemeente in Amsterdam. Toen deze in 1673 door de autoriteiten werd opgeheven,

NAERSTIG en BEWEEGELYK

GEBEDT,

DOOR ORDER

Van den RABYN en de OUDERLINGEN van de Hoogduitſche JOODSCHE Gemeente der Stat ROTTERDAM.

Wegens de bezoeking des Heeren door de knagende

DYKPAELWORMEN,

Gedaen in hunne Synagoge op den 17 November 1732.

Getrouwelyk, volgens den text, uit het Hebreeuſch in 't Nederduitſch Vertaelt,

DOOR DEN RABYN

TE ROTTERDAM

By KORNELIS van HAMONDT, Boekverkooper op de Black. 1732.

39: *Fragment uit een briefwisseling tussen Isaac Saruco en Jossijahoe Pardo. Ms. Tiphéreth bachoerim in het bezit van Ned. Isr. hoofdsynagoge te Amsterdam.*

40: *In het archief van de gemeente Rotterdam bevindt zich een exemplaar van een 'naarstig en beweegelijk Gebedt door order van den Rabbijn en de Ouderlingen van de Hoogduitsche Joodsche Gemeente der Stat Rotterdam wegens de bezoeking des Heeren door* Knagende Dijkpaelwormen, *gedaen in hunne Synagoge, op de 17 November 1732, getrouwelijk, volgens de text, uit het Hebreeuws in 't Nederduitsch vertaelt.' Hoewel dit gebed niet de naam van de rabbijn vermeldt, moet het in dit jaar wel rabbi Sjelomo geweest zijn. Hij overleed 14 Sjewat (27 januari) 1736, Encycl. Jud.X, pag. 1009.*

werd hij in 1674 te Rotterdam benoemd.
In 1681 is onder zijn leiding een overeenkomst tot stand gekomen tussen de Hoogduitse en Portugese gemeenten, 'opdat zij in liefde, vrede, eendracht en verdraagzaamheid zouden samenwonen'. In de overeenkomst staat dat de begraafplaats 'volledig bezit' is van de Hoogduitse gemeente. Het enige, dat we van deze opperrabbijn bezitten, is zijn handtekening *(afb. 33)*. Hij is naar Israël vertrokken en daar rosj chodesj Elloel 1708 overleden.[4]

Jehoeda Löb ben rabbi Efraim Aser Ansel (±1700-1708)

Van hem weten we vrijwel niets. Hij was eerst rabbijn in Londen, kreeg daar moeilijkheden wegens zijn onomkoopbaarheid. Hij verliet Londen en was in Rotterdam als rabbijn in functie van ongeveer 1700 tot ongeveer 1708.
Hij vestigde zich toen in Amsterdam, kreeg in 1714 opdracht van de Amsterdamse parnassijns gedurende hun onenigheid met Chagam Tsewie een huwelijk in te zegenen. Hij was in 1707 opperrabbijn ad interim van Amsterdam.[5]

Sjelomo ben rabbi Mordechaj (±1708-1736)

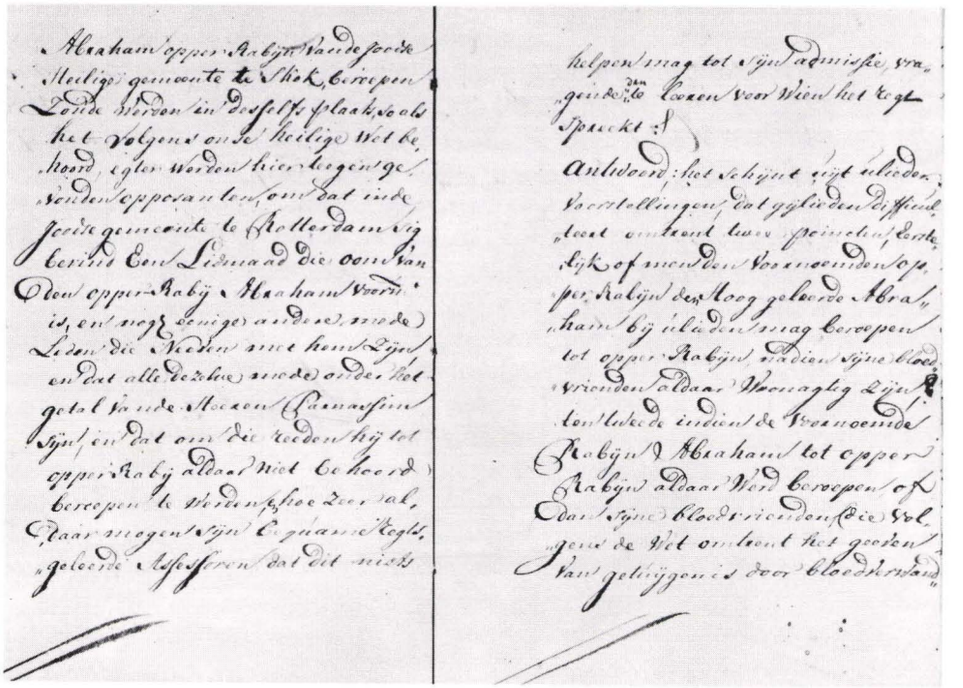
Vanaf ongeveer 1708 tot het midden van de negentiende eeuw was het Rotterdamse opperrabbinaat in handen van twee families. Rabbi Sjelomo werd opgevolgd door zijn zoon, rabbi Juda, en deze door diens zoon, rabbi Abraham (overleden 1779). In 1813 werd tot O.R. benoemd een zoon van een broer (R. Casriël) van R. Abraham. Deze rabbi Elia fungeerde tot 1834.
De andere familie was die van R. Levi Hijman Breslau, die te Rotterdam in ambt was van 1781 tot 1809. In 1834 werd zijn kleinzoon (een zoon van zijn tweede zoon R. Chajiem) R. Menachem Mendele Löwenstam er benoemd. Na diens overlijden in 1845 werd de derde zoon van R. Levi Hijman, R. Mordechaj, tot dajan benoemd.
Rabbi Sjelomo, die van Lissa kwam, was zeer geleerd; hij was vóór zijn benoeming in Rotterdam rabbijn in Den Haag. Hij is de eerste O.R., wiens aanstelling in het archief van de joodse gemeente vermeld wordt. Tijdens zijn ambtsperiode had de inwijding van de synagoge Boompjes plaats (1725). In welk jaar hij zijn ambt aanvaardde is onzeker. Italie noemt 1710 en Maarsen 1718, maar tegen beide jaartallen bestaan bezwaren.

Ter nadere toelichting het volgende. Wanneer een rabbijn zelf geen halachische beslissing wilde nemen, of voor zijn beslissing de steun en goedkeuring van één van de grote autoriteiten van zijn tijd wenste, schreef hij aan deze een vraag (sja'ala of sje'eila) en bedoelde halachische autoriteit gaf hem een antwoord, een tesjoewa. Deze 'vragen en antwoorden' werden vaak gepubliceerd.
O.R. Sjelomo had nu een vraag voorgelegd aan de opperrabbijn van Metz, Jacob Riesser (zo leest Maarsen; T. Tal leest: Reischer; Horovitz: Rischer). In deze vraag vermeldt hij, dat hij op dat tijdstip al circa 10 jaar in Rotterdam in functie is. Echter noch vraag, noch antwoord is gedateerd.
Nu schreef O.R. Sjelomo, omdat het antwoord uit Metz niet spoedig kwam, aan een andere autoriteit en wel aan R. Ezechiël Katzenellebogen, opperrabbijn van Hamburg, Altona en Wandsbeck. Deze antwoordt hem direct en dateert zijn brief wel en volgens een veel gebruikte methode met de woorden 'chogma wa-da'at'. Het woord wa-da'at komt overeen met het jaar 1720. In dat jaar moet O.R. Sjelomo dus al 10 jaar in Rotterdam zijn geweest en op grond daarvan komt Italie tot het jaar 1710 van zijn intrede.
Maar nu de bezwaren: O.R. Ezechiël noemt in 1720 onze opperrabbijn een oude man. Dit is wel vreemd, als men bedenkt, dat hij daarna nog 16 jaar leefde. Maar belangrijker is het volgende. Maarsen publiceert een acte uit het notarieel archief van notaris S. Favon, Den Haag, van 1 juli 1715. Wij laten deze acte hieronder volgen:
'Tot Rabbijn en Dominé wordt gecontinueerd de Welgeleerden Heer Salomon, om te weesen in onse gemeente Dominé en onderwijser van onse wettelijcke saeken nogh drie jahren te weten van nieuwe jaer naer 't kleijne getal[6] 475 tot onse nieuwe jaer 478 naar 't kleijne getal, met alle respect en eer als van te vooren en in de kerkcke te sitten op de banck nevens de parnassen en te hebben vrije woninge in het selfde huys daer hij gewoont heeft tot dato deses met alle vertrecken gelyck van te vooren gehad heeft. En het tractement van voorn. rabbijn en dominé Heer Salomon sal sijn dat hij sal trecken jaerlijcx vier hondert guldens uyt de kasse van de gemeente gelijck te vooren sonder eenige te enspreecken of uytstel, omme aen hem te betalen alle weecken de somma van acht gulden, hetwelcke bedragende jaerlycx 400 gld, en nu het schrickeljaer dat Godt belieft bennen wij gehouden om aen hem een maent tractement meerder te betalen, uyt de kasse van de gemeente. En 80 tonnen turff jaerlycx en mede andere inkomsten van het trouwen en de conditien die daaraen dependeren en van de goewers gelyck gebruyckelijk is tot Amsterdam. Sondagh 26 Sewat 474. sijnde 12 January 1714.' Het stuk was voorzien van 17 handteekeningen van leden der gemeente. (Bijdr. V, pag. 145)
Uit deze acte blijkt dus dat 'tot Rabbijn en Dominé de heer Salomon wordt gecontinueerd nogh drie jahren om te weesen in onze gemeente Dominé en Onderwijzer' en wel van 5475-5478; d.i. 1714-1717 rosj hasjana. Op grond daarvan stelt Maarsen zijn komst naar Rotterdam op 1718 en acht hij 1710 niet mogelijk.
Maar ook 1718 is problematisch. Dan zou bovengenoemde correspondentie in 1728 plaats gevonden hebben. We zouden dan wel de letter 'chet' van chogma wa-da'at moeten mee tellen. Dat is te verdedigen. Maar er is een ander, ernstiger bezwaar. Rabbi Ezechiël deelt mede dat hij enige jaren na het verschijnen van zijn antwoord een uitvoerig schrijven kreeg van de Amsterdamse opperrabbijn van de Portugese gemeente, R. Salomon Aylon. Deze is het in het geheel niet eens met de beslissing van R. Ezechiël. Deze laatste weerlegt zijn bezwaren. R. Aylon schrijft terug en weer antwoordt R. Ezechiël. Maar rabbi Salomon Aylon is op 9 april 1728 al overleden!
Een oplossing zou misschien kunnen zijn dat O.R. Sjelomo op 12 januari 1714 wel voor nog 3 jaar in Den Haag benoemd was, maar deze benoeming niet heeft geaccepteerd en in 1714 of 1715 naar Rotterdam is vertrokken. Hij kan dan zijn vraag aan beide geleerden in 1724 of 1725 gesteld hebben, 10 jaar na zijn komst in Rotterdam. Dan is er ruimte voor de correspondentie van R. Ezechiël met Aylon. Wel zouden dan bij het jaartal wa-da'at de laatste letter van chogma de he=5 moeten tellen, om het jaartal 1725 te krijgen.

Juda ben rabbi Sjelomo (1737-1754)

Van deze opperrabbijn is vrijwel niets bekend. Uit een haskama weten we, dat hij een

41: *Vertaling van het antwoord van rabbi Jonathan Eibenschütz door Jacob d'Lion Arons.*

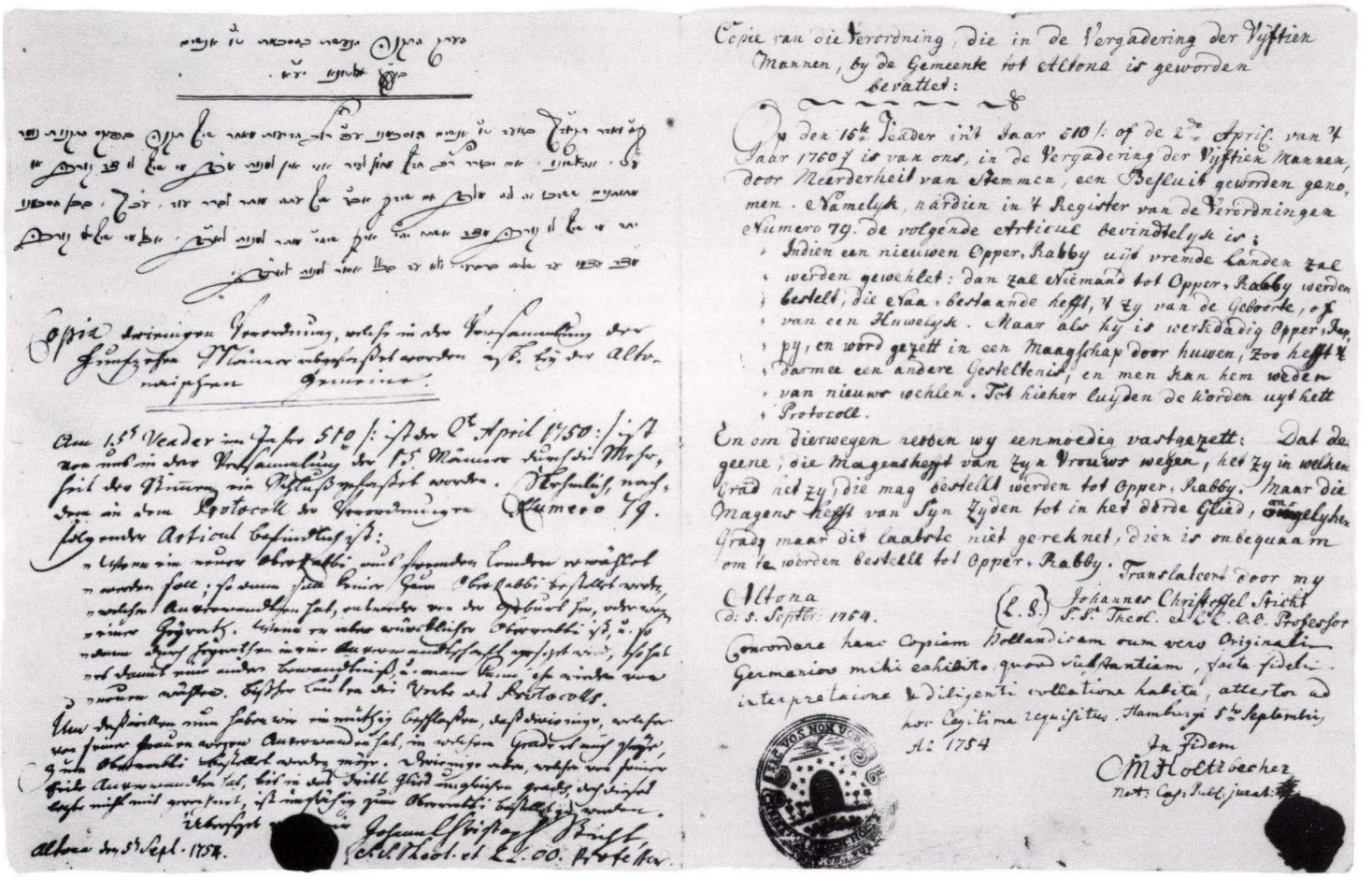

schoonzoon was van rabbi Sjelomo te Glogau. Hij noemt zich Judah Lipschütz; zijn broer komt in de officiële stukken voor als Ezechiël Salomons (= zoon van Sjelomo).

Abraham ben rabbi Jehoeda (1754-1779)

42: *Brief met kopie van rabbi Jonathan.*

Deze trad in functie in 1754 en overleed 7 augustus 1779. Zijn vader, rabbi Jehoeda, en

zijn grootvader, rabbi Sjelomo Lipschütz, waren beiden opperrabbijnen van Rotterdam geweest. Aan zijn benoeming ging een heftige strijd vooraf. In het kort komt deze hierop neer, dat van de drie fungerende parnassijns er twee naaste familieleden van de nieuw te benoemen opperrabbijn waren, een oom en een neef. De derde parnas had geen bezwaar tegen de benoeming, maar stelde als voorwaarde dat dan beide andere parnassijns zouden aftreden. Een aantal gemeenteleden, aanhangers van die derde parnas, en ook hijzelf wendden zich tot burgemeesteren van de stad. Dezen besloten advies in te winnen bij de rabbijnen van Hamburg en Berlijn. In Hamburg was het de bekende rabbijn Jonathan Eibenschütz, in Berlijn rabbi David Fränkel. De laatste stamde uit Dessau en was de leraar van Mozes Mendelsohn. Toen rabbi David Fränkel in Berlijn benoemd was, ging Mozes Mendelsohn met hem mee naar Berlijn. Rabbi Fränkel is beroemd om zijn commentaar op de Jeruzalemse talmoed: Korban Ha-eda.
De antwoorden van beide geleerden bevinden zich in vertaling, evenals bovengenoemde rekwesten aan de burgemeesteren in het archief van de gemeente Rotterdam.
Van het antwoord van R. Jonathan Eibenschütz zijn er twee vertalingen, één van Asser Ephraims en één van Jacob d'Lion Arons *(afb. 41).* Beide familieleden-parnassijns hadden blijkbaar het antwoord niet getoond aan hun collega, reden waarom deze zich weer wendde tot R. Jonathan. Deze zond hem een brief met copie van zijn eerste antwoord. Beide laatste brieven zijn in origineel in het gemeentearchief aanwezig en ook nog een beschrijving van het reglement van Altona over dezelfde kwestie (het Hebr. deel bovenaan links van *afb. 42).*
Ook het antwoord van R. David Fränkel bevindt zich in vertaling in het gemeentearchief, eveneens vertaald door Jacob d'Lion Arons. Beide rabbijnen geven als antwoord dat er geen bezwaar bestaat tegen de benoeming van rabbi Abraham, maar beiden adviseren ook naast hem twee wetgeleerde assessoren te benoemen voor de behandeling van financiële zaken.
Zo werd R. Abraham op 10 oktober 1754 benoemd en werden er tevens twee dajaniem benoemd.
De brieven van R. Jonathan, vertaald door Asser Ephraims zijn gepubliceerd door B. Brilling in Studia Rosenthaliana, jaargang VI nr. 2, juli 1972, pag. 204. Hij geeft (noot 3) een overzicht van de daarover verschenen literatuur, maar vermeldt niet de artikelen van N. Italie in het N.I.W. van 9 en 21 oktober 1921, die ook de tekst van de matsewa vermelden.
De archiefstukken zijn thans genummerd KZ38 (niet meer 76 vlgs. Brilling) en worden 2760.
Van R. Abraham is weinig bekend. Hij moet een zeer groot geleerde geweest zijn. Zijn grafschrift vermeldt hem als een 'Sinaj we-okeer hariem'. In 1767 worden onder zijn leiding de tekanot van de 'chewro kedousjo Gemieloes Chasodiem' vernieuwd (zie foto hfdst. 6). In hetzelfde jaar is een gedicht van zijn hand gedrukt: 'Sjiera Wezimra', waarvan de eerste letters der regels de namen vormen: Abraham, Mordechaj, David, Samuel en Simson. Het gedicht was bestemd voor de inwijding van een synagoge. Om welke synagoge het ging, is niet bekend. In 1769 schreef hij een haskama voor een nieuwe uitgave van de Meïrie op Megilla.
Na een ziekbed overleed hij in 1779, zijn vrouw Debora en zijn twee kinderen ontvingen een pensioen van *f* 400,– per jaar. Zij overleed in 1789 *(afb. 43 en 44).*

Bezoek van rabbi Chajim Jozef David Azulaj. Tijdens de ambtsperiode van O.R. Abraham vallen de bezoeken van de grote geleerde en bibliograaf rabbi Chajim Jozef David Azulaj, meestal naar de eerste letters van zijn naam de Chido of Chida genoemd *(afb. 45).* Deze in 1724 in Jeruzalem geboren geleerde werd tweemaal naar Europa gezonden om gelden bijeen te brengen voor de stad Hebron en wel van 1753-1758 en van 1772-1778. Hij hield een dagboek bij, waarin hij niet alleen de plaatsen noemt, die hij bezocht, maar ook de personen, met wie hij contact had, hoe hij ontvangen werd en hoeveel hij kreeg.
Maar van meer belang is zijn bibliografisch werk, hij bezocht overal bibliotheken en particuliere boekenbezitters, beschreef de handschriften en oude drukken. Het is het eerste en belangrijke werk over oude boeken (meer dan 2200 werken) en over schrijvers (meer dan 1300 geleerden) en is verschenen onder de naam Sjem Hagedoliem.

43: *Grafzerk van opperrabbijn Abraham, begraafplaats Oostzeedijk.*

44: *Grafzerk van de echtgenote van opperrabbijn Abraham, begraafplaats Oostzeedijk.*

45: *Rabbi Chajim Jozef David Azulaj.*

Zijn reisbeschrijving is uitgegeven door A. Freimann, de titel is Ma'gal-Tob Hasjalem en daaraan ontlenen we de gegevens over zijn bezoek aan Rotterdam in 1778.
Hij arriveert er 21 Siwan vanuit Den Haag, begeleid o.a. door Mozes Lehren (de vader van de drie bekende invloedrijke broers) en vindt onderdak in een hotelletje aan de Boompjes. De volgende dag ontvangt hij bezoek van R. Chajiem Breslau[7] en de andere parnassijns. De dag daarop bezoekt hem de sjammasj (koster) R. Perets ben R. Selig, sjammasj we-ne-eman, iesj chesed, 'een zeer sympathieke man, in wiens handen de gehele leiding van de gemeente lag'. Dan gaat hij iemand bezoeken en hij beschrijft o.a. wat hij daar zag: 'Ik zag op een plein het standbeeld van een van hun geleerden in zijn kleding met een boek in zijn armen en een blad in zijn hand alsof hij het wilde omslaan en men vertelde dat het was van een groot niet-joodse geleerde, die in de stad woonde 600 jaar geleden en hij was tot zijn 30ste jaar onnozel, dom, hij kon niet lezen en zelfs geen letter schrijven. Maar plotseling ging zijn hart open en hij werd kundig, met een goed geheugen en hij werd een groot geleerde. En wegens zijn grootheid en belangrijkheid werd een standbeeld van ijzer gemaakt en de naam van de geleerde is Erasmus. Hij was hoofd van een nieuw geloof in Holland en trachtte dit te stichten. En

46: *Opperrabbijn Arje Leib Breslau.*

daarom inden ze van de niet-joden van de steden van Holland zilver, goud en koper in rijke mate en maakten ze zijn standbeeld. Hij overleed in Bazel en schreef zowel Latijn als Hollands. De zon ging op in Holland en onder in Bazel.'
De volgende sabbat bezocht hij de opperrabbijn Abraham en hij vermeldt over welke halachische vraagstukken ze spraken. Hij is verder zeer tevreden over zijn ontvangst bij de diverse ba'ale battiem en hij schrijft: 'Er is een heel groot wonder gebeurd: toen ik in de winter in Rotterdam was, sprak niemand tot mij en ze riepen: verdwijn maar en ze gaven me bij mijn vertrek maar één dukaat en nu hebben ze me overladen met eer en gaven ze heel veel.'

Levi Hijman Breslau (1781-1809)

R. Arje Leib ben rabbi Chajiem, geboren in 1741 in Breslau *(afb. 46)*, was omstreeks 1774 in Lissa, werd rabbijn aan het bet hamidrasj van Daniël Jaffe in Berlijn, daarna rabbijn in Emden. In 1781 werd hij opperrabbijn van Rotterdam en hoe hij hier werd ingehaald, wordt beschreven in de Rotterdamsche Courant van 7 augustus 1781 *(afb. 47)*. In 1782 verscheen zijn smeekgedicht *(afb. 48)* en in 1793 verschenen zijn plechtige gebeden *(afb. 49)*.
In 1790 werd door de firma Proops zijn responsenverzameling 'Pne Arje' uitgegeven *(afb. 50)*. Mede door dit werk vestigde hij zijn naam als één der grote halachische autoriteiten van zijn tijd. De naam 'Arje', die hij zelf ook voerde, betekent 'leeuw'. Toen zijn weduwe in 1811 een achternaam moest kiezen werd het naar aanleiding hiervan: 'Löwenstam' *(afb. 51)*; ook de kinderen van O.R. Arje Leib hebben toen deze naam gekregen.
Hij bezat een goede algemene ontwikkeling, had veel belangstelling voor de Hebreeuwse grammatica en telde veel niet-joodse vrienden. Op halachisch gebied was hij onverzettelijk, hetgeen ook blijkt uit zijn strijd tegen modernisering van de haardracht van de joodse gehuwde vrouw. In die tijd hadden opperrabbijnen en parnassijns in de joodse natie nog vrijwel onbeperkte macht. Wie zich door hun besluit bezwaard voelde, kon zich wel wenden tot burgemeester en regeerders van de stad, en dit deed dan ook de zeer rijke Joseph Moses Levy. Maar burgemeester en regeerders gaven de opperrabbijn gelijk, op basis van het besluit van 1 oktober 1714.[8]
In de responsen-verzameling komt het volgende geval voor. Iemand had aan Haïm Salomon uit Philadelphia geld gevraagd voor een brave, heel arme man in Duitsland. Haïm Salomon zond het geld, maar toen het aankwam had de man het niet meer nodig. De vrager vroeg nu aan de Pne Arje wat met het geld te doen. Terugzenden? Of aan die

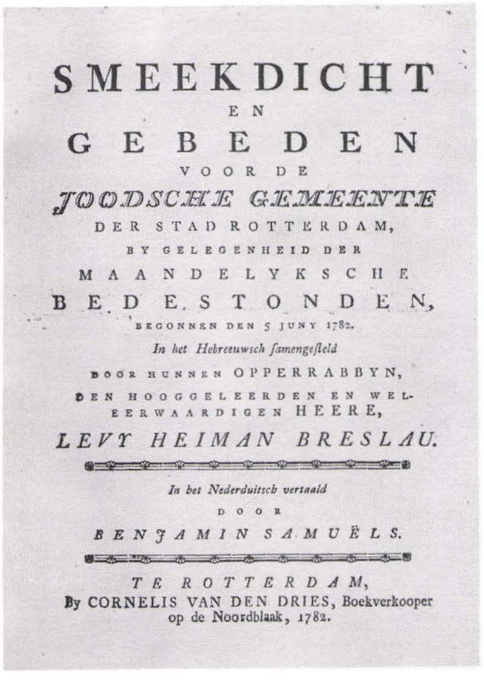
„ Laastleden Donderdag, den 2 dezer, wierd alhier in de
„ navolgende manier door de Joodſche Gemeente ingehaald,
„ de wydberoemden Hooggeleerde Heer LEVY HYMAN, *Bres-*
„ *lauer*, geweezen Opper-Rabyner der Joodſche Gemeen-
„ te te Embden, en nu verkoren tot Opper-Rabyner der
„ Gemeente alhier, in plaatſe van wylen den overleden Heer
„ Opper-Rabyner *Abraham Juda*. Zyn Hooggeleerde dien zel-
„ ven morgen van Amersfoort vertrokken zynde, vergezeld
„ door den Voorzanger en Koſter der Gemeente alhier, kwam
„ des namiddags aan den Donderdam aan, aldaar gekomen
„ zynde, wierd hy ontfangen en gerecipieerd door de gidaar
„ zich bevindende Heeren Regerende en Oude Parnaſyns en
„ vele particulieren Leden dier Gemeente, na dat zyn Hoog-
„ geleerde aldaar eene korte doch toepaſelyke en lofwaardige
„ Aanſpraak gedaan en eenige ververſchingen gebruikt had,
„ vertrok zyne Hooggeleerde van daar, wordende gevolgt
„ door alle de daar zynde Rytuigen in menigte, dewelke
„ alle volgens rang van de daar in gezeten Leden reden, en
„ 's avonds ten half negen uren alhier in de Stad gekomen
„ zynde, onder toejuiching van eene groote menigte toezien-
„ ders, wierd zyn Hooggeleerde naar de Kerkenkamer geleid,
„ alwaar hy weder eene roemwaardige Aanſpraak aan die Ge-
„ meente en een korte Predikatie deed over *Pſalm* 19 vers 15,
„ waar na de Gemeente van hem ſcheidde, en zyn Hoogge-
„ leerde naar zyne Woning verzeld wierd door de Heeren
„ Parnaſyns, welke hem Vrydag avond weder afhaalden en in
„ de Kerk op zyne gewone plaats bragten. Saturdags mor-
„ gens deet hy zyne eerſte Predikatie over *Koningen* I. Kap.
„ 3 van vers 6 tot 15, wordende dezelve door alle de daar ge-
„ weest zynde Toehoorders ten hoogſte geprezen.

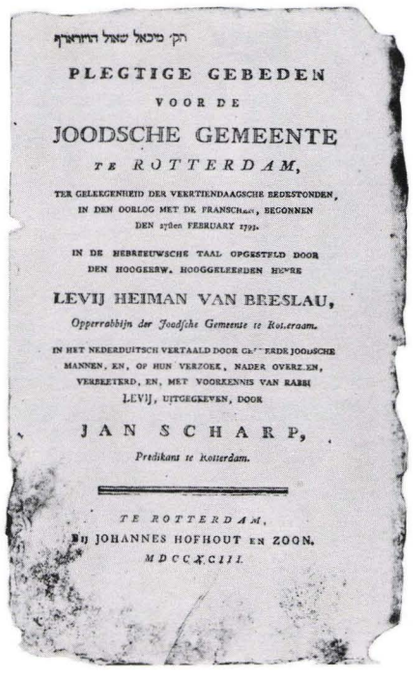
47: *Bericht in de Rotterdamsche Courant van 7 augustus 1781.*

48: *Smeekgedicht van Levy Hijman Breslau.*

49: *'Plechtige Gebeden' van Levy Hijman Breslau.*

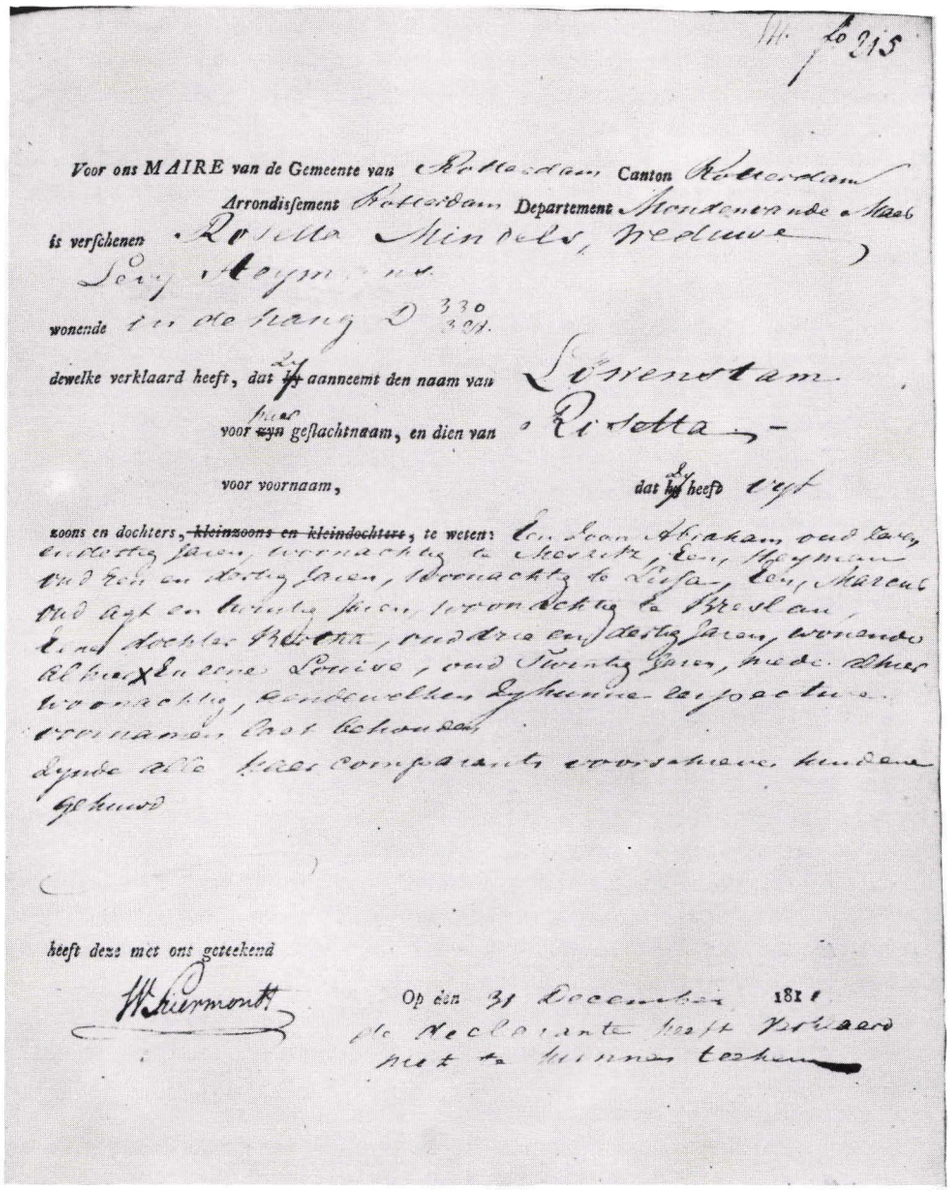
50: *Titelblad van het werk Pne Arje van opperrabbijn Arje Leib Breslau.*

SMEEKDICHT
EN
GEBEDEN
VOOR DE
JOODSCHE GEMEENTE
DER STAD ROTTERDAM,
BY GELEGENHEID DER
MAANDELYKSCHE
BEDESTONDEN,
BEGONNEN DEN 5 JUNY 1782.
In het Hebreeuwsch ſamengeſteld
DOOR HUNNEN OPPERRABBYN,
DEN HOOGGELEERDEN EN WEL-
EERWAARDIGEN HEERE,
LEVY HEIMAN BRESLAU.
In het Nederduitsch vertaald
DOOR
BENJAMIN SAMUËLS.
TE ROTTERDAM,
By CORNELIS VAN DEN DRIES, Boekverkooper
op de Noordblaak, 1782.

PLECHTIGE GEBEDEN
VOOR DE
JOODSCHE GEMEENTE
TE ROTTERDAM,
TER GELEGENHEID DER VEERTIENDAAGSCHE BEDESTONDEN,
IN DEN OORLOG MET DE FRANSCHEN, BEGONNEN
DEN 27den FEBRUARY 1793.
IN DE HEBREEUWSCHE TAAL OPGESTELD DOOR
DEN HOOGEERW. HOOGGELEERDEN HEERE
LEVIJ HEIMAN VAN BRESLAU,
Opperrabbijn der Joodſche Gemeente te Rotterdam.
IN HET NEDERDUITSCH VERTAALD DOOR GE[illegible]ERDE JOODSCHE
MANNEN, EN, OP HUN VERZOEK, NADER OVERZIEN,
VERBETERD, EN, MET VOORREDENNIS VAN RABBI
LEVIJ, UITGEGEVEN, DOOR
JAN SCHARP,
Predikant te Rotterdam.
TE ROTTERDAM,
Bij JOHANNES HOFHOUT EN ZOON.
MDCCXCIII.

ספר
פני אריה
חלק ראשון
באמשטרדם

51: Voor ons MAIRE van de Gemeente van *Rotterdam* Canton *Rotterdam* Arrondissement *Rotterdam* Departement *Monden van de Maas* is verschenen *Rosetta Mindels, weduwe Levy Heymans* wonende *in de Hang D* 330/328 dewelke verklaard heeft, dat *zij* aanneemt den naam van *Löwenstam* voor *haar* geslachtnaam, en dien van *Rosetta* voor voornaam, dat *zij* heeft vijf zoons en dochters, te weten: *Een zoon Abraham, oud zevenendertig jaren, woonachtig te Mesritz, Een, Heyman, oud eenendertig jaren, woonachtig te Lissa, Een, Marcus oud Agtentwintig jaren, woonachtig te Breslau, Eene dochter Bertha, oud drieëndertig jaren, wonende alhier, En eene Louise, oud Twintig jaren, mede alhier woonachtig, aen dewelken zij hunne respective voornamen laet behouden'*
zijnde alle haer comparants voorschreve kindere gehuwd
heeft deze met ons geteekend
W. Suermondt Op den *31 December* 1811 *de declarante heeft verklaard niet te kunnen teekenen.*

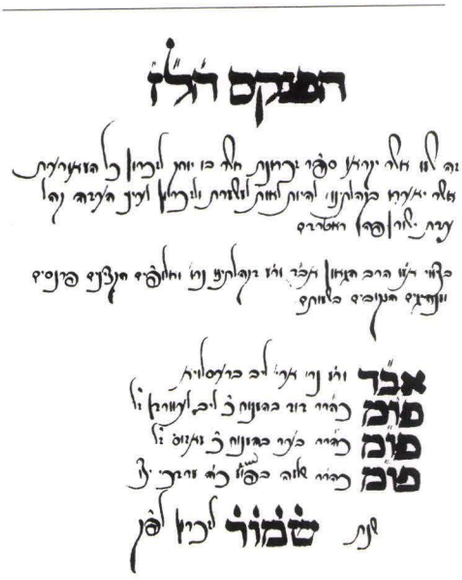

Voor ons MAIRE van de Gemeente van Rotterdam Canton Rotterdam
Arrondisement Rotterdam Departement Monden van de Maas
is verschenen Rosetta Mindels, Weduwe
Levy Heymans
wonende in de Hang D 330/328
dewelke verklaard heeft, dat zij aanneemt den naam van Löwenstam
voor haar geslachtnaam, en dien van Rosetta
voor voornaam, dat zij heeft vijf
zoons en dochters, te weten: Een zoon Abraham, oud [illegible]
[illegible] Een, Heyman, oud [illegible] Een, Marcus
oud [illegible] Eene dochter Bertha, oud [illegible] En
eene Louise, oud Twintig Jaren, mede alhier
woonachtig, aen dewelken zij hunne respective
voornamen laet behouden
zijnde alle haer comparants voorschreve kindere
gehuwd
heeft deze met ons geteekend
W. Suermondt
Op den 31 December 1811
de declarante heeft verklaard
niet te kunnen teekenen

nu rijke man geven? Rabbi Arje Leib besliste dat hij het geld aan die man moest afdragen en dat deze het dan aan de armen moest geven.
Haïm Salomon was bekend om zijn financiële steun aan het Continental Congress in de Amerikaanse vrijheidsoorlog. In 1975 is een postzegel met zijn portret in Amerika verschenen.[9]
Hoe groot zijn onbaatzuchtigheid was, blijkt uit zijn houding toen de armoede onder zijn gemeenteleden steeds ernstiger vormen begon aan te nemen. In de Protocollen der joodse gemeente komt het volgende voor: 'Heden, 19 Menachem 560 (= 1800) kwam voor ons parnassijns de zeer Eerwaarde Heer Opperrabbijn R. Levy van Breslau en sprak ongeveer: 'nademaal het mij bekend is dat het in dezen tijd met de gemeente-finantiën zeer slecht gaat en de inkomsten der gemeente niet voldoende opbrengen voor het onderhoud van de helaas! zoo groote menigte armen, acht ik ook mij verplicht het mijne er toe bij te dragen en schenk ik de gemeente een mij toegezegd bedrag van *f* 500,– en bovendien gedurende de drie eerst volgende jaren telkens de som van honderd zeeuwsche rijksdaalders'. Parnassijns hebben deze schenking gaarne aanvaard.[10]
Genoemd kan nog worden zijn enthousiaste aanbeveling (haskama) van Heidenheims eerste nauwkeurige uitgave en vertaling in 1800 van het machzor (feestgebeden) voor Pesach. Hij schrijft: 'Gij, Heidenheim, zult in het galoet van Asjkenaz eer en roem verwerven; uw naam zal blijvend zijn. De mannen van uw tijd zullen u prijzen en latere geslachten zullen u tot zegen gedenken.'

Zijn algemeen historische belangstelling blijkt er ook uit dat hij begonnen is met het aanleggen van een kroniek, waarin zouden worden opgeschreven de belangrijke gebeurtenissen van de gemeente *(afb. 52)*. Helaas is dit slechts korte tijd volgehouden; er worden slechts 30 punten vermeld.
Hij overleed plotseling op vrijdagavond 21 april 1809 (5569) op 68-jarige leeftijd, zeer betreurd door 'zowel de christenen als de joodse gemeente. Hij bezat grote kundigheid in vele profane wetenschappen. Hij was een groot en vriendelijk man.'[11] Hij ligt begraven aan de Oostzeedijk *(afb. 53)*.
Zijn echtgenote Resj'ke (Rozetta) overleed 10 Marchesjwan 5586 (24 okt. 1825), 70 jaar oud, en ligt ook begraven aan de Oostzeedijk *(afb. 54)*.
De redactie van Hame-aseif vroeg aan zijn zoon Abraham, toen rabbijn in Mesritsch, om een levensbeschrijving van zijn vader (5569, pag. 210), maar deze schijnt nooit verschenen te zijn.
Over zijn leven en dat van zijn drie zoons verscheen een studie van S. M. Slagter in het weekblad voor Isr. Huisgezinnen in 1930 onder de titel: 'Een beroemd Opperrabbijn van Rotterdam en zijn geleerde Telgen'.[12]

Elias Casriël (1813-1833)

In 1813 kreeg Rotterdam weer een opperrabbijn in de persoon van Elias Casriël, die het ambt tot 1833 vervulde. Hij was een zoon van de toenmalige opperrabbijn van Leeuwarden en noemde zich Casriël of ook Elias Leeuwarden, naar zijn geboorteplaats.
Hij was geboren in 1755, huwde in 1784 met Caatie Isacks uit Amsterdam. Later huwde hij met Clara Drees of Drus. Hij was een achter-achterkleinzoon van opperrabbijn Salomo en zijn achternaam zou dus Lipschütz zijn.
Wat zijn voornamen betreft, bestaan er verschillen. Hij wordt Elias Hartog Casriëls genoemd, in de tekanot van de chewra kadiesja Menachem Aweiliem (1814) en in die van het bet hamidrasj (1815) Elia Tsewi. Onder zijn approbatie op het sefer Birkat Kohanniem tekent hij Elia Tsewi Hirsch (Tsewi = hert, duits Hirsch). Maar in de Rotterdamse memor-jizkor wordt hij genoemd Jacob Elia Tsewi en deze naam staat ook op zijn grafzerk. Vermoedelijk kreeg hij de naam Jacob erbij tijdens een ernstige ziekte.
Vóór zijn benoeming in Rotterdam woonde Casriël in Amsterdam, waar hij leraar aan het bet hamidrasj en het seminarium was. In een overzicht van de werkzaamheden van het seminarium in de Jaarboeken voor de Israëlieten staat hij als volgt vermeld: '...de geleerde rabbijnen werden tot leraar aangesteld, o.a. wijlen de Rotterdamsche opperrabbijn, de weleerw. en zeer geleerde heer E. Casriel van 5568-5574 (1808-1814)'.
De installatie van opperrabbijn Casriël, toen 58 jaar oud, vond op 20 oktober 1813 in Rotterdam plaats door de Franse prefect van het departement van de Monden van de Maas, baron G. J. A. de Stassart, in aanwezigheid van het Haagse lid van het consistorie, de heer M. Salvador, dat toen zowel Hoogduitse als Portugese joden omvatte. Casriël beheerste blijkbaar de Nederlandse taal goed en hield geregeld redevoeringen in het Nederlands, hetgeen in die tijd nog niet door veel rabbijnen werd gedaan.
Dat het opperrabbijn Casriël economisch in Rotterdam niet goed ging, blijkt uit een interessante brief, waarschijnlijk uit 1823, toen alle functionarissen van de joodse gemeente te Rotterdam een salarisvermindering van vijf procent kregen, gericht aan de kerkeraad en door hem met een beverige handtekening ondertekend. Hij zegt hierin o.a.: '...Naar aanleiding van uw missive van 13 november... in een tijdstip, waarin de dagelijkse behoeften zo aanzienlijk zijn gerezen, waarin de zijdelijke inkomsten bijna geheel hebben opgehouden en bizondere rampen en ongelukken mij voortdurend bezoeken en jaarlijks aanmerkelijke sommen vereisen... veroorzaakt mij de mij te beurt gevallene vermindering van bezoldiging te meer leedzijn en de aanlijdende oorzaken gaan mij even zeer ter harte als de gevolgen welke mijne matig berekende inkomsten zo gevoelig treffen.'
Ondanks deze ongunstige omstandigheden vervulde hij nog tien jaar zijn ambt. Hij overleed op 31 juli 1833 en werd op 1 augustus op de joodse begraafplaats aan de

52: *Dit Pinkas (aantekeningenboek) – dit is zijn naam, die men zal noemen Sefer Zichronot waarin worden opgetekend alle gebeurtenissen, die geschieden in onze gemeente om te zijn tot teken en tot herinnering voor de ogen van de gemeente Adat Jesjoeroen hier in Rotterdam, volgens gebod van de raw, de gaon, aw bet dien werosj mesiwta van onze gemeente en de voorname parnassijns en leiders van onze gemeente.*
Wanneer de gemeente de naam Adat Jesjoeroen heeft aangenomen is niet bekend.

Hooge Zeedijk begraven. *(afb. 55)*. Zijn echtgenote Clara Drus overleed op 5 oktober 1847.

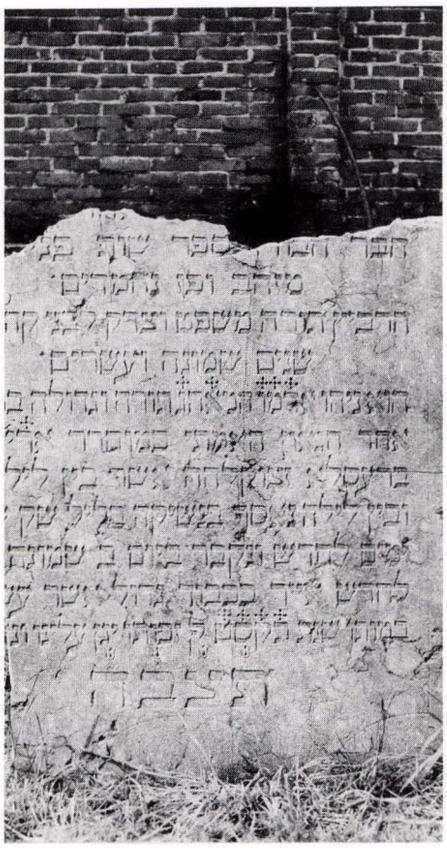
E. J. Löwenstam (1834-1845)

Geboren 3 Tewet 5567, 14 december 1806, te Leeuwarden als zoon van opperrabbijn Chajiem Löwenstam en kleinzoon van de Pne Arje.
In 1832 wordt hij in Rotterdam benoemd tot rabbijn, of, zoals toen officieel genoemd, rabbinaal assessor, in 1834 tot opperrabbijn. Het ministerie maakt bezwaar, omdat hij niet gehuwd is. Na zijn huwelijk op 8 mei 1834 met Henriëtte Ester Jacobson, geboren 1810, komt de toestemming uit Den Haag en volgt zijn installatie een dag later, op vrijdag 9 mei.
Reeds in 1833 neemt hij het initiatief tot oprichting van het weeshuis, in 1837 van het gesticht voor Isr. Oude Lieden en Zieken.
Hij was een heftig bestrijder van de reform, maar durfde ook ingeslopen fouten in de eredienst tegen te gaan. Hij was een goed Hebraïcus en schreef graag gelegenheidsgedichten. Van zijn hand verscheen ook in de Nederlandsche Israëlitische Muzen-Almanak 5604 behalve een klein gedichtje in het begin een Hebreeuws gedicht op grond van midrasj rabba, getiteld: De joreisj, de erfgenaam. Een merkwaardige toevalligheid in deze almanak: het bevat, op vragen van Gabriël Polak, een antwoord van Jitschak Samuel Reggio (beginletters: joed, sjien, reisj) en eveneens van Sjelomo Jehoeda Rappaport (beginletters: sjien, joed, reisj). En de titel van Löwenstams artikel: De joreisj (beginletters: joed, reisj, sjien).
Bijgaande litho *(afb. 56)* toont hem in de voorgeschreven kleding. Het onderschrift vermeldt ook zijn functie van 'Raav inspector meiha-ressort, av-bet-dien (ad interim) van de kehilla Den Haag, vader van de wezen, weldoener van ouden en armen'.
Hij overleed op de leeftijd van 38 jaar, 1 februari 1845, achterlatend zijn vrouw met 5 jonge kinderen. Zijn vrouw overleed kort daarop in 1846. De beide zerken *(afb. 57 en 58)* liggen op het Toepad, de vertaling van de tekst is met een uitvoeriger levensbeschrijving te vinden in het Rotterdams Jaarboekje 1967, blz. 223. We laten hier de

53: *Grafzerk van opperrabbijn Arje Leib Breslau, de 'Pne Arje', begraafplaats Oostzeedijk.*

54: *Grafzerk van zijn echtgenote Resjke, begraafplaats Oostzeedijk.*

55: *Grafzerk van opperrabbijn Jacob Elia Tsewie Casriël, begraafplaats Oostzeedijk.*

56: *Opperrabbijn E. J. Löwenstam, ook genoemd Menachem Mendele Löwenstam, zeer bemind, zeer actief, jong overleden.*

laatste regels volgen van het opschrift van zijn vrouw:

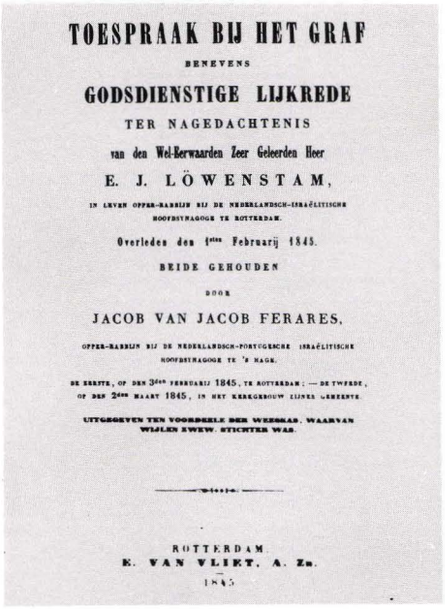
'Geweken was voor haar het bittere van de dood,
ze ging opgewekt haar echtgenoot achterna,
wanneer wij rouwen en de vrouwen klaagliederen aanheffen.
Zij was verheugd, afleggend de sluier van haar weduwenstaat.'

57: *Grafzerk van opperrabbijn E. J. (Menachem Mendele) Löwenstam, thans op de begraafplaats Toepad.*

58: *Grafzerk van de weduwe van opperrabbijn E. J. Löwenstam, Ester dochter Alexander Jacobson, thans eveneens op de begraafplaats Toepad.*

TOESPRAAK BIJ HET GRAF

BENEVENS

GODSDIENSTIGE LIJKREDE

TER NAGEDACHTENIS

van den Wel-Eerwaarden Zeer Geleerden Heer

E. J. LÖWENSTAM,

IN LEVEN OPPER-RABBIJN BIJ DE NEDERLANDSCH-ISRAËLITISCHE HOOFDSYNAGOGE TE ROTTERDAM.

Overleden den 1ste Februarij 1845.

BEIDE GEHOUDEN

DOOR

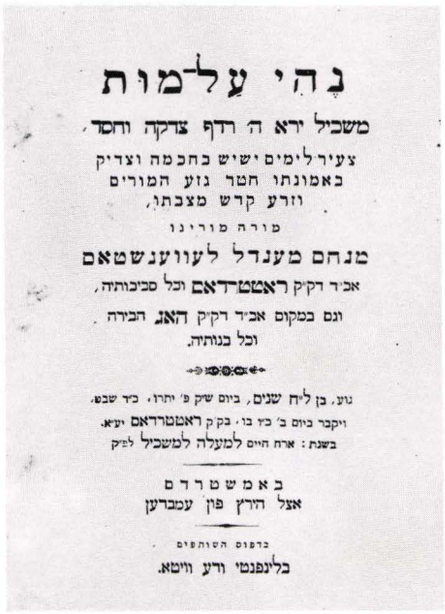
JACOB VAN JACOB FERARES,

OPPER-RABBIJN BIJ DE NEDERLANDSCH-PORTUGEESCHE ISRAËLITISCHE HOOFDSYNAGOGE TE 'S HAGE.

DE EERSTE, OP DEN 3den FEBRUARIJ 1845, TE ROTTERDAM; — DE TWEEDE, OP DEN 2den MAART 1845, IN HET KERKGEBOUW ZIJNER GEMEENTE.

UITGEGEVEN TEN VOORDEELE DER WEEZEKAS, WAARVAN WIJLEN ZWEW. STICHTER WAS.

ROTTERDAM
E. VAN VLIET, A. Zn.
1845

נהי עלמות

משכיל ירא ה׳ רדף צדקה וחסד,
צעיר לימים ישיש בחכמה וצדיק
באמונתו חטר נזע המורים
וזרע קדש מצבתו,

מורה מורינו

מנחם מענדל לעווענשטאם

אב״ד דק״ק ראטטערדאם וכל סביבותיה,

ונם במקום אב״ד דק״ק האג הבירה,
וכל בנותיה.

נע, בן ליח שנים, ביום שק פ׳ יתרו, כיד שבט,
ויקבר ביום ב׳ כיג בו, בק״ק ראטטערדאם יע״א.
בשנת: ארח חיים למעלה למשכיל לדק

באמשטרדם
אצל הירץ פון עמברין

בדפוס השותפים
בלינפנטי ורע וויטא.

59: *De toespraak gehouden door de Haagse opperrabbijn bij het overlijden van opperrabbijn Löwenstam verscheen ook in druk.*

60: *Na de dood van opperrabbijn Löwenstam verscheen het treurdicht 'Nehie Al Moet'.*

61: *Joseph Isaacssohn als jong rabbijn.*

Dr. J. Meyer vertaalt de laatste regels anders en wel:

Weet – wanneer ons rouw is, een aaneengeregen klaagzang,
ziet! *Zij* is verheugd, want zij kan de sluier
van haar weduweschap verwijderen.

Na het overlijden van E. J. Löwenstam fungeerde zijn oom, de derde zoon van de Pne Arje, R. Mordechaj als dajan, als rabbijn. Hij overleed echter reeds in 1849.

Dr. Joseph Isaacssohn (1850-1870)

Joseph Isaacssohn *(afb. 61)* is geboren in Filehne, provincie Posen, uit arme ouders. Hij ontving zijn eerste onderwijs van de rabbijn aldaar, S. M. Struck. Hij werd derde onderwijzer aan een openbare school. Maar spoedig trof hem het ene ongeluk na het andere. Zijn jonge vrouw overleed, eveneens zijn enig kind en ook zijn vader. Hij verliet daarom Filehne en vestigde zich in een klein dorp in de buurt van Frankfurt a.M. en kreeg daar een betrekking als onderwijzer. Maar de grote stad Frankfurt trok hem, hij ging daar wonen en vestigde al spoedig de aandacht op zich door zijn uitstekende voordrachten over Akédat Jitschak.

In die tijd vierde de reform in Frankfurt hoogtij onder leiding van de voortreffelijke redenaar, dr. Leopold Stein. Deze wist velen te boeien en te winnen voor zijn liberaal-joodse denkbeelden. Maar er waren er ook die het traditionele jodendom trouw bleven en deze werden getroffen door de wijze waarop de jonge Isaacssohn 's middags in knappe voordrachten de argumenten ontzenuwde, die dr. Stein 's morgens had aangevoerd. Men zag in de jongeman een toekomst voor het orthodoxe jodendom. Anselm Rothschild behoorde tot zijn bewonderaars en deze liet hem op zijn kosten te Bonn studeren, waar hij de doktorstitel en de morenoe verwierf.

Had Rothschild gedacht dat Isaacssohn aan het hoofd van een orthodoxe gemeente in Frankfurt zou komen te staan, de toestanden daar waren zo veranderd, dat daar geen sprake van kon zijn. Isaacssohn zou toen rabbijn van Trier worden, maar ook dat ging niet door. Vervolgens ging hij voor korte tijd als rabbijn naar Frankfurt a.O., maar werd al spoedig rabbijn te Emden, als O.R. van Oost-Friesland. Een briefwisseling over halachische vraagstukken bracht hem in nauwer contact met de beroemde rabbijn te Altona, Jacob Ettlinger, met als gevolg dat hij een dochter van deze huwde.

Op 3 oktober 1849 werd hij in Rotterdam benoemd, in het bijzonder om zijn redenaarstalenten. Op 24 mei 1850 werd hij geïnstalleerd *(afb. 62)*. Met zijn benoeming kwam een einde aan de heftige beroering waarin de Rotterdamse gemeente in het voorafgegane jaar had verkeerd door de strijd tussen voor- en tegenstanders van de reform. Hij was zeker de orthodoxe beginselen toegedaan, maar was daarnaast voorstander van 'de veredelde dienst in de synagoge, met rust, plechtigheid, stilte en waardigheid' en meer verlangden de liberalen niet.

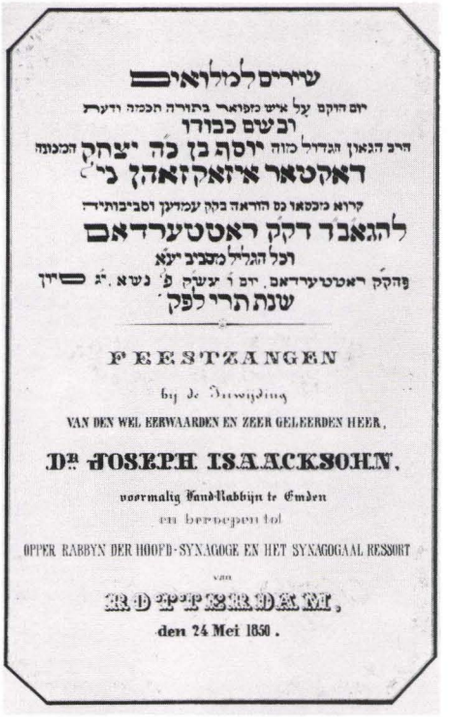
De rust in de gemeente, waarop men had gehoopt, duurde echter slechts korte tijd. Er kwamen conflicten met de kerkeraad. Ook de gemeente was niet tevreden, omdat Isaacssohn zijn toespraken niet in behoorlijk Nederlands kon uitspreken, maar liefst Duits sprak. Maar ernstiger waren de problemen op halachisch gebied. Als de opperrabbijn halachische beslissingen gaf, die niet naar de zin van parnassijns waren, legden dezen die naast zich neer. Er ontstond een sfeer van wantrouwen, van onbegrip. Parnassijns namen een steeds hooghartiger houding aan en de opperrabbijn werd steeds geprikkelder en nerveuzer. Bovendien kon hij met zijn gezin van 7 kinderen niet met zijn salaris rondkomen. Hij schrijft in 1869 aan de kerkeraad: 'Geef mij en mijn huisgezin het karige brood.' Maar Dukesz schrijft in zijn geschiedenis van de rabbijnen in Hamburg, dat hij daar 'na zijn ontslagname te Rotterdam zonder rabbinaat kon leven, daar hij in Rotterdam rijk geworden was.'

Om een indruk van de psychische gesteldheid van de opperrabbijn te krijgen legden wij (in 1950) twee brieven *(afb. 64, 65)* ter beoordeling voor aan een grafoloog, de heer W. Verschoor. Over de brief van 1849 schrijft de heer Verschoor: 'Een grote mate van gevoeligheid, sterke zin voor detail, soms wat overdreven; grote behoefte aan waardering; in vele opzichten zeer nauwkeurig en voorzichtig, deed alles met zekere nadrukkelijkheid; nerveuze gespannenheid, had veel zelfbeheersing, maar dit kostte hem moeite. Zeer afhankelijk van de genegenheid van zijn omgeving.' Over de brief van 1870: 'Voelt zich aan alle kanten bedreigd, de grond onder de voeten wankelen. Zeer achterdochtig. Alles is tegen hem gericht, alles wordt verkeerd bedoeld. Het is een uitgesproken nerveuze man geworden, beheersing sterk verminderd. Voelt zich miskend, is verontwaardigd, geen rustig bezinnen meer, kan slechts emotioneel reageren, neurotisch geworden, hij kan niet meer tegen de moeilijkheden op.'

Eindelijk barst de bom. In 1870 neemt hij ontslag. Hij schrijft 24 juli: 'Ik heb op 1 juli gedaan, wat ieder man van eer, ieder jehoedie van nauwgezetheid, ieder opperrabbijn van karakter moet doen: liever zijn brood dan zijn ziel verliezen.'

Van zijn werkzaamheid wordt genoemd de oprichting in 1856 van een vereniging voor onderwijs aan de rijpere jeugd, zijn activiteit voor een plechtige dienst in de synagoge, een joodse en niet de reformistische viering van de bar mitswa. Zijn belangstelling voor het Heilige land bleek bij een bezoek van R. Eliëzer Selig Hausdorff uit Jeruzalem: 'In Holland slaagde Hausdorff erin een vereniging voor de bate machse in Jerusalem op te richten onder leiding van rav Isaacssohn uit Rotterdam.'[13]

Na zijn vertrek uit Rotterdam trok hij zich terug in zijn geboorteplaats Filehne als privaat persoon, maar toen daar de rabbijnsplaats open viel, verklaarde hij zich bereid er als zodanig te fungeren. Maar weer volgde het ongeluk hem. In één week stierven op

שירים למילואים

יום הוקם על איש כמוהו׳ בתורה חכמה ודעת

וכשם כבודו

הרב הנאון הגדול כמוה״ר יוסף בן כה״ר יצחק הכהנה

דאקטאר איזאק זאהן נ״ע

קרוא כיכסאו בם החדאד בקה עמדקן וסביבותיה

להנאבד דקק ראטטערדאם

וכל הגלילי כמביב ינא

פהקק ראטטערדאם, יום ו׳ יצשק ע׳ נשא, ג׳ סיון

שנת תרי לפק׳

FEESTZANGEN

by de Inwijding

VAN DEN WEL EERWAARDEN EN ZEER GELEERDEN HEER,

Dr. JOSEPH ISAACKSOHN,

voormalig Land-Rabbijn te Emden

en beroepen tot

OPPER RABBYN DER HOOFD-SYNAGOGE EN HET SYNAGOGAAL RESSORT

van

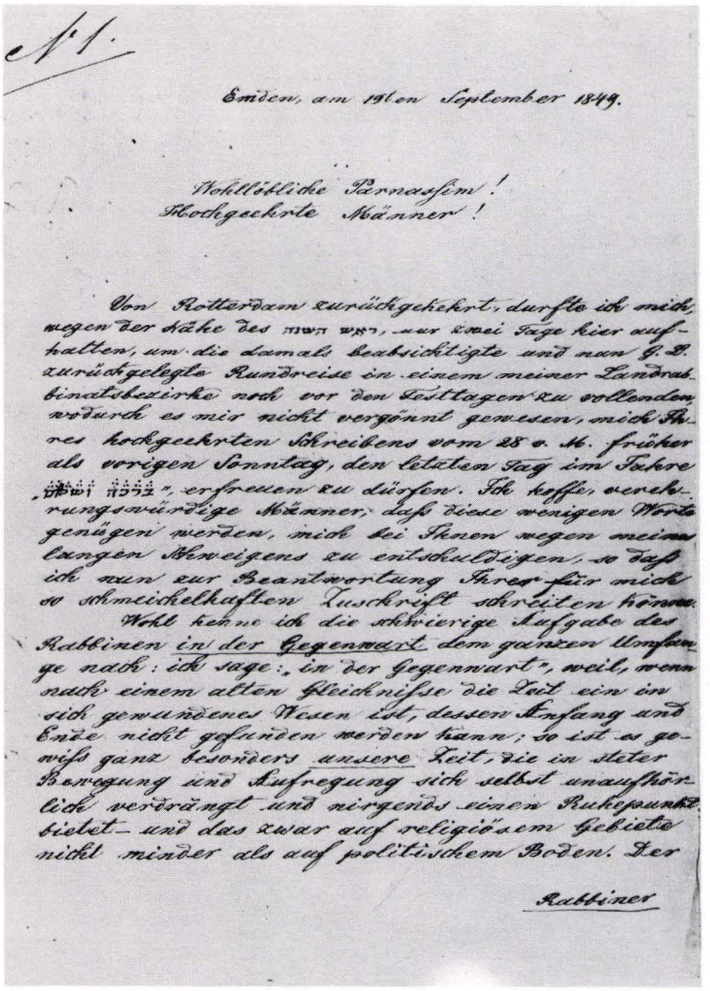
ROTTERDAM,

den 24 Mei 1850.

62: *Feestzangen bij de installatie, mei 1850.*

63: *Opperrabbijn Joseph Isaacssohn na zijn vertrek uit Rotterdam.*

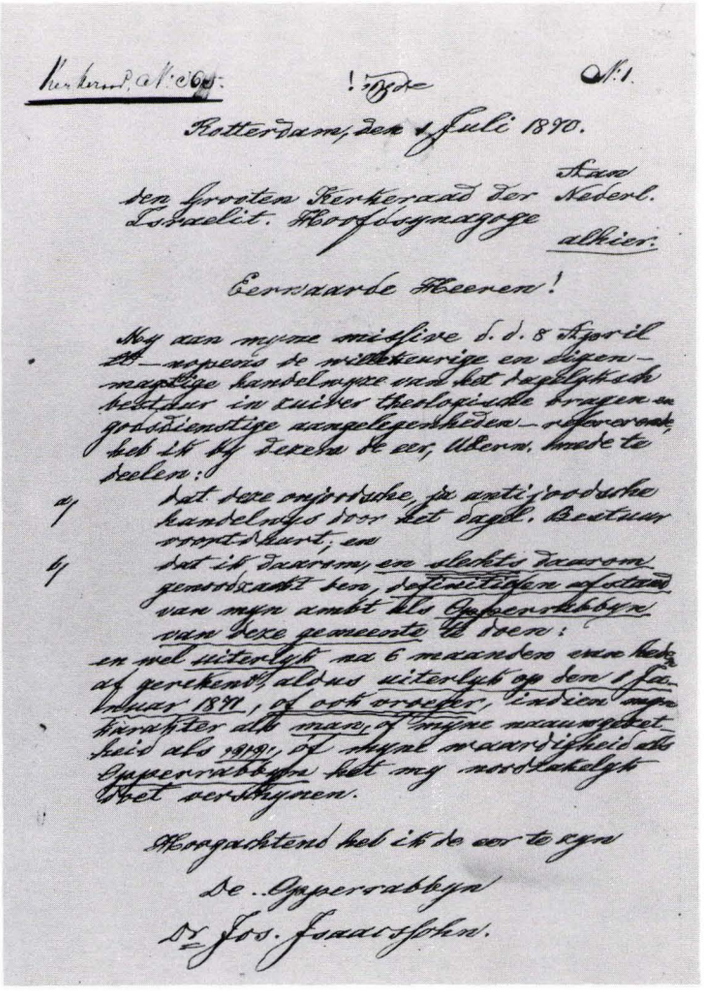
Emden, am 19ten September 1849.

Wohllöbliche Parnassim!
Hochgeehrte Männer!

Von Rotterdam zurückgekehrt, durfte ich mich wegen der Nähe des ראש השנה nur zwei Tage hier aufhalten, um die damals beabsichtigte und nun d. d. zurückgelegte Rundreise in einem meiner Landrabbinatsbezirke noch vor den Festtagen zu vollenden wodurch es mir nicht vergönnt gewesen, mich Ihres hochgeehrten Schreibens vom 28 v. M. früher als vorigen Sonntag, den letzten Tag im Jahre תשוי נהפוך, erfreuen zu dürfen. Ich hoffe, verehrungswürdige Männer, daß diese wenigen Worte genügen werden, mich bei Ihnen wegen meines langen Schweigens zu entschuldigen, so daß ich nun zur Beantwortung Ihres für mich so schmeichelhaften Zuschrift schreiten könne.

Wohl kenne ich die schwierige Aufgabe des Rabbinen in der Gegenwart dem ganzen Umfange nach: ich sage: „in der Gegenwart", weil, wenn nach einem alten Gleichnisse die Zeit ein in sich gewundenes Wesen ist, dessen Anfang und Ende nicht gefunden werden kann; so ist es gewiß ganz besonders unsere Zeit, die in steter Bewegung und Aufregung sich selbst unaufhörlich verdrängt und nirgends einen Ruhepunkt bietet – und das zwar auf religiösem Gebiete nicht minder als auf politischem Boden. Der

Rabbiner

Rotterdam, den 4 Juli 1870.

Aan
den Grooten Kerkeraad der Isr. Nederl.
Israelit. Hoofdsynagogge
alhier.

Eerwaarde Heeren!

Bij zijn myne missive d. d. 8 April ll. – wegens de wederkeurige en dezen-maandige handelingen met het dagelijksch bestuur in zuiver theologische vragen en godsdienstige aangelegenheden – observeerende, heb ik bij herepa de eer, Uluwe. hiervede te doelen:

a/ dat deze myne inbreuke, de aanteekeningen handelingen voor het dagelijk. Bestuur voorts kort, en

b/ dat ik daarom, en dewijl ik gemeend heb, definitief afstand van myn ambt als Opperrabbijn van deze gemeente te doen:

en wel uiterlijk na 6 maanden van heden af gerekend, alzoo uiterlijk op den 4 Januari 1871, of eerder zoo, indien myne krachten als mans, of myne maatschappelijke als 1ste, of myne maatschappelijkheid als Opperrabbijn het my noodzakelijk doet verschijnen.

Hoogachtend heb ik de eer te zijn
De Opperrabbijn
Dr Jos. Isaacssohn.

64: *Handschrift van dr. Isaacssohn 1849.*

65: *Idem in 1870.*

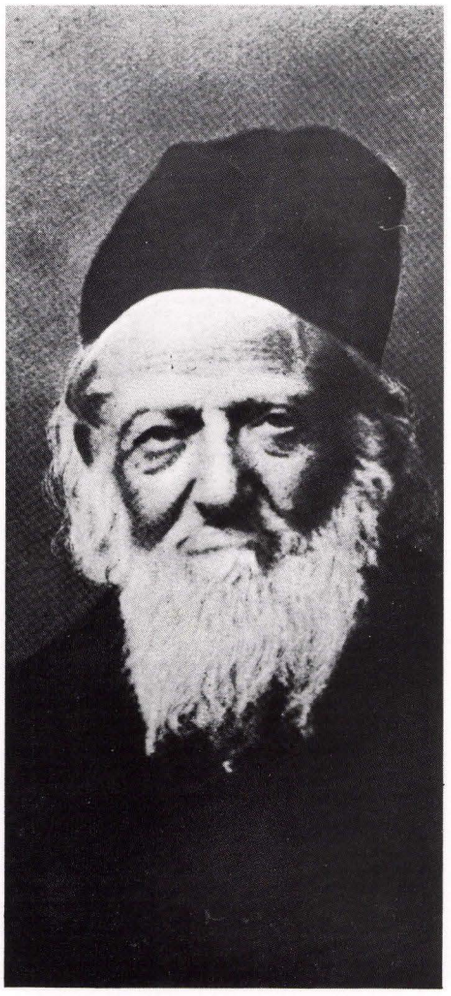
één na al zijn kinderen, twee op één dag. Bij de begrafenis moet hij de woorden uit Numeri 28:4 gesproken hebben: 'het ene schaap zult ge 's morgens offeren, het tweede des middags'.
Hij vestigde zich daarna in Hamburg, waar hij iedere sabbat belangeloos een voordracht hield voor de vereniging Newé Sjaloom en waar hij de geestelijke leider van een afgescheiden gemeente werd.
Hij overleed in 1885 en werd volgens zijn wens in Filehne naast zijn kinderen begraven. In Rotterdam hield de pas benoemde dr. Ritter een hespeid om de nagedachtenis van zijn voorganger te eren.[14]

B. S. Berenstein (a.i. 1848-1850, 1870-1885)

B. S. Berenstein *(afb. 66)*, genoemd rebbe Beer, opperrabbijn van Den Haag, werd in 1808 te Leeuwarden geboren. Hij overleed in 1893 te Den Haag. Hij was opperrabbijn ad interim te Rotterdam van 1848-1850 en van 1870-1885.

Dr. Bernhard Löbel Ritter (1885-1928)

Dr. Ritter *(afb. 67, 72, 73)* is op 5 maart 1855 geboren in Reinersdorf, Pruisen. Na zijn studie aan het joodse theologische seminarium te Breslau onder leiding van dr. Lazarus te hebben voltooid, promoveerde hij op 'Philo und die Halacha'. Hij werd rabbijn te Prenslau. In een schrijven van 18 november 1880 solliciteert hij naar de vacante plaats in Rotterdam. Informaties kunnen parnassijns inwinnen bij de rabbijnen van Breslau en Lissa en in het bijzonder bij de opperrabbijn van Posen, dr. W. Feilchenfeld. Het duurt tot 28 november 1884 eer het koninklijk besluit afkomt, inhoudende de toestemming om het opperrabbinaat van Rotterdam te aanvaarden. Zijn installatie *(afb. 68)* te Rotterdam vond plaats op 13 en 14 februari 1885.

66: *B. S. Berenstein, opperrabbijn te 's-Gravenhage van 1848-1893. Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.*

Wat was de reden, waarom de kerkeraad hem heeft benoemd? Het seminarium in Breslau huldigde meer vrijzinnige opvattingen over het jodendom en de kerkeraad hoopte in een leerling van deze rabbijnenschool iemand te hebben gevonden, die ook wat liberaler in zijn standpunt t.a.v. het jodendom was. Maar dr. Ritter bleek integendeel een vurig overtuigd strijder te zijn voor het orthodoxe jodendom. Dit gaf aanleiding tot talrijke conflicten, zowel met het bestuur als ook met leveranciers. Reeds spoedig b.v. asserde hij veel slagers, die onbetrouwbaar waren. Men vertelt dat, toen hij eens met een rijtuigje het abattoir bezocht, de slagers het paard grepen en trachtten hem in het water te laten rijden.

Met de kerkeraad waren er herhaaldelijk conflicten, wanneer deze meende halachische beslissingen van de opperrabbijn naast zich neer te mogen leggen. Zo o.a. in de elders vermelde kwestie betreffende de begraafplaats aan de Oostzeedijk. Zo in een kwestie, toen een der gemeenteleden een gemengd huwelijk was aangegaan en daarna wenste, dat de vrouw tot het jodendom zou overgaan *(afb. 69).*

Zijn voornaamste belangstelling ging uit naar het onderwijs en het kasjroet, zoals blijkt uit zijn eerste verslag aan de kerkeraad, afgedrukt in het Weekblad de Israëliet van 1885, nr. 17.

Zijn opvatting over bepaalde onderdelen inzake het slachten en het beoordelen van het vlees bracht hem in conflict met het bestuur van de joodse gemeente in Den Haag, dat hem na het overlijden van rebbe Beer op 16 december 1893 tot opperrabbijn ad interim had benoemd. Reeds 15 mei 1894 nam hij daarom als zodanig ontslag.[15]

67: *Dr. B. L. Ritter als jong rabbijn.*

שירים למלואים

הוקם עַל איש מפוא׳ר בתורה חכמה ודעת ובשם כבודו
הרב הנאון הגדול
מוהוהר אריה דוב בן מוה׳ זאב המכונה
דאקטאר ריטטער נר״ז
קרואמכמאו כם הוראה בק״ק פרענזלא במלכות פרייסען
לא״בד דק״ק ראטטערדאם יע״א
במדינת האללאנד הנגב וכל הגליל מסביב, פה ק״ק ראטטערדאם
בעש״ק ושק פרשת משפטים, שקלים
כ״ח וכ״ט לחדש שבט שנת התרמה לפ״נ.

LIEDEREN

bij de Installatie

VAN DEN WELEERWAARDEN ZEER GELEERDEN HEER

Dr. BERNHARD LOEBEL RITTER,

Rabbijn te Prenzlau,

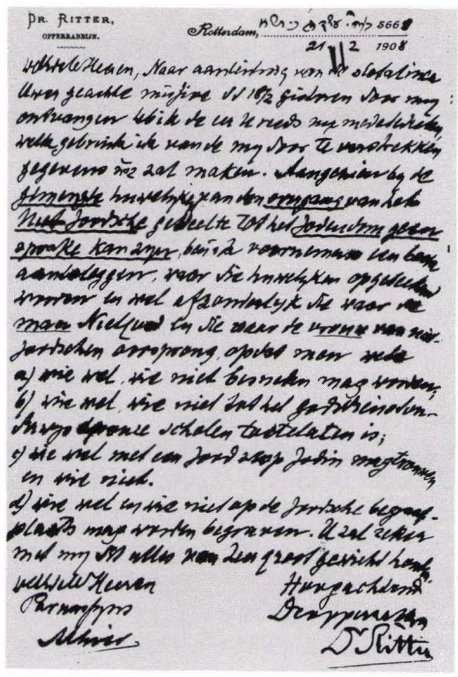
TOT OPPERRABBIJN VAN HET SYNAGOGALE RESSORT

ROTTERDAM,

op Vrijdag, 13 en Zaterdag, 14 Februari 1885.

Hebreeuwsch: Zang I en II van den Eerw. heer A. D. LUTOMIRSKI; Zang III (Achrosticon) van den WelEerw. heer B. S. BERENSTEIN, Opperrabbijn van het Ressort 's-GRAVENHAGE en ad interim van ROTTERDAM.

Nederlandsch, van den heer S. J. MOSCOVITER, Secretaris der Nederl. Israël. Gemeente te ROTTERDAM en van het Ressort van dien naam.

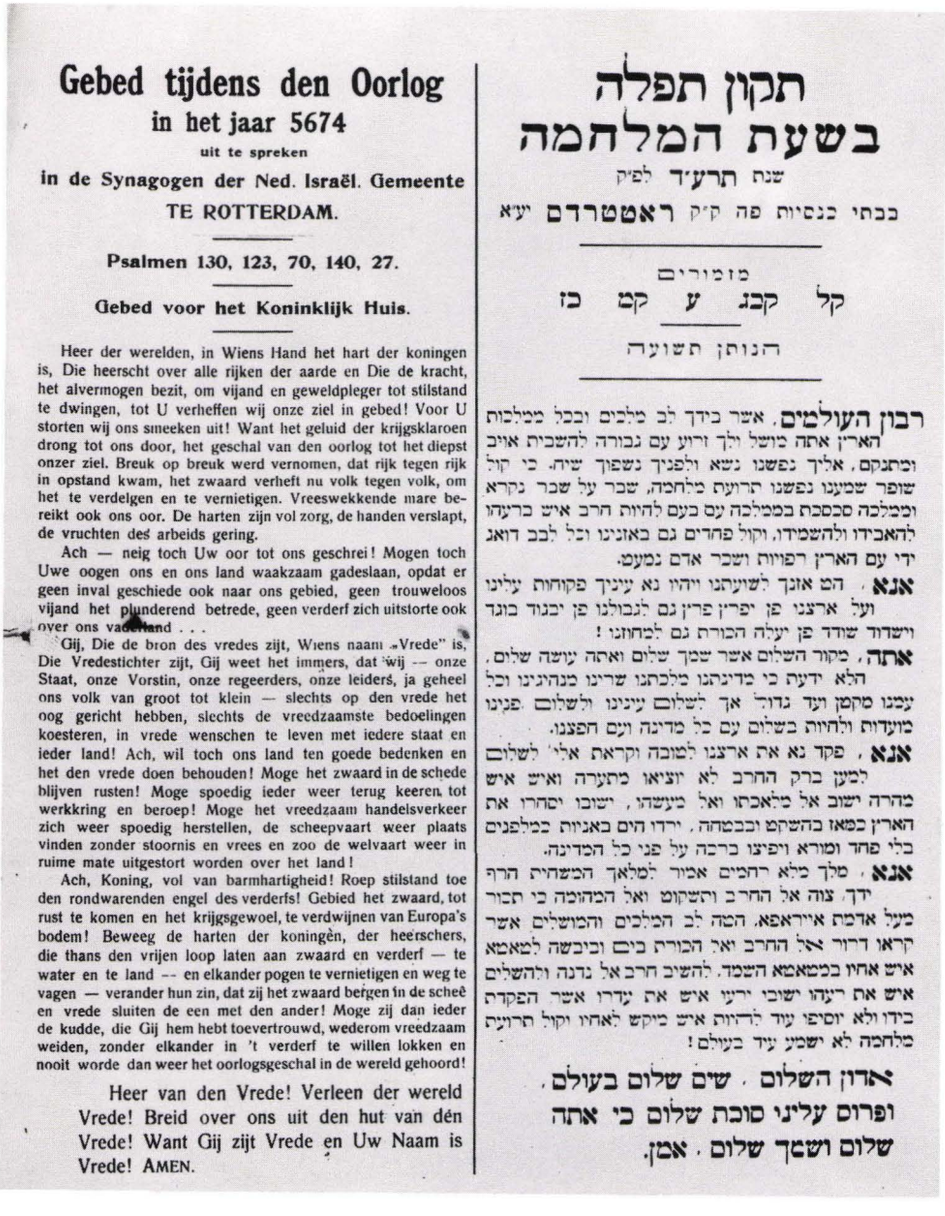

DR. RITTER,
OPPERRABBIJN.

Rotterdam, 5668
21 2 1908

68: *Liederen bij de installatie in 1885.*

69: *Schrijven van opperrabbijn dr. Ritter inzake een gemengd huwelijk.*

Gebed tijdens den Oorlog

in het jaar 5674

uit te spreken

in de Synagogen der Ned. Israël. Gemeente

TE ROTTERDAM.

Psalmen 130, 123, 70, 140, 27.

Gebed voor het Koninklijk Huis.

Heer der werelden, in Wiens Hand het hart der koningen is, Die heerscht over alle rijken der aarde en Die de kracht, het alvermogen bezit, om vijand en geweldpleger tot stilstand te dwingen, tot U verheffen wij onze ziel in gebed! Voor U storten wij ons smeeken uit! Want het geluid der krijgsklaroen drong tot ons door, het geschal van den oorlog tot het diepst onzer ziel. Breuk op breuk werd vernomen, dat rijk tegen rijk in opstand kwam, het zwaard verheft nu volk tegen volk, om het te verdelgen en te vernietigen. Vreeswekkende mare bereikt ook ons oor. De harten zijn vol zorg, de handen verslapt, de vruchten des arbeids gering.

Ach — neig toch Uw oor tot ons geschrei! Mogen toch Uwe oogen ons en ons land waakzaam gadeslaan, opdat er geen inval geschiede ook naar ons gebied, geen trouweloos vijand het plunderend betrede, geen verderf zich uitstorte ook over ons vaderland . . .

Gij, Die de bron des vredes zijt, Wiens naam „Vrede" is, Die Vredestichter zijt, Gij weet het immers, dat wij — onze Staat, onze Vorstin, onze regeerders, onze leiders, ja geheel ons volk van groot tot klein — slechts op den vrede het oog gericht hebben, slechts de vreedzaamste bedoelingen koesteren, in vrede wenschen te leven met iedere staat en ieder land! Ach, wil toch ons land ten goede bedenken en het den vrede doen behouden! Moge het zwaard in de schede blijven rusten! Moge spoedig ieder weer terug keeren tot werkkring en beroep! Moge het vreedzaam handelsverkeer zich weer spoedig herstellen, de scheepvaart weer plaats vinden zonder stoornis en vrees en zoo de welvaart weer in ruime mate uitgestort worden over het land!

Ach, Koning, vol van barmhartigheid! Roep stilstand toe den rondwarenden engel des verderfs! Gebied het zwaard, tot rust te komen en het krijgsgewoel, te verdwijnen van Europa's bodem! Beweeg de harten der koningen, der heerschers, die thans den vrijen loop laten aan zwaard en verderf — te water en te land — en elkander pogen te vernietigen en weg te vagen — verander hun zin, dat zij het zwaard bergen in de scheê en vrede sluiten de een met den ander! Moge zij dan ieder de kudde, die Gij hem hebt toevertrouwd, wederom vreedzaam weiden, zonder elkander in 't verderf te willen lokken en nooit worde dan weer het oorlogsgeschal in de wereld gehoord!

Heer van den Vrede! Verleen der wereld Vrede! Breid over ons uit den hut van dén Vrede! Want Gij zijt Vrede en Uw Naam is Vrede! AMEN.

תקון תפלה
בשעת המלחמה

שנת תרע״ד לפ״ק

בבתי כנסיות פה ק״ק **ראטטרדם** יע״א

מזמורים

קל קכג ע קמ כז

הנותן תשועה

רבון העולמים, אשר בידך לב מלכים ובכל מלכות
הארץ אתה מושל ולך זרוע עם גבורה להשבית אויב
ומתנקם, אליך נפשנו נשא ולפניך נשפוך שיח. כי קול
שופר שמענו נפשנו תרועת מלחמה, שבר על שבר נקרא
וממלכה סבסבת במלכה עם בעם להיות הרב איש ברעהו
להאבידו ולהשמידו, וקול פחדים גם באזנינו וכל לבב דואג
ידי עם הארץ רפיות ושבר אדם נמעט.

אנא, הט אזנך לשועתנו ויהיו נא עיניך פקוחות עלינו
ועל ארצנו פן יפרין פרין גם לגבולנו פן יבנוד בוגד
וישדוד שודד פן יעלה הכורת גם לבחוזנו!

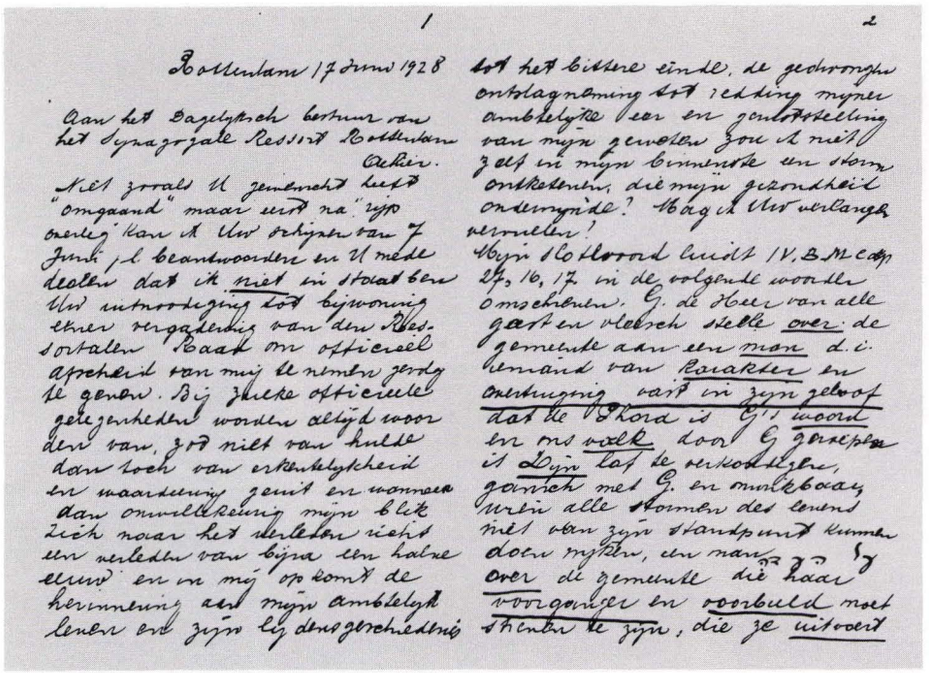
אתה, מקור השלום אשר שמך שלום ואתה עושה שלום,
הלא ידיעה כי בדיעתנו מלכתנו שרינו מנהיגינו וכל
עצמנו מקטן ועד גדול אך לשלום עינינו ולשלום פנינו
מועדות ולהיות בשלום עם כל מדינה ועם הפצנו.

אנא, פקד נא את ארצנו למובה וקראת אלי לשלום
למען ברק החרב לא יוציאו מתערה ואיש איש
מהרה ישוב אל מלאכתו ואל בעשהו, ישובו יסחרו את
הארץ כמאז בהשקט ובבטחה, ירדו הים באניות במלפנים
בלי פחד ומורא ויפיצו ברכה על פני כל המדינה.

אנא, מלך מלא רחמים אויר למלאך המשחית הרף
ידך, צוה אל החרב והשקוט ואל המהומה כי תסור
מעל אדמת איראפא, הטה לב המלכים והמושלים אשר
קראו דרור אל החרב ואל הכורת בים וביבשה למאמא
איש אחיו במטאמא השמד. להשיב חרב אל נדנה ולהשלים
איש את רעהו ישובי ירעי איש את עדרו אשר הפקדת
בידו ולא יוסיפו עוד להזות איש ביקש לאחיו וקול תרועת
מלחמה לא ישמע עוד בעולם!

ארון השלום . שים שלום בעולם,
ופרוס עלינו סוכת שלום כי אתה
שלום ושמך שלום . אמן.

70: *Gebed tijdens de eerste wereldoorlog.*

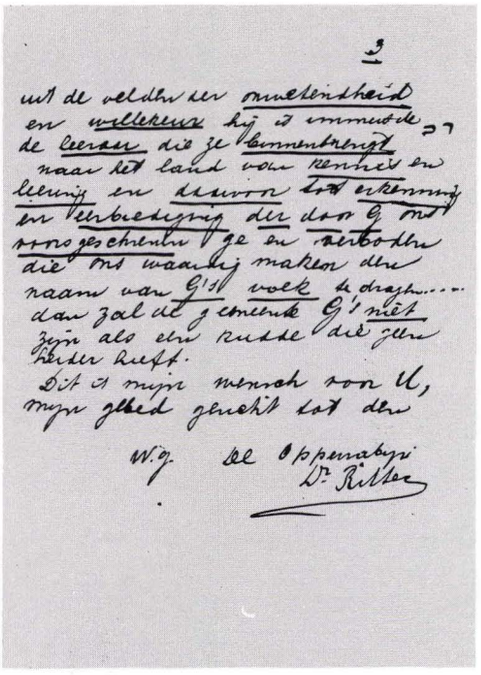
Rotterdam 17 Juni 1928

Aan het Dagelijksch Bestuur van het Synagogale Ressort Rotterdam

Actie.

Niet zooals U gewenscht heeft "omgaand" maar eerst na "rijp overleg" kan ik Uw schrijven van 7 Juni j.l. beantwoorden en U mede deelen dat ik niet in staat ben Uw uitnoodiging tot bijwoning eener vergadering van den Ressortalen Raad om officieel afscheid van mij te nemen gevolg te geven. Bij zulke officieele gelegenheden worden altijd woorden van dank niet van hulde doch toch van erkentelijkheid en waardeering geuit en wanneer dan onwillekeurig mijn blik zich naar het verleden richt een verleden van bijna een halve eeuw en in mij opkomt de herinnering aan mijn ambteloos leven en zijn bij dezen geschiedenis tot het bittere einde, de gedwongen ontslagneming tot redding mijner ambtelijke eer en goedstelling van mijn gewaden toe ik niet zelf in mijn binnenste een storm ontketenen die mijn gezondheid ondermijnde? Mag ik Uw verlangen vervullen?

Mijn Rotterend Lucht IV, B.M. cap 2, 5, 16, 17 in de volgende woorden omschreven: G. de Heer van alle gasten en vlees stelde over de gemeente aan een man d.i. iemand van Karakter en overtuiging vast in zijn geloof dat de Thora is G's woord en ons volk door G zooveel is Dijn taak de verkondiging, gaarne met G. en onbekoorlijk zuren alle stormen des levens niet van zijn standpunt kunnen doen wijken, en naar zij over de gemeente die haar voorganger en voorbeeld moet steeds te zijn, die ze uitoefent

uit de veelheid der onwetendheid en willekeur bij de massa die ze binnenbrengt naar het land van rechtheid en liefde en daarvan tot erkenning en verbreiding der door G. met zoveel geschenken gegeven en verboden die ons waardig maken den naam van G's volk te dragen..... dan zal de gemeente G's niet zijn als een ruste die zijn Herder heeft.

Dit is mijn wensch voor U, mijn gebed gericht tot den

W.g. de Opperrabbijn
Dr. Ritter

71: *Brief van dr. Ritter aan het dagelijks bestuur van de Rotterdamse gemeente, waarin hij meldt geen gevolg te zullen geven aan de uitnodiging officieel afscheid te nemen.*

Van zijn halachische en wetenschappelijke werkzaamheid noemen we behalve zijn dissertatie, zijn publicaties in het halachische tijdschrift Tel Talpiot, o.a. over vroegere Rotterdamse opperrabbijnen in de rubriek Sifte Jesjeniem, zijn halachische bezwaren tegen het vrouwenkiesrecht voor lidmaatschap van de kerkeraad[16] en zijn ontmaskering van de vervalser S. Friedländer, die beweerde een tot dusverre onbekend handschrift ontdekt te hebben van tractaat Kodosjiem van de Talmoed Jeroesjalmi.[17] Verder zijn medewerking aan Biblische und Talmudische Medizin van zijn leerling en vriend Julius Preuss, nog steeds een standaardwerk op dit gebied en zijn boekbespreking en aanmerkingen daarop in Halekach II, getekend R.

Gaarne vertelde hij van zijn vroegere belevenissen, zoals over zijn contact met Zacharias Frankel, de leider van het seminarium te Breslau en over zijn bezoek aan Rabbiner Hirsch, waarbij hij kritische opmerkingen maakte over bepaalde plaatsen in diens kommentaar op de tora. Hoezeer hij door de leiders in Oost-Europa werd gerespecteerd bleek ons bij de 1ste Keneissio Gedoulo (wereldcongres van de Agoeda in Wenen, 1923). Daar was o.a. de beroemde Gerrer rebbe aanwezig en diens huis werd door duizenden van zijn chassidische aanhangers belegerd, die hem wilden zien of spreken. Maar het was niet gemakkelijk bij hem binnen te komen. Maar voor dr. Ritter week alles uiteen en we konden direct bij de rebbe binnen gaan. Het was trouwens bekend dat als de grote halachische autoriteiten in Oost-Europa adviezen wilden hebben over moderne problemen, dat ze zich dan wendden tot de rabbijn Salomon Breuer in Frankfurt a.M. en tot dr. Ritter.

Een uitvoerige levensbeschrijving is nog niet verschenen, wel werd een korte beschrijving en waardering geschreven in het tijdschrift Nach'lath Zwi door B. Cohen.[18]

In 1928, toen hij reeds 43 jaar in ons land werkzaam was, brak het ernstigste conflict van zijn hele loopbaan met de Rotterdamse kerkeraad uit en dit noopte hem tot aftreden. De opperrabbijnenvergadering had een besluit genomen om het gemengde huwelijk tegen te gaan. Het hield o.a. in dat men de rechten van gemengd-gehuwden in de synagoge moest beknotten. Diverse kerkeraden maakten daar ernstige bezwaren tegen, daar ze bang waren voor de financiële gevolgen. Zo ook Rotterdam en de kerkeraad weigerde de beslissing te honoreren. In de kehilla ontstond grote beroering. Er werden van orthodoxe zijde protestvergaderingen gehouden, er verscheen een brochure *(afb. 74)*, maar de kerkeraad gaf niet toe. Toen nam dr. Ritter ontslag en hij vestigde zich in Antwerpen.

We publiceren de brief *(afb. 71)*, waarin hij weigert officieel afscheid te nemen in een vergadering van het synagogale ressort. 'Niet zooals U gewenscht heeft omgaand maar eerst na 'rijp overleg' kan ik Uw schrijven van 7 Juni j.l. beantwoorden en U mede

deelen dat ik *niet* in staat ben Uw uitnodiging tot bijwoning eener vergadering van den Ressortalen Raad om officieel afscheid van mij te nemen gevolg te geven. Bij zulke officieele gelegenheden worden altijd woorden van, zoo niet van hulde dan toch van erkentelijkheid en waardering geuit en wanneer dan onwillekeurig mijn blik zich naar

72-73: *Opperrabbijn dr. B. L. Ritter.*

Brochure inzake het conflict
in de Rotterdamsche
Joodsche Gemeente

„Maar uit de verte moge ik een woord spreken ten gunste van den Kerkeraad! Misschien vergist hij zich! Misschien kent hij niet den ernst der zaak! Dat hij zich voorlichten late en naar dien handele!

ונפלח לכרי עדרת בני ישראל ולגר דגר בתוכם כי לכל העם בשגגה

Dan zal vergiffenis geschonken worden aan de geheele gemeente Israël en aan den vreemde, die zich ophoudt in haar midden, waar geheel het volk in dwaling verkeerde".

(Slot van den brief van den Kowno'er Rabbijn B. SCHAPIRO, gericht tot de Joodsche Gemeente in Rotterdam)

Van pag. 3 t/m pag. 25 Separaat-Afdruk uit het Nieuw Israël. Weekblad van Vrijdag 15 Juni 1928, No. 5

74: *Naar aanleiding van het conflict in de Rotterdamse gemeente verscheen deze brochure.*

75: *Grafzerk van opperrabbijn dr. B. L. Ritter in Putte (N.-Br.).*

het verleden richt, een verleden van bijna een halve eeuw en in mij opkomt de herinnering aan mijn ambtelijke leven en zijn lijdensgeschiedenis tot het bittere einde, de gedwongen ontslagneming tot redding mijner ambtelijke eer en geruststelling van mijn geweten zou ik niet zelf in mijn binnenste een storm ontketenen, die mijn gezondheid ondermijnde? Mag ik Uw verlangen vervullen? Mijn slotwoord luidt IV B. M. Cap. 27, 16, 17 in de volgende woorden omschreven. G. de Heer van alle geest en vleesch stelle *over* de gemeente aan een *man* d.i. iemand van *karakter* en *overtuiging vast in zijn geloof* dat de Thora is G'ds *woord* en ons *volk* door G. geroepen is *Zijn* lof te verkondigen, gansch met G. en onwrikbaar, wien alle stormen des levens niet van zijn standpunt kunnen doen wijken, een man 'al hoëido' *over* de gemeente, die haar *voorganger* en *voorbeeld* moet streven te zijn, die ze *uitvoert* uit de velden der *onwetendheid* en *willekeur,* hij is immers de Raw, de *leraar,* die ze *binnenbrengt* naar het land van *kennis* en *leering* en *daarvoor* tot *erkenning* en *eerbiediging der door G.* ons *voorgeschreven* ge- en verboden die ons waardig maken den naam van *G's volk* te dragen ... dan zal de gemeente G's *niet* zijn als een kudde die geen herder heeft. Dit is mijn wensch voor U, mijn gebed gericht tot deze.

w.g. De Opperrabbijn dr. Ritter.'

Dr. Ritter overleed 26 Kislew 1935 en hij werd begraven in Putte (N. Br.; *afb. 75).* Zijn kostbare bibliotheek ging naar de Jeschurun bibliotheek in Jeruzalem. *Afb. 70* geeft het gebed, door dr. Ritter vervaardigd, uitgesproken tijdens de eerste wereldoorlog.

S. J. S. Hirsch (a.i. 1928-1930)

Opperrabbijn S. J. S. Hirsch uit Zwolle *(afb. 76)* nam het rabbinaat waar vanaf het vertrek van dr. Ritter in 1928 tot de installatie van opperrabbijn Davids in 1930.

Aharon Jissachar Davids (1930-1943)

We laten hier volgen wat O.R. L. Vorst over deze opperrabbijn heeft geschreven in het Rotterdams Jaarboekje van 1968:
Opperrabbijn A. B. N. Davids, geboren te Amsterdam op 28 augustus 1895 *(afb. 77, 78),* behaalde in 1923 zijn Moré-diploma. Hij had toen reeds veel vruchtbaar

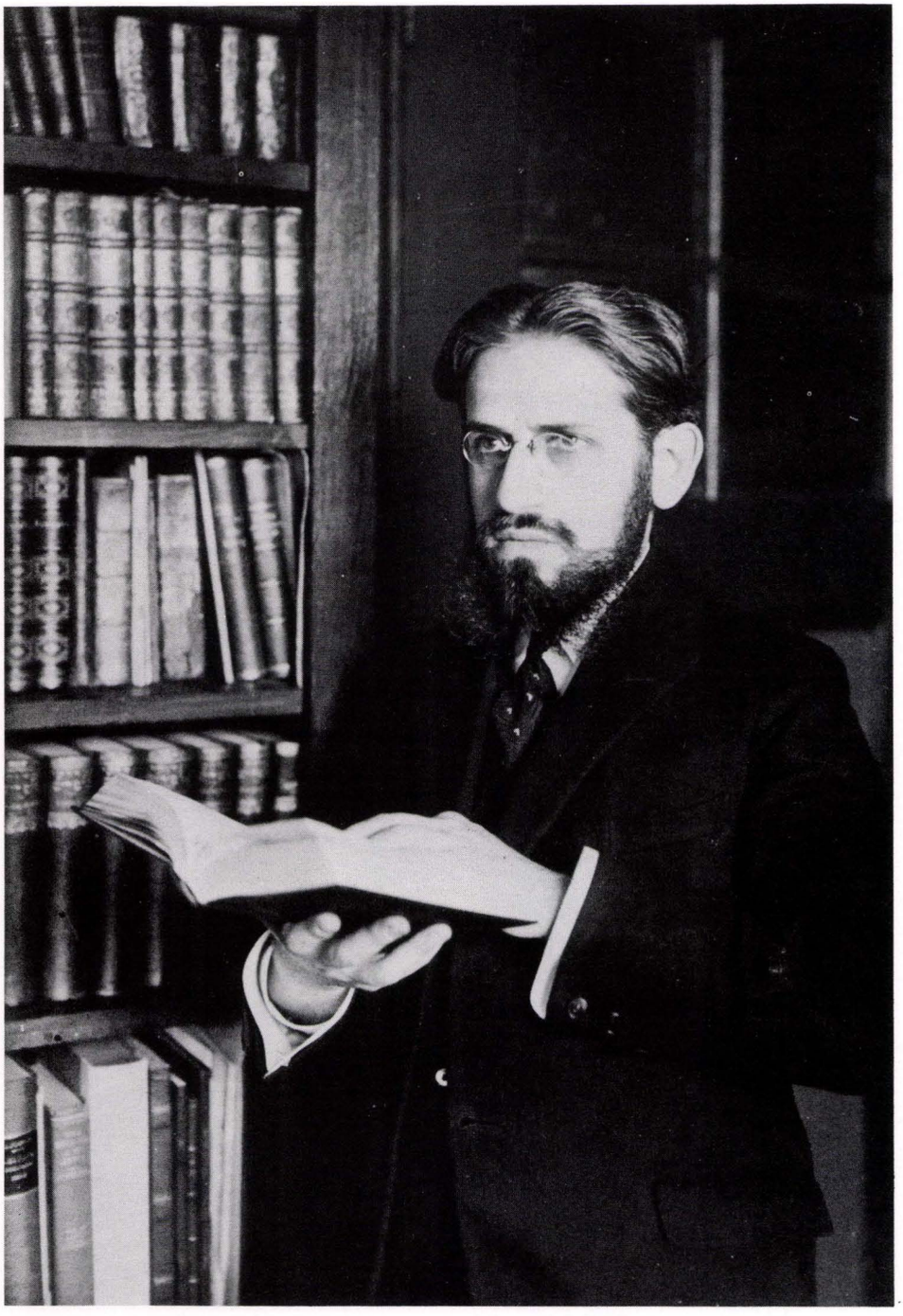

76: *Opperrabbijn S. J. S. Hirsch.*

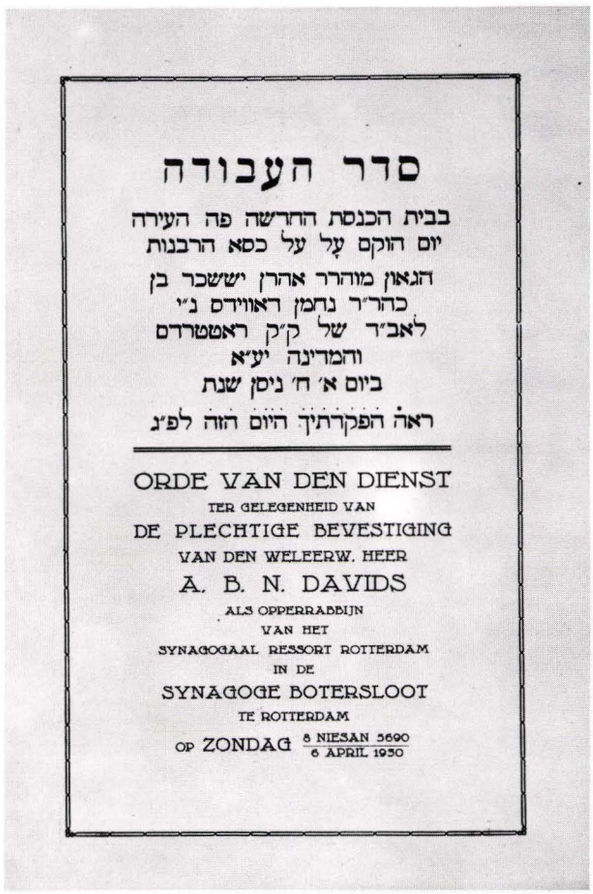
77: *Opperrabbijn A. B. N. Davids.*

en vruchtdragend werk verricht. Overtuigd zionist, had hij zich intens bezig gehouden met vele vormen van zionistische leiding en opleiding, speciaal in kringen van de rijpere jeugd en de studenten. Zo was hij o.a. voorzitter van de Amsterdamse afdeling van de Nederlands Zionistische Studenten Organisatie en een enthousiast leider van de op joods-traditioneel standpunt staande vereniging 'Or Chadasj' (Nieuw Licht). Regelmatig trad hij als spreker op, om de idealen van het zionisme en speciaal het mizrachisme (een fractie van de zionistische wereldorganisatie, die de verwezenlijking van dr. Theodor Herzls ideeën nastreefde op grond van tora en traditie) te propageren. Dank zij zijn gave van het woord, was hij steeds een graag gehoorde spreker, die door zijn warmte zijn auditorium wist te boeien.
Nadat hij in 1924 was benoemd tot opperrabbijn van Friesland en in 1927 de plaats had ingenomen van de jong gestorven Groningse opperrabbijn A. Asscher, volgde in 1930 de aanvaarding van de opperrabbinale functie in Rotterdam. Daar wachtte hem een zware taak. Zijn ressort omvatte, behalve Rotterdam, een groot aantal kleinere ge-

78: *Opperrabbijn Davids in zijn studeerkamer.*

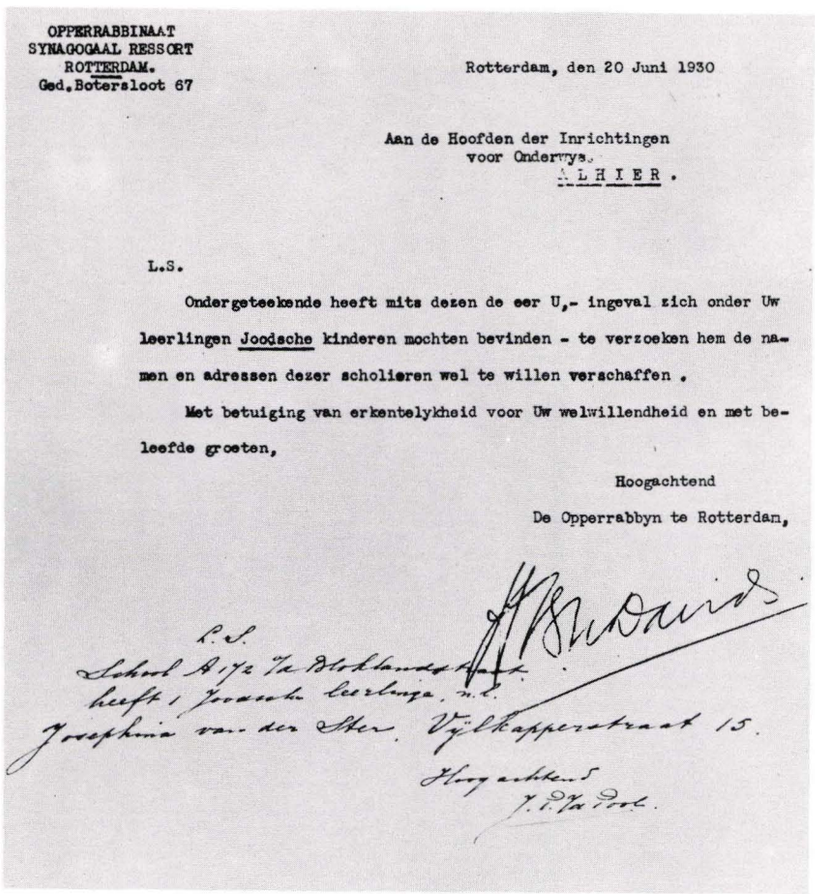
meenten, die weliswaar een geestelijke voorganger hadden, maar toch tot het werkterrein behoorden van de opperrabbijn, die met al deze steden en dorpen een persoonlijk contact moest onderhouden. Hij werd de opvolger van dr. B. L. Ritter, een geleerde van internationale faam, die een lange ambtsperiode achter de rug had. Het feit, dat een groot deel van de Rotterdamse joodse gemeente niet zionistisch was georiënteerd, maakte het de nieuwe functionaris niet gemakkelijk. Ook was de belangstelling voor de joods-traditionele levenshouding daar niet zo groot als in diverse andere gemeenten. Er was veel tact en wijsheid nodig, om daar de rabbinale functie te kunnen uitoefenen. Beide eigenschappen bezat opperrabbijn Davids. En dit gaf de mogelijkheid tot zegenrijke arbeid. In woord en geschrift wist hij bezieling te leggen en te brengen. Ieder van zijn gemeenteleden was voor hem een persoon, tot wie hij zich aangetrokken voelde, zonder enig onderscheid naar rang of stand. Groot was zijn liefde voor de jeugd.
Het is dus geen wonder, dat in het bijzonder het godsdienstonderwijs zijn grootste

סדר העבודה

בבית הכנסת החדשה פה העירה
יום הוקם עָל עַל כסא הרבנות
הגאון מוהרר אהרן יששכר בן
כהר״ר נחמן ראוויד נ״י
לאב״ד של ק״ק ראטטרדם
והמדינה יע״א
ביום א׳ ח׳ ניסן שנת
ראה הפקדתיך היום הזה לפ״נ

ORDE VAN DEN DIENST
TER GELEGENHEID VAN
DE PLECHTIGE BEVESTIGING
VAN DEN WELEERW. HEER
A. B. N. DAVIDS
ALS OPPERRABBIJN
VAN HET
SYNAGOGAAL RESSORT ROTTERDAM
IN DE
SYNAGOGE BOTERSLOOT
TE ROTTERDAM
OP ZONDAG 8 NIESAN 5690 / 6 APRIL 1930

OPPERRABBINAAT
SYNAGOGAAL RESSORT
ROTTERDAM.
Ged.Botersloot 67

Rotterdam, den 20 Juni 1930

Aan de Hoofden der Inrichtingen
voor Onderwys.
ALHIER.

L.S.

Ondergeteekende heeft mits dezen de eer U,- ingeval zich onder Uw leerlingen Joodsche kinderen mochten bevinden - te verzoeken hem de namen en adressen dezer scholieren wel te willen verschaffen.

Met betuiging van erkentelykheid voor Uw welwillendheid en met beleefde groeten,

Hoogachtend

De Opperrabbyn te Rotterdam,

A. B. Davids

79: *De orde van dienst bij de bevestiging van opperrabbijn Davids in Rotterdam.*

80: *Een brief van opperrabbijn Davids waarin hij de Rotterdamse hoofden van scholen een opgave van joodse leerlingen vraagt.*

belangstelling had. Met de diverse leerkrachten kwam hij geregeld samen, besprak problemen, gaf hun aanwijzingen en trad op als hun leraar, die hen steunde in hun pogingen, hun joodse kennis uit te breiden. Zijn wekelijkse studie-uren met gemeenteleden, zijn voordrachten over tal van onderwerpen, muntten uit door gedegen voorbereiding en gaven blijk van grote, zeer gevarieerde kennis. Zijn gevoel voor schoonheid kwam bij dit alles sterk naar voren. Decorum was een kenmerkend element bij al hetgeen hij deed, wat hij dan ook van anderen verwachtte. Zo kan het niemand verbazen, dat hij dit element duidelijk tot uiting wilde laten komen in al de activiteiten van de joodse gemeenschap, of het nu de synagogedienst of een kinderfeest betrof.
Streng was hij voor zichzelf en hij verlangde van de functionarissen, die onder zijn leiding en toezicht hun taak vervulden, eenzelfde plichtsbetrachting. Hij verstond de kunst, nieuwe functionarissen aan te trekken, die een sieraad werden voor de gemeenten in zijn ressort. En voor allen was hij een vaderlijke vriend. Maar niet alleen voor hen; voor een ieder, arm en rijk.

Het was een groot genoegen op de diverse joodse feestdagen en ook bij andere gelegenheiden hem thuis te bezoeken. Niet minder groot was het genot hem te mogen ontvangen. Hoeveel zieken heeft hij niet bemoediging, hoeveel in rouw verkerenden heeft hij niet troost gebracht? Geen afstand was hem te groot, geen woning te armzalig. Zijn fijne humor heeft ontelbaar velen geestelijk gesterkt. In elke kring was hij thuis. Zijn oprechte vroomheid heeft velen een beter inzicht gegeven in de betekenis van het jodendom. Hij stond temidden van degenen, wier leider hij was.
Grote liefde toonde hij voor de minderbedeelden. Wekelijks konden de werklozen samenkomen, om zich met verscheidene vormen van spel en ontspanning bezig te houden. Hierdoor en door zijn daar dikwijls gesproken woord voelden dezen zich niet als uitgestotenen; hun leven kreeg door zijn inhoudelijke toespraken nieuwe kracht en betekenis. Hij organiseerde bijeenkomsten voor militairen, voor wie hij een speciale lokaliteit liet inrichten, waar zij een pied-à-terre vonden.
Hij richtte het 'Instituut voor Joodsche Ontwikkeling' op. Jaarlijks verscheen een prospectus, waarin een voor alle geledingen passend programma was opgesteld, om het culturele peil te verhogen, met cursussen waarin jodendom en joodse literatuur en

PROSPECTUS VOOR HET JAAR 5698 (1937/38)

VAN HET

INSTITUUT VOOR JOODSCHE ONTWIKKELING

Nederlandsch Israelitische Gemeente te ROTTERDAM

Secretariaat: GEDEMPTE BOTERSLOOT 67

81: *Opperrabbijn Davids organiseerde cursussen voor alle geledingen der gemeente om het cultureel peil te verhogen. Op deze prospectus het stempel van het Wapen van de Rotterdamse Kehilla.*

82: *Het plein voor het sjoelcomplex is naar opperrabbijn Davids genoemd. Zijn weduwe, mevrouw E. Davids-Feuchtwang, onthulde het straatnaambordje.*

geschiedenis werden behandeld *(afb. 81)*.
Hoewel hem de mogelijkheid werd gegeven, zich voor de deportatie in veiligheid te stellen, weigerde hij deze te accepteren: hij wilde bij zijn mensen blijven. Ik zie hem nog komen op de bureaus, waar zij, die een 'oproep' hadden gekregen, zich moesten melden. Ook daar trachtte hij nog moed en vertrouwen in te spreken. En toen hij met zijn gezin gedwongen werd, zijn huis te verlaten, een onbekende toekomst tegemoet, verliet zijn godsvertrouwen hem niet. In Westerbork en in Bergen-Belsen werkte hij met dezelfde energie, die hem kenmerkte. In de diepste ellende behield hij een open oog voor de goede kwaliteiten en deugden van zijn mede-gevangenen. Hoe dikwijls zei hij niet, wijzende op gedragingen van velen: 'wanneer zij wellicht geen 'kedosjiem' (letterlijk: heiligen) zijn, ze zijn in ieder geval 'bne kedosjiem' (kinderen van heiligen)'. Bon sang ne peut mentir, zo bedoelde hij het en zo was het. En alleen degene, die weet, wat het 'leven' in zo'n kamp betekende en wie ooit heeft gehoord, hoe speciaal rabbijnen waren blootgesteld aan de 'plagerijen' van de SS-ers, kan zich voorstellen, hoezeer het getuigt van een bijzonder karakter, als men het vertrouwen in de mens onder zulke omstandigheden bewaart.

83: *Opperrabbijn Justus Tal.*

Toen wij opperrabbijn Davids op 22 februari 1945 de laatste eer bewezen door zijn stoffelijk overschot tot het hek van het kamp te begeleiden, zei mij een oud-Rotterdammer: 'Hier heb ik leren inzien, hoezeer ik ben tekort geschoten in mijn eerbied en waardering jegens hem.'[19]

Justus Tal (1945-1954)

Justus Tal *(afb. 83)* werd 10 december 1881 te Arnhem geboren. Hij werd in 1918 benoemd tot opperrabbijn van de ressorten Utrecht en Drente en in 1945 tot opperrabbijn van Amsterdam. In 1945 werd hij opperrabbijn van het ressort Rotterdam. Hij overleed op 9 december 1954.

Chagam drs. S. A. Rodrigues Pereira (1954-1959)

S. A. Rodrigues Pereira *(afb. 84)* werd in 1888 geboren. Hij werd opperrabbijn van de Portugees Israëlitische gemeente te Amsterdam en voorzitter van het opperrabbinaat voor Nederland. Hij was opperrabbijn van de N.I.G. Rotterdam van 1954-1959.[20]

84: *Chagam drs. S. A. Rodrigues Pereira.*

L. Vorst (1959-1971)

L. Vorst *(afb. 85)* werd geboren 8 oktboer 1903 te Amsterdam.
In 1930 werd de heer Vorst benoemd tot hoofdonderwijzer en hij bleef in die functie tot zijn deportatie. Na zijn gelukkig behouden terugkeer fungeerde hij als rabbijn van 1946 tot 1959 en als opperrabbijn *(afb. 86)* tot zijn pensioenering in 1971. Daarna vestigde hij zich in Rehoboth in Israël.

85: *Opperrabbijn L. Vorst.*

ב״ה

סדר ההכתרה

יום הוקם עָל על כסא הרבנות

דק״ק רוטרדם והמדינה יע״א

כמוה״ר

רבי לוי בן החבר רבי יוסף אהרן פורסט

י״ז אלול תש״ט

PROGRAMMA

ter gelegenheid van de

Installatie

van de

Weleerw. Zeergel. Heer L. Vorst

als Opperrabbijn van het Synagogaal Ressort Rotterdam

op 20 September 1959 / 17 Elloel 5719

86: *Het programma van de installatie van opperrabbijn Vorst.*

87: *Hoekhuis Glashaven-Jodensteeg, in 1702 aangekocht door de Hoogduitse gemeente om de erachter liggende synagoge uit te breiden. Burgemeesteren en regeerders keurden dit plan niet goed; daarom werd de synagoge aan de Boompjes gebouwd.*

4. De sjoel of synagoge

In de sjoel of synagoge worden de kerkdiensten gehouden. Het woord sjoel of Schul staat in verband met het woord school, komt vermoedelijk van het Italiaanse schola, dat eerst secte betekende en later de plaats aangaf waar de secte haar godsdienstoefeningen hield.[1]

Betreedt men de sjoel dan valt aan de oostzijde een gordijn op, dat voor de Heilige Arke hangt. In deze arke bevinden zich de tora-rollen, waarin op perkament de vijf boeken van Mozes geschreven zijn, de pentateuch of tora. De arke is wat boven het niveau van de sjoel geplaatst, zodat men haar via enige treden bereikt.

Bij het staande gebed wendt men zich in Europa steeds naar het oosten, het *mizrach* eigenlijk meer naar het zuidoosten, naar Jeruzalem. De reden daarvan is gelegen in het gebed, dat koning Salomo heeft uitgesproken bij de inwijding van de tempel, die hij gebouwd had. Hij zegt daarin (I Koningen, hfdst. 8) ongeveer: 'Wanneer de joden om hun zonden verdreven zijn uit hun land en vertoeven in een ver land, het land van hun vijand, en ze bidden tot U in de richting van hun land, dat U aan hun voorouders geschonken hebt, van de stad, die U uitverkoren hebt, van het huis dat ik ter ere van Uw Naam gebouwd heb, wil dan in de hemel hun gebed verhoren en Uw volk vergiffenis schenken.'

In het midden van de sjoel staat de biema of het almemor, een verhoging, waarop zich een tafel bevindt. Daarop wordt de wetsrol gelegd, wanneer daaruit voorgelezen wordt. Verder zien we voor de arke een spreekgestoelte, waarop de rabbijn staat als hij de gemeente toespreekt. Tussen arke en biema is er een katheder, waarvoor de gazan staat als hij de dienst leidt.

In tegenstelling tot de kerk bestaat er in de sjoel een scherpe scheiding tussen de sexen; de vrouwen hebben apart gelegen zitplaatsen, meestal op een galerij, die de vrouwensjoel genoemd wordt.

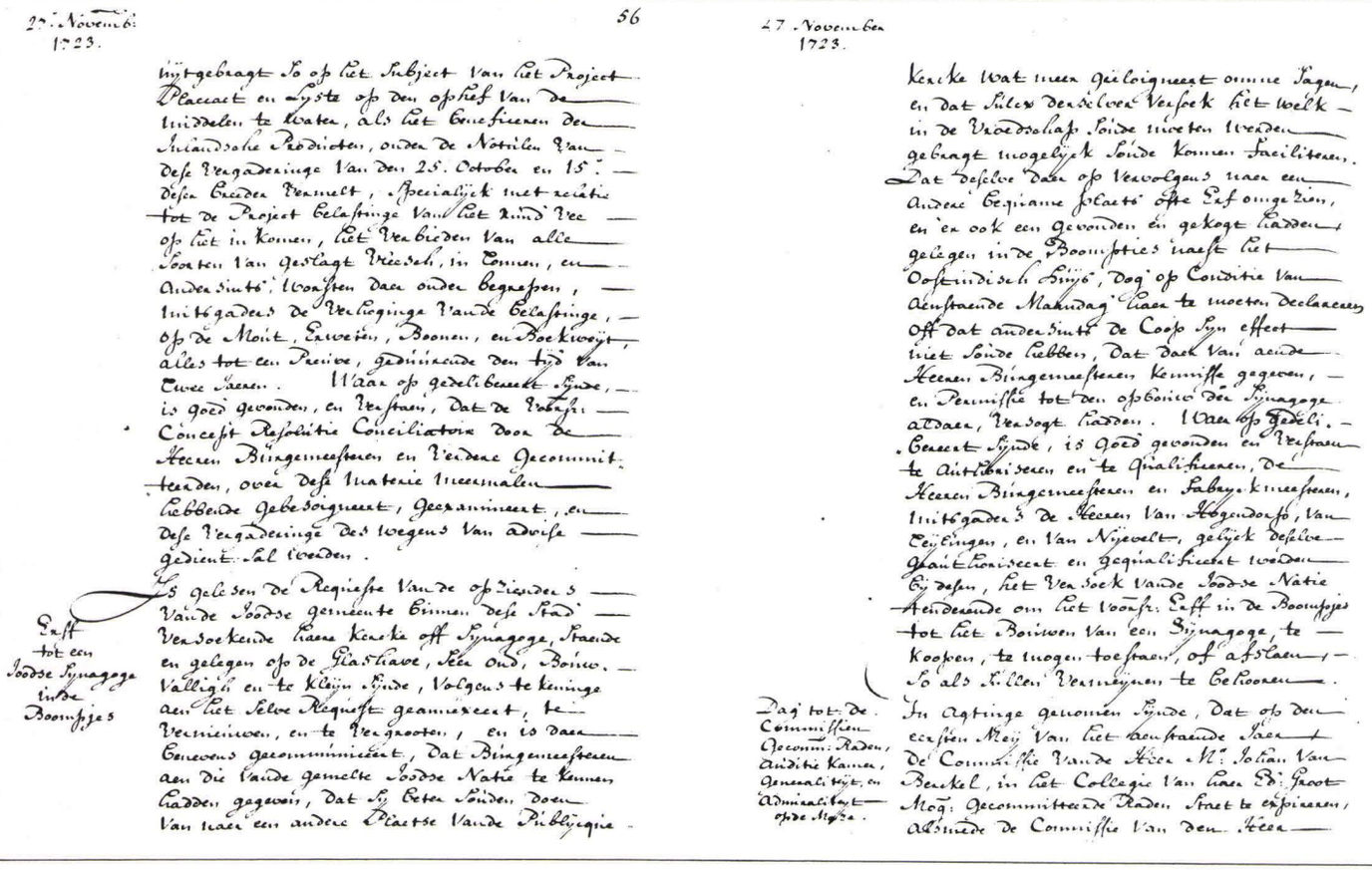
De leiding van de dienst berust bij de *gazan* (meervoud gazaniem), de voorzanger. Bepaalde gedeelten worden door de rabbijn uitgesproken, zo b.v. het gebed voor de vorstin en het koninklijk huis en voor de staat Israël. Ook houdt hij toespraken.

De administratieve leiding in de sjoel is in handen van de *gabaj* of kerkvoogd. Hij bepaalt bij voorbeeld wie het gordijn mag openen en de wetsrol aan de gazan mag overhandigen, wie voor de tora wordt geroepen en dergelijke. Maar hij geeft zijn instructies meestal niet direct aan de leden, maar maakt gebruik van de diensten van de *sjammasj,* de koster.

De functie van de sjammasj was voorheen veel uitgebreider dan tegenwoordig. Door zijn veel omvattender taak was hij vaak de ziel van de gemeente. Doorgaans was hij de vertrouweling van de gemeenteleden, met wie hij bij aangename en droevige gebeurtenissen contact had. Hij was soms een geleerde en genoot dan groot aanzien, zo bij voorbeeld rabbi Perets ben R. Selig, van wie Azulaj zegt: 'een zeer sympathieke man, in wiens handen de leiding van de gemeente lag'. Tot zijn taak behoorde ook het wekken 's morgens van de gemeenteleden opdat zij op tijd in de sjoel aanwezig zouden zijn. Hij ging langs alle huizen, waar joden woonden en sloeg met een hamer op de buitendeur. Hij werd dan ook wel sjoelklopper genoemd.

De taken van de sjammasj, die bij de opening van de Boompjes-sjoel in 1725 werd aangesteld, rabbi Mozes ben Aron, zijn in een besluit van parnassijns precies omschreven[2] (zie ook hfdst. 2).

Wil een dienst doorgang kunnen vinden, dan is het noodzakelijk dat er tien volwassen mannelijke joden aanwezig zijn. Men zegt dan dat er minjan (= aantal) is, d.w.z. dat

27 Novembr: 1723. 56 27 Novembr 1723.

uijtgebragt So op het Subject van het Project Placcaat en Lyste op den opbrief van de middelen te Water, als het Concipieren der Inlandsche Predicten, onder de Notulen van deese Vergaderinge Van den 25. October en 15.e deser Leeden Vermelt, Specialijck met reflectie tot de Project Belastinge Van het Rund Vee op het in komen, het Verbieden Van alle Soorten Van geslagt Vleesch, in Tonnen, en Anderssints, Voorsten daer onder begreepen, Mitsgaders de Verligginge Vande Belastinge, op de Molt, Zuyvelen, Boonen, en Boekweyt, alles tot een Proeve, gedurende den tijd Van twee Jaeren. Waar op gedelibereert synde, is goed gevonden, en Verstaen, dat de Voorsz: Conceipt Resolutie Conciliatoire door de Heeren Burgemeesteren en Verdere Gecommitteerden, over deese Materie meermalen hebbende gedisigneert, Gearrangeert, en deese Vergaderinge des wegens Van advise gedient sal worden.

Gelesen de Requeste Vande opsienders Vande Joodse gemeente binnen deese Stad Versoekende daer Kercke off Synagoge, staende en gelegen op de Glasshave, Een oud, Bouw- Vallijck en te kleijn synde, Volgens te kennige aen het selve Requeste geannexeert, te Vernieuwen, en te Vergroten, en is daer Eenvoudig gecommuniceert, dat Burgemeesteren aen die Vande gemelte Joodse Natie te kennen hadden gegeven, dat sij Peter souden doen Van haer een andere Plaetse Vande Publijcque

Zafft tot een Joodse Synagoge inde Boompjes

Kercke Wat meer geloigneert omme Sagen, en dat Sulex derselver Verseek het welk in de Vroedschap soude moeten worden gebragt mogelijck soude konnen Facilitieren. Dat deselve daer op Vervolgens naer een andere Gepriame plaats ofte Erf omgesien, en er ook een gevonden en gekogt hadden, gelegen in de Boompjes naest het Oosterindische Huijs, Dog op Conditie Van dienstaende Makuday daer te moeten declareren Off dat anderssints de Coop sijn effect niet Sonde hebben, Dat daer Van aende Heeren Burgemeesteren Kennisse gegeven, en Permissie tot den opbouw der Synagoge alldaer, Versogt hadden. Waer op gedelibereert synde, is goed gevonden en Verstaen te Autoriseren en te Qualificeren, de Heeren Burgemeesteren en Fabryckmeesteren, Mitsgaders de Heeren Van Hogendorp, Van Eijsingen, en Van Nijevelt, gelijck deselve Qualificeert en Gequalificeert worden Bij desen, het Versoek Vande Joodse Natie Strekkende om het voorsz: Erff in de Boompjes tot het Bouwen Van een Synagoge, te Koopen, te mogen toestaen, of afstaen, Soo als sij Heeren Vermeynen te Behooren.

Dag tot de Commissien Gecommi: Raden, Auditie Kamer, Generaliteyt, en Admiraliteyt op de Maze.

In Agtinge genomen synde, dat op den eersten Meij Van het dienstaende Jaer de Commissie Vande Heer Mr. Johan Van Beukel, in het Collegie Van haer Ed: Groot Mog: Gecommitteerde Raden Staet te Exploiteren, alsmede de Commissie Van den Heer

88-89: *Toestemming verleend aan de Hoogduitse Israëlietische gemeente tot het bouwen van een synagoge aan de Boompjes, 1723. Een verzoek om de synagoge aan de Glashaven te mogen uitbreiden was afgewezen. Resolutiën van de Vroedschap, 27 nov. 1723.*

er voldoende gemeenteleden bijeen zijn. Een jongen wordt als volwassen beschouwd als hij 13 jaar geworden is, hij is dan bar mitswa (d.i. iemand die de geboden moet vervullen). Een meisje wordt reeds met het bereiken van haar 12de jaar volwassen. Ze is dan bat mitswa.

De inwijding van een nieuwe sjoel draagt steeds een feestelijk en plechtig karakter. Het is gebruikelijk bij die gelegenheid programma's te drukken *(afb. 92 en 109)*. De sjoel, ook bet tefilla, huis van het gebed, genoemd of ook bet hakenesset, huis van bijeenkomst, was de centrale plaats van de joodse gemeenschap, voordat de emancipatie de band van velen met de godsdienst had verzwakt. Maar ook nu nog is ze de plaats waar de joden bijeenkomen op ernstige dagen als bijvoorbeeld de hoge feestdagen. Een kehilla zonder een bedehuis is ondenkbaar.

Bij bepaalde gebeurtenissen schenken gemeenteleden wel eens aan de sjoel een nieuwe wetsrol, die dan plechtig wordt ingehaald *(afb. 105-108)*. De schenker of rabbijn komt met de nieuwe wetsrol de sjoel binnen en de oude wetsrollen worden hem tegemoet gedragen en er worden dan zeven omgangen om de biema gemaakt. Altijd weer een ontroerend schouwspel. Zo werd in 1790 door Ansjel ben Juda een nieuwe wetsrol aan de sjoel aan de Boompjes geschonken *(afb. 105)*. Het programma van de bijeenkomst is gedrukt in Amsterdam bij de weduwe en wezen Proops (de handen wijzen erop dat het een familie van priesters was), de firma was gevestigd 'aan de Stroumark het zevende huis van de Neie Gass'. Anderen schenken wel een nieuw gordijn of voorhangsel samen met kleden voor de biema.

De Boompjes-sjoel

'Daar staat, met kabbalistische teekenen boven
de hoofddeur, de Synagoge. Hier, in het drukst
van het gewoel, bij fluiten en stoomen, roepen
en gillen, loven en bieden, heeft de Rotterdamsche
Israëliet zijn heiligdom opgericht.'

L. J. Plemp van Duiveland, 1891.

90: *Exterieur van de sjoel aan de Boompjes met de klok.*

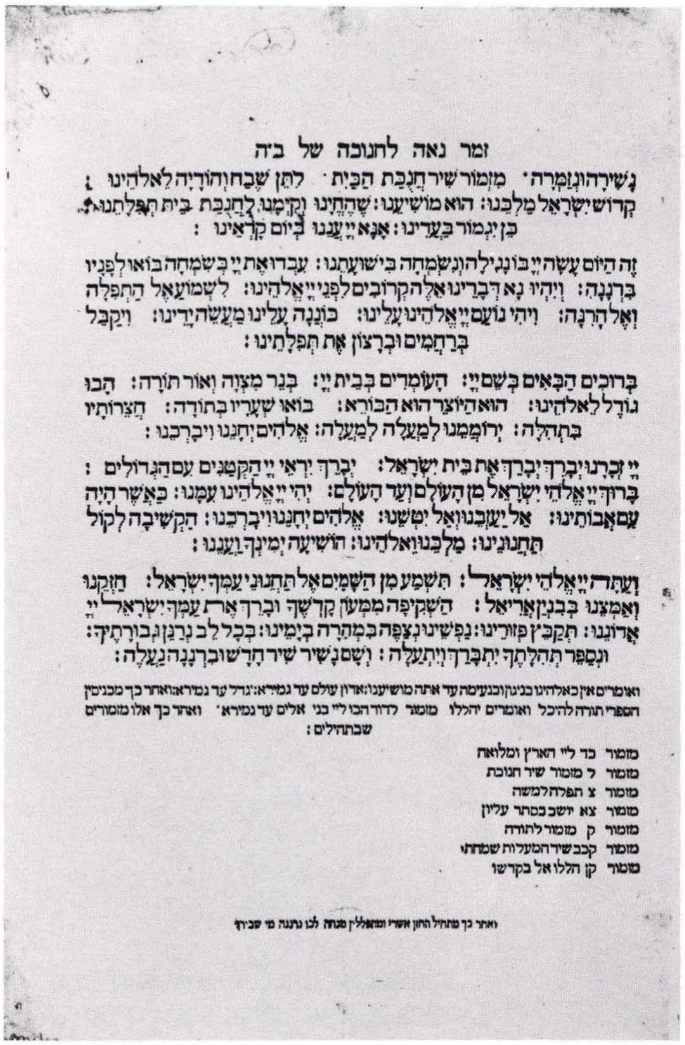
GEZICHT DER JOODSCHE KERK TE ROTTERDAM,

91: *Interieur van de sjoel aan de Boompjes.*

Tweehonderdvijftien jaar lang stond daar aan de Boompjes de sjoel, vele jaren de trots van de joodse gemeente. Later, toen die buurt door de joden was verlaten, werd zij het stiefkind. Sedert 1675 had de Hoogduitse gemeente haar diensten gehouden in een pand gelegen aan de Glashaven W.Z., met vrije uitgang naar de Glasdwarsstraat, later Jodensteeg geheten. Maar dit huis werd te klein en daarom kocht de gemeente in 1702 een pand *(afb. 87)* aan de Glashaven, hoek Jodensteeg, met de bedoeling de oude sjoel te vergroten.

Maar burgemeesteren en regeerders gingen hiermee niet akkoord en daarom kocht de gemeente een erf van enige scheepswerven aan de Boompjes, dat aan de achterzijde uitkwam aan de Scheepmakershaven *(afb. 88, 89)*. Op 27 augustus 1724 werd de eerste steen gelegd door Elias Davids, een van de voorouders van de later zo beroemde arts Leonardus Davids en al op vrijdag 8 juli 1725 kon de inwijding plaatsvinden. Er was een prachtig gebouw neergezet, dat zowel van buiten als van binnen bijzonder fraai was *(afb. 90, 91)*. Van buiten viel het torentje op met een klok, wat bij een synagoge ongebruikelijk was. Op de wijzerplaat met Romeinse cijfers was de X vervangen door een P. Dat men geen X op een sjoel wenste, is begrijpelijk, maar waarom juist een P als vervanging gekozen werd, is niet bekend.
De sociale betekenis van zo'n klok in een tijd, dat niet iedereen een horloge bij zich droeg, was groot en vandaar is het begrijpelijk, dat bij resolutie van burgemeesteren van 3 maart 1818 werd goedgevonden dat 'de klok door de aannemer der stadsuurwerken zal worden opgewonden en onderhouden'.
Die klok heeft zijn tijd zeker op verschillende manieren horen aanduiden. De eerste eeuw van zijn bestaan zal hij zeker als het tegen 5 uur liep, in het jiddisj iets hebben gehoord als 'es ist schon bald fünf a Seiger'; later spraken de ontwikkelden zeer keurig

זמר נאה לחנוכה של בי"ה

נְשִׁירָה וּנְזַמֵּרָה · מִזְמוֹר שִׁיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת · לְהַן שֶׁבְּחוֹרָה לֵאלֹהֵינוּ ;
קָדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל מַלְכֵּנוּ: הוּא מוֹשִׁיעֵנוּ: שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ לָזְמַן חֲנֻכַּת בֵּית תְּפִלָּתֵנוּ.
כֵּן יְזַמְּרוּ בְּעֵרֵינוּ: אָנָא יְיָ עֲנֵנוּ בְּיוֹם קָרְאֵינוּ :

זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יְיָ נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בּוֹ יְשׁוּעָתֵנוּ: עֲבָרוֹאַת יְיָ בְּשִׂמְחָה בּוֹאוּ לְפָנָיו
בְּרָנָּה: וְיִהְיוּ נָא דְּבָרֵינוּ אֲלֻּהַקְּרוֹבִים לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵינוּ: לִשְׁמוֹעַאֶל הַתְּפִלָּה
וְאֶל הָרִנָּה: וְיִהִי נוֹעַם יְיָ אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ: כּוֹנְנָה עָלֵינוּ מַעֲשֵׂה יָדֵינוּ: וְיַקְבֵּל
בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן אֶת תְּפִלָּתֵנוּ :

בְּרוּכִים הַבָּאִים בְּשֵׁם יְיָ: הָעוֹמְדִים בְּבֵית יְיָ: בְּגַר מִצְוָה וְאוֹר תּוֹרָה: הָבוּ
גוֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ: הוּאהַיּוֹצֵר הוּא הַבּוֹרֵא: בּוֹאוּ שְׁעָרָיו בְּתוֹדָה: חֲצֵרוֹתָיו
בִּתְהִלָּה: יְרוֹמְמֻנוּ לְמַעֲלָה לְמַעֲלָה: אֱלֹהִים יְחָנֵנוּ וִיבָרְכֵנוּ :

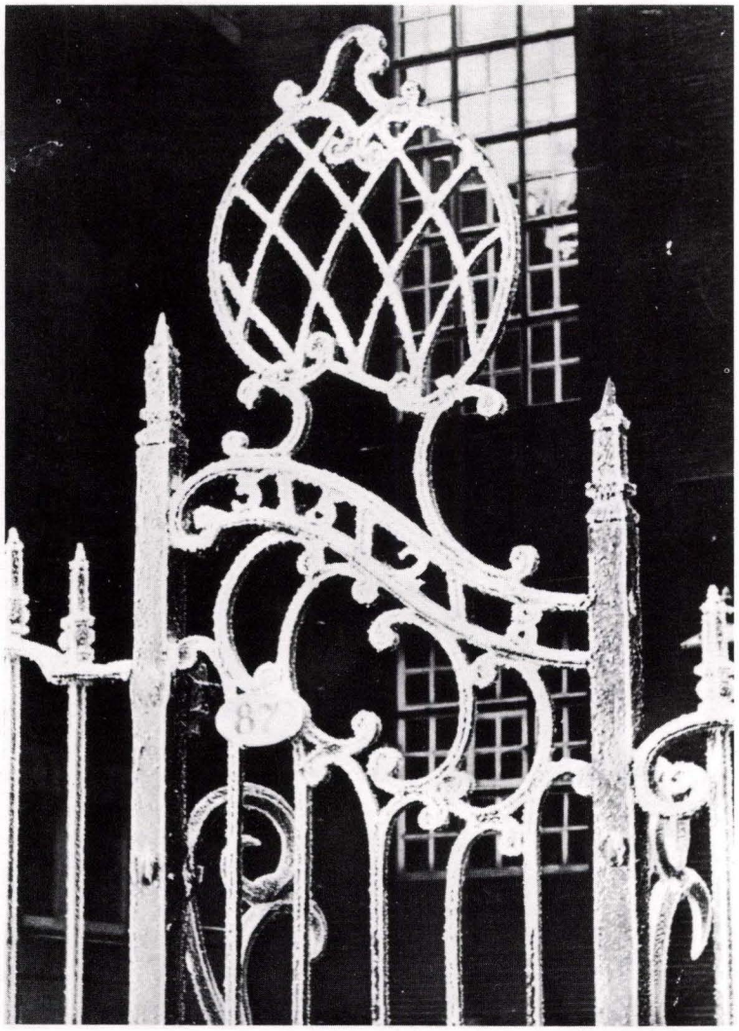
יְיָ זְכָרָנוּ יְבָרֵךְ יְבָרֵךְ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל: יְבָרֵךְ יִרְאֵי יְיָ הַקְּטַנִּים עִם הַגְּדוֹלִים :
בָּרוּךְ יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם: יְהִי יְיָ אֱלֹהֵינוּ עִמָּנוּ: כַּאֲשֶׁר הָיָה
עִם אֲבוֹתֵינוּ: אַל יַעַזְבֵנוּ וְאַל יִטְּשֵׁנוּ: אֱלֹהִים יְחָנֵנוּ וִיבָרְכֵנוּ: הַקְשִׁיבָה לְקוֹל
תַּחֲנוּנֵינוּ: מַלְכֵּנוּ וֵאלֹהֵינוּ: הוֹשִׁיעָה יְמִינְךָ וַעֲנֵנוּ :

וְעַתָּה יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: תַּשְׁמַע מִן הַשָּׁמַיִם אֶל תַּחֲנוּנֵי עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל: חֲזַקְנוּ
וְאַמְּצֵנוּ בְּבִנְיַן אֲרִיאֵל: הַשְׁקִיפָה מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ וּבָרֵךְ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל יְיָ
אֲדוֹנֵנוּ: תְּקַבֵּץ פְּזוּרֵינוּ: נַפְשֵׁינוּנָצְפָּה בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ: בְּכָל לֵב נְרַנֵּן וְנִבּוֹרְתֵיךָ:
וְנִסְפֹּר תְּהִלָּתֶךָ יְתְבָּרַךְ וְיִתְעַלֶּה : וְשָׁם נָשִׁיר שִׁיר חָדָשׁ וּבְרִנָּה נַעֲלֶה :

ואומרים אין כאלהינו בנינן וכנעימת עד אתה כונשיענו: אורין שולם עד גמירא: גרול עד נמירא: ואחר כך מכנסין
הספרי תורה להיכל ואומרים יהללו מזמור לדוד הבו ליי בני אלים עד נמירא. ואחר כך אלו מזמורים
שבתהלים :

מזמור כד ליי הארץ ומלואה
מזמור ל מזמור שיר חנוכת
מזמור צ תפלה למשה
מזמור צא ישב בסתר עליון
מזמור ק מזמור לתודה
מזמור קכב שיר המעלות שמחתי
מזמור קן הללו אל בקדשו

ואחר כך פותחיל החזן אשרי ומתפללין פטוה לכו נרננה מי שברך

92: *Liederen gezongen bij de inwijding van de synagoge aan de Boompjes, 1725. Gemeentearchief.*

93: *Het fraaie smeedijzeren hek voor de Boompjes-sjoel (winter 1768).*

'het is bij vijven', maar in onze jeugd hoorde hij op z'n plat Rotterdams: 'het is baj fajfe'.

De inwijding van de sjoel had plaats op 8 en 9 juli 1725, onder leiding van opperrabbijn Sjelomo ben R. Mordechaj, die het programma had samengesteld, waarvan een origineel exemplaar in het gemeente-archief is *(afb. 92)*. Als gazan fungeerde Hartog Mozes, maar spoedig moest hij vervangen worden, omdat zijn stem niet krachtig genoeg was voor het grote gebouw.
Wat het inwendige van het gebouw betreft, viel in het bijzonder op dat het kapgewelf geen andere steun had dan de vier muren en men binnen het gebouw, dat 11,10 meter breed en 20,80 meter diep was, geen steunpilaar aantrof.
Naast de hechal was 'in gulden letteren' in het Hebreeuws en in het Nederlands het gebed voor de overheid aangebracht: 'Dezelve wil zegenen en bewaren in alle hoogheydt en geluk de Edele Groot Mogende Heeren Staten van Hollandt en Westvrieslandt, onze hooge en Souveraine Overigheydt, de Heeren Staten van de andere Geuniëerde Provintiën, derselver Vrienden, Buuren en Bondtgenooten, en de Edele Groot Agtbare Magistraat en Regeeringen van deze Stadt Rotterdam enz.' Deze 'tafereelen' zijn vermoedelijk aan het eind van de achttiende eeuw verwijderd.
Onder de sjoel waren zalen gebouwd, waar feesten werden gegeven ter gelegenheid van huwelijken en partijen.
Oorspronkelijk stond er een stenen muur voor de voorplaats, deze maakte in 1768 plaats voor een bijzonder fraai smeedijzeren hek *(afb. 93)*.
In 1857 werd de sjoel voorzien van gasverlichting, deze werd in 1921 vervangen door electrische verlichting. Het probleem van een goede verwarming werd nooit opgelost.
In 1899 werd de bank der kerkvoogden, de zogenaamde 'parnosiembank' verplaatst

סדר שיר ותפלה

בהתחדש קץ יובל השלישי

לתצבת בית הכנסת הגדולה בקריה המפוארה

ראטטערדאם יע"א

ע"ש ק בהעלותך ט"ו סיון,

שנת

השיר יהיה לכם לפ"ק

ORDE

DER

GEZANGEN EN GEBEDEN

VOORTEDRAGEN BIJ GELEGENHEID DER

VIERING

VAN HET

Honderd-en-vijftigjarig bestaan der Groote Synagoge

van de Nederlandsch Israëlietische Gemeente

TE

ROTTERDAM,

op VRIJDAG den 15 Siwan 5635. — 18 Junij 1875.

De Gezangen en Gebeden vervaardigd door den WelEerw. Heer

B. S. BERENSTEIN.

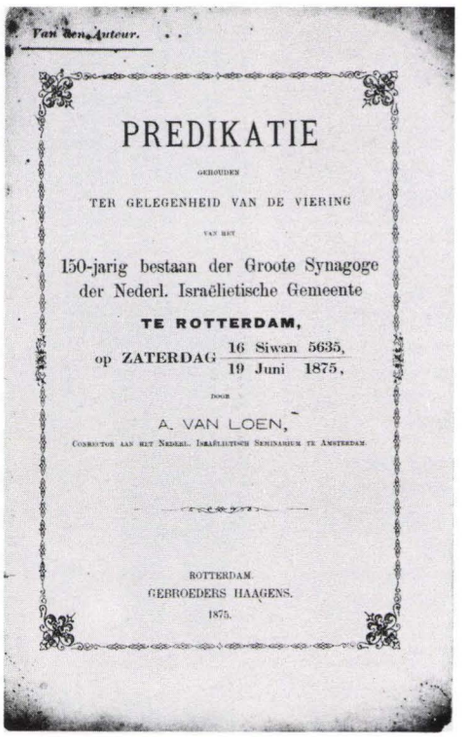
De Koorteksten en Psalmen berijmd door den heer

S. J. MOSCOVITER.

ROTTERDAM.

GEBROEDERS HAAGENS.

5635—1875.

Van den Auteur.

PREDIKATIE

GEHOUDEN

TER GELEGENHEID VAN DE VIERING

VAN HET

150-jarig bestaan der Groote Synagoge

der Nederl. Israëlietische Gemeente

TE ROTTERDAM,

op ZATERDAG 16 Siwan 5635, / 19 Juni 1875,

DOOR

A. VAN LOEN,

CORRECTOR AAN HET NEDERL. ISRAËLIETISCH SEMINARIUM TE AMSTERDAM.

ROTTERDAM.

GEBROEDERS HAAGENS.

1875.

94-95: *Het 150-jarig jubileum van de 'Groote Synagoge', de Boompjes-sjoel werd op grootse wijze gevierd.*

van de noordzijde naar het midden van de westelijke muur, daar aan de noordzijde een nooduitgang moest worden gemaakt.

In 1825 werd het 100-jarig bestaan wegens de financiële toestand der gemeente op zeer bescheiden wijze gevierd. Als opperrabbijn fungeerde E. Casriël, gazan was L. A. Schnitzler en sjammasj Selig ben R. Peretz.

Het 150-jarig bestaan 1875 werd op grootse wijze gevierd *(afb. 94, 96)*. Rabbijn Van Loen hield sabbatochtend een predikatie, die in druk is verschenen *(afb. 95)*.

Van de viering van het 200-jarig bestaan in 1925 bezitten we het programma *(afb. 97)*. Hieruit blijkt dat de dienst geleid werd door de heren M. Melamed, S. Lipschütz en H. Vleeschhouwer (zie ook hfdst. 5). In dat jaar schreef de secretaris van de gemeente, de heer D. Wessel Wzn, een uitvoerige geschiedenis en beschrijving van de synagoge in het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen. Veel van de bovenstaande gegevens zijn daaraan ontleend.

96: *Het Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen gaf t.g.v. het 150-jarig jubileum van de Boompjes-sjoel een apart 'feest-nommer' uit.*

97: *Ook het 200-jarig bestaan werd met luister gevierd.*

5485 פ בהעלותך 5635

FEEST-NOMMER

VAN HET

Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen,

ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan der Groote Synagoge te Rotterdam.

Zesde Jaargang. VRIJDAG 18 JUNI 1875. — ט"ו סיון תרל"ה לפק N°. 21.

Kennisgeving.

Parnassijns der Nederlandsch Israëlietische Gemeente alhier, Brengen in overleg met h. h. kerkvoogden ter kennis van de gemeenteleden dat, met afwijking van de vorige Publicatie, in de ochtenddienst op Zaterdag a. s. door elken Vader of Voogd kan worden medegebragt één jongeling, niet beneden de 6 en niet boven de 16 jaren oud, zoomede door iedere Moeder of Voogdes één meisje onder gelijke voorwaarde; dat de Bewijzen van Toegang aan eigenaars van zitplaatsen verzonden, tevens zijn voor heden, die van deze eigenaars zitplaatsen in huur hebben, en eindelijk dat zij vertrouwen, dat de gemeenteleden, die aan de plechtige viering deelnemen, in feestgewaad zullen verschijnen overeenkomstig de hooge beteekenis en het kerkelijk gedenkwaardige van den dag.

Rotterdam, den 16 Junij 1875.

Parnassijns der Gemeente voornoemd.

De Voorzitter,
A. I. DE VRIES.

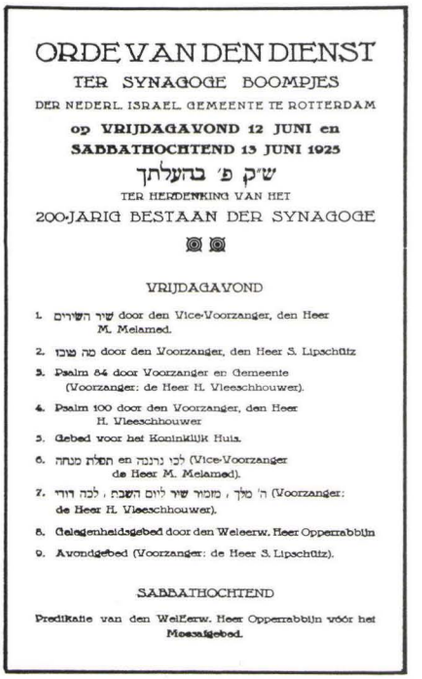
De Secretaris,
S. J. MOSCOVITER.

't einde van bedoelde plaats was vroeger ook een Joodsche vleeschhal, die later werd ingericht tot armenschool, een inrichting die echter vanaf den aanvang hoogst gebrekkig was. Van Reyn maakt ook geen melding van het *Beis-Hamidrasch* en de zoo heerlijke inrichting tot *spijsverzorging* aan minvermogende Israëlieten, die ingelijks aan 't einde van bedoelde plaats gevonden worden (1). Het inwendige der groote Synagoge wordt verder vrij nauwkeurig door hem beschreven; ook hier deelen wij, voorzoover ons bekend slechts mede wat in den loop der jaren veranderd is. Er is een klok in de Synagoge, die even als het נר תמיד — *thans* hangende vóór de heilige Arke — een geschenk is van den zaligen Oppervoorsanger L. *B.*. Schnitzler. De Synagoge is sedert van gaslicht voorzien, de prachtige koperen kerkkronen zijn daartoe dienstbaar gemaakt. Dat men vrijelijk spreken mag van een *esse* van *licht*" in de Synagoge wanneer al deze kronen ontstoken zijn behoeven we onzen lezers in Rotterdam niet te verhalen. Ter wederzijde van de heilige Arke hingen vroeger twee beschreven tafereelen op welke in de Hebreeuwsche en Nederduitsche talen het volgende geleerde afgestorvenen wanneer wij de namen noemen van de Opperrabbijnen Löwenstam: de eerste van dien naam was immers beroemd door zijn groote geleerdheid, terwijl, de in 1845 gestorven E. L. Löwenstam door zijn humaniteit en echt vromen levenswandel voortleeft in de harten van allen die het geluk hadden hem te kennen.

Spreken wij over 't heden, dan voorzeker heeft ieder Rotterdammer stof te over om God te danken en te verheerlijken. Volgens de volkstelling van 1830 was 't aantal der hier gevestigde geloofsgenooten 2561, dat cijfer is nu meer dan *verdubbeld*; meer dan 5000 Israëlieten wonen thans in Rotterdam. Moge ook hier het Bijbelwoord berustigd worden : ה' אלהי אבותינו יוסף עלינו ועוד

Meergenoemde van Reyn zegt in 1832: „Daaronder (onder de Israëlieten) zijn enkele leden van rang en verscheiden gegoeden kooplieden, maar het grootste gedeelte leeft in bekrompenheid armoede, waarom sedert eenige jaren viermaal des jaars een inzameling van penningen aan de huizen van alle Ingezetenen geschiedt, om in hunne nooden te helpen voorzien."

En thans? — Zeker, de opbrengst der collecten kán niet ge-

ORDE VAN DEN DIENST

TER SYNAGOGE BOOMPJES

DER NEDERL. ISRAEL. GEMEENTE TE ROTTERDAM

op VRIJDAGAVOND 12 JUNI en

SABBATHOCHTEND 13 JUNI 1925

ש"ק פ' בהעלתך

TER HERDENKING VAN HET

200-JARIG BESTAAN DER SYNAGOGE

VRIJDAGAVOND

1. שיר השירים door den Vice-Voorzanger, den Heer M. Melamed.
2. מה טבו door den Voorzanger, den Heer S. Lipschütz
3. Psalm 84 door Voorzanger en Gemeente (Voorzanger: de Heer H. Vleeschhouwer).
4. Psalm 100 door den Voorzanger, den Heer H. Vleeschhouwer
5. Gebed voor het Koninklijk Huis.
6. תפלה מנחה en לכו נרננה (Vice-Voorzanger de Heer M. Melamed).
7. ה' מלך , מזמור שיר ליום השבת , לכה דודי (Voorzanger: de Heer H. Vleeschhouwer).
8. Gelegenheidsgebed door den Weleerw. Heer Opperrabbijn
9. Avondgebed (Voorzanger: de Heer S. Lipschütz).

SABBATHOCHTEND

Predikatie van den WelEerw. Heer Opperrabbijn vóór het Mocsaïgebed.

98: *Sjoel aan de Boompjes na het bombardement in 1940.*

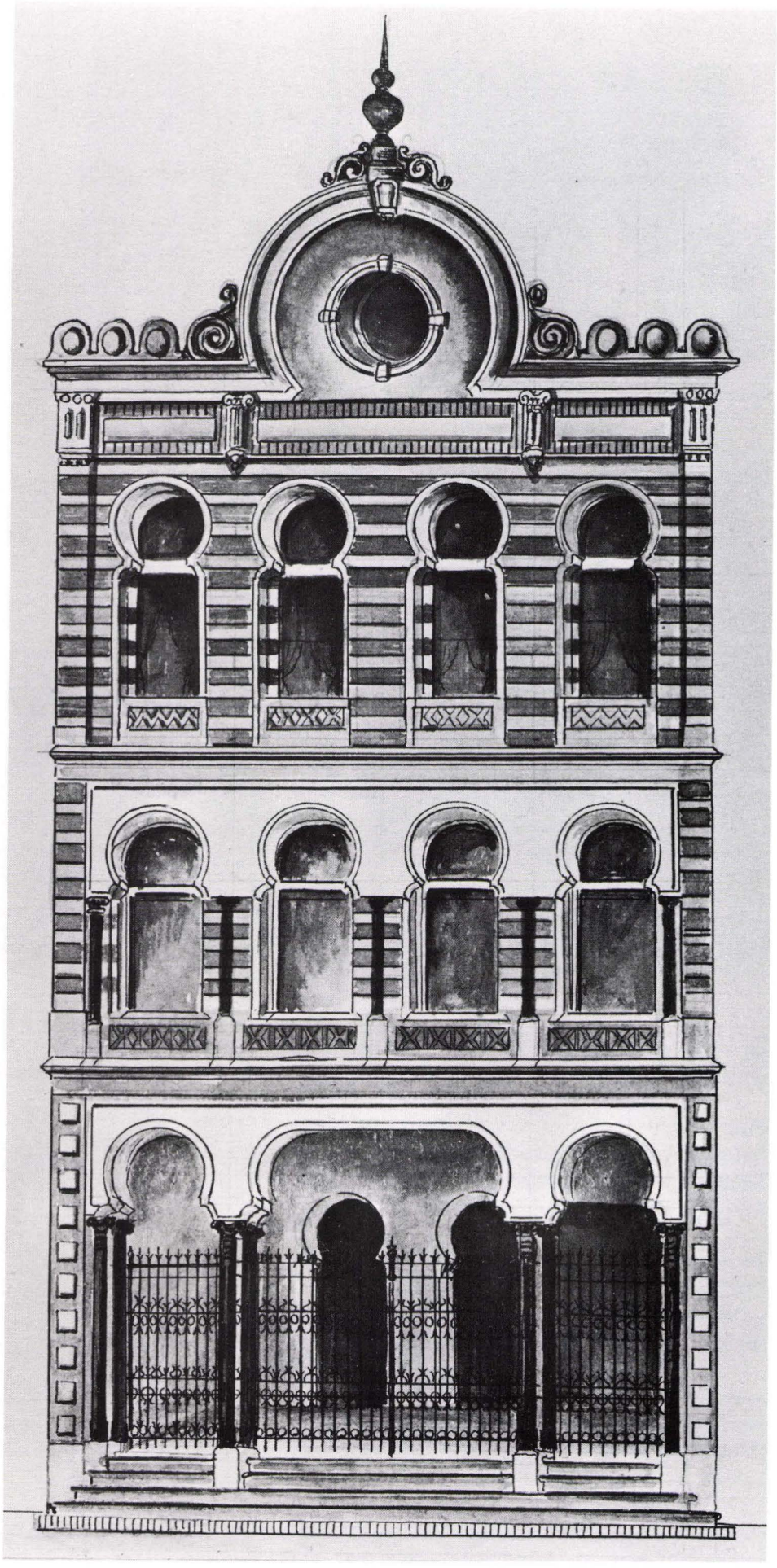
Zoals vermeld, was door het wegtrekken van de joden uit deze buurt het sjoelbezoek sterk achteruitgegaan. Dit inspireerde David van Pels in 1925 tot het volgende gedicht:

Twee lange eeuwen door hebt gij geloovigen
Steun en vertroosting gebracht in hun strijd
Tegen het bitt're des levens! – Een bolwerk
Van reine godsvrucht in droevigen tijd!

Twee honderd jaren waart gij voor ons zonen
Van het onknechtbare ballingenvolk
– Dat door vertrouwen in God den Algoede
Nimmer verdween van de aarde – de tolk.

Sober en waardig – forsch en bescheiden
Staat gij daar! eenzaam... verlaten en kil...
'Was ik een moeder, die nimmer gebaard had?'
Vragen uw muren mij... droevig... en stil...

Maar niemand kon toen bevroeden dat haar einde zo zou zijn als haar overkomen is bij het bombardement van Rotterdam in 1940[3] *(afb. 98).*

99: *Exterieur van de sjoel aan de Botersloot vóór de renovatie in 1939.*

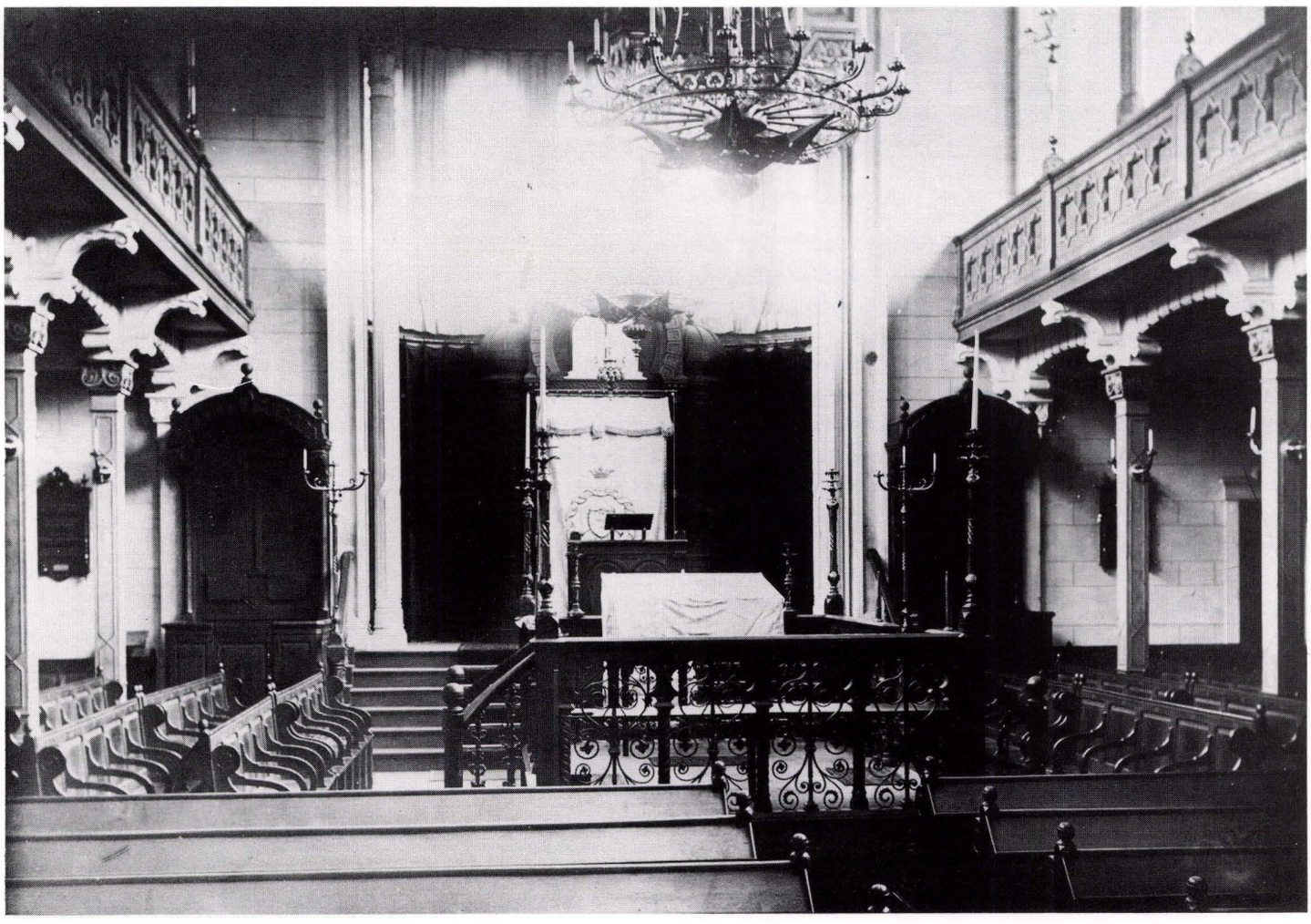
Andere sjoels

In de loop der jaren werd de sjoel aan de Boompjes te klein, en moest men naar andere gelegenheden omzien. Er is een gedicht van opperrabbijn Abraham uit het jaar 1767, genaamd Sjiera Wezimra, ter gelegenheid van de inwijding van een Godshuis. Nadere bijzonderheden over die sjoel ontbreken echter.
Er werd eerst in een pakhuis achter de sjoel aan de Boompjes een bij-sjoel ingericht, voornamelijk voor de armen en doortrekkenden. Hier was het vooral op feestdagen zo vol, dat de armen en doortrekkenden het 'faktisch nit aushalten' konden door benauwdheid vanwege de vele gasten en jongens. Toen werd er besloten om twee zolders naast die bijsjoel tot een nieuwe bijsjoel in te richten. Deze waren in 1784 gekocht en na goedkeuring van het stadsbestuur werd op Rosj Hasjana 1790 deze nieuwe synagoge, in de volksmond de kleine sjoel genoemd, ingewijd. Er waren 140 zitplaatsen. Deze bijsjoel bleef tot 1891 in gebruik, toen werd de synagoge Botersloot ingewijd.
Maar naast deze gemeentesjoels waren er heel wat particuliere sjoels of chewresjoels. Er waren het nieuwe bedehuis van de chewra Awodat Ellokiem *(1868);* Bet Ja'acob *(1869)* in de Baan; Godsdienst is ons Streven (1869); Agoeda Agat of Eendracht, Binnenrotte 50 (1892). Italie noemt nog de bijsjoel van Rodefé Awodat Ellokiem in de Hovenierstraat.
Er werden ook nog verenigingen opgericht om geschenken aan de sjoels aan te bieden. Zo werd in 1882 de vereniging Keter Tora opgericht ten behoeve van de sjoel Eendracht, en ook de vereniging Tiféret Meloecho voor Bet Ja'acob *(afb. 107).*

De Botersloot

Door verhuizing van vele leden uit de Boompjes-buurt moest de gemeente uitzien naar

100: *Interieur van de sjoel aan de Botersloot.*

101: *Gevel van het sjoelcomplex aan de Botersloot na de verbouwing in 1939.*

een plaats, waar veel joden zich gevestigd hadden. Dit werd de Botersloot *(afb. 99-102)*. Daar werd in 1891 de tweede grote gemeente-synagoge ingewijd. Daar was ook de secretarie gevestigd en aan de achterzijde, in de Lombardstraat de godsdienstschool. Diverse chewresjoeltjes werden opgeheven.
In 1939 werd het gehele complex verbouwd onder leiding van architect J. van Gelderen *(afb. 103)*. De sjoel werd zeer verbeterd, er kwam een prachtig modern administratiegebouw met een gas- en scherfvrije archiefruimte. Er was een bijzonder fraaie vergaderzaal voor de kerkeraad, het rabbinaat was er gevestigd, evenals een goed geoutilleerde secretarie, het bet hamidrasj enz. Te vermelden valt nog dat boven de hoofdingang dezelfde tekst stond als op de sjoel aan het A. B. N. Davidsplein, n.l. 'dirsjoe Hasjeim Wigjoe, Zoekt God en leeft!' (Amos 5:14).

Het archief

Het verslag in het Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen van 13 september 1939 vermeldt nog: 'het archief loopt van het einde der 18de eeuw af. Bescheiden van vroegere datum zijn noch hier en in Gemeente- of Rijksarchieven aanwezig'.
Bij het bombardement van Rotterdam in 1940 is vrijwel het gehele gebouw verbrand, maar het archief is grotendeels bewaard gebleven, al heeft het wel brand- en waterschade opgelopen. In de bezettingstijd is het door de goede zorgen van de archivaris, mr. H. C. Hazewinkel, in het gemeentearchief gered. Thans is het weer ondergebracht in het gemeentearchief dank zij de bereidheid van de archivaris, de heer Renting. Het overgebrachte gedeelte, vanaf het oudste stuk uit 1737 tot en met enige stukken uit

102: *Op 1 oktober 1891 werd de tweede grote gemeentesynagoge aan de Botersloot ingewijd.*

סדר החנוך.

מזמורים ושירים

לשיר בקהלות בעת חנכת בית הכנסת החדשה

פה ק"ק ראטטרדם

בגדינת האללאנד הנגב,

ביום החמישי כ"ח לחדש אלול שנת תרנ"א לפק.

PROGRAMMA

VOOR DE

INWIJDING

DER

NIEUWE SYNAGOGE

AAN DE

Gedempte Botersloot te Rotterdam.

op Donderdag, den 1 October 1891.

Hebreeuwsch Inwijdingsgebed van den WelEerw Heer Opperrabbijn Dr. S. L. RITTER.

Zangen, Liederen en Gebed Nederlandsch geversifieerd door S. J. MOSCOVITER, Secretaris der Ned. Isr. Gemeente te Rotterdam.

Gedrukt bij GEBRS. HAAGENS, Keizerstraat 25, Rotterdam.

103: *Architect J. van Gelderen, die de leiding bij de verbouw in 1939 had.*

Aanvang en einde der Synagogale Diensten

op het

NIEUWJAARSFEEST 5676.

ער"ה begin van מנחה gevolgd door ערבית in beide Synagogen te 6.— uur

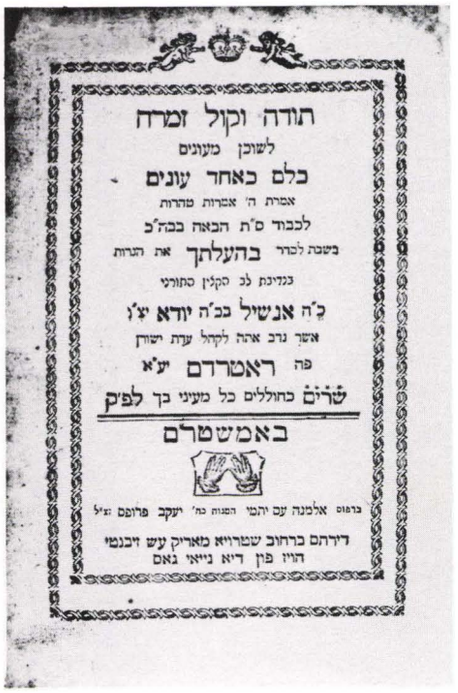
Synagoge Boompjes.		Synagoge Botersloot.	
EERSTE DAG		EERSTE DAG	
שחרית	van 5.45 tot 7.45 uur	שחרית	van 6.— tot 8.— uur
ק"הת, דרשה ת"ש	7.45 „ 9.— „	קה"ת, ת"ש	8.— „ 8.45 „
מוסף	van 9.— „ 11.15 „	מוסף	„ 8.45 „ 11.— „
TWEEDE DAG.		TWEEDE DAG.	
ליל ב'	7.13 uur	ליל ב'	7.13 uur
שחרית	van 6.— tot 8.15 „	שחרית	van 6.— tot 8.— „
קה"ת, ת"ש	„ 8.15 „ 9.— „	קה"ת, ת"ש	„ 8.— „ 8.50 „
מוסף	„ 9.— „ 11.— „	מוסף	„ 8.50 „ 11.— „

en den

GROOTEN VERZOENDAG

Synagoge Boompjes.		Synagoge Botersloot.	
עטיפת טלית	6.20 uur	עטיפת טלית	6.20 uur
כל נדרי	6.36 „	כל נדרי	6.36 „
שחרית	van 5.45 tot 10.— „	שחרית	van 6.— tot 10.45 „
ק"הת הוכ' דרשה	van 10.— „ 11.45 „	ק"הת הוכ'	„ 10.45 „ 11.30 „
מוסף	„ 11.45 „ 3.20 „	מוסף	„ 11.30 „ 3.10 „
ק"הת	„ 3.20 „ 3.50 „	ק"הת	„ 3.10 „ 3.45 „
מנחה	„ 3.50 „ 5.35 „	מנחה	„ 3.45 „ 5.35 „
נעילה	„ 5.35 „ 6.51 „	נעילה	„ 5.35 „ 6.51 „

104: *Tabel van de tijden der synagogediensten op het Nieuwjaarsfeest en de Grote Verzoendag 5676.*

תודה וקול זמרה

לשוכן מעונים

כלם כאחד עונים

אמרת ה' אמרות טהרות

לכבוד ס"ת הבאה בבה"כ

בשבח לכבוד בהעלתך את הנרות

בנדיבת לב הקהלן מתומדי

כ"ה אנשיל בכ"ה יודא יצ"ן

אשר נדב אהה לקהל עדת ישורן

פה ראטערדם יע"א

שלום כחוללים כל מעיני בך לפ"ק

באמשטרם

סדר חנוך

בית התפלה וספר תורה

להברת „עבודת אלהים"

בק"ק ראטטערדאם

ביום כ"ד לחדש אלול, עש"ק פרשת נצבים—וילך שנת

וברייתי לא אסר מכם לפ"ק

סודר מאת

הח"ב ר' אליעזר המכונה זום ב"ר נחום נאטאנם.

ORDE DER INWIJDING

VAN HET

NIEUWE BEDEHUIS

EN DER

NIEUWE HEILIGE WETSROL

VAN DE

GODSDIENSTIGE VEREENIGING

TE

ROTTERDAM,

OP VRIJDAG, 24 Elloel 5628.
11 September 1868.

GEARRANGEERD EN SAMENGESTELD DOOR DEN WEL-EERW. HEER

E. NATHANS.

Muziek van den Heer A. BERLIJN, de תקנות יעקב en
door ZEd. voor deze gelegenheid expresselijk gecomponeerd.
Het Koor onder welwillende leiding van den Heer
A. I. SCHNITZLER.

ROTTERDAM,
A. R. HOFSTEEDE.
5628—1868.

סדר חנוך

ספר תורה

וכלי קודש

אשר נדבו אנשי החברה „תפארת מלוכה"

בעת

חוג רביעית יובל לחנכת בית הכנסת

בית יעקב

ביום י"ב לחדש מר־חשון, עש"ק פרשת לך לך

שנת

בֵּית יַעֲקֹב לְכוּ וְנֵלְכָה בְּאוֹר ה' לפ"ק

ORDE DER INWIJDING

VAN EEN

NIEUWE HEILIGE WETSROL

EN

ZILVEREN SIERTORENS

ten geschenke aangeboden door de Vereeniging

„TIFÉRETH MELOECHO",

ter gelegenheid van het 12½-jarig bestaan der

Godsd. Vereeniging „Beth Jaäcob"

TE ROTTERDAM.

Op VRIJDAG 12 Mar-cheswan 5641.
4 November 1881.

סדר חנוך

ספר תורה

מזמור שיר לכבוד ה' ולכבוד התורה

על ידי אש נאלם

ORDE DER FEESTVIERING

ter gelegenheid der

INWIJDING

eener

Nieuwe Heilige Wetsrol,

ten behoeve der **Godsdienstige Vereeniging:**

„Godsdienst is ons streven,"

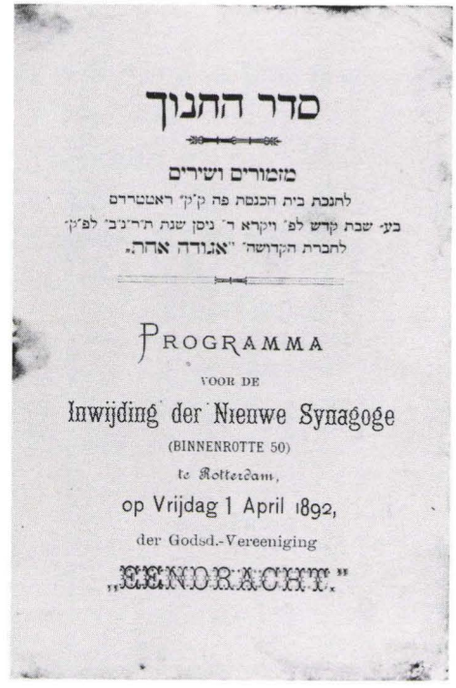
TE ROTTERDAM,

op ע"ש פרשת החדש (הקרא ת"ר ב"ב לפ"ק)

Vrijdag, den 12 Maart 1869.

De Hebreeuwsche gedichten in het Nederduitsch vertaald door
den Heer A. R. Hofsteede.

...rukkerij — A. R. Hofsteede — Rotterdam.

סדר התנוך

מזמורים ושירים

להנכת בית הכנסת פה ק"ק ראטטערדם

בע"ה שבת קדש לפ' ויקרא ד' ניסן שנת ת"ר"ב לפ"ק

לחברת הקדושה „אגודה אחה".

PROGRAMMA

VOOR DE

Inwijding der Nieuwe Synagoge

(BINNENROTTE 50)

te Rotterdam,

op Vrijdag 1 April 1892,

der Godsd.-Vereeniging

„EENDRACHT."

105: *Programma van de schenking van een wetsrol aan de sjoel aan de Boompjes in 1790.*

106: *De Godsdienstige Vereeniging schonk bij de inwijding van een nieuw Bedehuis een nieuwe wetsrol (1868).*

107: *Een schenking van Tiféreth Meloecho (1881).*

108: 'Godsdienst is ons streven' ontving in 1869 een nieuwe heilige wetsrol.

109: *Op vrijdag 1 april 1892 werd de synagoge van de Vereniging Agoeda Agat aan de Binnenrotte ingewijd.*

1971, is in 1976 geïnventariseerd door de heer A. M. van der Woel van de gemeentelijke archiefdienst Rotterdam.

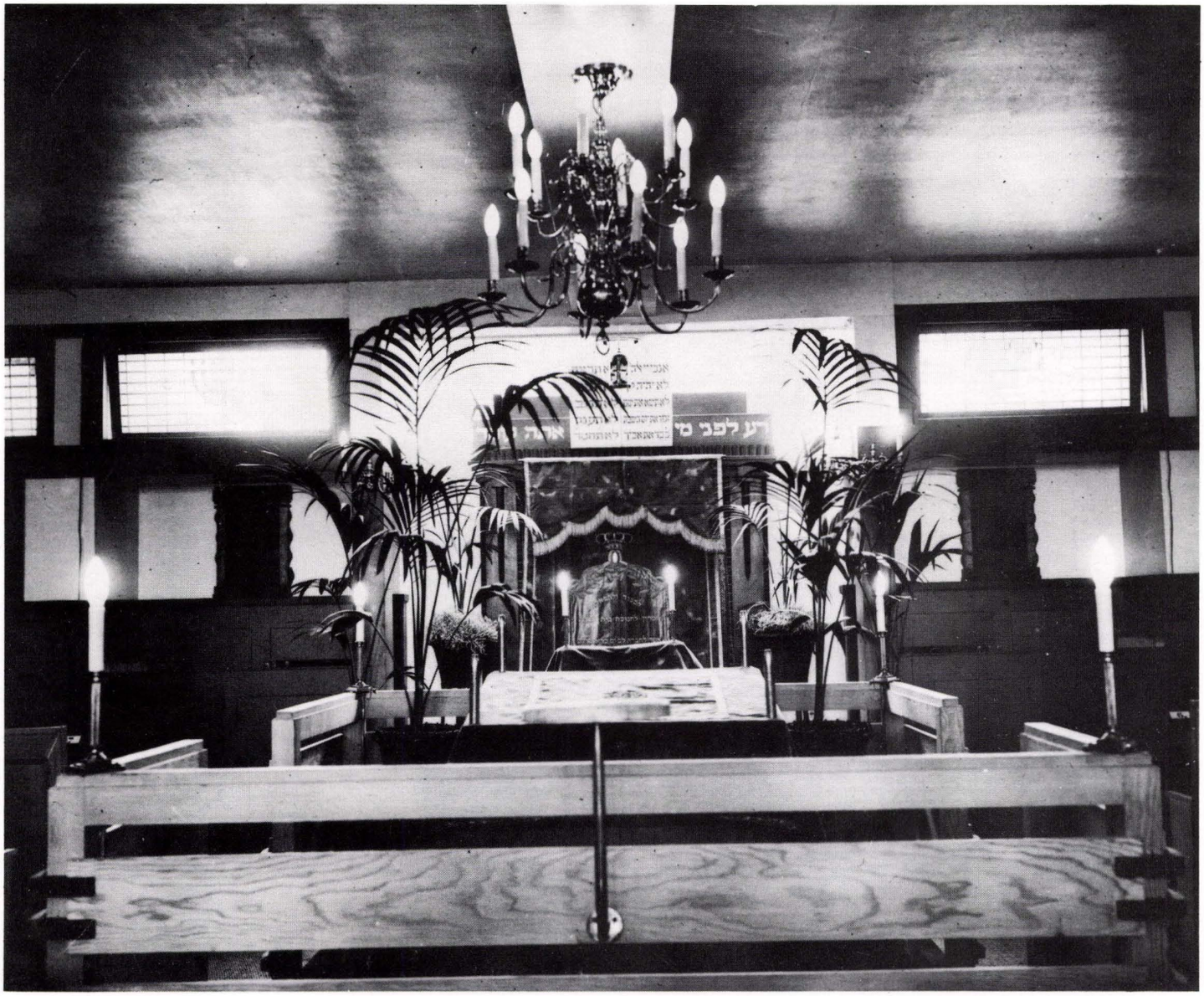
Lew Jom

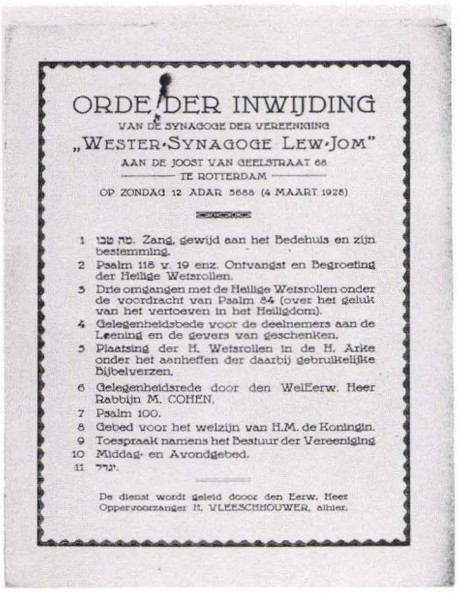
Veel joden hadden zich gevestigd in het westen van de stad. Voor hen was de afstand naar Boompjes of Botersloot te groot, vooral als men bedenkt dat men die afstand op sabbat en jom tow driemaal heen en terug moest lopen. Daarom werd in 1927 de vereniging Wester-synagoge Lew Jom (het hart van het westen, naar Exodus 15:8, het hart van de zee) opgericht, die op 4 maart 1928 een synagoge opende in het pand Joost van Geelstraat 68 *(afb. 110-112).* Het doel was: de bevordering van de godsdienstzin en het saamhorigheidsgevoel onder de joodse bewoners van het westen van Rotterdam. Met weemoed gedenken we de mooie diensten onder leiding van de voorzitter van de vereniging, de heer B. J. Stein, van de heren M. Emanuel, J. Staal en anderen.

110: *Synagoge Lew Jom aan de Joost van Geelstraat.*

111: *Interieur van de sjoel van Lew Jom op Sjawoe'ot.*

ORDE DER INWIJDING

VAN DE SYNAGOGE DER VEREENIGING

„WESTER-SYNAGOGE LEW-JOM"

AAN DE JOOST VAN GEELSTRAAT 66

TE ROTTERDAM

OP ZONDAG 12 ADAR 5688 (4 MAART 1928)

1 מה טבו. Zang, gewijd aan het Bedehuis en zijn bestemming.
2 Psalm 118 v. 19 enz. Ontvangst en Begroeting der Heilige Wetsrollen.
3 Drie omgangen met de Heilige Wetsrollen onder de voordracht van Psalm 84 (over het geluk van het vertoeven in het Heiligdom).
4 Gelegenheidsbede voor de deelnemers aan de Leening en de gevers van geschenken.
5 Plaatsing der H. Wetsrollen in de H. Arke onder het aanheffen der daarbij gebruikelijke Bijbelverzen.
6 Gelegenheidsrede door den WelEerw. Heer Rabbijn M. COHEN.
7 Psalm 100.
8 Gebed voor het welzijn van H.M. de Koningin.
9 Toespraak namens het Bestuur der Vereeniging
10 Middag- en Avondgebed.
11 יגדל.

De dienst wordt geleid door den Eerw. Heer Oppervoorzanger I. VLEESCHHOUWER, alhier.

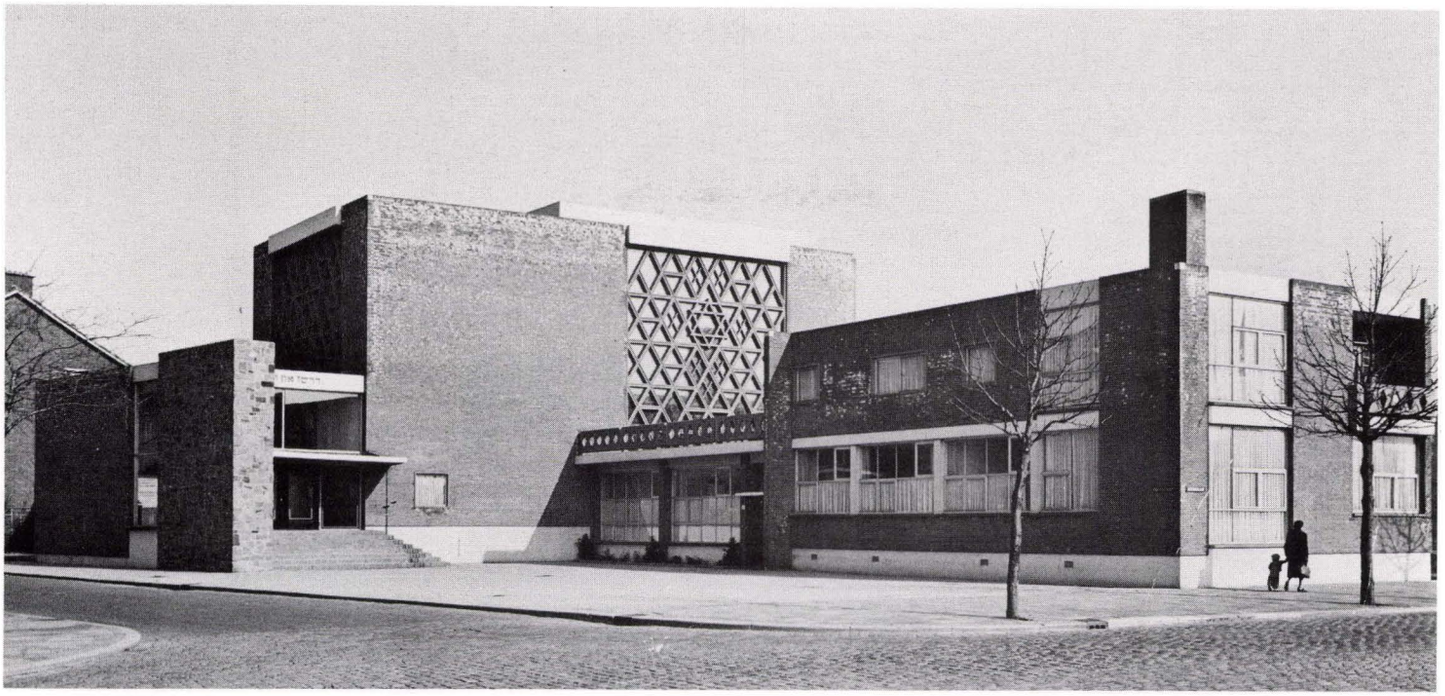
112: *Orde van inwijding van de synagoge Lew Jom.*

113: *Eerste paal wordt geslagen voor het complex aan het A. B. N. Davidsplein door Gisela Laufer.*

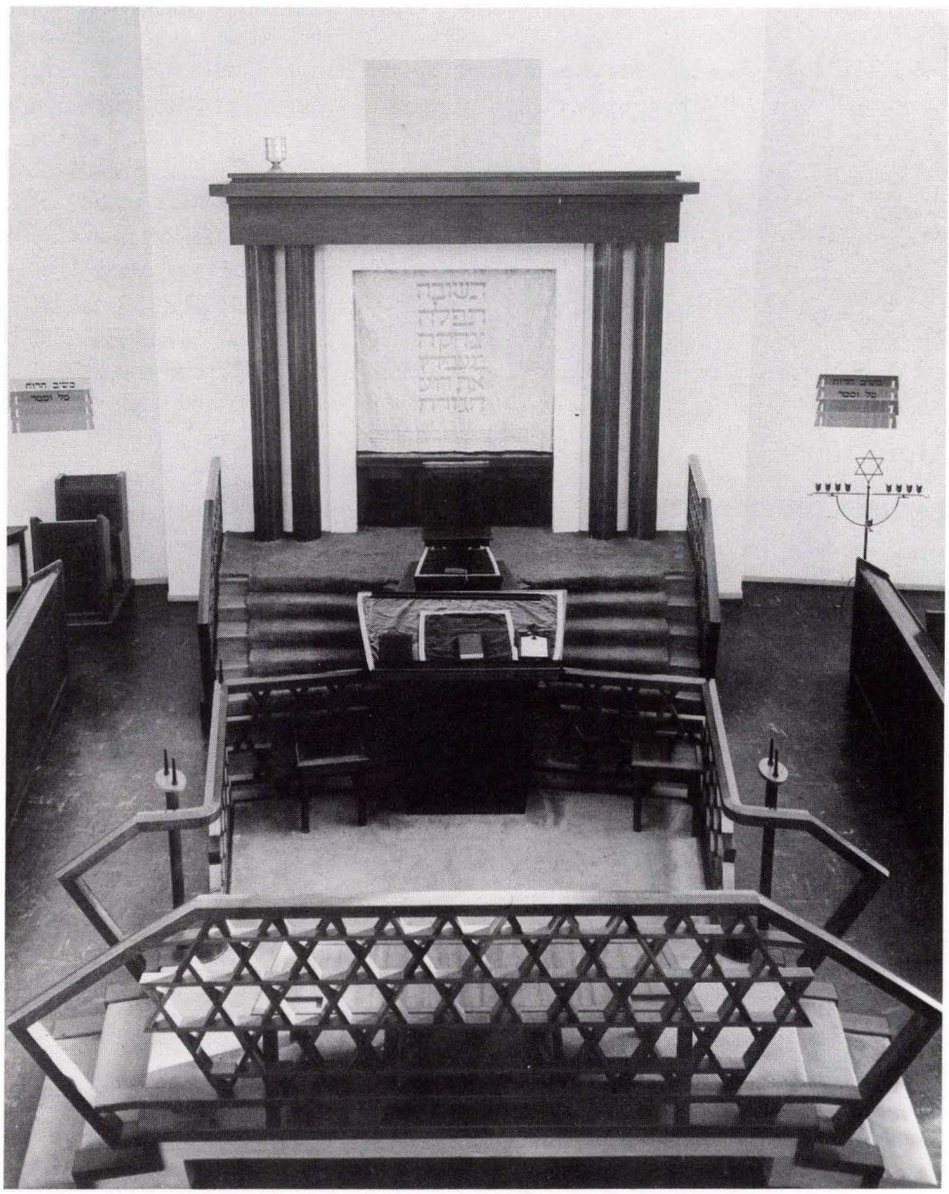
In de synagoge werd geregeld dienst gehouden tot augustus 1943. Ze werd in ongeschonden staat heropend in mei 1945, de sabbat voor Sjawoeot, het Wekenfeest, waar toen de eerste dienst geleid werd door Izak Vleeschhouwer. Ze was voortaan de gemeentesjoel – behalve op de hoge feestdagen – en bleef als zodanig tot het in gebruiknemen van de sjoel aan het A. B. N. Davidsplein in 1954 *(afb. 113, 116).*
Op de dag van de inwijding van deze sjoel werden de wetsrollen van de Joost van Geelstraat naar de nieuwe sjoel overgebracht in auto's van de leden, waarbij in iedere auto een opperrabbijn of rabbijn met een sefer tora had plaats genomen. De stoet werd onder politiebegeleiding door de autotunnel geleid, voorafgegaan en gevolgd door de leerlingen van de joodse school op hun fietsen.
Van de andere sjoels noemen we die in het Gesticht voor Isr. Oude Lieden en Zieken aan de Claes de Vrieselaan, *Hammerkaz* op de Walenburgerweg, verder *Agoedas Achiem* in de Kipstraat, *Talmud Thora* aan de Rechter Rottekade, voorheen in de Verlaatstraat, en de *jeugdsynagoge* aan de Lijnbaansgracht. Op de hoge feestdagen werden er ook nog synagogediensten gehouden door de vereniging Tsofouno te Hillegersberg.
Tenslotte moeten in dit verband de zangverenigingen genoemd worden die ten doel hadden de diensten in de sjoel op te luisteren, zoals Sjirei Jisroeil (1931), Zemer Lejisroeil (1933) en ook Harpe Davids (1923) (zie ook hfdst. 14).
Afb. 104 toont een tabel van de tijden van de synagogediensten op het Nieuwjaarsfeest en de Grote Verzoendag uit het jaar 5676 (1916).

114: *Nogmaals het slaan van de eerste paal.*

115: *Synagogecomplex aan het A. B. N. Davidsplein.*

116: *Interieur sjoel aan het A. B. N. Davidsplein.*

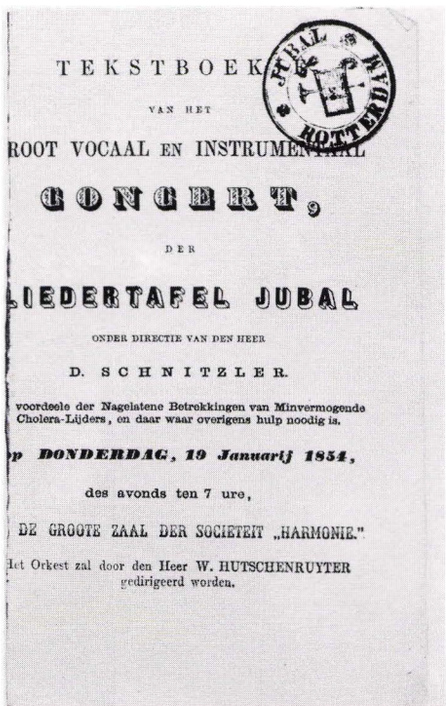
117: *Grafsteen op de begraafplaats Oostzeedijk van rabbi Chajiem ben R. Kalonymus. Hij overleed in 1814 na een diensttijd als gazan te Rotterdam van 34 jaar.*

118: Boven van links naar rechts: *J. Schnitzler, D. Schnitzler, Mozes Schnitzler,* onder: *Leime A. Schnitzler, oppervoorzanger van 1819 tot 1875, die samen een beroemd kwartet vormden.*

5. De gazan

De gazan, de voorlezer of voorzanger, nam in de joodse gemeente steeds een vooraanstaande plaats in. Hij was de leider van de sjoeldiensten, de sjeliag tsibboer, de afgezant van de gemeente tegenover God. Hij was het die de harten van de gemeenteleden op God moest richten, die de juiste sfeer in sjoel moest scheppen.
De zang heeft een belangrijke functie in de sjoeldiensten op sjabbat en feestdagen. De gazan zingt en geeft leiding aan de gemeenschapszang. Op feestdagen zingt hij opgewekte, traditionele melodieën, bepaald door het feest dat wordt gevierd. Op treurdagen is zijn voordracht somber, klagend. Op de hoge feestdagen is de stemming natuurlijk geheel anders. Het is dan de taak van de gazan de gemeenteleden door zijn voordracht de ernst van de dag te doen beseffen, hen te doen voelen wat de dichters van de gebeden bezielde en dat zo over te brengen dat zij er door gegrepen, ontroerd worden, dat zij bij bepaalde gebeden van binnen warm en tegelijk koud worden en hen de tranen in de ogen staan.
Dank zij het historisch overzicht van de vroegere secretaris van de N.I.G., D. Wessel Wzn., beschikken we over de namen van de gazaniem vanaf het ontstaan van de gemeente:

1. R. Hartog Mozes, tot 1725;
2. R. Nathan ben R. Naftali, 1725-1733;
3. R. Leizer ben R. Awrohom, 1733;
4. R. Joukele ben R. Jitzchok, 1736;
5. R. Jozef ben R. Simon, 1749-1756;
6. R. Jozef ben R. Kalman, 1756;
7. R. Chajiem ben R. Kalman of Kalonymus, 1756, de broer van de vorige *(afb. 117);*
8. R. Abraham ben R. Mozes Schnitzler, 1787-1819;

TEKSTBOEK

VAN HET

GROOT VOCAAL EN INSTRUMENTAAL

CONCERT,

DER

LIEDERTAFEL JUBAL

ONDER DIRECTIE VAN DEN HEER

D. SCHNITZLER.

voordeele der Nagelatene Betrekkingen van Minvermogende Cholera-Lijders, en daar waar overigens hulp noodig is.

op DONDERDAG, 19 Januarij 1854,

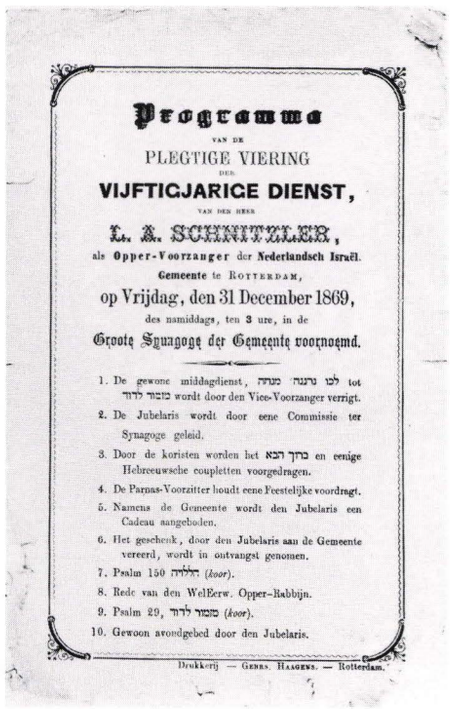
des avonds ten 7 ure,

IN DE GROOTE ZAAL DER SOCIETEIT „HARMONIE."

Het Orkest zal door den Heer W. HUTSCHENRUYTER gedirigeerd worden.

JUBAL ROTTERDAM

119: *Concert der Liedertafel Jubal onder directie van de heer D. Schnitzler in 1854 ten bate van de nagelaten betrekkingen van minvermogende choleralijders.*

Programma

VAN DE

PLEGTIGE VIERING

DER

VIJFTIGJARIGE DIENST,

VAN DEN HEER

L. A. SCHNITZLER,

als Opper-Voorzanger der Nederlandsch Israël. Gemeente te ROTTERDAM,

op Vrijdag, den 31 December 1869,

des namiddags, ten 3 ure, in de

Groote Synagoge der Gemeente voornoemd.

1. De gewone middagdienst, לכו נרננה tot מזמור לדוד wordt door den Vice-Voorzanger verrigt.
2. De Jubelaris wordt door eene Commissie ter Synagoge geleid.
3. Door de koristen worden het ברוך הבא en eenige Hebreeuwsche coupletten voorgedragen.
4. De Parnas-Voorzitter houdt eene Feestelijke voordragt.
5. Namens de Gemeente wordt den Jubelaris een Cadeau aangeboden.
6. Het geschenk, door den Jubelaris aan de Gemeente vereerd, wordt in ontvangst genomen.
7. Psalm 150 הללוה (*koor*).
8. Rede van den WelEerw. Opper-Rabbijn.
9. Psalm 29, מזמור לדוד (*koor*).
10. Gewoon avondgebed door den Jubelaris.

Drukkerij — GEBRS. HAAGENS. — Rotterdam.

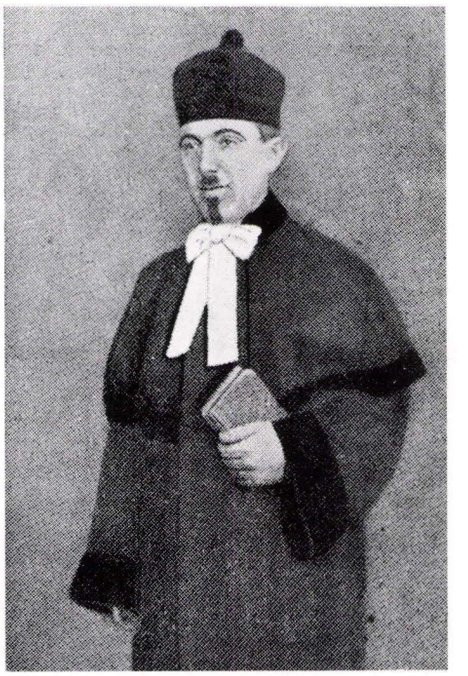
120: *Programma van de plechtige viering van de vijftigjarige dienst van oppervoorzanger L. A. Schnitzler. De feestrede daarbij uitgesproken door de voorzitter van de kerkeraad, de heer A. J. de Vries, is in druk verschenen bij Gebr. Haagens 1870.*

121: *E. Schönberg, oppervoorzanger te Rotterdam.*

122: *Herman Vleeschhouwer.*

123: *J. Lipschütz.*

124: *Mendel Pinter-Rokach.*

125: *M. Seyffers.*

9. R. Levie Abraham Schnitzler, 1819-1875, de zoon van de vorige, die met zijn broers Mozes, David en Jozef een beroemd kwartet vormde *(afb. 118 en 119).* In 1869 wordt zijn 50-jarig jubileum met grote luister gevierd *(afb. 120).* Hij was toen 73 jaar en bood een neir tamied voor de sjoel aan.
10. Elkan Schönberg, 1876-1906 *(afb. 121);*
11. Herman Vleeschhouwer, geboren 25 april 1868 te Nijmegen. Hij was eerst gazan in Deventer en fungeerde als zodanig te Rotterdam van 1899-1933. Overleed op 12 november 1935 *(afb. 122);*
12. J. Lipschütz, 1924-1935 *(afb. 123);*
13. M. Pinter Rokach, geboren in 1906 te Drohobycz, Polen. Bezocht diverse jesji-wot, o.a. die van de bekende Lubliner rav Maier Schapiro. In 1932 benoemd te Stanislau, in 1936 te Lemberg, in juni 1937 te Rotterdam. In de oorlog gedeporteerd *(afb. 124);*
14. l.b.g.l. M. Seyffers, geboren op 25 april 1910 te Borger. In functie als gazan te Rotterdam van 1952-1975 *(afb. 125).*
Verder worden genoemd *I. Philipson* (1875-1898) een 'echte volksgazan', die samen met Schönberg, bij toerbeurt dienst deed, toen de Boterslootsjoel in gebruik genomen

126: *Andries Keizer.*

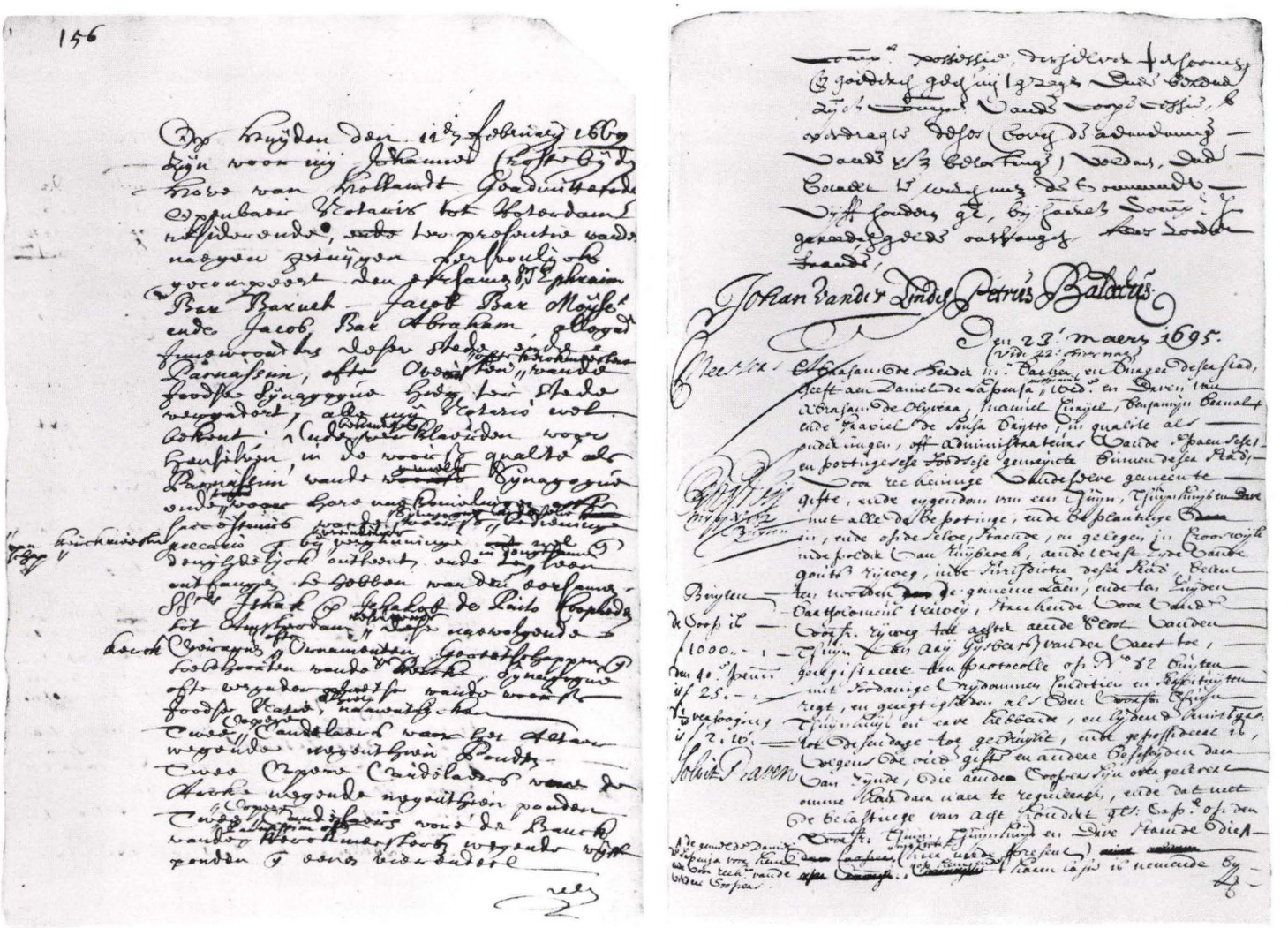
127: *Meyer Marcus Melamed.*

128: *Fiszel Mak.*

werd. Hij overleed plotseling in sjoel, terwijl hij dienst deed.
Van 1908-1922 heeft ook nog I. van Tijn als gazan dienst gedaan.[1]

Tweede gazan

1. Andries Keizer, geboren 26 juni 1870 te Leeuwarden, in 1942 omgekomen in Bergen Belsen *(afb. 126).* In 1905 kwam hij in dienst bij de N.I.G. te Rotterdam, als onderwijzer en later als tweede gazan en ba'al koré. Hij was tevens mohel. In maart 1932 herdacht hij het feit dat hij 25 jaar mohel was en in die tijd 2000 jongetjes had besneden of zoals hij zelf graag grapte 'aan hen de keizersnede had verricht'.
2. Meyer Marcus Melamed, geboren 3 december 1880 *(afb. 127).* Kwam uit Kampen in Rotterdam als tweede gazan in de Boompjes-sjoel. Is in de oorlog gedeporteerd.
3. Fiszel Mak, geboren in 1893 in Lipno, Polen *(afb. 128).* Kwam in 1927 uit Malmö naar Rotterdam in dienst bij de N.I.G. als tweede gazan en als sjogeet. Omgekomen in 1942.

129: *'Op huijden den 11en february 1669 zijn voor mij Johannes Crosse bij den Hove van Hollandt geadmitteerde openbaer notaris tot Roterdam residerende, ende ter presentie van de naegenoemde getuijgen, persoonlijck gecompareert den eersamen seigneurs Ephraim Bar Baruch, Jacob Bar Moijse ende Jacob Bar Abraham, allegader innewoonders deser stede ende Parnassim, oversten ofte kerckmeesters van de Joodse Sijnagogue hier ter stede vergadert, alle mij notario wel bekent. Ende bekenden ende verklaerden voor henselven in de voorseide qualité als Parnassim van de gemelde Sijnagogue ende oock voor hare naekomelingen offte successeurs van de voorseide Sijnagogue in deselve bedieninge van kerckmeesterschap precario ende bij vreindelijcke vergunninge wel ende deughdelijck ontleent ende in deugtsaeme leen ontfangen te hebben van den eersamen seignores Ishak ende Jehakob de Pinto, cooplieden tot Amsterdam residerende, dese naevolgende kerckcieragien ofte ornamenten, gereetschappen ende toebehoorten van de voorseide kercke, Sijnagogue ofte vergaderplaetse van de voorseide Joodse Natie alhier, namentlijcken: twee copere candelaers voor het Altaer wegende negenthien Ponden, twee copere candelaers vore de Arcke wegende negenthien Ponden, twee copere candelaers vore de Banck van de Parnassim ofte kerckmeesters wegende vijff Ponden ende eenen vierdeel'* (Oude Notarieel Archief Rotterdam 590/156).

130: *Aankoop van grond voor de Israëlietische begraafplaats in Crooswijk, 1695. Daniël de la Penja, de*

6. De begraafplaatsen

weduwe en erven van Abraham de Olyvera, Manuel Curyël, Benjamin Berual en Graviel de Soussa Brytto, ouderlingen van de Portugese gemeente, kopen grond, waarop een begraafplaats zal worden aangelegd (Giftenboek der stad Rotterdam, 23 maart 1695).
'Abraham de Herder meester backer en burger deser stad, geeft aen Daniel de La Penja mitsgaders aan de weduwe en erven van Abraham de Olyvèra, Manuel Curijel, Benjamijn Bernalt ende Graviel de Sousa Brijtto, in qualité als ouderlingen, off administrateurs vande Spaensche, en Portugesche Joodsche gemeijnte binnen deser stad, voor reekeninge van deselve gemeente gifte ende eijgendom van een Thuijn, Thuijnhuys en Erve met alle de bepotinge, ende beplantinge in, ende op deselve, staende, en gelegen in Crooswijk in de polder van Ruijbroek, aende Westzijde van de Goutse rijweg, in de Jurisdictie deser stad, belent ten noorden de gemeene laen, ende ten Zuijden Bartholomeus Verweij, streckende voor vande voorszeijde rijweg tot achter aen de sloot, Van den thuijn van Aay Gijsberts, van der Vaert toe, geregistreert ten protocolle op No. 82 buyten met soodanige vrijdommen conditiën en servituyten, regt en geregtigheden als den voorszeijde Thuijn, Thuijnhuys en erve hebbende en lijdende mitsgaders tot desen dage toe gebruyckt, ende gepossideert is, volgens de oude gifte en andere bescheyden daer van zijnde, die aen de coopers sijn overgelevert omme haer daer naer te reguleeren, ende dat met de belastinge van acht hondert guldens capitael op den voorszeijde Thuijn, Thuijnhuys en Erve staende die de gemelde Daniel de La Penja voor hem ende voor reekeninge van de verdere coopers in questie voorseijt (hier mede present) op hem ende haren lasts is nemende bij...

Jan van Loonslaan

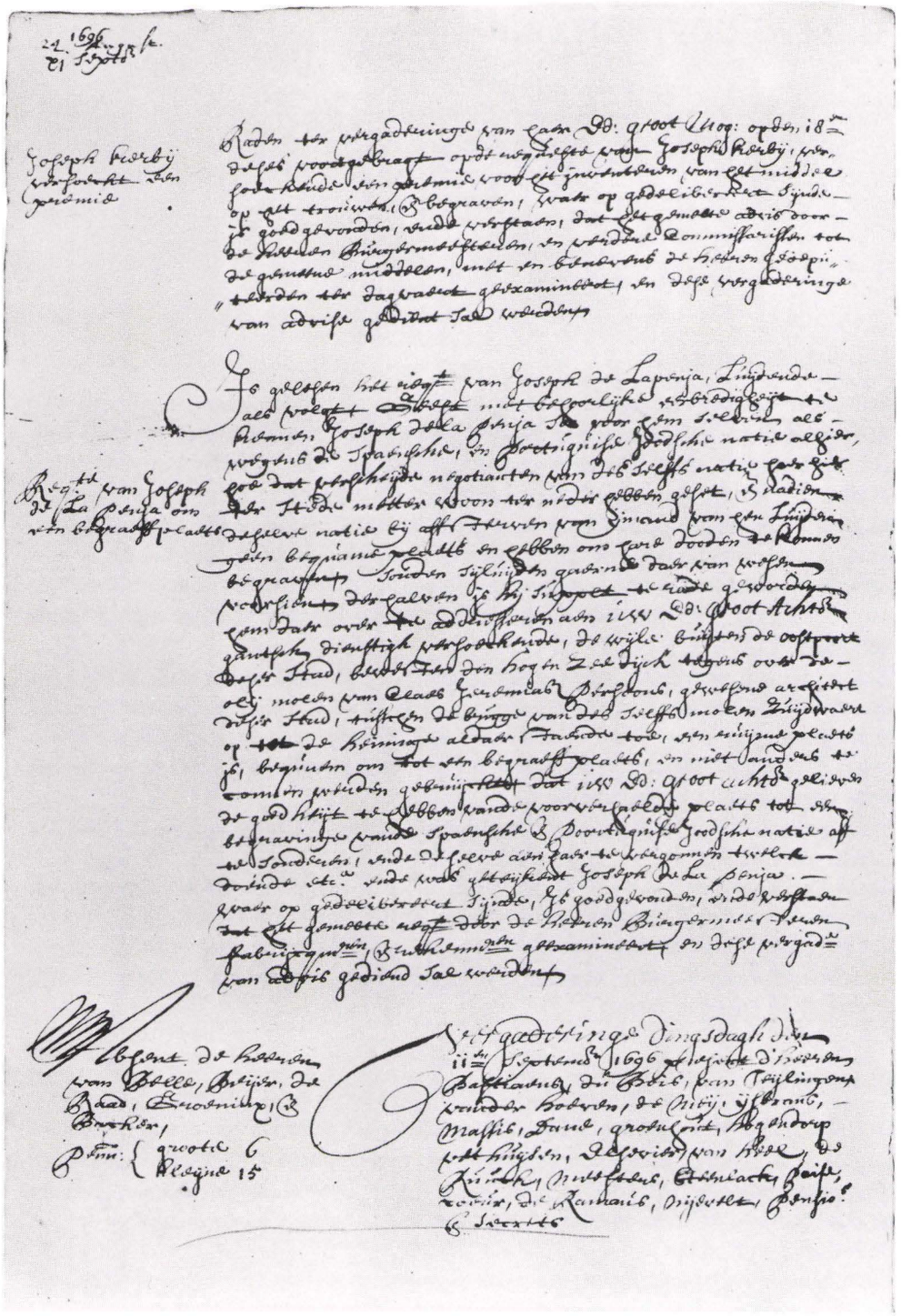
De oudste der begraafplaatsen (beis hakkeworous of bet hagajiem), binnen de stad Rotterdam gelegen, is die aan de Jan van Loonslaan. Ze is aangekocht in 1613 door Gracia Rodrigues Vega,[1] weduwe van Gaspar Sanges, voor *f* 200,–. Vermoedelijk is haar echtgenoot de eerste jood geweest die hier is begraven.
In 1669 geven de gebroeders Ishak en Jehakob de Pinto, kooplieden te Amsterdam, een groot aantal bezittingen van de Portugese synagoge, inclusief 'het kerckhoff met derselve toebehoorten', ten overstaan van notaris Johannes Crosse 'in deugtsaeme leen aan Parnassiem, oversten ofte kerckmeesters van de Joodse Synagoge hier ter stede vergadert'.[2]
Zwarts[3] schrijft onjuist: 'in deugtsaem ende eer', dan zou het kerkhof reeds in 1669 aan de Hoogduitse gemeente zijn overgedragen. *Afb. 129* toont de acte, waaruit duidelijk te lezen valt het woord 'leen' en niet 'eer'. In 1682 wordt een verdrag gesloten tussen beide gemeenten, waarbij verklaard wordt dat 'de begraafplaats alhier het volledige bezit der Hoogduitse gemeente is'.[4]
De overname was echter juridisch niet geheel correct. Daarom volgde in 1794 een tweede overdracht.
Er is hier begraven tot ± 1700. Er lagen 33 grafzerken, die door de heer J. M. Droogendijk in het Rotterdamsch Jaarboekje van 1930 zijn beschreven in een artikel getiteld: Een vergeten kerkhof. Daar liggen o.a. Rachel de Pinto (1652), David Imanuel de Pinto (1649), Abraham de Pinto (1668), Rachel de la Penja (1689), Abraham de Oliveyra (1694).

Crooswijk

In 1695 was de begraafplaats aan de Jan van Loonslaan geheel bezet, er werd toen door Daniël de la Penja en anderen in Crooswijk een begraafplaats aangekocht 'een Thuyn, Thuynhuys en Erve' *(afb. 130)*, maar deze bleek om onbekende redenen niet geschikt en daarom werd in 1696 de begraafplaats aan de Oostzeedijk aangekocht door Joseph de la Penja *(afb. 131)*.
Toch is er op de begraafplaats Crooswijk begraven en wel op 11 oktober 1696 Rachel Cohen Henrique. Later kwam op dit terrein een r.k. kerkhof en men wist niet meer af van de vroegere joodse begraafplaats. Maar toen de r.k. gemeente in 1867 daar een kapel ging bouwen vond men in de bodem vier zerken met een Hebreeuws opschrift. De beenderen en zerken werden overgebracht naar de Jan van Loonslaan. Ze waren van Rachel Cohen Henrique, Samuel, kind van Ymanuel Curiel (overl. 1698), Sara de Nisse (1700) en Jacob, zoon van Jozef, parnas van de Hoogduitse gemeente (1700).

Kerkhoflaan

Er was in Crooswijk nog een kleine joodse begraafplaats en wel in het gazon aan de Kerkhoflaan. Ze was de begraafplaats van de nieuwe, in 1868 opgerichte vereniging van Portugese joden Bet Tefilla, dus van een nieuwe Portugese gemeente. Deze werd in 1889 ontbonden en de Ned. Isr. gemeente nam de begraafplaats over. Er lagen nog 4 graven en wel van David van Buren (geboren 1814, overleden 1891), Josef de Leon (1840-1885), Rozetta van Buren-de Graaf (1822-1879), Jacob d'Ancona (overl. 1887).

131: *Toestemming voor de Portugese gemeente tot inrichting van een begraafplaats aan de Oostzeedijk, 1696. Het betreft hier de begraafplaats aan de zuidzijde van de Oostzeedijk. (Resolutiën van de Vroedschap, 21 aug. 1696;* in margine: *Request van Joseph de La Penja om een begraefplaets).*
Is gelesen het request van Joseph de La Penja luijdende als volgt 'Geeft met behoorlijke eerbiedigheijt te kennen Joseph de La Penja, soo voor hem selven als wegens de Spaensche en Portuguise Joodsche natie alhier hoe dat verscheyde negotianten van desselfs natie haer hier ter stede metterwoon ter neder hebben geset, ende nadien deselve natie bij affsterven van ijmand van hen luijden geen bequame plaets en hebben om hare dooden te kunnen begraven, souden zijluijden gaerne daer van wesen voorsien, derhalven is hij suppliant te rade geworden hem daerover te adderesseren aan Uw Edel Groot Achtbaren gantsch dienstigh versoeckende, dewijle buijten de Oostpoort deser stad, bewesten den Hogen Zeedijck tegensover de olijmolen van Claes Jeremias Persoons, gewesene architect deser stad, tusschen de brugge van desselffs molen zuijdwaert op de heininge aldaer staende toe, een ruijme plaets is, bequaem om tot een begraeffplaets, en niet anders te connen werden gebruijckt dat Uw Edel Groot Achtbaren gelieven de goedheijt te hebben van de voorverhaelde plaets tot een begravinge van de Spaensche ende Poortuguese Joodsche natie aff te sonderen, ende deselve aen haer te vergonnen 't welck doende eccetera', ende was geteykent Joseph de La Penja. Waerop gedelibereert sijnde, Is goedgevonden ende verstaen dat het gemelte request door de heeren burgemeesteren, fabrijcqmeesteren ende rekenmeesteren geëxamineert en dese vergaderinge van advis gediend sal werden.

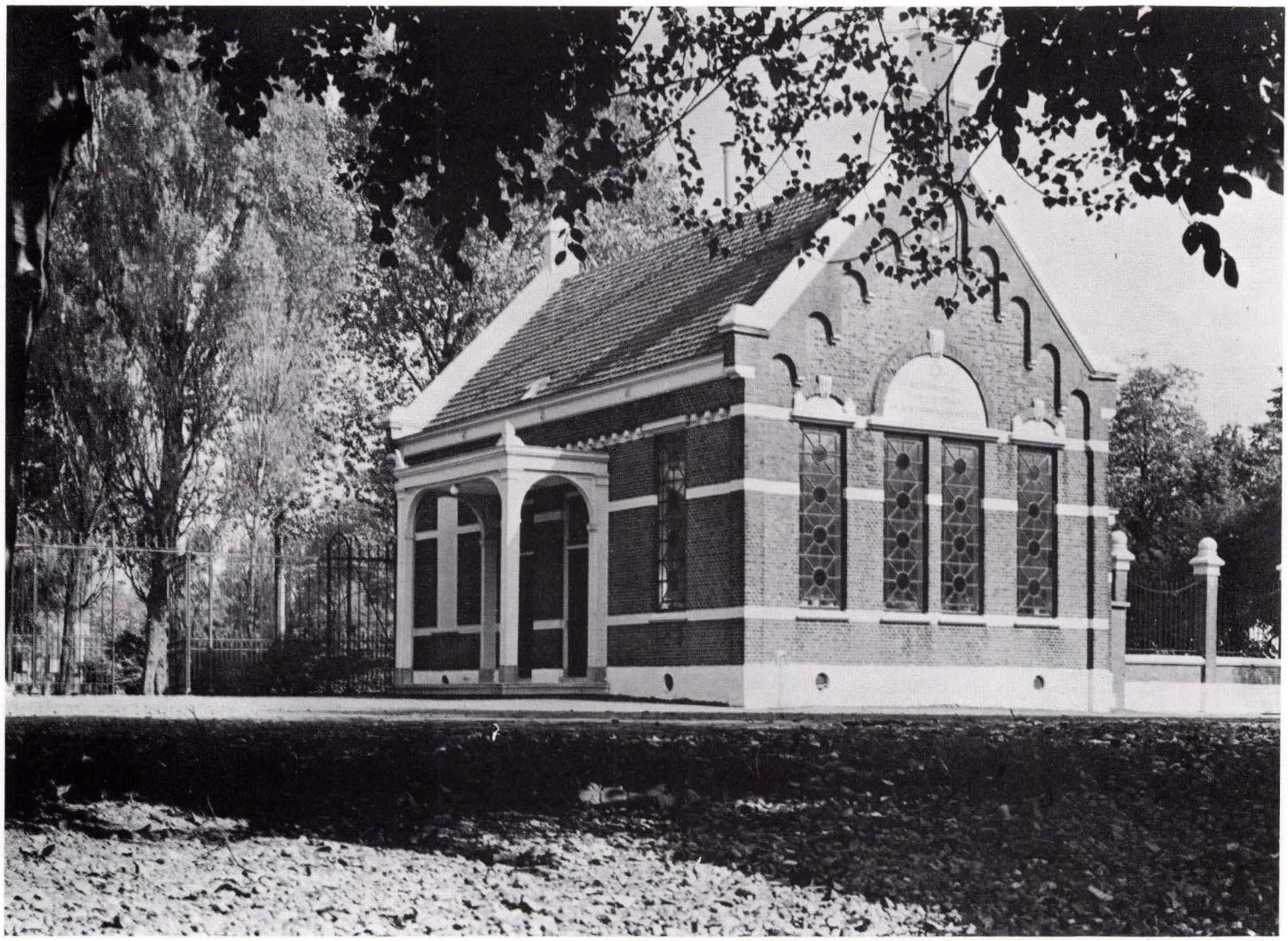
De zerken zijn nu overdekt met gras, men ziet niet meer dat er een joodse begraafplaats is geweest. (W.v.I.H. 1870, blz. 14; E. Italie, blz. 21.)

Dijkstraat

De begraafplaats aan de Dijkstraat werd in 1737 in gebruik genomen, doch ze bleek reeds in 1773 te klein en daarom werd er in de loop der jaren herhaaldelijk een stuk grond bij gekocht. Er werd begraven tot 1895. Daarna werden er alleen nog kinderen begraven op een aparte kinderbegraafplaats en werden volwassenen hier alleen op de joodse feestdagen ter aarde besteld, omdat de afstand tot de begraafplaats Toepad te groot was om te lopen en men op de feestdagen niet mag rijden.
De begraafplaats werd ontruimd en in de jaren 1948 en 1966 werden de zerken en stoffelijke overschotten naar het Toepad overgebracht.

Toepad

Op 15 maart 1895 werd de begraafplaats aan het Toepad ingewijd door het begraven van Simon van Zwanenburg *(afb. 133)*. Het graf werd gegraven door kohaniem (priesters).
Bij het betreden van de begraafplaats ziet men rechts de ontvangstzaal *(afb. 132)* en het huis van de bewaker. Links bevindt zich de grote zaal, het metaheirhuis, waar bij de begrafenissen de gebeden worden uitgesproken en redevoeringen worden gehouden.
Aan de ingang rechts bevindt zich het gedenkteken voor de slachtoffers van het nazi-regime *(afb. 134)*.

132: *Begraafplaats Toepad. Op deze foto de wachtkamer. Op de gevelsteen onder de Davidsster:*

'Wie geboren wordt, moet eens sterven. Wie sterft verwerft eeuwig leven.'

Delfshaven (Schoonderloo)

Een kleine begraafplaats ligt nog in Delfshaven aan het Kerkepad bij de Willem Buytewechstraat *(afb. 136)*.
Delfshaven behoorde vroeger evenals Schiedam bij het ressort 's-Gravenhage en niet bij Rotterdam. In 1864 woonden er 6 joodse gezinnen. Toen eind van dat jaar Salomon Levie overleed, bleek dat het gemeentebestuur van Schiedam geen toestemming meer zou geven voor het begraven van joden uit Delfshaven. Op 28 december 1864 beschikken B & W van Schiedam inderdaad afwijzend. Gedeputeerde Staten besluiten 31 januari en 8 maart 1865 echter positief.
Maar op 29 maart 1865 besluit Schiedam weer afwijzend. Nu worden de commissaris des konings en de minister van Binnenlandse Zaken erin gemengd en zij beslissen dat aan het verzoek moet worden voldaan. Daarop heeft de raad van Delfshaven besloten

Orde bij de Inwijding der Nieuwe Begraafplaats

AAN HET

„TOEPAD."

1. De Kohaniem graven het eerste graf.

2. Alvorens het lijk ter begraafplaats is gebracht, hebben, aanvangende aan den zuidoostelijken hoek, zeven omgangen (HAKAFOT) plaats, aan het hoofd waarvan de WelEerwaarde Heer Opperrabbijn, de leeraar van het Begraafgenootschap, de kerkelijke ambtenaren en de onderwijzers der beide Godsdienstscholen zullen fungeeren, en waarbij naar verkiezing de gemeentenaren zich kunnen aansluiten.

Uitgesproken worden: Psalm 102, Ps 90.17; Ps. 91; Kaddisj;

" 103, - - - - - - -

" 104, - - - - - - - en

Jesaja 42.10-43.1 "

3. Inwijdingsrede door den WelEerw. Heer Opperrabbijn in het Weenhuis.

4 Begrafenis.

dat een deel van de algemene begraafplaats te Schoonderloo voor het begraven van joodse overledenen zal worden afgezonderd. Er werden hier 6 lijken begraven.
Op 31 januari 1886 wordt Delfshaven bij Rotterdam gevoegd. In 1898 wordt de algemene begraafplaats Schoonderloo gesloten, het joodse hoekje bleef. In 1910 besloot de gemeenteraad er een plantsoen aan te leggen zodat de daar begraven joden in hun rust niet zouden worden gestoord. Ook nu ligt het nog, omgeven door een hek en struiken, bij de kinderspeelplaats aan het Kerkepad.[5]

133: *De inwijding van de begraafplaats aan het Toepad.*

134: *Gedenkteken oorlogsslachtoffers op de begraafplaats aan het Toepad.*

135: *Begraafplaats Oostzeedijk.*

136: *Begraafplaats Delfshaven.*

Oostzeedijk

Wie vanaf de stad over de Oostzeedijk rijdt ziet enkele meters vanaf de Infirmeriestraat rechts een vrij lange stenen muur. Het is de muur van de oude joodse begraafplaats, in 1696 aangekocht o.a. door Joseph de la Penja *(afb. 131)*. Het was eerst de begraafplaats van de Portugese gemeente, ze werd gedeeltelijk in 1710 en het overige deel in 1773 overgenomen door de Hoogduitse gemeente. Sinds 1820 is er niet meer begraven. Dank zij de activiteit van de heer S. de Hartog zijn de omgevallen grafzerken overeind geplaatst en schoongemaakt *(afb. 135)*. Er staan nu drie rijen, totaal 195 zerken. Deze zijn allen gefotografeerd door de fotografische afdeling van de gemeentelijke archiefdienst. Er zijn drie zerken van Portugese joden; op de 3e rij links staan de zerken van de opperrabbijnen en hun echtgenoten. De foto's van de matsewot van deze toravorsten zijn afgedrukt in hfdst. 3.

In 1901 is over deze begraafplaats een ernstig conflict binnen de gemeente uitgebroken. De gemeente had een stuk grond, waarvan men meende dat er niet begraven was, aan de heren M. J. Mommaal en P. van Pieterson verkocht. Maar later bleek dat er wel graven lagen, er werden o.a. vier grafzerken blootgelegd. Dr. Ritter, toen in Wiesbaden, telegrafeerde 21 oktober 1901: 'Niet voortgaan met graven, alles in het werk stellen dat lijken in rust blijven waar zij eens begraven zijn.' Genoemde heren boden aan de huisjes met de grond aan de gemeente terug te verkopen voor *f* 9.000,–. De kerkeraad besloot in een geheime vergadering van 26 oktober daar niet op in te gaan. De halachische beslissing van de opperrabbijn werd als advies en niet als bindend beschouwd. Het lid van de kerkeraad en de gabaj, S. Hausdorff, nam ontslag uit zijn functie en uit de schoolcommissie.
Toen nam de heer M. J. Wetzlar het initiatief in handen. Hij wist genoemde heren te bewegen hun eisen lager te stellen en de gemeente kon een gedeelte van de grond voor *f* 3.900,– terug kopen. Donderdagavond 31 oktober besloot de kerkeraad hierop in te gaan met dien verstande dat uit de gemeentekas *f* 2.000,– zou worden betaald en men de resterende *f* 1.900,– uit particuliere bijdragen zou trachten bijeen te krijgen. Vrijdag zijn de heren Wetzlar en Hausdorff aan het werk gegaan om dit bedrag bijeen te krijgen. En vóór de sabbat aanbrak was het bedrag vrijwel bijeen. De heer Hausdorff trok daarop zijn ontslag in.
Nog een enkel woord over de genoemde stenen muur. Er stond oorspronkelijk een houten schutting, deze was echter omgewaaid en volgens besluit van 3 januari 1791 werd ze op kosten van het stedelijk bestuur door een muur vervangen. Dit als beloning

omdat 'de joden zich tijdens de onlusten zoo goed gedragen hadden'. Hieruit blijkt, dat de meeste joden in de patriottentijd oranjegezind waren.

Vereniging Keter Tora

Er zijn in de loop der jaren verschillende verenigingen geweest met de naam Keter Tora, de Kroon der Leer. De eerste had een kort bestaan, ze is opgericht in 1768 en had tot doel leeroefeningen te houden op de avonden van Hosanna Rabba en het Wekenfeest en verder geld te verstrekken tegen Pesach om de kosten van de matsa, het paasbrood, te betalen. Maar de vereniging was opgericht buiten medeweten van de zo machtige parnassijns. Toen bekend werd dat op genoemde avonden koffie en gebak was rondgediend, werd het bestuur door parnassijns ter verantwoording geroepen. Maar daarbij hebben bestuurderen zich niet eerbiedig tegenover de hoge heren gedragen en daarom werd vereniging eenvoudig ontbonden.[6]
Een nieuwe vereniging met de naam Keter Tora werd opgericht op 12 juli 1835, het reglement werd gedrukt in 1836 *(afb. 139)*. Het doel van deze vereniging was ook bijeenkomsten te houden op de genoemde avonden, maar verder ook hulp te verlenen bij sterfgevallen. Er moesten ten huize van de aweliem (treurenden) geregeld diensten gehouden worden, er werd geld betaald voor 'doodskleederen' en treurgeld, omdat in de treurweek niet mocht worden gewerkt. Bovendien werden er iedere avond godsdienstige bijeenkomsten in het lokaal van de sociëteit gehouden, waar de 'Rebbi (oefenaar of zeden-prediker) door gepaste, nuttige en zedekundige predikatiën in de Godsdienst zal onderrigten'.
Borstel noemt deze vereniging nog in 1858 en de Wilhelminakalender van 1892, beide keren zonder nadere bijzonderheden, maar niet in de kalender van 1893. Wanneer ze is opgeheven wordt niet vermeld. Ze komt ook niet meer voor in het adressenboekje van Joodsch Gemeentebelang van 1924.
In iedere joodse gemeente bestaan verenigingen voor het verzorgen van alles wat met overlijden te doen heeft, ze dragen de naam chewra kadiesja (heilige gemeenschap). *Afb. 137* toont het reglement van een dergelijke vereniging uit 1767, *afb. 138* dat van Keter Tora uit 1836, *afb. 139 en 140* van de chewra Menachem Aweiliem. De chewra kadiesja werd in 1891 opgeheven, maar in 1881 was er een nieuwe dergelijke vereniging opgericht onder de naam chebra kadiesa Menachem Abeliem Hachadassa (de nieuwe).
Tot voor de tweede wereldoorlog werkten in Rotterdam drie verenigingen op dit

137: *Tekanot (statuten) van de chewra kadiesja Gemieloeth Chassadiem, 1767, 'Een goede naam is beter dan goede olie en de dag des doods dan de dag van de geboorte. De levende zal dit ter harte nemen (Pred. 7 : 1 en 2). Goedgekeurd door de parnassijns en onze opperrabbijn, rabbi Abraham.'*

138: *Tekanot van de chewra kadiesja Menachem Aweiliem, 1814.*

139: *Reglement voor de societeit Keter Tora, 1836.*

מיבאל שאול הלוי הורוויץ

טוב שם משמן טוב

ויום המות מיום הולדו

והחי יתן אל לבו

תקנות

מהחברה קדושה

גמלות חסדים

שנתחדשו ונתוספו בדברים יקרים · ולחברה קדישא יהיו משומרים · נעשו כמועצת ודעת ובהסכמת אלופים פרנסים וג'צ ישמרם יוצר כל יצורים · ונתחזקו בהסכמת אדמ"ו דגאון הגדול המפורסם כמוה"ר אברהם נר"ו אב"ד ור"מ דקהלתינו ק"ק ראטרדם יע"א :

נדפסו נרס"ן ונכוי דגנזים ותרנעה חנויס בהקוועדס יחד שנת תקכ"ו לפ"ק :

באמשטרדם

ברפוס אשר הוקם כחדש ע"י כה"ר ליב זוסמנש יצו :

תקנות

מחברה קדישא

מנחם אבלים

דק"ק

ראטרדם

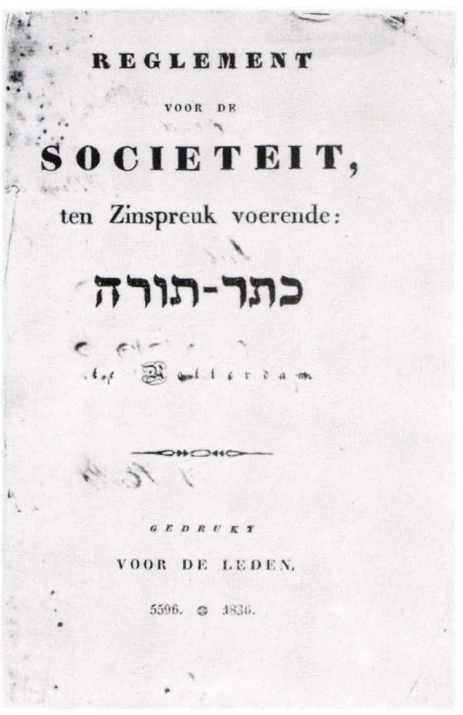
באמשטרדם

בבית ובדפוס

יוחנן לוי רופא ובנו בנימן

מוכרי ספרים

בשנת תקע"ד לפ"ק

REGLEMENT

VOOR DE

SOCIETEIT,

ten Zinspreuk voerende:

כתר-תורה

Rotterdam

GEDRUKT

VOOR DE LEDEN.

5596. ⁂ 1836.

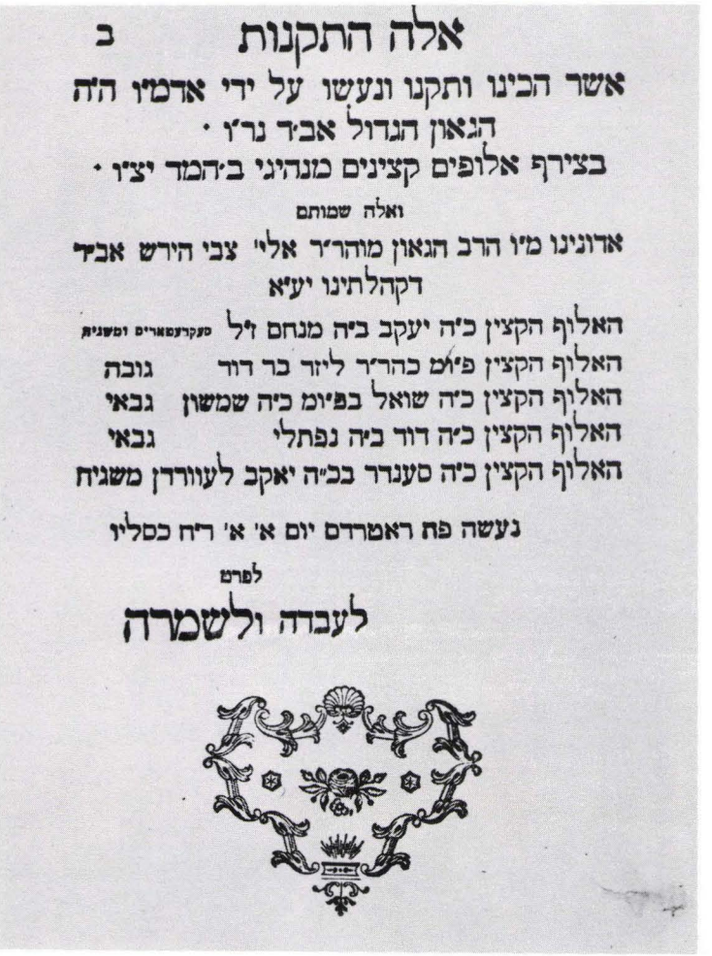
140: *Tekanot van de chewra kadiesja Menachem Abeliem Hachadassa, 1892.*

gebied: het Israëlietisch Begraafgenootschap (Gemieloet Chasodiem), de vereniging Dowor Touf (goed doel), opgericht in 1829, en de vereniging Menachem Abeliem Hachadosjo (troost voor treurenden).

הנהגות
ותקנות
מהחברה קדישא
בית המדרש
עץ חיים
דקהלתינו
ראטרדם
בשנת זה השער לה' לפ"ק

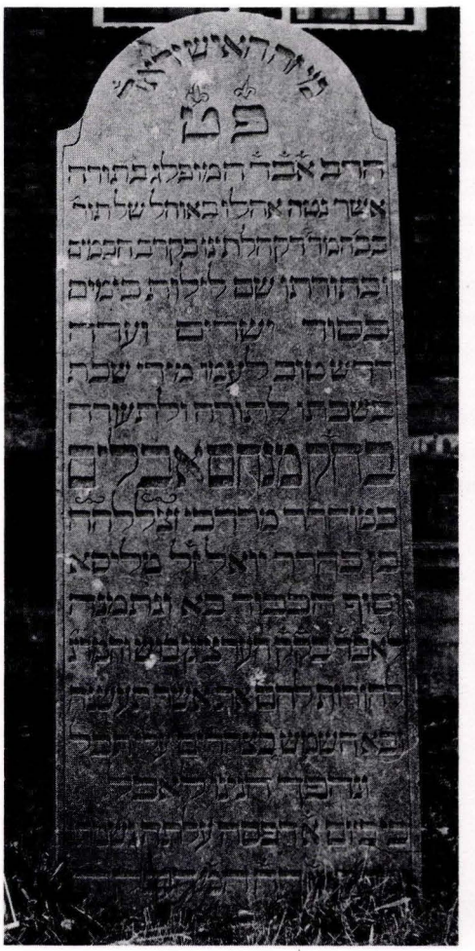
באמשטרדם
בבית ובדפוס
הבחור דוד בן המנוח כהר"ר יעקב
פרופס כ"ץ זצ"ל
בהויאטויאן נומר 35

אלה התקנות ב
אשר הבינו ותקנו ונעשו על ידי אדמו"ו הה
הגאון הגדול אב"ד נר"ו
בצירף אלופים קצינים מנהיגי ב"המד יצ"ו
ואלה שמותם
אדונינו מ"ו הרב הגאון מוהר"ר אלי' צבי הירש אב"ד
דקהלתינו יע"א
האלוף הקצין כ"ה יעקב ב"ה מנחם ז"ל פעקרעסארים ומשגיח
האלוף הקצין פ"ם כהר"ר ליזר בר דוד גובה
האלוף הקצין כ"ה שואל בפ"ם כ"ה שמשון גבאי
האלוף הקצין כ"ה דוד ב"ה נפתלי גבאי
האלוף הקצין כ"ה סענדר בכ"ה יאקב לעוורדן משגיח
נעשה פה ראטרדם יום א' א' ר"ח כסליו
לפרט
לעבדה ולשמרה

141-142: *Tekanot van het bet hamidrasj*
Ets Chajiem te Rotterdam, 1815.

7. Bet hamidrasj

143: *Grafzerk van rabbi Mordechaj ben R. Joël op de begraafplaats Oostzeedijk.*

144: *Grafzerk van rabbijn W. F. Mezritsj op de begraafplaats Oostzeedijk*

In de Spreuken der Vaderen komt een uitspraak voor van rabbi Simon, de vrome, luidende: Op drie dingen rust de wereld: torastudie, de eredienst en weldadigheid. De taken van de joodse gemeenten omvatten in de eerste plaats de bevordering van deze drie zaken. De eredienst geschiedt in de sjoel, het huis van gebed; de weldadigheid, zowel de zorg voor de levenden als voor de overledenen is toevertrouwd aan de sociale commissies der gemeenten en aan particuliere of semi-officiële verenigingen. Zie hierover de hfdst. 4 en 6.

De zorg voor studie van de tora, zowel voor volwassenen als voor de jeugd was steeds de voornaamste taak van de gemeentebesturen. Was er geen geld beschikbaar voor een sjoel èn voor onderwijs, dan ging onderwijs voor. Joodse analfabeten kwamen in de praktijk niet voor. De trotse edellieden in de middeleeuwen, die uit de hoogte neerzagen op de arme joden, konden meestal lezen noch schrijven, maar onder de joden was dit ondenkbaar. Reeds in de tijd van de tweede tempel bestonden overal scholen voor jongens en ouderen.

Over het onderwijs aan de jeugd en de onderwijzers die het gaven wordt in hfdst. 8 gesproken, voor het onderwijs aan de volwassenen was het bet hamidrasj, het leerhuis, bestemd. De opzet was dat de gemeenteleden iedere dag minstens één uur de joodse

literatuur, zowel de tora met haar verklaarders, b.v. Rasji, alsook de talmoed of gemara zouden bestuderen. En wie daartoe geen mogelijkheid zag, moest zeker op sabbat de gelegenheid hebben zich aan deze studie te wijden. Het bet hamidrasj stelde daartoe eigen leraren aan, die naast de opperrabbijn voordrachten hielden of cursussen gaven.
Volgens de statuten moest er dagelijks, meestal onder leiding van de opperrabbijn 's morgens 2 uur halacha worden bestudeerd, 's middags 2 uur talmoed en later nog een half uur moessar (zedeleer).
Tot de tweede wereldoorlog bevond zich achter de sjoel aan de Boompjes een prachtig bet hamidrasj met een kostbare bibliotheek met vele handschriften van vroegere opperrabbijnen. Deze is bij het bombardement van Rotterdam geheel verloren gegaan. Gelukkig had dr. B. L. Ritter in het in Hongarije verschijnende wetenschappelijk blad Tel Talpiot een aantal verhandelingen uit de manuscripten gepubliceerd en wel: van opperrabbijn Abraham, van de Pne Arje, van opperrabbijn Casriël Lipschütz uit Leeuwarden en van dr. Ritter zelf ook een aantal tesjoewot.
Bij het bet hamidrasj woonde als conciërge vele jaren de weduwe van de sjoget Eisenstein, een zeer godvruchtige vrouw, die dagelijks, ook bij de hevigste koude, de ochtenddiensten in de niet verwarmde synagoge bijwoonde.
Was het bet hamidrasj een instelling in West-Europa, die zich alleen nog in grotere gemeenten kon handhaven, in Oost-Europa kon een kehilla nauwelijks zonder bet hamidrasj worden gedacht. Het was een gebouw bij de sjoel, dat dag en nacht open was en waar ieder op welke tijd ook kon gaan zitten leren, daarbij gebruik makend van de vaak goed voorziene bibliotheek.
Wat het bet hamidrasj betekende, welke belangrijke functie ze in het joodse leven innam, zij gedemonstreerd aan een aantal vrij vertaalde strofen van een gedicht van de beroemde Hebreeuwse dichter Chaim Nachman Bialik.

Wilt ge kennen...

Wilt ge kennen de bron
waaruit uw gedode broeders geput hebben
in de dagen van de rampen,
de zielekracht
om verheugd de dood in te gaan,
de hals te strekken naar het slachtmes,
de brandstapel te bestijgen
en met het: 'God is één' de dood der heiligen te sterven.

Wilt ge kennen de bron
waaruit uw terneergedrukte broeders geput hebben
bij hun doodsangsten en de verschrikkingen van de hel,
troost bij God vonden, vertrouwen, sterkte, geestkracht,
ijzeren kracht om alle ellende te verdragen
en een leven van smaad en verachting
zonder eind, zonder uitzicht.

Wilt ge kennen de borst
waaraan uw volk zijn tranen heeft uitgestort,
zijn hart, zijn ziel, zijn gal,
waaraan zij in geschrei zijn uitgebarsten.
een geschrei dat de hel deed sidderen,
een geweeklaag, dat de duivel deed rillen,
een gejammer, dat rotsen deed splijten,
maar waarbij onbewogen bleef het hart van de vijand,
het hart, harder dan de rots, harder dan de duivel.

Och, gekwelde broeder,
als ge dit alles niet weet,
ga naar het bet hamidrasj, het oude,
in de lange koude nachten van tewet,
in de brandend hete dagen van tammoez,
op het heetst van de dag, in de ochtend of in de avond.
En als God nog een kleine rest heeft gelaten –

dan zullen uw ogen ook nu nog zien
in de schaduwen van zijn muren, in de duisternis,
in een van de hoeken of bij de kachel
enkele aren, als een schaduw van wat verloren ging,
kommervolle joden met verschrompeld, gegroefd gelaat,
joden, kinderen, van het galoet, van de ballingschap,

dragend de last van haar juk,
die hun ellende vergeten over een blad van een versleten gemara,
die hun armoede vergeten in de studie van aloude uitspraken
en hun zorgen uitspreken in de psalmen van tehilliem –
dan zal uw hart zeggen
dat uw voet betreedt de drempel van het huis van ons leven,
uw oog ziet de schatkamer van onze ziel.

Het Rotterdamse bet hamidrasj

Omstreeks 1800 werd het bet hamidrasj Ets Chajjiem opgericht, vermoedelijk mogelijk gemaakt door een belangrijke schenking van Mozes de Graaf (overleden 4 mei 1803) en diens echtgenote. Het doel was: de studie van de tora binnen de gemeente Rotterdam te onderhouden en uit te breiden. Het leerhuis bezat een kostbare bibliotheek met tal van handschriften van vroegere opperrabbijnen. De inkomsten bestonden uit de winst van de leb-bereiding voor het maken van kaas onder rabbinaal toezicht. *Afb. 141 en 142* tonen de statuten, vastgesteld door opperrabbijn Casriël en het bestuur in 1815.
De leraren van het bet hamidrasj waren:
1. Rabbi Mordechaj ben R. Joël uit Lissa, ook genoemd Marcus Lissa. Van 1809 tot

145: *Abraham David Lutomirski.*

1813 werden door hem, samen met rabbi W. F. Mezrits, de opperrabbinale functies waargenomen. Hij was ook leraar aan de chewra kadiesja Menachem Aweiliem. Hij werd 28 oktober 1818 tot opperrabbijn van Noord-Brabant en Zeeland benoemd, maar hij overleed voordat hij zijn functie in 's-Hertogenbosch kon aanvaarden op vrij jeugdige leeftijd op de eerste dag van pesach 1819[1] *(afb. 143).*

2. Rabbi Mozes ben Naftali.

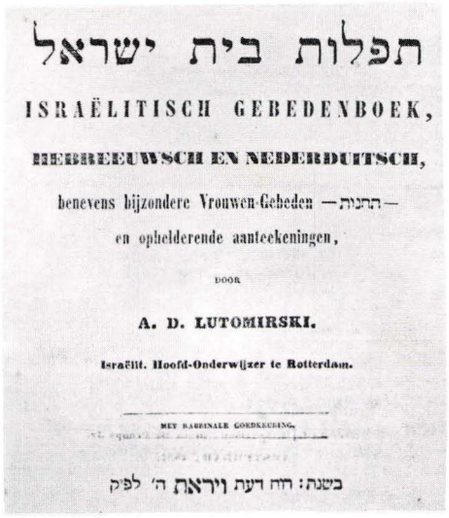
3. Rabbi Wolf Feiwisj Mezrits. Van deze leraar aan het bet hamidrasj weten we weinig. Hij overleed op 91-jarige leeftijd op 16 april 1832 op erev pesach in de namiddag *(afb. 144).* Hij was een leerling van de Pne Arje. Van 1809 tot 1813 nam hij het opperrabbinaat waar en hij werd daarom op verzoek van zijn zoon op de parnassijnsregel begraven. Zijn gezag was blijkbaar groot. Want in 1870, bij de strijd in de raad over de reform, zegt de oppositie: wat mannen als Casriël, Löwenstam, Mezritsj en Löwenstam goedgekeurd hebben mogen wij niet afkeuren. Na zijn overlijden solliciteert E. J. Löwenstam naar diens functie: 'om de bediening te erlangen van rabbinale assessor door het sterfgeval van de heer W. F. Mezrits'.

4. Rabbi Alexander ben Salomo Hacohen of A. L. de Korte.

5. Rabbi Izak ben David of Izak Redlich.

6. Rabbi Abraham ben David of A. D. Lutomirski. Hij werd in 1800 geboren te Posen. Hij was aanvankelijk werkzaam in Duitsland, daarna in Nederland en wel eerst in Zwolle als hoofdonderwijzer van de godsdienstschool, later in dezelfde functie in Rotterdam *(afb. 145-148).* Hij was een uitstekend hebraïcus en een niet onbetekenend talmoedist. Enige jaren fungeerde hij als rabbijn-consulent. Hij was ook een vruchtbaar schrijver en tevens boekhandelaar. Vele jaren was hij godsdienstleraar aan het Instituut voor Doofstommen en indrukwekkend waren zijn resultaten, zoals bleek bij openbare

146: *De Gebeden en Gezangen ten dienste van Nederlandsch-Israëlitische scholen werden uitgegeven in 1837 en bevatten een aanbeveling van opperrabbijn Herzveld.*

תפלות בית ישראל

ISRAËLITISCH GEBEDENBOEK,

HEBREEUWSCH EN NEDERDUITSCH,

benevens bijzondere Vrouwen-Gebeden —תחנות—

en opheldernde aanteekeningen,

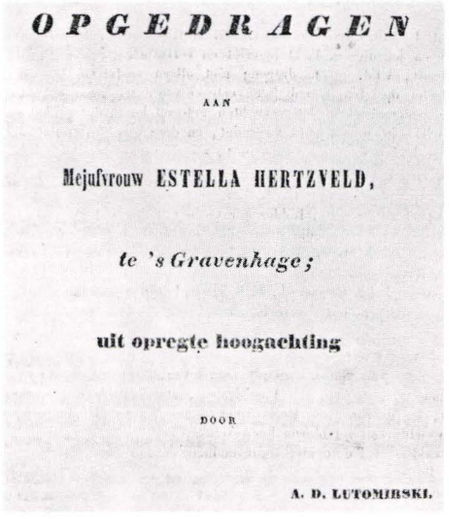
DOOR

A. D. LUTOMIRSKI.

Israëlit. Hoofd-Onderwijzer te Rotterdam.

MET RABBINALE GOEDKEURING.

בשנת: חזה דעת ויראת ה' לפ"ק

OPGEDRAGEN

AAN

Mejufvrouw ESTELLA HERTZVELD,

te 's Gravenhage;

uit opregte hoogachting

DOOR

A. D. LUTOMIRSKI.

147: *In 1857 gaf Lutomirski een Israëlitisch Gebedenboek met een Nederduitse vertaling, benevens bijzondere vrouwengebeden uit, Opperrabbijn Isaacssohn schreef een haskama, een rabbinale goedkeuring.*

148: *Het gebedenboek is opgedragen aan mej. Estella Hertzveld te 's Gravenhage.*

lessen. Verder was hij leraar aan de strafgevangenis, leraar aan het bet hamidrasj en behoorde hij tot de oprichters van de vereniging Montefiore. In de moeilijkheden tussen opperrabbijn Isaacssohn en een deel van de kerkeraad streefde hij naar verzoening. Toen hij 70 jaar werd kreeg hij van opperrabbijn Isaacssohn de ere-morenoe-titel. November 1893 overleed hij op 93-jarige leeftijd.[2]

7. Rabbi Mordechaj Cohen, geboren te Arnhem op 3 februari 1868. Na zijn studie aan het Ned. Isr. seminarium te Amsterdam leerde hij op de jesjiwot te Pressburg en Galantha, waar hij van rav Duschinsky semicha kreeg. In 1901 werd hij in Rotterdam benoemd tot leraar aan het bet hamidrasj. Hij overleed 28 december 1941 *(afb. 149).*

8. Rabbi Ganz, de sjoget.

9. Rabbi Meier Landau, werd geboren op 27 januari 1883 te Chrzanow (Oostenrijk-Hongarije), studeerde aan het talmoedisch seminarium te Krakau. In 1919 ging hij naar Berlijn, waar hij zijn studie wilde voortzetten. Daar maakte hij kennis met dr. B. L. Ritter, die hem naar Rotterdam haalde, waar hij tot leraar aan het bet hamidrasj benoemd werd. Hij werd om zijn grote kennis vaak door de Nederlandse opperrabbijnen geraadpleegd. Hij overleed in Bergen Belsen in 1944 *(afb. 150).*

De leraren van het bet hamidrasj worden tweemaal per jaar in sjoel in een jizkor herdacht.

149: *Rabbijn M. Cohen.*

150: *Rabbi Meier Landau.*

Tekst van Liederen

gezongen ter gelegenheid van de

40-jarige Ambtsvervulling

VAN

den Heer N. KOGEL

als Onderwijzer der Nederl. Israël. Kostelooze Godsdienstschool

TE ROTTERDAM

op Zondag 15 Tammoez 5675 / 27 Juni 1915

8. Onderwijzers

151: *Nathan Kogel vierde in 1915 zijn 40-jarig ambtsjubileum.*

152: *Enoch Italie.*

Van de onderwijzers die op joodse scholen eind 19de en in de 20ste eeuw onderwijs gaven noemen we:

1. B. Hildesheim. Zie over hem hfdst. 9 *(afb. 162).*
2. Nathan Kogel, geboren 21 augustus 1848 te Amsterdam. Op 30 april 1924 naar bet zikna te Arnhem.
3. Enoch Italie (1867-1922). Meer dan 25 jaar werkte hij in Rotterdam als hoofd van de kosteloze godsdienstschool, als opvolger van B. Hildesheim. Tevoren was hij hoofd van de godsdienstschool en secretaris van de joodse gemeente te Leeuwarden. Ook had hij zich daar bekwaamd als sofer en mohel. Zijn grote liefde was de studie van de geschiedenis van de Rotterdamse kehilla, aan de hand van zowel de archieven van de joodse gemeente als van het gemeente-archief. Hij schreef artikelen in het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen, in Hallékach en in het Rotterdamsch Jaarboekje. Zijn belangrijkste werk 'Geschiedenis der Isr. gemeente te Rotterdam' verscheen als onderdeel van 'Rotterdam in den loop der eeuwen' in 1906. Meer dan twintig jaar gaf hij de joodse leerlingen van het Doofstommeninstituut godsdienstonderwijs. In 1907 hielp hij de vereniging Mikwe Jisroeil oprichten en tot zijn dood bleef hij als penningmeester lid van het bestuur. Hij was de ziel van de vereniging, die opgericht was als bolwerk tegen de christelijke zending onder Israël[1] *(afb. 152).*
4. Saul Mozes Slagter (1882-1930). Reeds in zijn jeugd te Rotterdam gaf hij blijk van een snel bevattingsvermogen, hij leerde vlijtig bij de godsdienstleraren Hildesheim en Italie, maar in het bijzonder op rijpere leeftijd bij opperrabbijn dr. B. L. Ritter, die hem voorbereid heeft voor de graad van darsjan. Maar ondanks zijn scherp verstand was hij een gevoelsmens, die geboeid werd door het hitlahawoet, het enthousiast beleven van het jodendom van de chassidiem. Dit enthousiasme maakte hem tot een uitstekend onderwijzer, die zijn leerlingen tot begeesterde joden wist te maken, met veel belangstelling voor alles wat met het jodendom en zijn literatuur te maken had. Deze geestdrift had hij zeker ook te danken aan zijn studie van de werken van Rabbiner Hirsch. Zijn korte leven was heel vruchtbaar. Ongeveer dertig jaar was hij bij het onderwijs werkzaam, de laatste tijd als hoofd van de godsdienstschool A en als adviseur van de onderwijsraad. Hij redigeerde jaren lang het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen, schreef daarin week aan week homiletische artikelen over de sidra, de afdeling van de tora, die op elke sjabbat in sjoel gelezen wordt.[2] Verder schreef hij in dit weekblad wetenschappelijke en actuele artikelen en boekbesprekingen. En ook in het blad van de joodse literaire club Hallékach verschenen interessante bijdragen van zijn hand. En tenslotte moet worden vermeld dat hij lid was van het hoofdbestuur van de Nederlandse agoeda, lid van de centrale raad van de wereld-agoeda en redacteur van het Nederlandse agoeda-orgaan[3] *(afb. 153).*

153: *S. M. Slagter.*

5. Abraham Levie, geboren 13 december 1868 te Amsterdam. Keerde 9 juni 1933 naar Amsterdam terug.

154: *A. Levie.*

מכון הצדק:

ISRAELIETISCHE ALMANAK

voor het Jaar 5619,

(1858-1859)

uitgegeven ten voordeele van het

Gesticht voor Israël. Oude Lieden en Zieken

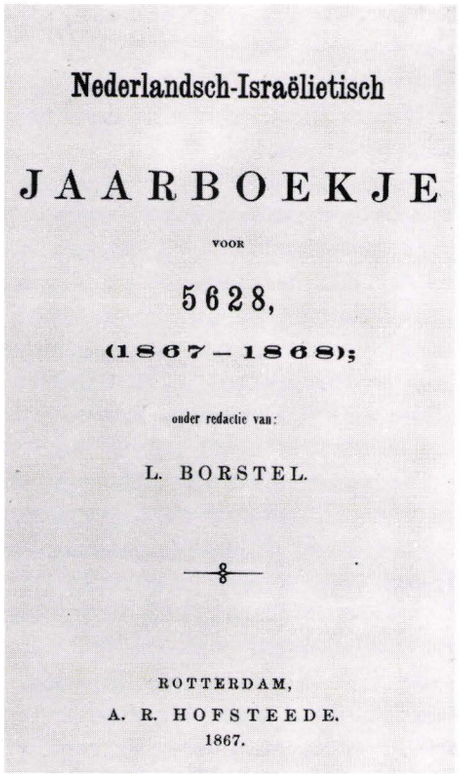
TE ROTTERDAM,

DOOR

HOFSTEEDE & HAAGENS

en samengesteld door

L. BORSTEL.

Nederlandsch-Israëlietisch

JAARBOEKJE

VOOR

5628,

(1867–1868);

onder redactie van:

L. BORSTEL.

ROTTERDAM,
A. R. HOFSTEEDE.
1867.

155-156: *Aan almanakken en jaarboekjes zijn vele bijzonderheden over de kehilla te danken.*

WILHELMINA-KALENDER

Israëlietische

Volks-Almanak

voor het Jaar תרנג

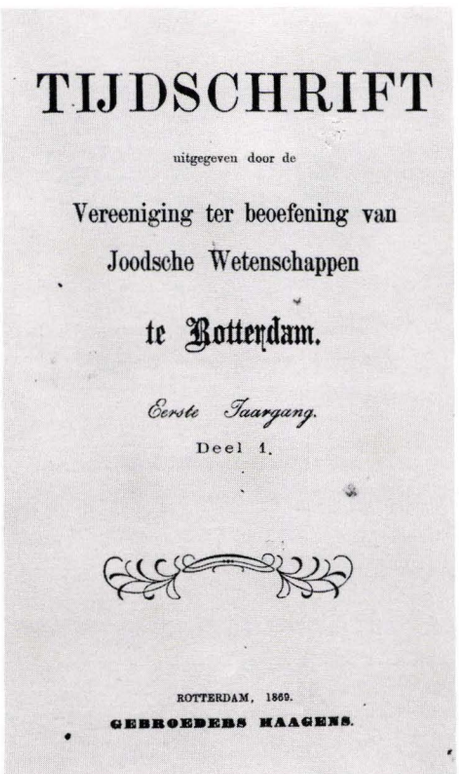
5653-1892/93.

EERSTE JAARGANG.

ROTTERDAM,
A. R. HOFSTEEDE.

157: *In 1892 verscheen voor het eerst de Wilhelmina-Kalender.*

9. Diverse publicaties

TIJDSCHRIFT

uitgegeven door de

Vereeniging ter beoefening van

Joodsche Wetenschappen

te Rotterdam.

Eerste Jaargang.

Deel 1.

ROTTERDAM, 1869.

GEBROEDERS HAAGENS.

158: *In 1869 verscheen een tweedelig Tijdschrift van de Vereeniging ter beoefening van Joodsche Wetenschappen, uitgegeven door de Gebr. Haagens.*

Aan de activiteit van de vroegere secretaris der gemeente, Lehman Borstel, hebben we heel wat historische bijzonderheden te danken, opgenomen in diverse almanakken of jaarboekjes *(afb. 155-157)*. In 1859 gaf hij een overzicht van de geschiedenis van het Gesticht voor Israëlietische oude lieden en zieken, in 1867 berustte de redactie van het Nederlandsch Israëlietisch jaarboekje bij hem.
In 1869 verscheen een Tijdschrift van de Vereniging ter beoefening van Joodsche Wetenschappen te Rotterdam, 2 delen *(afb. 158)*.
Sedert 1870 verscheen tot de tweede wereldoorlog het Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen *(afb. 159)* ook uitgegeven door deze vereniging, later bekend onder de naam 'het Haagentje', naar de stichter van het blad, Calman Haagens *(afb. 160)* en zijn nazaten onder wie dr. A. J. Haagens. Eerste hoofdredacteur was de heer N. van Buuren uit Gouda *(afb. 161)*, de tweede de heer B. Hildesheim *(afb. 162)*, hoofdonderwijzer aan de kosteloze godsdienstschool. Bij de dood van de laatste verscheen op

Eerste Jaargang.

WEEKBLAD

voor Israëlietische Huisgezinnen

uitgegeven door de „Vereeniging ter beoefening van Joodsche Wetenschappen

TE ROTTERDAM,

onder Hoofd-Redaktie van N. VAN BUUREN, te Gouda, met medewerking van verscheidene Israëlietische geletterden in Nederland.

Verschijnt elken VRIJDAG. — Prijs per jaargang ƒ 3.60 voor geheel Nederland en België, te voldoen per kwartaal ad 90 Cents. — Afzonderlijke nommers 10 Cents. Titel, Omslag en Inhoudsopgave der voorafgaande stukken worden bij het einde van elken aanschotw gratis aan de Abonnenten toegezonden.

VRIJDAG, 4 Februari 1870. ג' אדר ראשון תרל לפ"ק

Advertentiën 10 Cents per regel. Groote letters worden naar plaatsruimte berekend. Ongefrankeerde Brieven worden niet aangenomen.

Berichten en Advertentiën gelieve men franco Woensdag te zenden aan het bureau van dit blad, KEIZERSTRAAT, Wijk 2, No. 383.

BERICHT.

In de nummers, welke gedurende Februari worden uitgegeven, mag ieder abonnent eene advertentie van hoogstens 10 regels GRATIS plaatsen.

INHOUD: Een woord aan den lezer. — Het Joodsche Familie-leven. I — Rabbi Abraham van Bacharach (Novelle). — Varia. I. Een Am Ha-aretz in 't bestuur; II. ישמות. — Buitenlandsche berichten Karlsruhe, Hamburg, Berlijn, Cristiania, New-York. — Binnenlandsche berichten: Rotterdam Arnhem, Meppel, Assen, Gouda. — Gemengde berichten: Rotterdam, Washington, Chicago, Londen, Pesth, Weenen, Parijs, Amsterdam — Ingezonden stukken. — Advertentien. — Kalender.

Aan den lezer!

„Een woord *uit* het hart dringt door *tot* het hart," zeggen onze rabbijnen en wij wenschen daarom een hartelijk woord tot u te spreken. Wij hebben voor den tweeden jaargang ons *Tijdschrift* getransformeerd in een *Weekblad* en gemeend, onzen abonnenten rekenschap te moeten geven van deze verandering, die, naar wij wenschen en vertrouwen, eene verbetering zal genoemd worden. Ons *Tijdschrift*, wij durven het zeggen, voldeed aan velen smaak; er waren echter ook velen, die beweerden dat de uitgave van drie vel druks per maand minder voldeed. Zij wilden hunne begeerte te kennen, elke week iets te ontvangen, en wij die verlangden, als welkome gast in elke familie met genoegen gegroet en verbeid te worden, wij begrepen dan ook te moeten toegeven. Zoo ontvangt dan ieder abonnent, van af dit eerste nommer, elke שבת een vel druks, dat, zoo mogelijk, alles en nog veel meer zal bevatten dan het Tijdschrift tot hiertoe verschafte. Het voordeel dezer verandering komt — wij behoeven 't nauwelijks te zeggen — geheel ten goede aan onze lezers. En deze baten zijn niet gering. De lektuur wordt genotrijker wanneer zij elke week vervolgd wordt, terwijl de toezending per post minder geld geschiedt. Men ontving tot nu toe zes-en-dertig vel per jaar; voortaan zal het twee-en-vijftig vel zijn. Dit alles plaats zonder prijsverhooging; men blijft dus, ook in de steden, denzelfden prijs betalen. Wij rekenen daarbij te op de belangstelling, de *blijvende* sympathie onzer lezers dàn alleen zal het mogelijk zijn, eene onderneming die winstbejag gegrond is, maar alleen bevordering van zin beoogt, te kunnen voortzetten. Men leze van doordrongen, wij zullen dan nut, veel aan Men verlieze voorts niet uit het oog, dat lijvig, inhoudrijk boekwerk zal vormen, dat elk nommer zorgvuldig te bewaren, opdat, bij het den jaargang, elk in het bezit zij van een zeer degelijk

Onze beginselen? Wij behoeven er als ware het wijzen, zij zijn onveranderlijk; wij noemden ons en blijven *conservatief* noemen. Wel is onze redaktie eenigzins de geest echter der Vereeniging waarvan dit Weekblad alsmede de geest onzer arbeiders, is dezelfde geweest. het, ons werk is niet licht te noemen, wij besch omvangrijk en moeielijk. De smaak, de begeerte van *allen* te bevredigen, zal wel een utopie zijn *velen* te voldoen. Ons orgaan zal zich van alles wat naar personaliteiten zweemt krenken. Publieke belangen zullen dien naam verdienen, op bezadigde wijze

Wat den inhoud betreft, ook hier wat wils" trachten te voldoen. Het zal scheidenheid; het nuttige zal steeds Dc. *Bijbelverklaring* alleen zal niet in

159: *Het eerste nummer van de eerste jaargang van het Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen uit 1870.*

A° 1879. Eerste Jaargang. No. 1. A° 5640.

DE ISRAELIET.

Nederlandsch Orgaan, gewijd aan de bevordering van Joodsche belangen.

26 December 1879.

Aanvang van den Sabbath: 26 December ..... uren 3.30
Einde van den Sabbath: 27 December ..... „ „4.43
Sidra der week ..... וארא

Verschijnt elken Vrijdag.

Abonnementsprijs per jaar ƒ 4.—. Franco per Post.. ..... ƒ 4.40.
Prijs der Advertentiën: van 1—6 regels ƒ 0.70. Elke regel meer ƒ 0.10.
Reclames per regel .. .. ƒ 0.35
Advertentiën kunnen worden ingezonden uiterlijk Woensdagavond, aan de Administratie, *Wijnkoren* No. 113, terwijl ingezonden stukken, ens. franco moeten toegezonden worden aan de Redactie, *Goudsesingel*, No. 12, te *Rotterdam*.

Correspondenten van dit blad zijn de H.H.: W. SCHRIJVER Hzn., te *Almelo*. — D. DE MIRANDA & Co., te *Amsterdam*. — GEBR. BELINFANTE, te *'s Gravenhage* — S. M. MEIJER, te *Groningen*. — D. L. STAAL, te *Heerlen*. — M. KOEKOEK, te *Hoogeveen*. — M. ZADOKS, te *Middelburg*. — M. B. ELZE, te *Rotterdam*.

Aan den lezer!

Weinige dagen zijn voorbijgegaan sedert de verspreiding van ons Prospectus, en bereids hebben wij van verschillende geachte zijden blijken ontvangen van welwillendheid en waardeering, van sympathie en medewerking. Onze billijke verwachting is aanvankelijk niet teleurgesteld, en aldus gesteund hopen wij de kracht te bezitten, om de opgevatte taak met ernst en waardigheid te vervullen. Toch wenschen wij met onze lieve lezeres en geachten lezer nog een kort woord te spreken over inhoud en samenstelling van het Weekblad.

Een orgaan als het onze heeft met eigenaardige bezwaren te kampen, die niet gemakkelijk zijn te overwinnen. Het bepaalt zich uit zijn aard al dadelijk tot een zekeren, meer beperkten kring van lezers, en mist in den regel ook de twee hoofdfactoren van een gewoon dagblad: *handelsberichten* en *staatkundige nieuwstijdingen*. Daardoor verliest het bij velen de prikkels van belang en opgewektheid, om niet te spreken van nieuwsgierigheid en politieke vooringenomenheid: het beperkt zich vaak tot kerk en school en loopt dan ook gevaar eenerzijds eentonig, anderzijds met onverschilligheid ontvangen te worden. In zoo verre doenlijk zullen wij er naar streven, door een variëerenden inhoud aan te vullen, wat met de on. ten dienste staande krachten en middelen zich laat aanvullen. De leading- of hoofdartikels, handelende over onderwerpen, zooals die bij het Prospectus zijn aangegeven, zullen dan eens van meerder, dan weder van minder wetenschappelijk gehalte zijn, doch staat steeds op den voorgrond, om in ongekunstelde, beschaafde, voor een ieder bevattelijke taal, te ontwikkelen, kennis te verbreiden, op te bouwen. De feuilletons, oorspronkelijk of vertolkt, willen, door eene getrouwe teekening van joodsche karakters, toestanden, romantiek, enz., boeien en eene lectuur leveren, zeker niet schadelijk voor de jeugd, terwijl de nieuwstijdingen, geput uit een tal van bronnen en gevoed door de berichten van onze geachte correspondenten — in wier bijzondere medewerking het blad nogmaals zij aanbevolen — de lezers *au courant* zullen houden van hetgeen voor hen wetenswaardig wordt geoordeeld. Eindelijk wenschen wij, in zooverre daarvoor zal blijken stof aanwezig te zijn, nu en dan rubrieken te geven onder de opschriften: *Kerk en School*, *Letteren en Kunst*, *Handel en Nijverheid*, om daarin ter sprake te brengen wat, naar onze meening, daarin een plaatsje behoort in te nemen.

Op deze wijze hopen wij, onder Hoogeren zegen, nog eene reeks van jaren ons aangenaam en nuttig te onderhouden met de schoone lezeres en den welwillenden lezer. Dat de goede Voorzieningheid haar, hem en ons daarvoor leven en kracht verleene!

Rotterdam, 26 Dec. 1879. DE REDACTIE.

De Thora.

I.

Kent gij, lieve lezeres, waarde lezer, de zon, die met hare gouden stralen overal luister, licht en leven aanbrengt? Kent gij den onwaardeerbaren diamant, wiens glans nimmer overtroffen, nimmer geëvenaard is? Kent gij de onwrikbare rots, waartegen de golven vergeefs woelen en bruisen, waaraan de tand des tijds machteloos knaagt? Kent gij de onuitputtelijke bron, die geslachten bij geslachten laaft en voedt? Kent gij de heilige banier, door Israël ontplooid, door de eeuwen heen hoog gehouden, waaronder het gestreden, waarvoor het geleden en waarmede het de wereld verovderd heeft? Die schitterende zon, die onwaardeerbare diamant, die onwrikbare rots, die onuitputtelijke bron, die heilige banier is Israëls leer en wet, het onvervreemdbare erfdeel der vaderen, de *Thora*. Aan haar dus, die in Israël het zedelijk zelfbewustzijn heeft ontwikkeld, die Israël gemaakt heeft tot het hart der menschheid, de eerste regelen van een blad, gewijd aan de bevordering van Israëls belangen. Vergelijkt haar, die dochter des Hemels, met de wetten en stelsels van vroegeren en lateren tijd, toetst hare voorschriften en beginselen aan de Gods-, deugd- en humaniteitsbegrippen der scherpzinnigsten en edelsten van ons geslacht, plaatst hare lessen en vermaningen naast die der wijste en beroemdste denkers, — luister en glans zullen slechts verhoogd, eerbied en bewondering, voor dit ontzaglijk gedenkstuk der oudheid, er te meer door afgeperst worden. Daarom heeft zij het hoofd geboden aan de stormen des tijds, verbindt zij het heden aan het verleden, werkt zij aanhoudend voort, zichtbaar en onzichtbaar, om eene betere toekomst voor te bereiden, Israël en de volken al meer en meer te leiden tot hunne ware bestemming: *rijp- en vrijwording van den menschelijken geest, door kennis, heiliging van het gemoedsleven, een gelouterden levenswandel.* Dat bewustzijn, die overtuiging, heeft steeds voortgeleefd onder Juda's zonen, en sprak zich luide uit, zoowel in de eerste woorden, die zij hunnen kinderen, zelfs nog stamelend, leerden uitspreken: שמע ישראל יי אלהינו יי אחד, לעז משה מורשה קהלת יעקב, *De leer ons door Moses aanbevolen is een erfstuk der gemeente Jacobs*, als in den laatsten klank, dien de stervende grijsaard opvatte: יי אחד - *God is Eenwig-Een*", want: *Eenheid en Liefde zijn de grondtrekken van het Jodendom.* Toch was het niet alleen bij geboorte en sterven, die twee polen des levens, dat kracht en hope in de Thora werden gezocht en gevonden. In alle omstandigheden van het menschelijk bestaan, bij vreugde en voorspoed, bij lijden en strijden, bij vooruitgang en verheffing, evenals bij miskenning en vernedering en de vele beslommeringen, die nergens en door niemand worden gemist, was zij een bron van raad, troost, berusting en opbeuring, heeft zij het zieleleven verhoogd, den huiselijken en familieband geheiligd. Ja, zelfs in den tijd, toen barbaarschheid, bekrompenheid van geest en fanatieke duisterlingen den heilboden der volken nauwelijks een plaatsje gunden om het hoofd met gerustheid te kunnen nederleggen, was zij, de Thora, hem een lichtende lamp, die de zucht tot studie opwekte, de kennis verrijkte, de toekomst met gerustheid deed te gemoet gaan. En niet alleen toen, maar ook thans, in deze dagen van ontzaglijken vooruitgang op elk gebied van denken en weten,

FEUILLETON.

DE DRIE BROEDERS.

Naar het Duitsch
VAN
SCHRAGGE.

I.

DE BANNELINGEN.

Het is in het begin van de zestiende eeuw.

Wij bevinden ons in een der engten van de Sierra-Nevada, welk schilderachtig gebergte de Spaansche provincie Granada doorloopt. Rondom verheffen zich naakte, stelle rotsen en waar deze, in het Oosten, den blik niet belemmeren, rust het oog op wild struikgewas en een ondoordringbaar maagdelijk woud, waar het schijnt nooit nog door een menschelijken voet betreden. Kronkel loopen, doch zeer verborgen, in verschillende richtingen, kleine paden door kloven en scheuren tusschen de rotsblokken en voeren allenge meer afwaarts. Wij zeggen paden; nauwelijks echter verdienen eenige sporen van treden, die alleen hem bekend kunnen zijn, wien men van kan bestaan onderricht en geleerd heeft, met groote voorzichtigheid daarop den voet te zetten, dien naam. Ondertusschen is de tocht lange deze gevaarlijke paden van korten duur. Weldra bereikt de koene wandelaar de helling des bergs en klimt, onder een looverdak van bladeren, naar beneden. Hier, in de schijnbaar ontoegankelijke engte, ruischt het verfrischende water van een klein, verkwikkend beekje, dat uit eene wel ontspringt, om zich spoedig wederom tusschen de kalkrotsen te verliesen. Niet ver van deze plek biedt het woud ook eenige meerdere ruimte aan; men bereikt eene opene plek, waar het schijnt door menschenhanden gemaakt, en staart met verwondering op een smal, vierkant gemetsel van geringen omvang, vensterloose muren, even nietig als onbeteekenend en ruw, zoodat het zich zelfs niet laat gissen, voor welk doel het is gemaakt en wat den vervaardiger wel kan bewogen hebben, op deze, voor het menschelijk oog verborgen plek, met groote inspanning van krachten en opoffering van tijd, de ruwe bouwmaterialen van de rotsen en het woud bijeen te brengen, om een onoogelijk gebouwtje op te trekken.

De maand Augustus van het jaar 1504 is aangevangen.

De dag was een der schoonste van den laatsten tijd en in een stralenglooi van goud neigt de zon reeds naar de westerkimmen. Daar steedt, van achter het muurwerk, eene hooge, eerwaardige gestalte voorwaarts. De vaste trod, de krachtige houding, de ernstige gelaatstrekken, de heldere glans, die uit de oogen straalt, toonen duidelijk, dat het een man is nog in de volle kracht des levens, schoon zijn volle baard vergrijsd en zijn hoofdhaar verzilverd is. Nu wandelt hij in gepeins rondom het gebouw en set zich op de steenen bank, die zich aan de westzijde bevindt, neder. Het hoofd is op de borst gesonken, de oogen zijn half gesloten. Welke denkbeelden woelen in het gemoed van desen, het is onmiskenbaar, door de stormen des tijds geteisterden geest? Doch hoor! Hij liepelt in zichzelven, luide genoeg echter om verstaan te worden: „Het is heden de 9de Ab", zegt hij, „de dag waarop mijn salige vader, nu tien jaren geleden, de eeuwigheid inging. Zoo de zon zal zijn weggezonken, de zilveren maan met hare ontelbare dienaren de heerschappij overneemt, en mijne broeders niet verschenen zijn, dan heb ik hen allen te betreuren en sta ik ganzeh alleen op Gods groote wereld.... Ach, hen beiden.... mijn God! dat ware toch eene te harde beproeving... Ja, *tien* jaren, zoo spoedig overrien, zijn ze voorbijgeneld; van langen, zeer langen duur echter, moet men ze doorworstelen zoodra ik dat gedaan heb.

Waarheen zijn de gedachten van desen man gericht?

Voor tien jaren hebben drie broeders aan het graf van een teedar bemind vader elkander een „vaarwel" toegeroepen om de wijde, wijde wereld in te gaan. Twee jaren lang hadden zij met den dierbaren man heimelijk in deze bergengte geleefd, toen hij in hunne armen, vol vertrouwen en hoop op de Voorzieningheid, den laatsten levensadem uitblies. Op zijn graf werd, met ongeloofelijke inspanning, een ruw gebouwtje opgetrokken en men besloot dit onherbergzaam, eenzaam oord, te verlaten. Alvorens te scheiden deden de broeders echter eene plechtige gelofte. „Waar en onder welke omstandigheden men zich ook zou bevinden, op den tienden verjaardag van het verscheiden des vaders zou men wederom op de heilig geworden plek aanwezig zijn, elkander de hand drukken, zich de dagen jvan geluk en samenzijn in de ouderlijke woning herinneren, bidden op het graf van den onvergetelijken vader en zich wederkeerig sterken en bemoedigen.

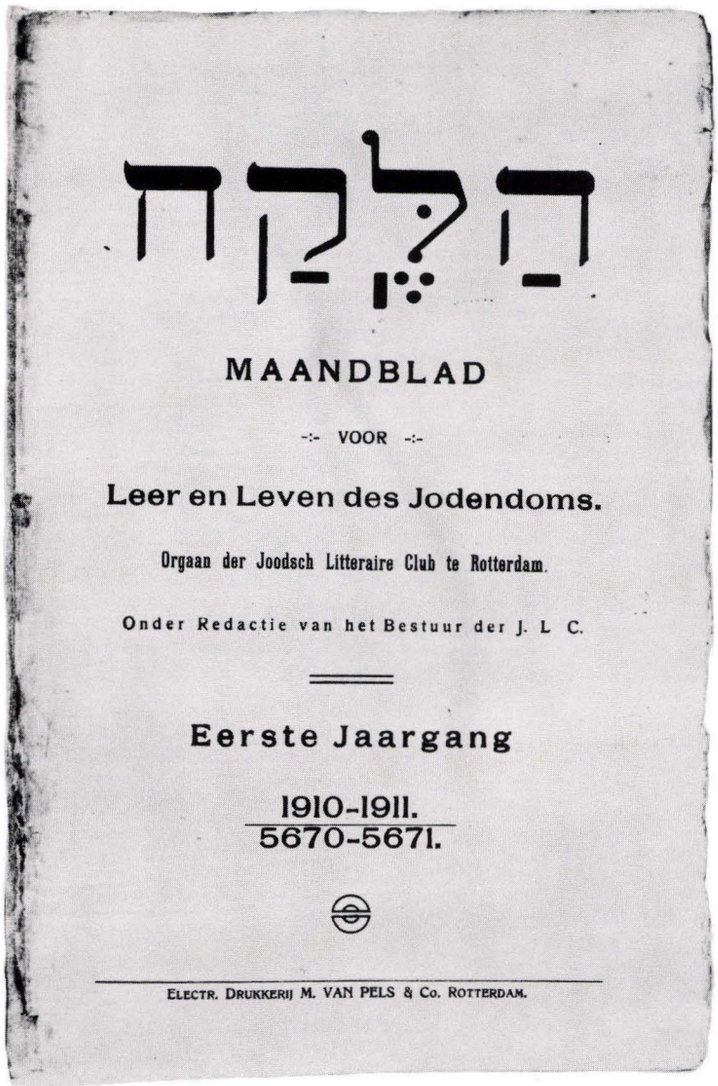
Doch welke van de aanleiding geweest, die dit edel gezin, die jongelingen vol levenskracht en levenslust, beschaafd en ontwikkeld, toegerust met veelzijdige kennis en wetenschap, bewogen had, zich te onttrekken aan de samenleving, om hunne beste jaren door te brengen in eene eenzame wildernis? Wat kon de oorzaak geweest zijn, die plotseling een einde maakte aan een uitgebreiden, onvattenden handel, en mannen alom hooggeacht, geëerd en bemind, noopte zich te onttrekken aan het oog niet alleen van benijders, maar ook van talrijke vereerders en vrienden?

160: *De stichter van het Weekblad, Calman Haagens.*

161: *De eerste hoofdredacteur van het Weekblad, N. van Buuren.*

162: *B. Hildesheim.*

163: *Het weekblad De Israëliet dat van 1879-1895 verscheen.*

הַלֵּקַח

MAANDBLAD

-:- VOOR -:-

Leer en Leven des Jodendoms.

Orgaan der Joodsch Litteraire Club te Rotterdam.

Onder Redactie van het Bestuur der J. L C.

Eerste Jaargang

1910-1911.
5670-5671.

ELECTR. DRUKKERIJ M. VAN PELS & Co. ROTTERDAM.

Feestelijke - - -

- - - Herdenking

VAN HET

vijf-jarig bestaan

VAN DE

JOODSCH LITTERAIRE CLUB

TE ROTTERDAM,

OP

ZONDAG יין אדר תרס"ז
3 Maart 1907.

164: *Het maandblad Hallékach, een uitgave van de Joodsch Litteraire Club.*

165: *In 1907 vierde de Joodsch Litteraire Club haar eerste lustrum.*

Eerste Jaargang — כ"ב אלול תרצ"ב - 23 September 1932 — No. 1

HET JOODSCHE KOMPAS

את ה' אלהיך תירא

Den Eeuwige Uw God zult gij vreezen

אתו תעבד ובו תדבק ובשמו תשבע

HEM ZULT GIJ DIENEN EN AAN HEM ZULT GIJ U HECHTEN
EN BIJ ZIJN NAAM ZULT GIJ ZWEREN.

Orgaan ter verspreiding van Joodsche kennis en tot bestrijding van de zending

Verschijnt 1 maal per 14 dagen — Redactie en Administratie: Pompenburgsingel 12a, Rotterdam

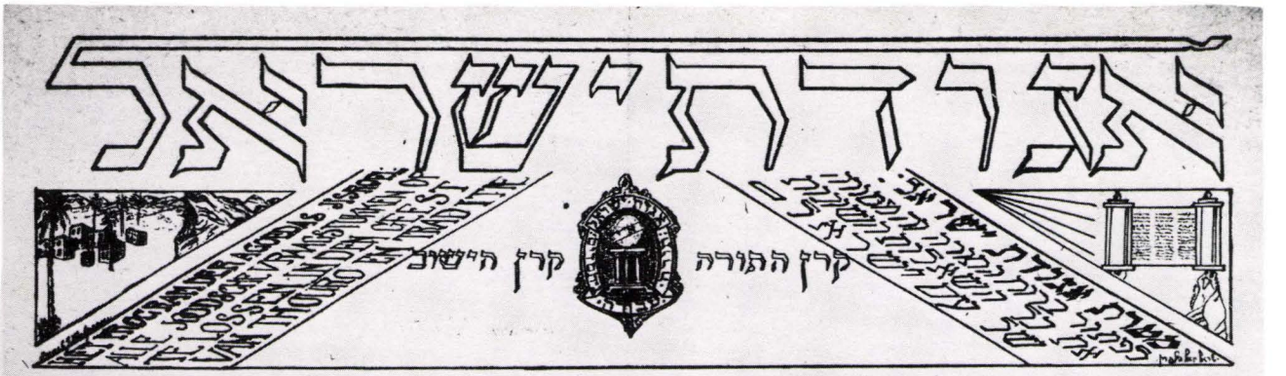
רה' הישועה על עמך ברכתך סלה

Bij den Eeuwige is de hulp, over Uw volk Uw zegen, Séla.
(Psalm 3:9).

In den *vroegen morgen*, na den heiligen en gewijden Sjabbos, draagt de Voorlezer deze woorden van den onsterfelijken, koninklijken zanger op gevoelvolle wijze voor. Op den *eersten* dag der Seliechous-dagen, die de plechtige hoogtijden, Rousj-Hasjono en Joum-Hakkippoeriem. Nieuwjaar en Grooten Verzoendag, aankondigen, vernemen wij in de Seliechous, de boetgebeden dezen verblijdenden uitroep en gesterkt en bemoedigd, treden wij in diepen ootmoed voor onzen Rots en stemmen in met den Chazzen, den vertolker van onze gebeden. „Bij den Eeuwige is de hulp, over Uw volk Uw zegen, Sela". Daar begeeft binnen korten tijd de Godheid zich naar Zijn rechterstoel, om de aarde en hare bewoners te richten. Het volk Israël, bewust van zijn onvolkomenheid, tracht reeds dagen te voren, vooraleer de dag van het gericht is aangebroken, zich te louteren,

in staat zijn de *onware* beschuldigingen door tekstverdraaiingen en scheeve voorstellingen van het geschreven woord te weerleggen, hun driestheid zóóver voeren, dat zij *aparte* groepen vormen, die *speciaal* aangewezen zijn om het Joodsche leger te *dunnen* en zoo mogelijk te *ontvolken*. De bewijzen zijn er helaas en nog *versch* is de wonde voor eenigen tijd terug ons volkslichaam toegebracht. Wanneer wij lezen van pogroms onder onze geloofsgenooten, dan voelen wij ons, ondanks het verschil in onze levensopvatting één, dan voelen wij de striemende zweepslagen en de ontzettende martelingen, dan zouden ... ja dan zouden wij ons willen werpen op die beulen, ons als Jodin en Jood aaneengorden, schouder aan schouder, om te strijden tegen die bruten, die zoo onmenschelijk durven te handelen, maar als wij lezen van *de zending onder de Joden*, waarvoor jaarlijks *groote sommen gelds* worden uitgegeven door ... *menschenvrienden*, dan .... halen wij onze schouders op en ... lezen verder. Dat deze zending een *groote geestelijke slachting* aanricht onder onze zusters en broeders, daarover bekommeren wij ons niet, immers er vallen toch geen gewonden of dooden, het is toch geen *lichamelijke aanval*, want dan zou in ons *gezegend*

166: *Het Joodsche Kompas, een uitgave van mohel De Haas.*

VEERTIENDAAGSCH ORGAAN VAN DE AGOEDAS JISROËIL IN NEDERLAND

Onder Redactie van het Hoofdbestuur - - Redactioneel adres: S. M. SLAGTER, Walenburgerweg 20b, Rotterdam

Gratis voor leden der Agoedas Jisroëil
Voor niet-leden: f 1.– per half jaar

EERSTE JAARGANG No. 1
י"א ניסן תרפ"ו 26 MAART 1926

ADVERTENTIËN:
30 ct. per regel. Bij abonnement belangrijke korting
Te zenden aan GEBR. HAAGENS, Rotterdam, of
A. D. THEMANS, Amstel 71, Amsterdam

ONS ORGAAN

Vanaf heden verschijnen de aan de Agoedas Jisroëil gewijde artikelen en berichten ook afzonderlijk als orgaan der Agoedas Jisroëil in Nederland, onder redactie van het Hoofdbestuur. Ter besparing van kosten wordt het orgaan niet gezonden aan leden der Agoedo, die op het W. v. I. H. zijn geabonneerd; *dezulken evenwel, die (aan een be-* [illegible] *wensch te kennen ge-* [illegible] *wordt het*

Jisroëil; zijn immigranten-tehuis in Jaffa, zijn informatie-bureau in Tel Awiew, zijn kolonie Machanei Jisroëil, zijn bureau en arbeiders-tehuis in Jeruzalem en nog zoo veel meer staan op zijn crediet-zijde. Stil maar krachtig werd de philanthropische afdeeling der Agoedo, met haar meerdere weeshuizen voor de kinderen der pogrom- en oorlogsslachtoffers. De arbeiders-organisatie der Agoedo is, in Oost-Europa zoowel als in Palestina, groeiend. Bij den Volkenbond is de Agoedo beerkend; haar optreden voor den Sabbath en [illegible] zelfstandigheid der Paleslijnsche ortho- [illegible] en succes. Ook in

bij het aanbreken van den dag zijn oog opsloeg en naar het zoo zinrijke woord onzer geleerden וראה את עשו שהוא בא מרחוק en zijn geestesoog ontwaarde de vele Ezau's, die ten allen tijde gereed stonden zijn nakomelingen te bedreigen, toen moest wel bij Jacob de overtuiging zich vestigen, dat de enkeling niets tegen al deze belagers zou vermogen en slechts een vereenigd Israël tegen hen bestand zou blijken. Zat het ons nu verwondering baren, dat toen de vader gevoelde, dat de tijd van gaan voor hem gekomen was en hij het woord moest spreken, dat bijna altijd als afscheidswoord onuitwischbaar indruk maakt, hij de les van eigen [illegible] ondervinding zijn zonen voor eeu- [illegible] aandrang

167: *Het orgaan van Agoedas Jisroëil.*

1e Jaargang

1 TISCHRIE 5693 / OCTOBER 1932

No. 1

ONZE GEMEENSCHAP

ONDER LEIDING VAN OPPERRABBIJN A. B. N. DAVIDS

ROTTERDAMSCH ORGAAN VAN JOODSCHE SAAMHOORIGHEID

Gegarandeerde oplage en verspreiding te Rotterdam
3350 EXEMPLAREN

ADRES VOOR REDACTIE: Henegouwerlaan 68
ADRES VOOR ADMINISTRATIE: Oosterstraat 42 - Telefoon 12212
ADRES VOOR ADVERTENTIES: Stationsweg 61 - Telefoon 12711

AAN DE JODEN VAN ROTTERDAM

Twee malen reeds zond ik u ter gelegenheid van Rousj Hasjono een schrijven. Het doel was: contact te scheppen met de duizenden, die — hoewel naar geboorte en in hart Jood — met wat men het kerkelijke leven onzer gemeente noemt, weinig in aanraking komen.

Dit werd algemeen gewaardeerd.

En toch, op den duur zou zulk een jaarlijksch rondschrijven niet hebben voldaan. Waarom immers waardeerde men de pogingen van den opperrabbijn om contact te krijgen, zelfs met hen, die het verst van het Jodendom afstaan?

Niet omdat men behoefte had aan belangstelling van een zijde, waarvan men die geheel niet meer verwachtte. Niet ook omdat men zich in zijn menschelijke ijdelheid lichtelijk gestreeld voelde. Niet tenslotte omdat een gevoel van minderwaardigheid, dat zich wellicht roerde, wanneer men zich met Joodsche staf gemeten zag, een oogenblik werd opgeheven.

Maar omdat men zèlf contact wenschte. Niet slechts uiterlijk contact, maar zielscontact. Niet juist met de persoon van den opperrabbijn, maar met het Jodendom, dat hij vertegenwoordigt. Want de Jood, ook al wordt hij door zijn niet-Joodsche omgeving geheel begrepen en meegesleurd, blijft verlangen naar aanraking met de Joodsche sfeer. Al tracht hij dit verlangen uit praktische overwegingen soms ook nog zoo krachtig te verdringen en belijdt hij met den mond en met de daad het tegenovergestelde.

De stem van het bloed laat zich niet smoren.

Onze geboorte uit Joodsche stam bepaalt niet alleen ons uiterlijk voor een deel, maar beheerscht ook ons innerlijk leven.

Spreekt ons Joodsche bloed menigmaal uit onze lichamelijke verschijning, steeds spreekt het in ons zieleleven en in onze geestelijke houding mee.

„Het bloed is de ziel" vinden wij reeds op de eerste bladzijden van onzen Bijbel. Werd deze gedachte ook dikwijls geloochend, in onzen tijd verdedigt de wetenschap haar weer als ontdekte waarheid en verkondigt zij het als vrucht van nieuwe wijsheid.

Joodsch bloed in de aderen hebben beteekent Joodsche zieleverlangens in zijn hart dragen. Zij het ook onbewust.

Vandaar de onrust in het hart van de kinderen van onze stam, ook wanneer zij wanen in niet-Joodsche omgeving geheel op te gaan. Onuitroeibaar wortelt het verlangen naar Joodsche steer en naar Joodsche gemeenschap, naar eigen cultuur en eigen geestelijke wereld.

Het is duidelijk. Dit verlangen kan niet door een sporadisch tegemoetkomen van de zijde der Joodsche gemeente, noch door een bij groote tusschenpoozen in gecomprimeerden vorm geboden Joodsche gedachte bevredigd worden.

Hier helpt op den duur geen nieuwjaarsciculaire. Zelfs een reeks lezingen, gelijk den vorigen winter ingeleid met de voordracht over „wat het oude Jodendom den modernen mensch biedt", kan daar niet voldoende zijn. Al zal ook dit middel niet geheel opgegeven worden.

Maar er is meer noodig. En wel regelmatige en periodiek versterkte aanraking met onze eigen cultuur en onze eigen Joodsche geestelijke wereld.

Geregeld vernieuwd en vermeerderd contact met ons Volk en zijn Erfgoed. Alleen daardoor kan het diepste verlangen van onze Joodsche ziel bevredigd worden.

Om hiertoe bij te dragen verschijnt thans „Onze Gemeenschap". Dank zij grif gedane finantieele toezeggingen van enkele gemeenteleden.

Maandelijks zal dit orgaan, zij het voorloopig ook in dezen bescheiden vorm, in alle Joodsche huizen van deze stad het Joodsche contact trachten te versterken. Niet alleen het bewustzijn wekken en doen groeien van onze gemeenschap met elkander, met de voorgeslachten, waaruit wij sproten, en met onze broeders over gansch de aarde, wier lot ook het onze is; maar ook den weg banen naar een Joodsche sfeer, naar volle, ideëele gemeenschap met de cultuur van ons Volk, die door haar Goddelijke oorsprong alle culturen der oudheid overleefde en ons Volk mede de antieken

168: *Het eerste nummer van Onze Gemeenschap, 1932.*

Onze Gemeenschap

Mededeelingen en inlichtingen van de Ned. Isr. Gemeente en Joodsche Coördinatie Commissie te Rotterdam
Secretariaat: Mathenesserlaan 223
Tammoez 5705
I
Juli 1945

Opbouw

Zeer gehavend zijn wij uit de gruwzame strijd te voorschijn gekomen. Onmenschelijk wreed, duivels systematisch heeft de Haman van onze tijd zijn plannen uitgevoerd om ons „te vernietigen, te dooden en uit te roeien, van jong tot oud, met vrouwen en kinderen." Wel zeer gehavend zijn wij, maar niet gebroken. De kleine rest, die de catastrophe overleefde, heeft tot taak de herbouw ter hand te nemen. 't Is een dubbele taak: zoowel weer een eigen existentie te vestigen als ook onze Joodsche gemeenschap weer op te bouwen.
We missen zeer velen, minstens negen tiende van onze gemeenschap is omgekomen. We noemen met diepe smart onzen Opperrabbijn A. B. N. Davids z.l. en den voorzitter van Parnassyns, den Heer M. Zilversmit z.l., en herdenken hen met weemoed te zamen met de vele anderen, die hun krachten in dienst van onze gemeenschap stelden.
Maar wij moeten vooruit zien, we mogen niet geslagen blijven treuren om wat we verloren hebben. Gemeenschappelijk moeten we onze gemeente weer opbouwen, eendrachtig, ziende naar wat ons bindt, niet naar wat ons scheidt. Tegenstellingen en strijd van vroeger moeten we vergeten. En laten we opbouwen met vertrouwen, Godsvertrouwen, dat Hij ons zeker met een bedoeling gered heeft, met een taak voor ons en onze gemeenschap. Verplichtingen legt onze redding ons op onze krachten in dienst van de opbouw van onze gemeente te stellen en niet het Jodendom de rug toe te keeren. Vlucht uit het Jodendom is, - als iedere vlucht - laf. Toonen we karakter, toonen we, wij geredden, dat we gestaald uit de gloeiende oven zijn gekomen.
Wij roepen allen, opgedokenen en gerepatrieerden, van harte Sjoloum Ngaleichem toe. Met open armen, met een warm kloppend, meevoelend Joodsch broederhart begroeten wij, die voorloopig het bestuur in handen genomen hebben, U allen. Wij zullen trachten U zooveel mogelijk te helpen. Komt bij ons met Uw verlangens en wenschen. Wij zullen doen wat we kunnen. Chazzak wenischazzak. Wees sterk, laten we elkaar sterken!

BESTUUR
De leiding der gemeente berust bij de Heeren D. Hausdorff, voorzitter; L. Wijler, penningmeester; A. Cohen, secretaris.
Binnen 6 maanden na de bevrijding zullen verkiezingen voor een nieuwe Kerkeraad gehouden worden.
De Joodsche Coördinatie Commissie bestaat uit de Heeren L. Wijler, voorzitter; A. Cohen, secr.; H. Valk, penningm.; D. Hausdorff, Mr. M. Levie, J. Maarssen, I. Vleeschhouwer.
In hoofdzaak berusten bij het bestuur der Gemeente alle onderwerpen op kerkelijk en cultureel gebied, terwijl de J.C.C. de overige belangen behartigt. De secretarie van beide instellingen is gevestigd: Mathenesserlaan 223. Kantooruren: 10—12 en 2—4 uur.

SAMENWERKING MET DE AUTORITEITEN
De besturen staan in voortdurend contact met militaire en burgerlijke autoriteiten en vinden bij hen over het algemeen begrip voor de specifiek Joodsche problemen en er bestaat goede samenwerking. In het algemeen zijn de Joden als Nederlandsche staatsburgers aan dezelfde maatregelen onderworpen als de overige Nederlanders, en zijn geen speciale maatregelen onzerzijds noodig. Er zijn echter talrijke vraagstukken ten gevolge van de speciale behandeling der Joden door den barbaarschen overheerscher, die bijzondere aandacht voor de nood van ons Joden vragen en alleen in die gevallen, treedt de Joodsche leiding op.

Eén van de dringendste vraagstukken is dat **der woningen** en **meubels**. Na vele besprekingen is thans bereikt, dat de Joden evenals de slachtoffers der B.S. als voorrangsgevallen zullen worden behandeld en dat op collectieve aanvrage door de J.C.C. een aantal woningen naar verhouding tot de beschikbare woningruimte beschikbaar zal worden gesteld. In een door de autoriteiten ingestelde commissie zijn wij door den Heer H. Valk vertegenwoordigd. Dezelfde Commissie behandelt ook de meubelsverstrekking. **Kleeding** is slechts in zeer geringe mate aanwezig. Ook hierin kan door bemiddeling van de J.C.C. in zekere mate hulp geboden worden

Voor de ontvangst der gerepatrieerden is een **stationsdienst** ingericht en tevens door het Jewish Committee for Relief Abroad een **noodtehuis**, dank zij de medewerking van Militair Gezag. Dit noodtehuis voldoet aan dringende behoefte, reserveruimte is beschikbaar.
Voor opgedokenen en gerepatrieerden, die geen gelegenheid hebben zelf te koken, wordt dagelijks een warme maaltijd beschikbaar gesteld.
Ten kantore van de J.C.C. had ook de **registratie** plaats van alle hier aanwezige Joden. Aldaar kan men aan de hand van de lijsten van de J.C.C. te Eindhoven inlichtingen krijgen over hen, die de deportatie overleefd hebben.
Donderdagmiddag van 2—4 uur worden op de secretarie gratis **juridische adviezen** verstrekt

Sjoeldiensten worden Vrijdagavond te 8.30 uur en Sjabbosmorgen te 8.15 uur in de synagoge Joost van Geelstraat 68 gehouden. Bij iedere Sjabbosochtenddienst wordt een korte toespraak gehouden.

GODSDIENSTONDERWIJS
Kinderen van 6 jaar af dienen zoo spoedig mogelijk voor dit onderwijs op de secretarie aangemeld te worden. Ook voor de rijpere jeugd worden cursussen georganiseerd. Eveneens kunnen volwassenen, die de cultureele en geestelijke waarden van het Jodendom willen leeren kennen, onderricht ontvangen. Iedereen gelieve zijn wenschen in deze op de secretarie kenbaar te maken.
's Zondagsmorgens zal af en toe een cultureele bijeenkomst worden gehouden.
De volgende cursussen vinden reeds plaats: Sjabbosavond te 7.30 uur. Touroverklaring met Rasjie West Kruiskade 6 a, Docent: de Heer D. Hausdorff. Woensdagavond te 7.45 uur. Behandeling der gebeden en 8.45 u. algemeene onderwerpen, Mathenesserlaan 223, Docente: Mej. S. Weyl.

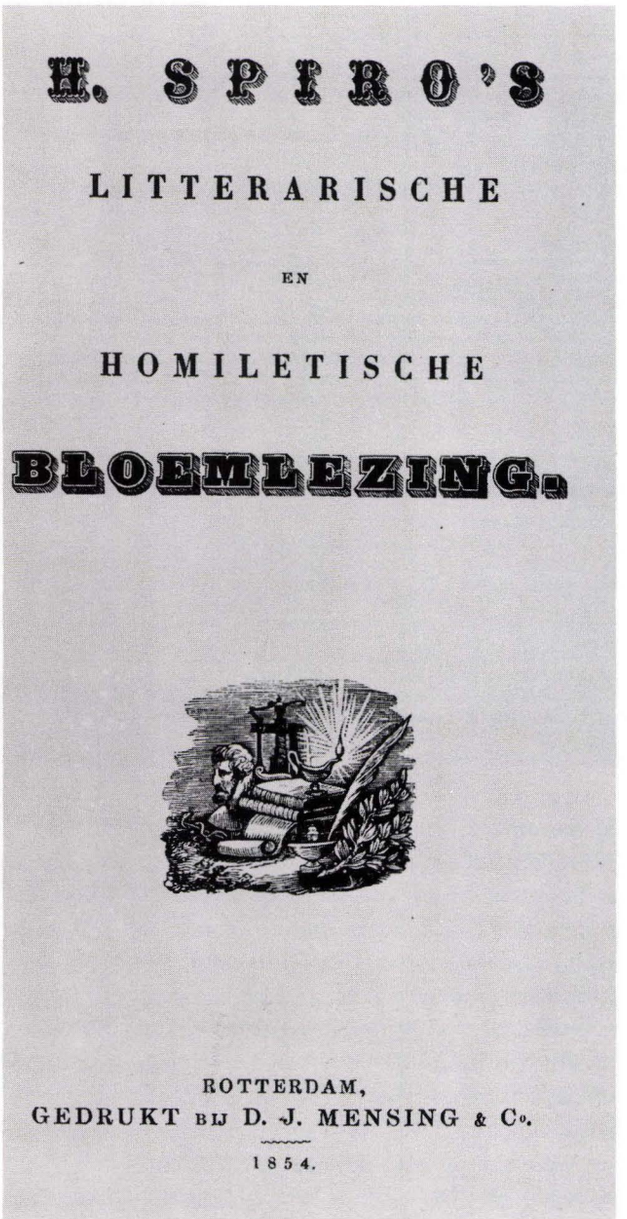
RITUALIA.
Zooals tefillous, choemosjiem, machsouriem, tallies, mezoezo, tefillien en derg. worden, voor zoover de voorraad strekt, beschikbaar gesteld. Nieuwe voorraad is reeds besteld. Hetzelfde geldt voor busjes kosjer vleesch.

MAATSCHAPPELIJK ONDERWIJS
Een aantal kinderen heeft de laatste jaren geen onderwijs genoten en kan daardoor het gewone onderwijs voor hun leeftijd niet volgen. Door de burgerlijke gemeente zal voor hen speciaal onderwijs worden gegeven, teneinde de kloof te overbruggen. Door de J.C.C. zullen de gegevens worden verzameld. Alle ouders, die hun kinderen aan deze inhaallessen willen doen deelnemen, opdat zij zoo spoedig mogelijk de openbare school weer kunnen bezoeken, gelieven zich op de secretarie te melden.
Het vraagstuk der **ouderlooze kinderen** is zeer dringend. Joodsche kinderen moeten in Joodsche gezinnen worden opgevoed. Wie in de gelegenheid is Joodsche weesjes bij zich in huis op te nemen, melde zich bij den secretaris, den heer A. Cohen, Mathenesserlaan 223. Joodsche saamhoorigheid, piëteit, broederliefde moeten dit vraagstuk oplossen.

169-170: *Onze Gemeenschap, een naoorlogse uitgave van de Ned.-Isr. gemeente en de Joodsche Coördinatie Commissie.*

15 januari 1895 in het weekblad een artikel, waaruit hier is overgenomen:
'B. Hildesheim, geboren in 1838 in Gorinchem, overleden 1895 in Rotterdam. Op de leeftijd van 12 jaar ging hij naar het seminarium, zijn eerste standplaats was Dwingeloo, op de leeftijd van 19 jaar werd hij hoofdonderwijzer in Gouda, op zijn 26ste hoofdonderwijzer van de kosteloze godsdienstschool in Rotterdam. Hij heeft deze functie 31 jaar vervuld, tot zijn dood toe. Tevens was hij zo lang leraar aan de chewra kadiesja Gemieloet Chasodiem. Daarnaast was hij hoofdredacteur van het Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen. Hij was mede-oprichter van de Vereniging ter beoefening van de joodse wetenschappen. Hij gaf een boekje 'Poëzie in Bijbel en Talmoed' uit en een vertaling: 'De Christelijke zendeling'. Hij werd zeer gewaardeerd als spreker voor de chewra, iedere sabbat en vaak ook op door-de-weekse avonden.'
De vooroorlogse joodse gemeenschap te Rotterdam is wel ondenkbaar zonder het Haagentje met alle belangrijke en onbelangrijke berichtjes, met zijn leerrijke artikelen van Saul Slagter (zie ook hfdst. 8) en de actuele artikelen van B. Gobits.
Van 1879 tot 1895 verscheen het weekblad 'De Israëliet' *(afb. 163)*, dat een meer vrijzinnige geest ademde dan het Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen. De naam van de verantwoordelijke redacteur wordt nergens vermeld, maar Slagter noemt in zijn artikel in het Gedenkboek 1928: L. Borstel.
De Joodsch Litteraire Club, opgericht in 1902, gaf 2 jaargangen uit van het maandblad Hallékach (1910-1912, *afb. 164*). In 1907 werd het 5-jarig bestaan feestelijk gevierd *(afb. 165)*.
Vanaf 1926 verscheen het 'Veertiendaagsch Orgaan van de Agoedas Jisroëil in Nederland', oorspronkelijk onder redactie van S. M. Slagter *(afb. 168)*.

In 1932 werd onder leiding van opperrabbijn A. B. N. Davids 'Onze Gemeenschap' *(afb. 168)* uitgegeven; de heer Salomon de Haas, bekend mohel, gaf 'Het Joodsche Kompas' uit *(afb. 166)*. Na de oorlog gaf de N.I.G. en Joodsche Coördinatie Commissie 'Onze Gemeenschap' uit *(afb. 169 en 170)* vanaf juli 1945. Vanaf 1 maart 1966 heette dit blad van de N.I.G. 'Van Maand tot Maand'.

H. SPIRO'S

LITTERARISCHE

EN

HOMILETISCHE

BLOEMLEZING.

ROTTERDAM,
GEDRUKT BIJ D. J. MENSING & Co.

1854.

171: *Heinrichs Spiro, geboren in 1815 te Németkeresztur. (Deutsch-Kreuz), uitgeschreven uit Rotterdam naar Amsterdam op 12 juli 1861. Letterkundige. Hij gaf enkele bundels uit o.a. Litterarische en Homiletische Bloemlezing (1854).*

א ב
תרנ"ה

Augustus
1895

28 Zondag 18

29 Maandag 19

ערב ראש חדש

30 Dinsdag 20

1e dag ראש חדש

כיולך is 's avonds ten 6 uur 45 min.

ELOEL

1 Woensdag 21

2e dag ראש חדש

2 Donderdag 22

זמן מגרה

3 Vrijdag 23

Begin van den Sabbath 6 uur.

4 Zaterdag 24

ס' שופטים

הפ' אנכי אנכי הוא מנחמכם

פרק א'

Einde van den Sabbath 7 uur 49 min.

GEBODEN (311, 312)

בחדש השביעי באחד לחדש . . . מקרא קדש
כל מלאכת עבודה לא תעשו

In de zevende maand, op den eersten dag dier maand, zal roeping tot heiligheid zijn.
Al wat dienstwerk is — gij zult het niet verrichten.
(LEVITICUS XXIII, 24—25).

Vrijheid, boîem en wet — ziedaar de drie factoren, waaruit de welvaart des volks voortbloeit. Die drie schatten zijn het, die Israël dankte aan den Almachtigen God der vaderen. En aan de godsdienstig nationale herinnering der tijden, waarop Israël uit Gods hand die geschenken ontving — is Pesach en Omer en Schewoeous gewijd. Het zijn de geboorte-feesten des Joodschen volks.

— — — — — — — — —

Maar of nu onze verhouding tot die drie schatten de reire, de juiste is — of ons gebruik dier factoren van geestelijken en stoffelijken welstand zoowel voor, ons persoonlijk als voor de gemeenschap — of dit gebruik niet een misbruik is — dit hebben wij na te gaan, te toetsen aan onze daden, te onderzoeken in ons leven en streven. (HIRSCH).

— — — — — — —

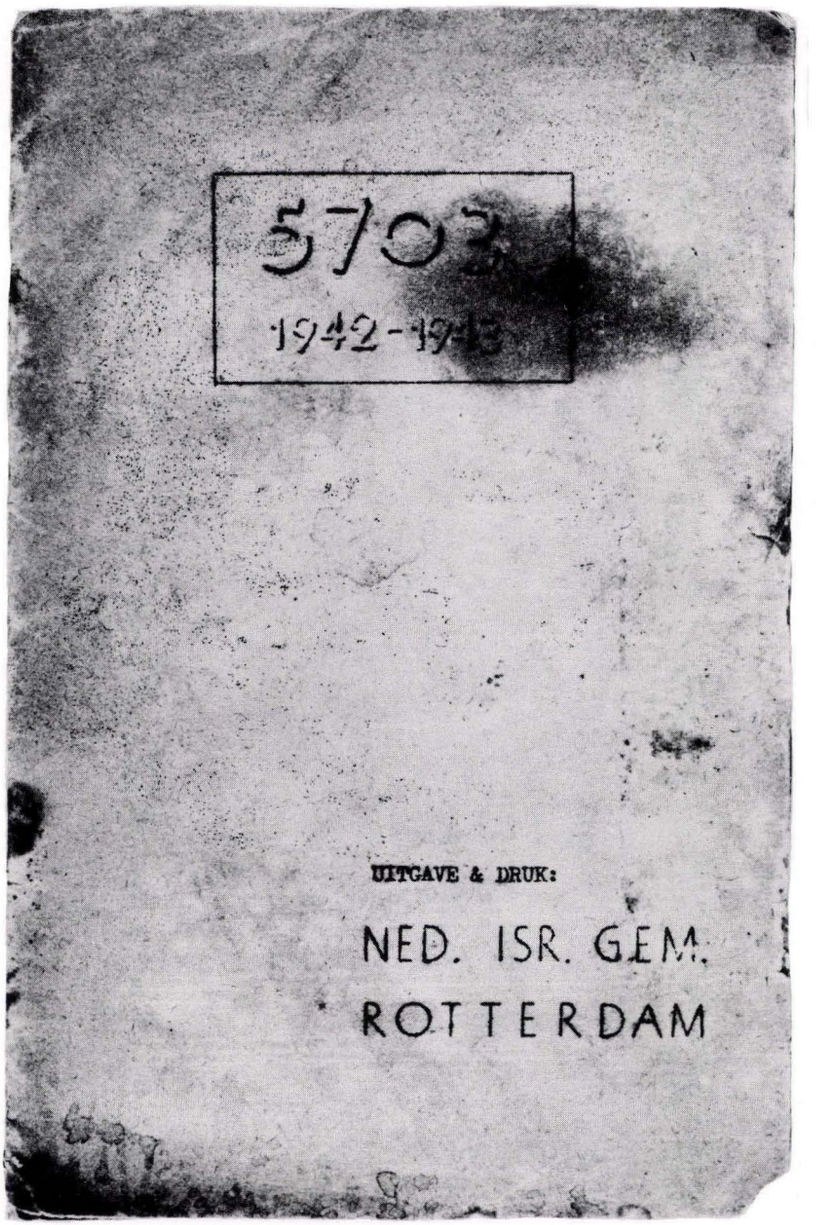
Er zijn een paar eerbiedwaardige weken, eigenlijk een tiental dagen, in de zevende maand, in Tisri, aan dit onderzoek der ziele, aan die loutering des harten, in goddelijke reinheid en waarheid gewijd, En de twee eerste dagen daarvan zult gij u losmaken van uw arbeid, van uw stoffelijk streven, uw werk zult gij verlaten. Het zijn twee dagen aan Godsdienst gewijd, roeping tot heiligheid.

ALLERLEI.

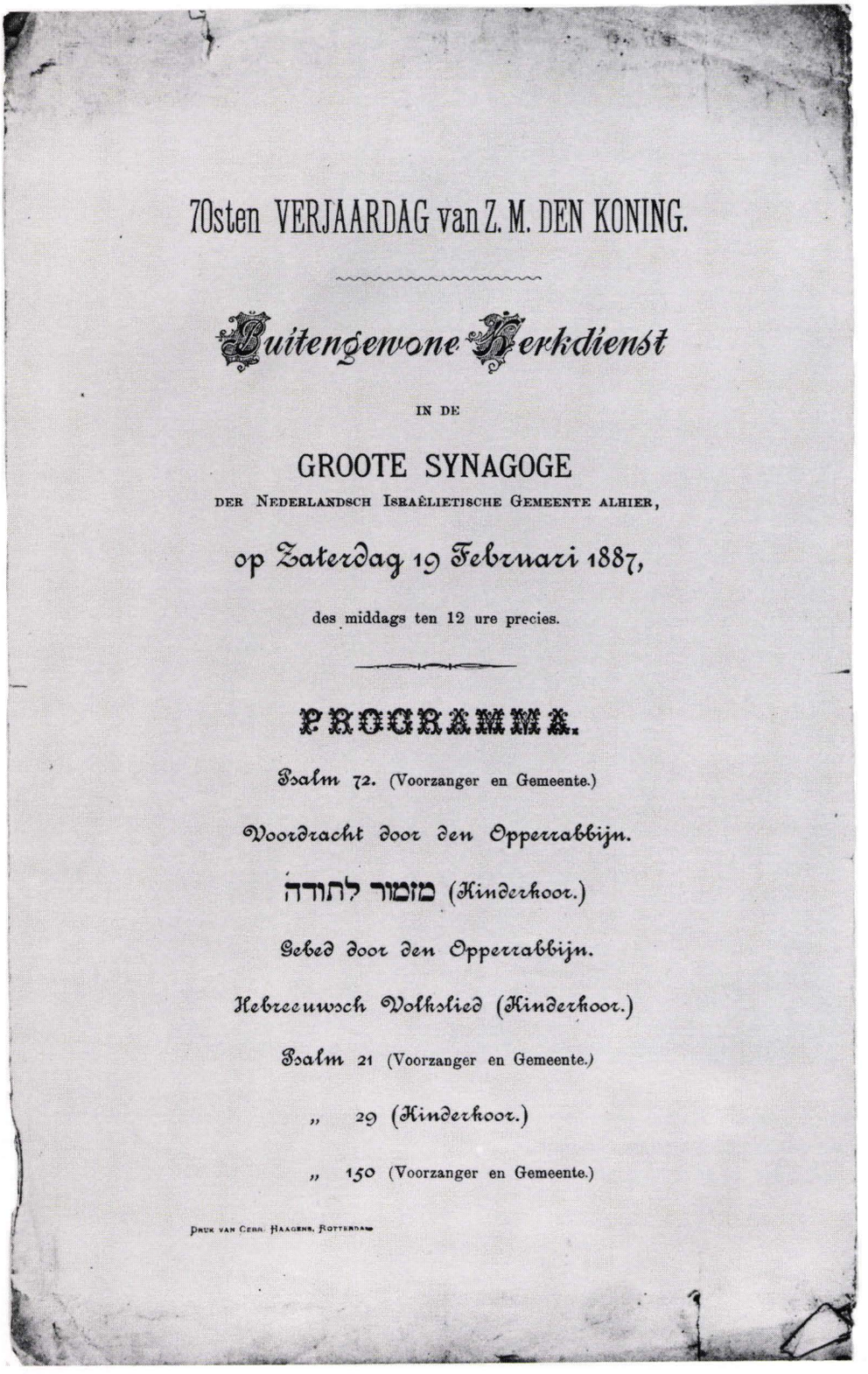
Spreken kunt ge nog zoo veel.
Doch wat krom is, is niet recht,
Wat gebroken is, niet heel,
Wat valsch is, is niet echt.
(Naar PRED. 1. 38).

47

172: *Scheurkalender uit 1895. Uitgave van de fa. Haagens, met bijschriften van opperrabbijn Tobias Tal.*

173: *Uitgave Joodse gemeente Rotterdam van loeach, d.i. joodse kalender, in de oorlogsjaren 1942-1943.*

70sten VERJAARDAG van Z. M. DEN KONING.

Buitengewone Kerkdienst

IN DE

GROOTE SYNAGOGE

DER NEDERLANDSCH ISRAËLIETISCHE GEMEENTE ALHIER,

op Zaterdag 19 Februari 1887,

des middags ten 12 ure precies.

PROGRAMMA.

Psalm 72. (Voorzanger en Gemeente.)

Voordracht door den Opperrabbijn.

מזמור לתודה (Kinderkoor.)

Gebed door den Opperrabbijn.

Hebreeuwsch Volkslied (Kinderkoor.)

Psalm 21 (Voorzanger en Gemeente.)

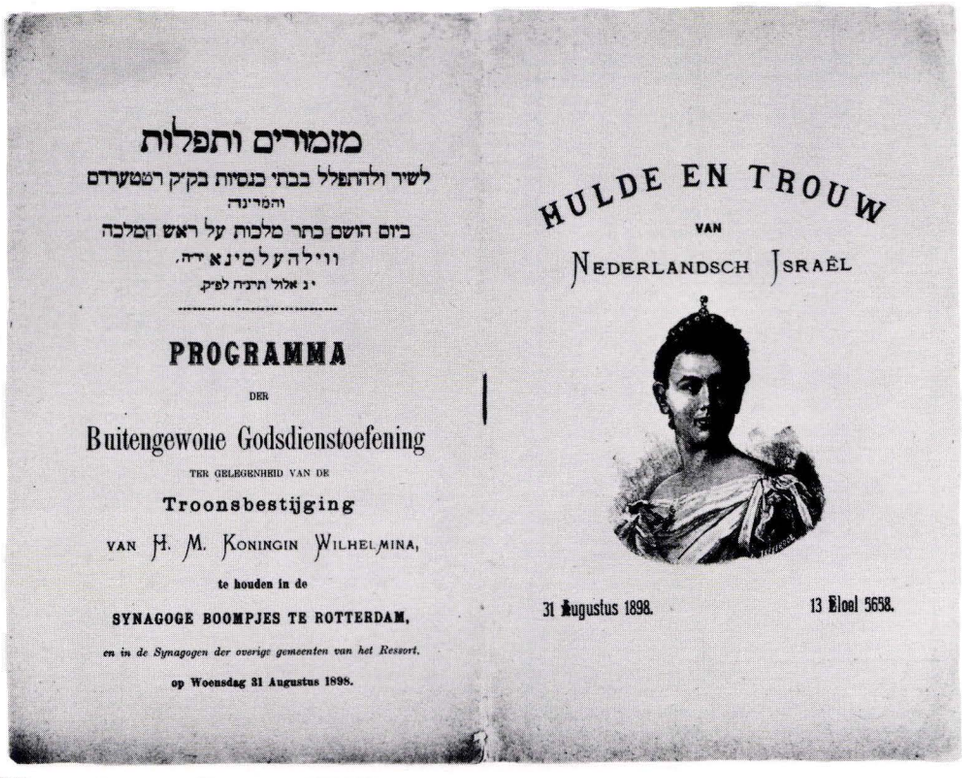
„ 29 (Kinderkoor.)

„ 150 (Voorzanger en Gemeente.)

DRUK VAN GEBR. HAAGENS, ROTTERDAM

10. Oranje

174. De aanhankelijkheid van de joden aan het huis van Oranje is steeds bijzonder groot geweest. Deze is zeker gebaseerd op het feit dat de vorsten van Oranje sinds Willem de Zwijger steeds voor vrijheid van godsdienst opkwamen en verdraagzaamheid jegens anderen voorstonden. De joden leefden intensief mee met alle aangename en minder aangename gebeurtenissen in het Koninklijk Huis.
Terwijl Amsterdam wel de eer van koninklijk bezoek in de synagoge heeft gehad, heeft een dergelijk bezoek in Rotterdam nooit plaats gehad, hoewel door het bestuur van de Rotterdamse gemeente bij de inwijding van de synagoge aan het A. B. N. Davidsplein verzoeken daartoe zijn gedaan. Wel heeft de vroegere jodenbuurt, Helmersstraat en omgeving, het zeer gewaardeerd dat koningin Wilhelmina in 1921 deze straat bezocht en daar stilhield *(afb. 180)*.
Bij alle bijzondere gebeurtenissen hadden extra sjoeldiensten plaats. De programma's van een aantal daarvan bleven bewaard:
De viering van de 70ste verjaardag van koning Willem III in 1887 *(afb. 174)*;
De troonsbestijging van koningin Wilhelmina in 1898 *(afb. 175)*;
Het huwelijk van koningin Wilhelmina 1901 *(afb. 176)*;
Honderdjarige feestviering van Nederlands onafhankelijkheid 1913 *(afb.177)*;
Zilveren regeringsjubileum 1923 *(afb. 178)*;
Zilveren huwelijksfeest 1926 *(afb. 179)*;
Begrafenis koningin Emma 1934 *(afb. 181)*;
Veertigjarig regeringsjubileum 1938 *(afb. 182)*;
Vijftigjarig regeringsjubileum koningin Wilhelmina en troonsbestijging koningin Juliana 1948 *(afb. 183)*.

מזמורים ותפלות
לשיר ולהתפלל בבתי כנסיות בק"ק רטטערדם
והסביבה
ביום הושם כתר מלכות על ראש המלכה
ווילהעלמינא יה"ו,
י"נ אלול תרכ"ח לפ"ק.

PROGRAMMA
DER
Buitengewone Godsdienstoefening
TER GELEGENHEID VAN DE
Troonsbestijging
VAN H. M. KONINGIN WILHELMINA,
te houden in de
SYNAGOGE BOOMPJES TE ROTTERDAM,
en in de Synagogen der overige gemeenten van het Ressort.
op Woensdag 31 Augustus 1898.

HULDE EN TROUW
VAN
NEDERLANDSCH ISRAËL

31 Augustus 1898. 13 Eloel 5658.

175.

176.

GEBED en PSALMEN.

voorgedragen in de Synagogen der Nederlandsch Israël. Gemeente te Rotterdam, op Zaterdag den 20 Sjebat 5661 — 9 Februari 1901, ter gelegenheid van het HUWELIJK

VAN

H. M. Koningin Wilhelmina der Nederlanden

MET

Z. H. Hertog Hendrik van Mecklenburg-Schwerin.

אהרי כי שברך לקהל אומרים מזמור לתודה (תהלים ק) ואח"כ

תפלה

מה נשיב לד' כל תגמולוהי עלינו, דבר אין בפינו מלה בלשוננו, כי הפליא הסדו לארצנו ויתן קמחה למדינתנו, בא יום זה שקוינוהו מצאנו ראינו, מחמד עינינו, היא מלכתנו, **ווילהעלמינא** האהובה, הלא מצאה בן זוגה, עמו ברחה ברית אהבה, מעם האלהים האגדה נוסדה, לב בלב נקשר והיו לאחדים, נפש בנפש עד עולם נאגדים.

כלנו אנחנו קול תודה נשמיעה, ומעומק הלב הללויה נקראה, חסדי ד' נזכיר רב העלילה, כי שמר בבת עין נצר **אראניא**, החיה אותה והגיעה ליום חתנה עם השר המרומם **הענדריק** אהוב נפשה. — על העבר לך נודה אדוננו, ועל העתיד אליך נתפלל.

נא מלך עולמים המזוג זיווגים, אמור לדבק טוב, וברך הנאהבים והנעימים, זר תפארה יהי השר להמלוכה והמלוכה, ושניהם לב אחד יהיו לארצנו ברכה, עד וקנה ושיבה יהיו דשנים ורעננים, בברית אהבה ואחוה ושלום מהאחדים, ברום שמחות וגיל, ישבו בכשבנות מבטחים, יעלו יצליחו, חבלם יפול בטוב ובנעימים. אמן.

אנא האל יושב שמים, אליך נשא לבבנו אל כפים, הצלח והשכל ללויתך זאת, שתהלי הכד נסעת, יעשו ענף ישאו פרי ולא ייבש שרשם בארץ, אחריתם לביית **אראניא** מהם הצמח, זרע המלוכה להם יצין ויפרח, עוז ותפארת לארצנו נצח, אור הולך ומזהיר עד בלי ירח. אמן.

אנא אדון מעון קדשך השקיפה, וברך את הגבירה אם המלכה, גם כל יועצי עיר ומדינה, תן שלום בעולם אין פרין ואין צוחה, שחר ברכה וישועה יבקע לכל יושבי תבל בבוא משיח צדקנו ולציון גואל במהרה בימינו אמן.

אח"כ אומרים מזמור כ"א ואח"כ הנותן תשועה ואח"כ מזמור ס"א ומתפללין כסדר תפלת מוסף.

Druk van Gebr. Maasura, Rotterdam.

177.

PROGRAMMA

VOOR DEN

Buitengewonen Kerkdienst

- te houden in de -

SYNAGOGE BOOMPJES der

Nederlandsch Israëlietische Gemeente

te ROTTERDAM

op Maandag 17 November 1913

des vóórmiddags te 10 uren

bij gelegenheid der

HONDERDJARIGE FEESTVIERING

VAN

Neêrlands herwonnen Onafhankelijkheid.

1o. PSALM 29. (Koor).
2o. FEESTREDE, te houden door den WelEerw. Heer Opperrabbijn.
3o. WIEN NEÊRLANDSCH BLOED (Hebreeuwsch). (Koor en Voorzanger).
4o. GEBED voor H. M. de Koningin en het Koninklijk Huis.
5o. PSALM 150. (Koor).

Zie ommezijde.

178.

מזמורים ותפלות

לשיר ולהתפלל בבית הכנסת בק"ק ראטטרדם
ביום מלאת כ"ה שנה שהושם כתר מלכות
על ראש המלכה ווילהעלמינא ירה"

כיד אלול תרפ"ג לפ"ק

PROGRAMMA

VOOR DE

KERKELIJKE HERDENKING

VAN HET

ZILVEREN REGEERINGSJUBILEUM

VAN

H.M. KONINGIN WILHELMINA

IN DE SYNAGOGE BOOMPJES TE ROTTERDAM

op Woensdag den 5 September 1923, des avonds te 8 uur.

179.

ORDE VAN DEN DIENST

BIJ DEN

BIDSTOND

NAAR AANLEIDING VAN DEN WATERSNOOD

EN DE

HERDENKING

VAN HET

ZILVEREN HUWELIJKSFEEST

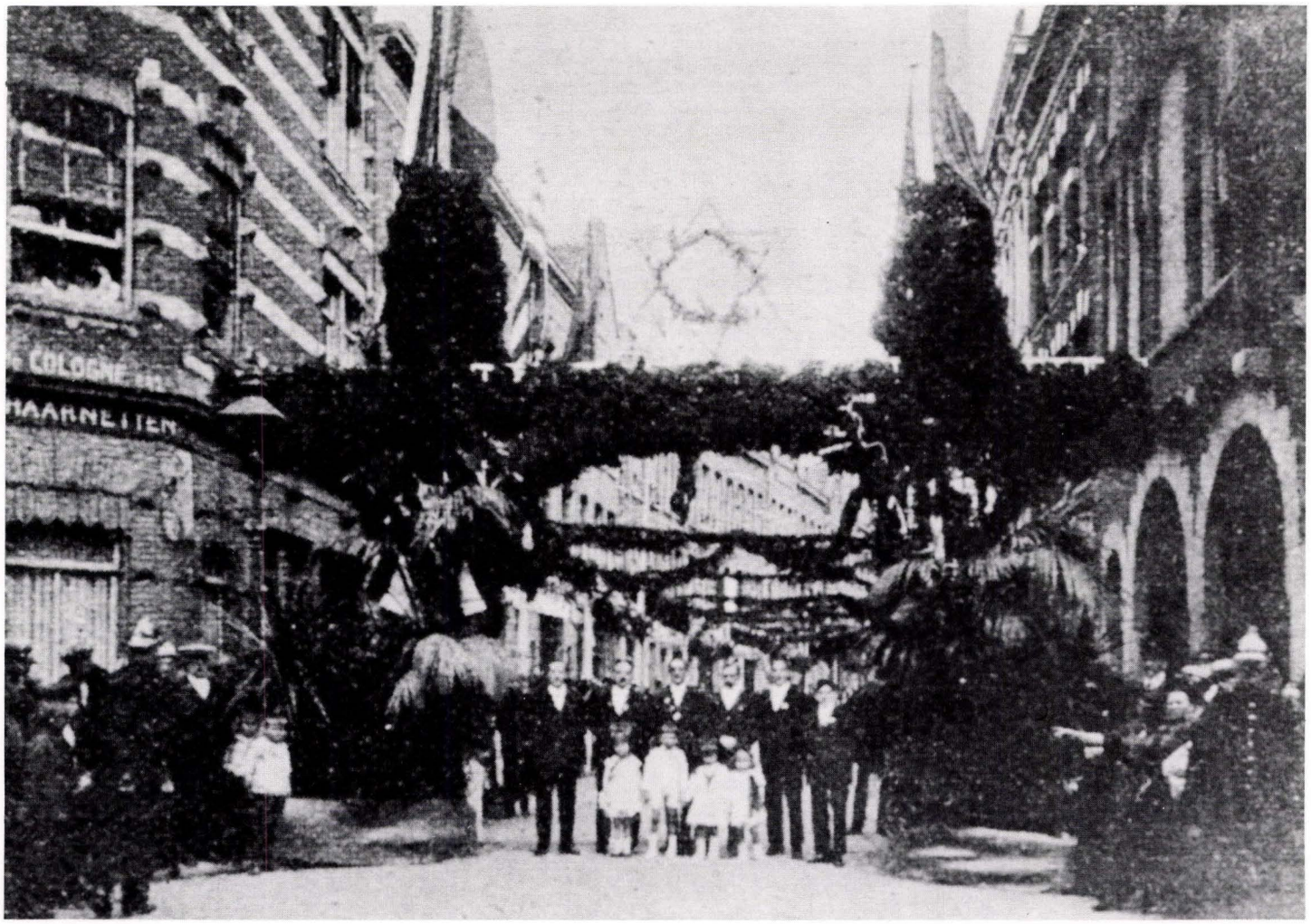
VAN

H. M. DE KONINGIN EN Z. K. H. DEN PRINS DER NEDERLANDEN

op Zondag den 7 Februari 1926 / 23 Sjewat 5686 des voormiddags te 10½ uur

in de SYNAGOGE BOOMPJES, der Ned. Israël. Gemeente te Rotterdam.

D. de Vos Jzn., Rotterdam.

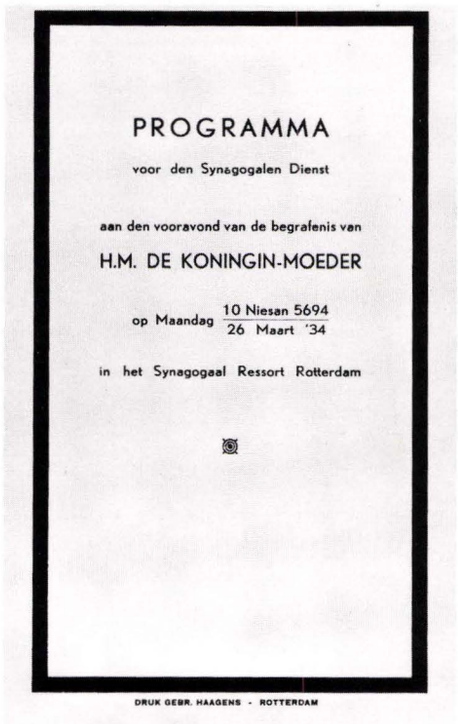

180: *Foto van de Helmersstraat, versierd ter gelegenheid van het bezoek van koningin Wilhelmina in 1921 aan de jodenbuurt (Foto overgenomen via het Memorboek van M. H. Gans uit de Geïllustreerde Joodsche Post).*

181.

182.

183.

PROGRAMMA

voor den Synagogalen Dienst

aan den vooravond van de begrafenis van

H.M. DE KONINGIN-MOEDER

op Maandag 10 Niesan 5694 / 26 Maart '34

in het Synagogaal Ressort Rotterdam

DRUK GEBR. HAAGENS - ROTTERDAM

סדר העבודה

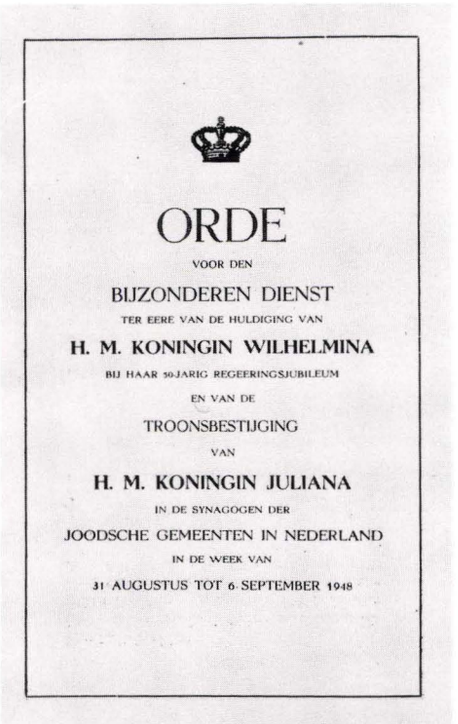
בבתי כנסיות דק"ק ראטטרדם והגליל יע"א
במלאת ארבעים שנה למטשלת
גברתנו המלכה ווילהעלמינא ירה"
על מטלכת הנעדרלאנדים יע"א

יום ב' י' אלול שנת נעמורת בימינך לפ"ק

ORDE VAN DEN DIENST

TER GELEGENHEID VAN DE
SYNAGOGALE HERDENKING
VAN DE
VEERTIG-JARIGE REGEERING
VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA,
KONINGIN DER NEDERLANDEN,
OP MAANDAGAVOND 10 ELOEL 5698 / 5 SEPTEMBER 1938
IN HET RESSORT ROTTERDAM

UITGAVE: JOACHIMSTHAL'S BOEKHANDEL, UITGEVERS- EN DRUKKERIJBEDRIJF N.V. — AMSTERDAM-CENTRUM

ORDE

VOOR DEN

BIJZONDEREN DIENST

TER EERE VAN DE HULDIGING VAN

H. M. KONINGIN WILHELMINA

BIJ HAAR 50-JARIG REGEERINGSJUBILEUM

EN VAN DE

TROONSBESTIJGING

VAN

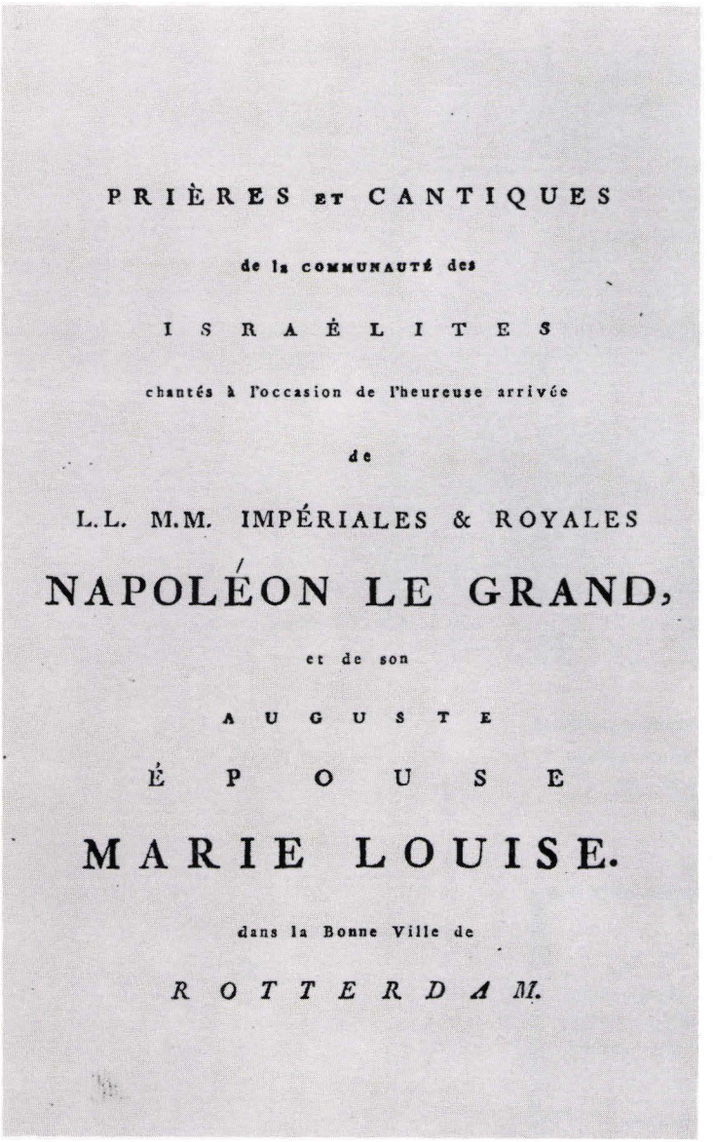
H. M. KONINGIN JULIANA

IN DE SYNAGOGEN DER

JOODSCHE GEMEENTEN IN NEDERLAND

IN DE WEEK VAN

31 AUGUSTUS TOT 6 SEPTEMBER 1948

PRIÈRES ET CANTIQUES

de la COMMUNAUTÉ des

ISRAÉLITES

chantés à l'occasion de l'heureuse arrivée

de

L.L. M.M. IMPÉRIALES & ROYALES

NAPOLÉON LE GRAND,

et de son

AUGUSTE

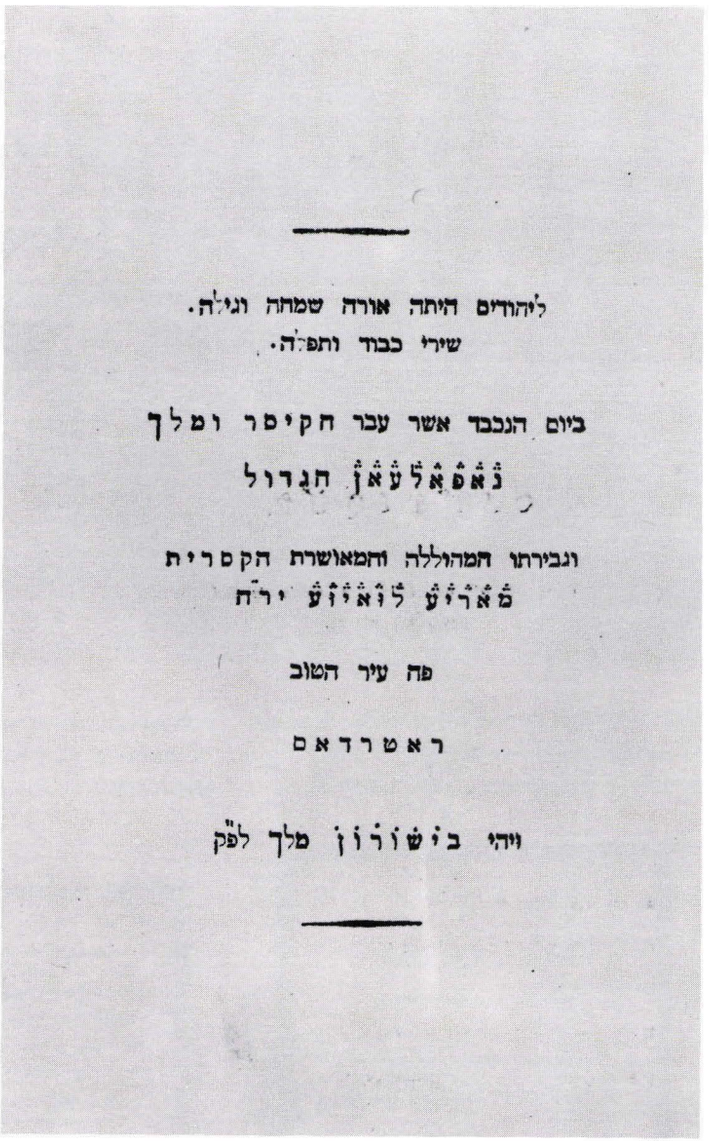
ÉPOUSE

MARIE LOUISE.

dans la Bonne Ville de

ROTTERDAM.

184: *Gebeden en Gezangen ter gelegenheid van het bezoek van Napoleon aan Rotterdam, 1811.*

ליהודים היתה אורה שמחה וגילה.
שירי כבוד ותפ׳ה.

ביום הנכבד אשר עבר הקיסר ומלך
נאפאלעאן חגדול

וגבירתו המהוללה וחמאושרת הקסרית
מארי לואיזע ירח

פה עיר הטוב

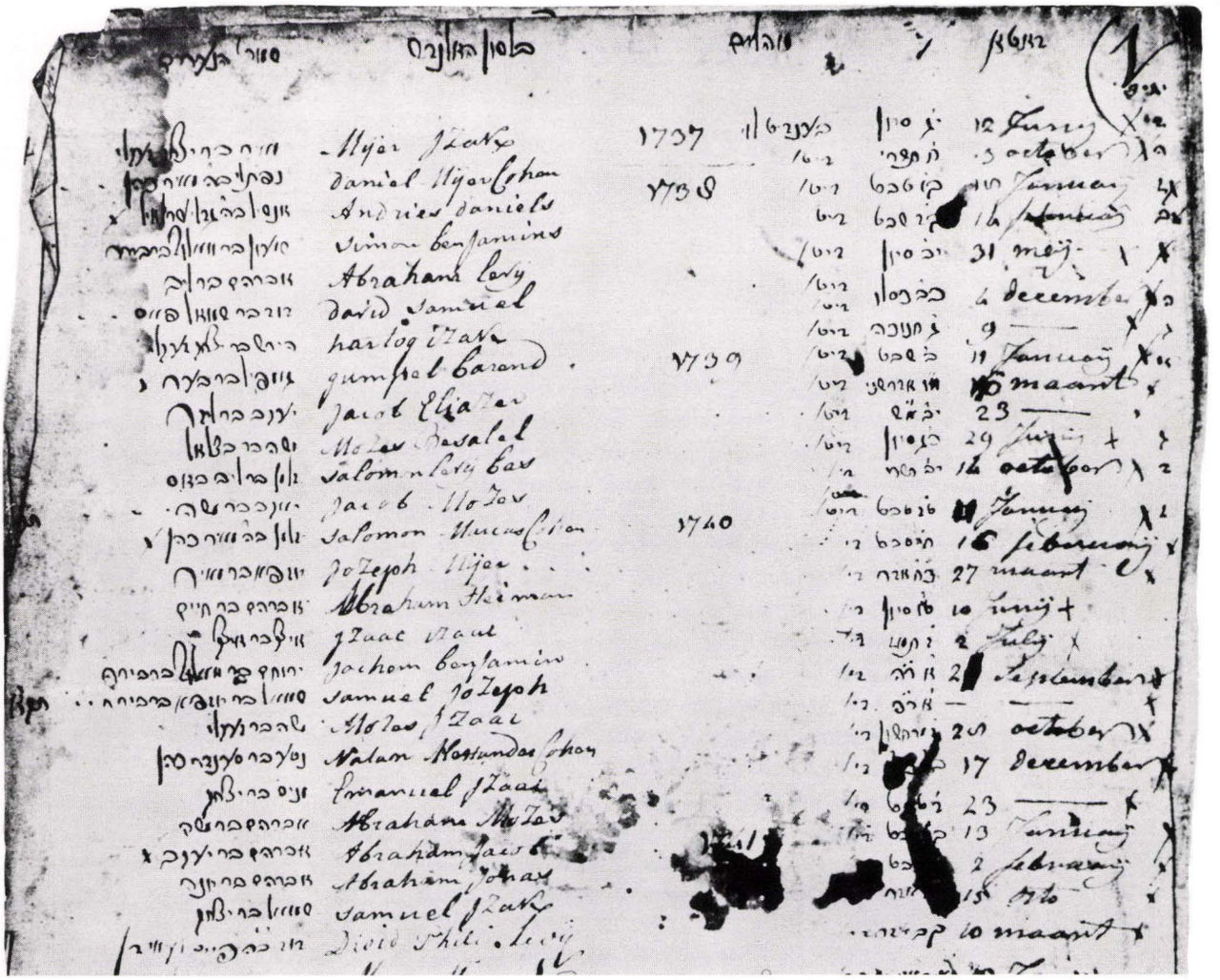
ראטרדאם

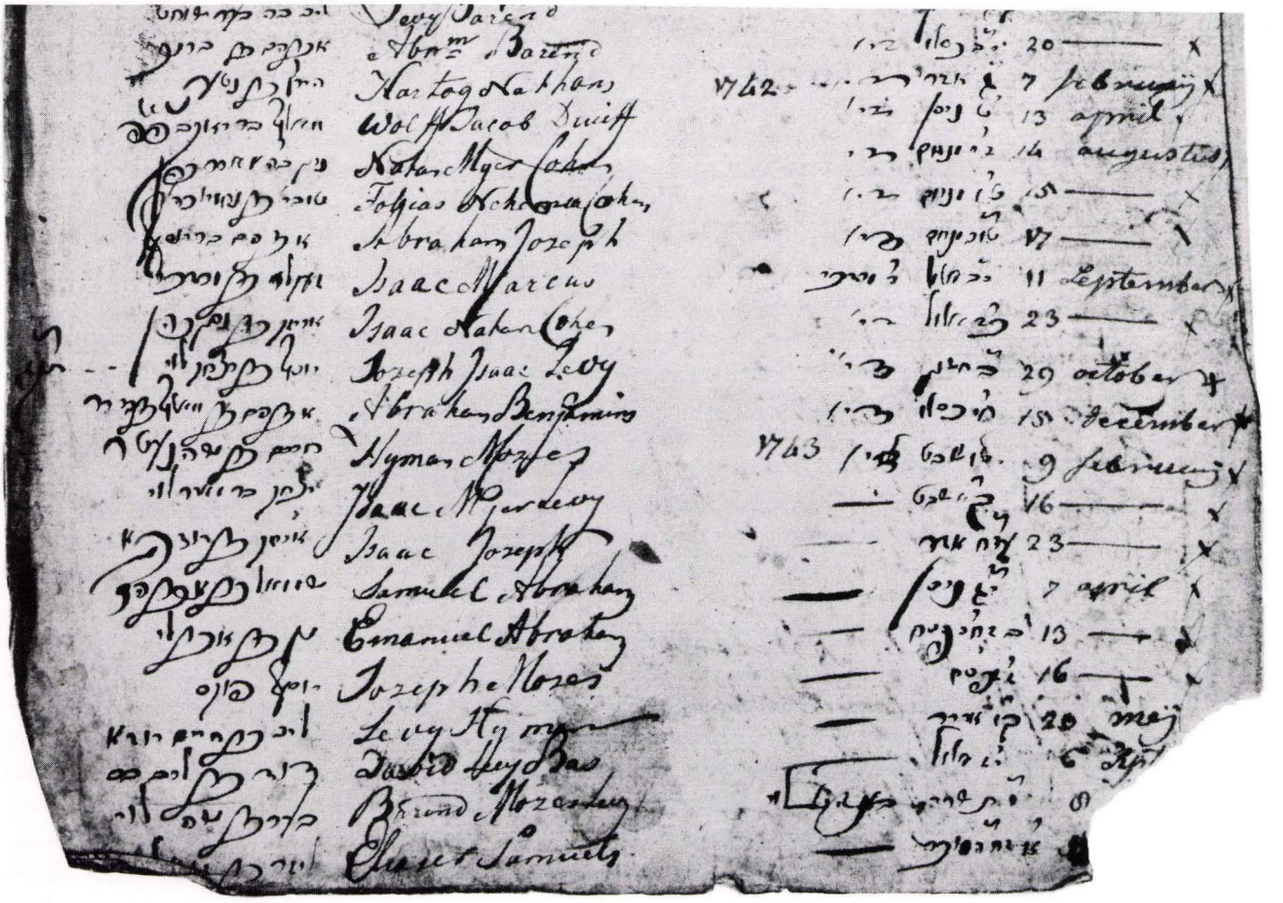
ויהי בישורון מלך לפק

185: *Als afb. 184, Hebreeuwse tekst.*

11. De Franse tijd

De emancipatie bracht een enorme verandering voor de joodse bevolkingsgroep teweeg. In 1796 verklaarde de Nationale Vergadering de door de Fransen geproclameerde 'rechten van de mens' ook op de joden van toepassing. De gilden werden opgeheven en alle beroepen voor joden opengesteld. Toch duurde het nog vele jaren voor deze juridische verbetering in de praktijk doorwerkte.
Van grote invloed waren de maatregelen, die koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) nam. Tot dusverre vormden de joden als gemeenschap *de joodse natie,* met op basis van het reglement van 1714 eigen bestuurders, die grote macht over het individuele leven van de leden hadden en met een eigen rechtspraak. Nu, door de besluiten van Lodewijk Napoleon, verdween het nationale karakter en werden de joden ondergebracht in een *kerkgenootschap* onder leiding van een opperconsistorie, dat alle joden in Nederland omvatte. De zelfstandigheid van de gemeenten werd opgeheven en de macht van de parnassijns gebroken.
Verder streefde Lodewijk Napoleon ernaar de joden gelijk te schakelen met de Nederlanders en daarom moest de door hen gebruikte taal, het jiddisj, worden afgeschaft en vervangen door het Nederlands. Van orthodox joodse zijde werd daartegen heftig gereageerd. Men vreesde de assimilatie en de gevaren daarvan voor het godsdienstig leven.
In 1809 gaf Lodewijk Napoleon opdracht een *Nederlandse vertaling van de bijbel* te vervaardigen, die op alle scholen gebruikt moest worden. Maar in 1810 werd hij afgezet en werd Nederland bij Frankrijk ingelijfd en het Frans de voorgeschreven taal.
De wettelijke gelijkstelling kon zich slechts langzaam in de praktijk doorzetten. Eerst in 1798 werd de macht der gilden gebroken en kregen de joden het recht alle ambachten uit te oefenen. Maar het duurde geruime tijd voor de grote massa van arme joden de weg vrij vond naar algemene ontwikkeling. De armoede was heel groot, de handel lag ten gevolge van de Engelse blokkade stil. De eisen, gesteld aan de armenzorg, waren zeer groot. Zelfs de meer gegoeden konden hun bijdragen aan de joodse gemeente niet meer betalen en er werden speciale maatregelen getroffen om hen in staat te stellen door wekelijks kleine bedragen te betalen hun schuld af te doen. Dit blijkt uit onderstaand verslag uit 1800.[1]
'Heden, den 19en Marchesjwan 5560 (1800), hebben Parnassijns en Kerkeraadsleden ter gemeentekamer vergaderd, gedelibereerd over een verzoek van vele leden der gemeente, die te kennen geven, dat zij de bedragen, die zij jaarlijks aan de gemeente schuldig zijn, moeilijk in eene kunnen betalen. Daardoor loopen deze schulden voortdurend op, in die mate, dat het mettertijd totaal onmogelijk zal worden, deze te voldoen. Zij wenschen daarom, dat het Parnassijns mocht behagen zoodanige maatregelen te treffen, dat zij hun verschillende schulden op gemakkelijke wijze zouden kunnen betalen en zoo langzamerhand van hun ouden en nieuwen achterstand afkomen.
Na rijpelijke overweging zijn Parnassijns tot het besluit gekomen, dat de ingebrachte bezwaren op goede gronden gefundeerd zijn en dat het billijk is, daaraan door een nieuwe gemakkelijke inrichting tegemoet te komen. Zij hebben daarom besloten, de schulden van de gemeente voortaan op de volgende wijze in te vorderen; er zullen briefjes gedrukt worden, elk van zes stuiver, die door den Thesaurier onderteekend zullen worden en wekelijks den gemeenteleden aangeboden door personen, daartoe door Parnassijns aangesteld. Ieder lid zal wekelijks zoveel briefjes kunnen nemen als hij wil en deze zullen in betaling gegeven kunnen worden voor alle schulden aan de

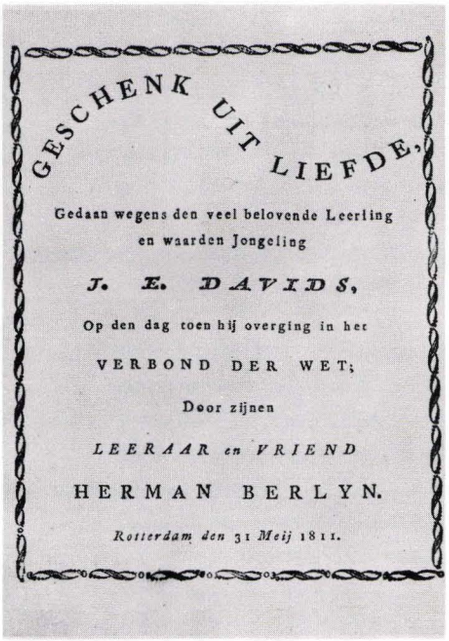
186: *Uit het Besnijdenisregister, 1737-1811.*

gemeente, evengoed als contant geld, waardoor de leden op zeer gemakkelijke wijze van hun schuld kunnen afkomen.'
Hoe groot de armoede onder de joden was, blijkt o.a. uit de mededeling van parnassijns uit 1800, dat opperrabbijn Levy van Breslau de gemeente een bedrag van *f* 500,–, dat hem was toegezegd, schonk en bovendien gedurende de drie eerstvolgende jaren telkens de som van honderd Zeeuwse rijksdaalders.
Er werd een adres tot de gemeenteraad gericht, waarin geconstateerd werd dat onder de 2500 joden in Rotterdam er 11 à 1200 de ergste armoede leden. Om een einde te maken aan deze ondraaglijke toestand was het nodig dat de arme joodse kinderen algemeen maatschappelijk onderwijs kregen en later ambachten leerden. Daartoe moesten de joodse kinderen toegelaten worden op de stads-armenscholen. Voorlopig was de weg daartoe geblokkeerd.
Men kwam met de bekende argumenten: de joodse kinderen zouden nadelige invloed uitoefenen op de andere leerlingen, die reeds bewijzen gaven van hogere beschaving; hun ongeschiktheid, hun onhebbelijkheid en onreinheid was erger dan die van het christenkind, in dezelfde omstandigheden levend. De krachtigste strijder voor het toelaten van het joodse kind op de stadsscholen was dr. Leonard Davids, over wie elders uitvoerig wordt bericht (zie hfdst. 13). Op 18 april 1812, dus 16 jaar na de gelijkberechtiging werd besloten de kinderen toe te laten, hetgeen 1 mei geschiedde. Als later blijkt dat dit voor de joodse opvoeding veel nadelen heeft, worden sectescholen opgericht, waar de kinderen joods en maatschappelijk onderwijs ontvangen.

De conscriptie

Onder de nadelen van de Franse tijd was ook de conscriptie.[2] De krijgsdienst was niet populair en wie het zich veroorloven kon, kocht een plaatsvervanger. Maar bij decreet van 17 maart 1808 werd dit de joden verboden. De mannen van 20 tot 25 jaar moesten zich melden voor de dienstplicht. Maar er was geen burgerlijke stand en zo kon een 20-jarige verklaren dat hij pas 19 jaar oud was en een 25-jarige dat hij 26 was. Maar de prefect van de Monden van de Maas wist er raad op en hij schreef op 24 januari 1811 de maire van Rotterdam voor, zijn '... toevlugt te nemen tot de Registers of aanteekeningen der Personen, welke bij de Israelitiesche Gemeentens zijn belast met het werk der Besnijdenis, welke personen, volgens informatie, gewoon zijn aanteekening te houden der kinderen, die zij besneden hebben... Omme welke redenen de Intendant van Binnenlandsche Zaken voorn. mij verzoekt de Parnassijns of Ouderlingen der Gemeenten van Den Haag en Rotterdam binnen den kortst mogelijken tijd (bij voorbeeld van 24 uren zoo het kan zijn) de Registers of Aantekeningen der personen, die met het werk der Besnijdenis zijn gechargeerd geweest, te requireren en die registers of aanteekeningen aan den Maire der Stad te overhandigen.'
Aan de last van de prefect was door Parnassijns reeds voor 28 januari 1811 voldaan. Een moeilijkheid was echter, dat de aantekeningen in het Hebreeuws waren geschreven. Voordat deze vertaald waren, duurde het nog drie maanden. Er waren dertien registers en al deze werden ingeleverd, vanaf het jaar 1737 tot 31 januari 1812. Een translaat van die afschriften van de registers bevindt zich nog in het archief van de gemeente in het Hebreeuws en in het Nederlands (van de periode 1737-1811)[3] *(afb. 186).*

187: *Geschenk uit liefde aan J. E. Davids toen hij 13 jaar (bar mitswa) werd.*

GESCHENK UIT LIEFDE,
Gedaan wegens den veel belovende Leerling
en waarden Jongeling
J. E. DAVIDS,
Op den dag toen hij overging in het
VERBOND DER WET;
Door zijnen
LEERAAR en VRIEND
HERMAN BERLYN.
Rotterdam den 31 Meij 1811.

Het bezoek van Napoleon

Op 25 tot 27 oktober 1811 bezochten Napoleon en zijn echtgenote Rotterdam. Ter gelegenheid daarvan werden gebeden en gezangen in de synagoge ten gehore gebracht *(afb. 184-185).* We drukken hierbij enkele coupletten (2, 3, 4 en 6) daarvan af. Ze tonen aan de overdreven verheerlijking van Napoleon. Of deze gemeend is, of alleen verplicht gesteld, is moeilijk te beoordelen.

–'Eternel voulant, accomplir le monde
a crée Napoléon

ce jour-là. Dieu dit:
que la lumière soit faite et la lumière parut.

Comme le Soleil, desque l'aurore annonce le jour,
répand sur nous ses bienfaits
de même Napoléon à peine tu as paru
et tes triomphes immontriables ont déjà retenti dans tous le monde.

Ce n'est pas pour augmenter ta propre grandeur
que tu as subjuqué tant d'ennemies puissants;
c'étoi pour défendre les faibles
et protéger les malheureux.

Français et *Italiens,* quel bonheur pour vous grands peuples,
d'avour oint *Napoléon* L'Immortel pour votre Empereur
maintenant les *Hollandais* sont fiers de pouvoir dire;
c'est aussi notre *Auguste Souverain.*

De synagoge was geïllumineerd. De kosten van het bezoek waren niet gering, ruim *f* 500,– zoals blijkt uit onderstaande staat in het kasboek der gemeente (uit het jiddisj vertaald).[1]

מנחת אהבה

אל תלמודי הבחור החשוב כה"ר

איצק

בן הנגיד פו"מ כה"ר ליזר פישעש נרו

ביום עכרו כבריתו כצוחה

וה"ש מאת כוהך ית"ש

היד"ש ברלין

ראשרדם ר"ח סיון תק לישראל לפ"ק

188: *Als afb. 187, Hebreeuwse tekst.*

Uitgave van 8 - 14 December

Aan Proops, voor het drukken van het lied ter eere van den Keizer	*f* 81 - 4[4]
Aan de zoons v. L. Levie, werkloon	*f* 3 - 8
Aan Samuel Mzn	*f* 8
Vet voor de glazen om te illumineeren	*f* 83 - 17
Extra fooi	*f* 1 - 2
Fooi aan de drukkersknechten	*f* 2 - 10
Belooning voor politie-toezicht	*f* 6 - 6
Negen oppassers	*f* 37 - 2
Verschot aan J.	*f* 5 - 13
Schilder Hartmans	*f* 14 - 8 - 8
Bewerken van 1200 glazen	*f* 15
Behangers	*f* 1 - 10
Verschot aan Z.	*f* 28 - 1

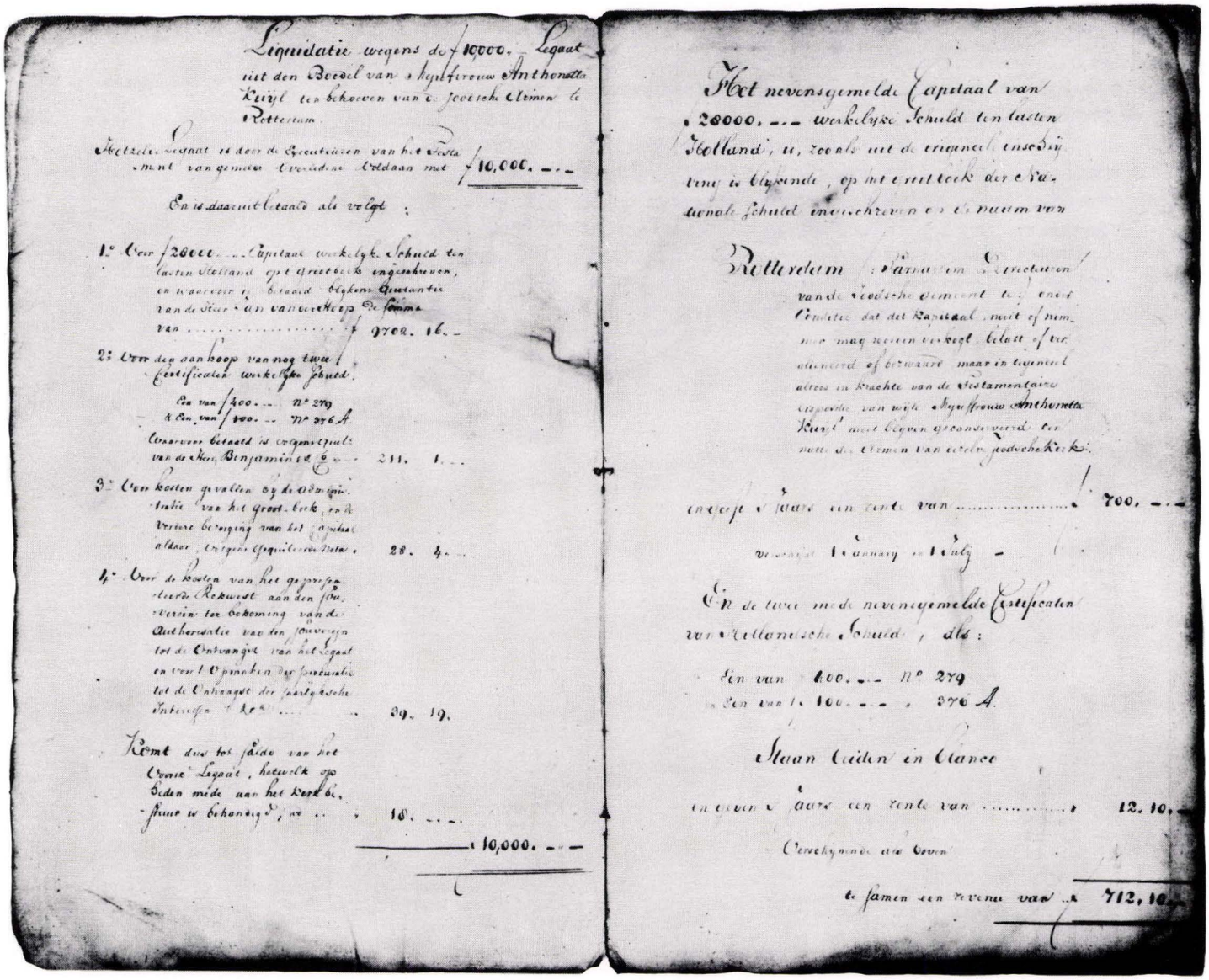
'Op 26 october bezochten de graaf van Montalivet, Minister van Binnenlandsche Zaken, onder geleide van den heer onderprefect van Zuylen van Nijevelt de Joodsche Synagoge, welke versierd was.'[5]
Napoleon schonk een bedrag voor de Rotterdamse armen. Op zondagmorgen 27 oktober had 'eene aanzienlijke uitdeling van brood en vleesch' plaats, waardoor, 'meer dan agt duizend menschen zijn gespijsd'. Het resterende bedrag van *f* 4760.3- werd verdeeld. De Israelieten, 860 zielen, kregen *f* 493.8.12.[6]

Invoering van een achternaam

Bij keizerlijk decreet was bevolen dat ook joden een familienaam moesten aannemen. Vroeger werd iedere jood aangeduid als NN, zoon van NN. Nu moest dit veranderen. Sommigen behielden de naam (zie *afb. 187-188 en 198*) waaronder zij tot dusverre bekend waren. Anderen noemden zich naar dieren, naar kleuren of naar de plaats waar ze vandaan kwamen. Maar er waren er ook, die iets anders bedachten en zich de naam wilden geven van vooraanstaande personen. Zo'n naam was Semonville. Eerst kwam de kerkeraad eraan te pas en deze wist te bewerkstelligen dat de *e* in een *i* werd veranderd en de man dus Simonville zou heten.

189: *'Aanteeken-boek wegens het Legaat, groot Tienduizend Guldens, hetwelk door wijlen Mejufvrouw Anthonetta Kuijl... is gemaakt en besproken aan de Joodsche Kerk te Rotterdam, 1813.' Het legaat was bestemd voor steun aan de armen. Mej. Kuijl is ook bekend geworden als stichteres van het hofje Kuijl's Fundatie te Rotterdam.*

'Liquidatie wegens de f 10.000,– Legaat uit den Boedel van Mejufvrouw Anthonetta Kuijl ten behoeven van de Joodsche Armen te Rotterdam. Hetzelve Legaat is door de executeuren van het Testament van gemelde Overledene voldaan met f 10.000,–. En is daaruit betaald als volgt: 1) Voor f 28.000,–,– Capitaal werkelijke

schuld ten lasten Holland op 't grootboek ingeschreven, en waarvoor is betaald blijkens quitantie van de Heer Jan van der Hoop de somma van f 9702,16,–.
2) Voor den aankoop van nog twee certificaten werkelijke schuld. Een van f 400,–,–. no. 279 & Een van f 100,–,– no. 376 A. Waarvoor betaald is volgens quitantie van de Heer Benjamins & Co... f 211, 1,–.
3) Voor kosten gevallen bij de administratie van het groot-boek ende verdere bezorging van het Capitaal aldaar, volgens de gequiteerde nota f 28,–,–.
4) Voor de kosten van het gepresenteerde Rekwest aan den Souverein ter bekoming van de authorisatie van den souverein tot de Ontvangst van het Legaat en voor 't opmaken der procuratie tot de Ontvangst der jaarlijksche Interessen etcetera f 39,19,–.
Komt dus tot saldo van het voorszeide Legaat, hetwelk op heden mede aan het kerkbestuur is behandigd, ad f 18,–,–. f 10.000,–.

Het nevensgemelde Capitaal van f 28.000,–,– werkelijke schuld ten laste Holland, is, zooals uit de origineele inschrijving is blijkende, op het Grootboek der Nationale Schuld ingeschreven op de naam van R o t t e r d a m (Parnassim Directeuren van de Joodsche gemeente te) onder Conditie dat dit Kapitaal nooit of nimmer mag worden verkogt, belast of veraliëneerd of bezwaard, maar integendeel altoos in krachte van de Testamentaire dispositie van wijle Mejufvrouw Anthonetta Kuijl moet blijven geconserveerd ten nutte der armen van dezelve Joodsche Kerk.
en geeft 's Jaars een rente van f 700,–.– verschijnt 1 Januarij en Julij
En de tweede mede nevensgemelde Certificaten van Hollantsche Schuld, als Een van f 400,–,–. no. 279 en Een van f 100,–,–. no. 376 A Staan beiden in blanco en geven 's Jaars een rente van f 12,10.–. verschijnen als boven/ te samen een revenue van f 712,10.–.

De directeur van politie Marivault nam de zaak ernstig op en vond het nodig maatregelen daartegen te nemen, zodat Simonville weer de naam Meyer als voorheen droeg. De directeur van politie schreef o.a.: 'Aucun homme honnête ne peut voir avec indifférence son nom usurpé par un fripon (schavuit, boef) et malheureusement ils sont encore nombreux parmi les juifs.'[7]
Maar de maire van Rotterdam heeft een gunstiger oordeel over het joodse bevolkingsdeel. Hij noemt een aantal vooraanstaande joden met name met de beoordeling als: très éclairé et civilisé, et d'une probité reconnue, comme par sa moralité, très probe etc. Van de kleinhandlaren zegt hij: 'j'abandonne à toutes les chances de son industrie et de son zèle infatigable'. Minder goed is hij te spreken over de verkopers van loterijbriefjes. Maar van het nemen van woeker pleit hij de joden vrij: 'nous croyons fondés à disculper les Juifs de Rotterdam de l'accusation de l'usure'.[8]

12. De kehilla na 1813

De opzet van deze platenatlas is dat steeds één hoofdstuk aan één onderwerp is gewijd. In de vorige hoofdstukken zijn al veel bijzonderheden vermeld van belangrijke personen en gebeurtenissen uit de 19de eeuw. In dit hoofdstuk en de volgende hoofdstukken zullen we spreken over verdere prominenten, over het onderwijs, over de oprichting van Weeshuis, Ziekenhuis, Oude Liedengesticht, Montefiore en andere verenigingen met een sociaal doel.

We hebben herinnerd aan de grote invloed van het besluit van koning Willem I, waarbij het de geestelijke autoriteiten en parnassijns verboden werd een onderzoek in te stellen naar de persoonlijke gedragingen van het individu.

In 1814 werd door Willem I het opperconsistorie opgeheven en vervangen door de Hoofdcommissie tot de Zaken der Israëlieten in Nederland. Er werden in het land 12 hoofdsynagogen ingesteld, die samen met de omliggende ringsynagogen een synagogaal ressort vormden. Zo behoorden tot het synagogaal ressort Rotterdam (reglement synagogaal ressort *afb. 190)* nog de ringen Middelharnis, Dordrecht, Gouda, Gorin-

190: *Enkele artikelen uit het Reglement van het Synagogaal Ressort van 1859.*

191: *Uit het Notulenboek van de kerkeraad met de handtekeningen van de leden en secretaris J. L. Heyermans. Notulen van 21 november 1830*

REGLEMENT

VOOR HET

Synagogaal ressort van Rotterdam.

HOOFDSTUK I.

Van het Ressort en zijne Gemeenten.

AFDEELING I.

Van het Ressort.

ARTIKEL 1.

De Israëlietische gemeenten te *Dordrecht*, *Gouda*, *Gorinchem*, *Leerdam*, *Middelharnis*, *Oud-Beijerland*, *Rotterdam*, *Sliedrecht*, *Streijen*, *Schoonhoven*, *Vianen*, en *Woerden* met hare kerkgangen vereenigen zich tot een kerkelijk ressort.

Die vereeniging voert den naam van: *Synagogaal Ressort van Rotterdam.*

ART. 2.

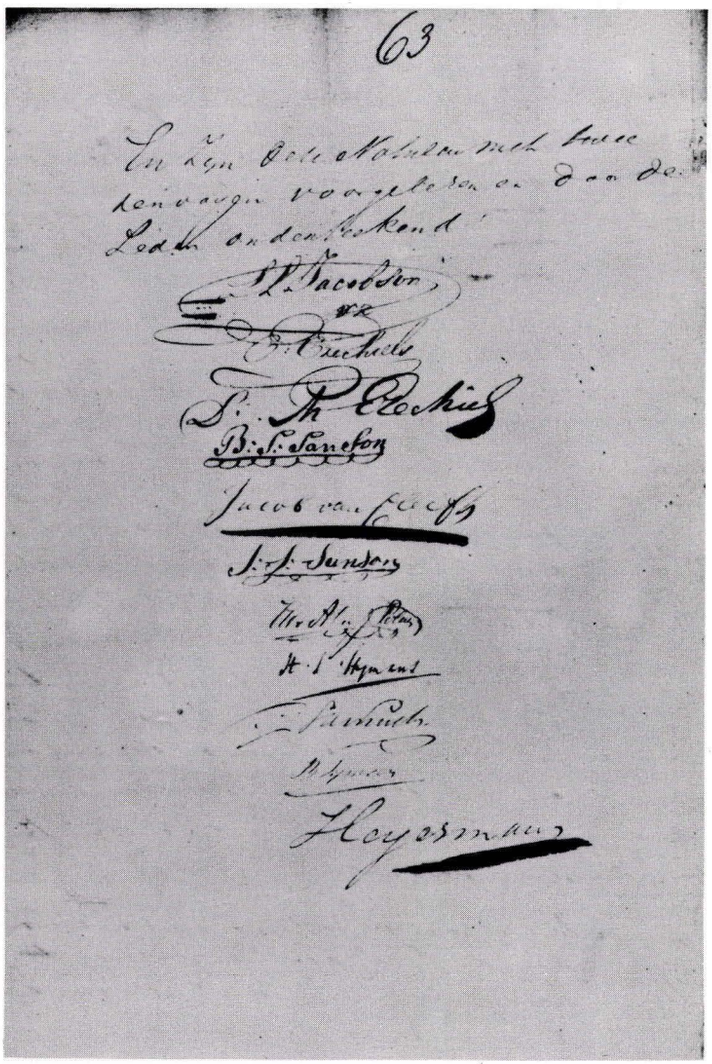
Tot het ressort kunnen ook worden toegelaten alle gemeenten, welke toetreden en zich aan dit Reglement onderwerpen, behoudens de bepalingen, regelende de indeeling der gemeenten in ressorten, door het Hoofdbestuur voor het Israëlietisch Kerkgenootschap in Nederland gesteld of te stellen.

AFDEELING II.

Van de Gemeenten.

ART. 3.

De toetreding tot het ressort heeft noodig de goedkeuring van het ressortale bestuur. Tot die toetreding wordt vereischt overlegging van voldoende bewijzen, ter beoordeeling van

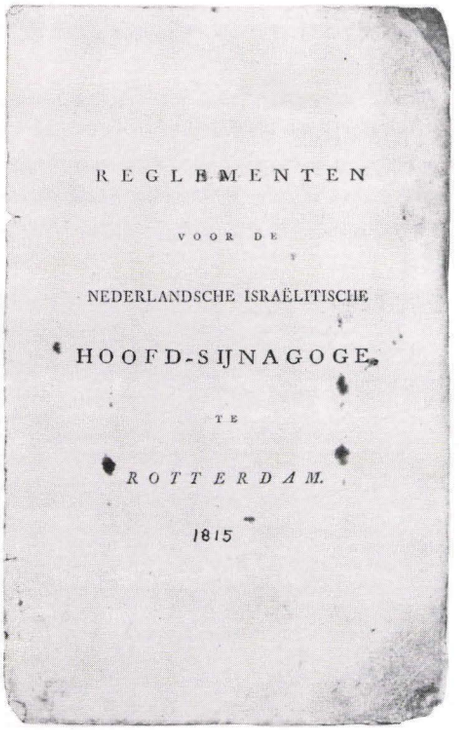

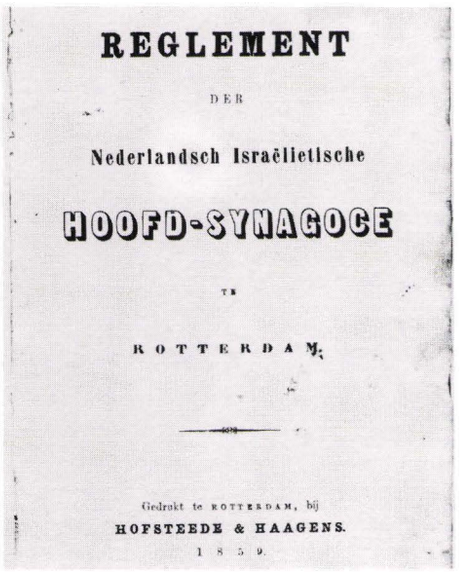
chem, Leerdam, Oud-Beijerland, Vianen, Sliedrecht en Woerden.
In 1815 werd een reglement voor de gemeente vastgesteld *(afb. 192)*. Na de grondwetsherziening van 1848 met de scheiding tussen kerk en staat, diende er een aangepast reglement te komen en dit kwam in 1859 tot stand *(afb. 193)*. Tot 1859 hadden parnassijns nog grote macht b.v. ten aanzien van de oprichting van verenigingen binnen de gemeente. Ze maken in 1845 b.v. in eerste instantie bezwaar tegen de oprichting van de vereniging Mewaksjy Emmes Weëmoeno (d.w.z. zij die streven naar waarheid en trouw), die tegen de reformers in streefde naar behoud van de oude traditie. De vereniging werd verboden en pas na veel beraadslagingen in de kerkeraad eindelijk op 14 december 1846 toch goedgekeurd.
De strijd om reform-jodendom of traditioneel jodendom laaide in het midden van de negentiende eeuw heftig op. Toen de laatstgenoemde groep de rabbijn Auerbach hier wilde benoemen, dreigde er zelfs een scheuring. Rabbijn Auerbach heeft zich, toen hij dit vernam, teruggetrokken. Daarop werd dr. Joseph Isaacssohn benoemd en was de rust weergekeerd.[1]
Dank zij de keurig bijgehouden notulen van de vergaderingen van kerkeraad en

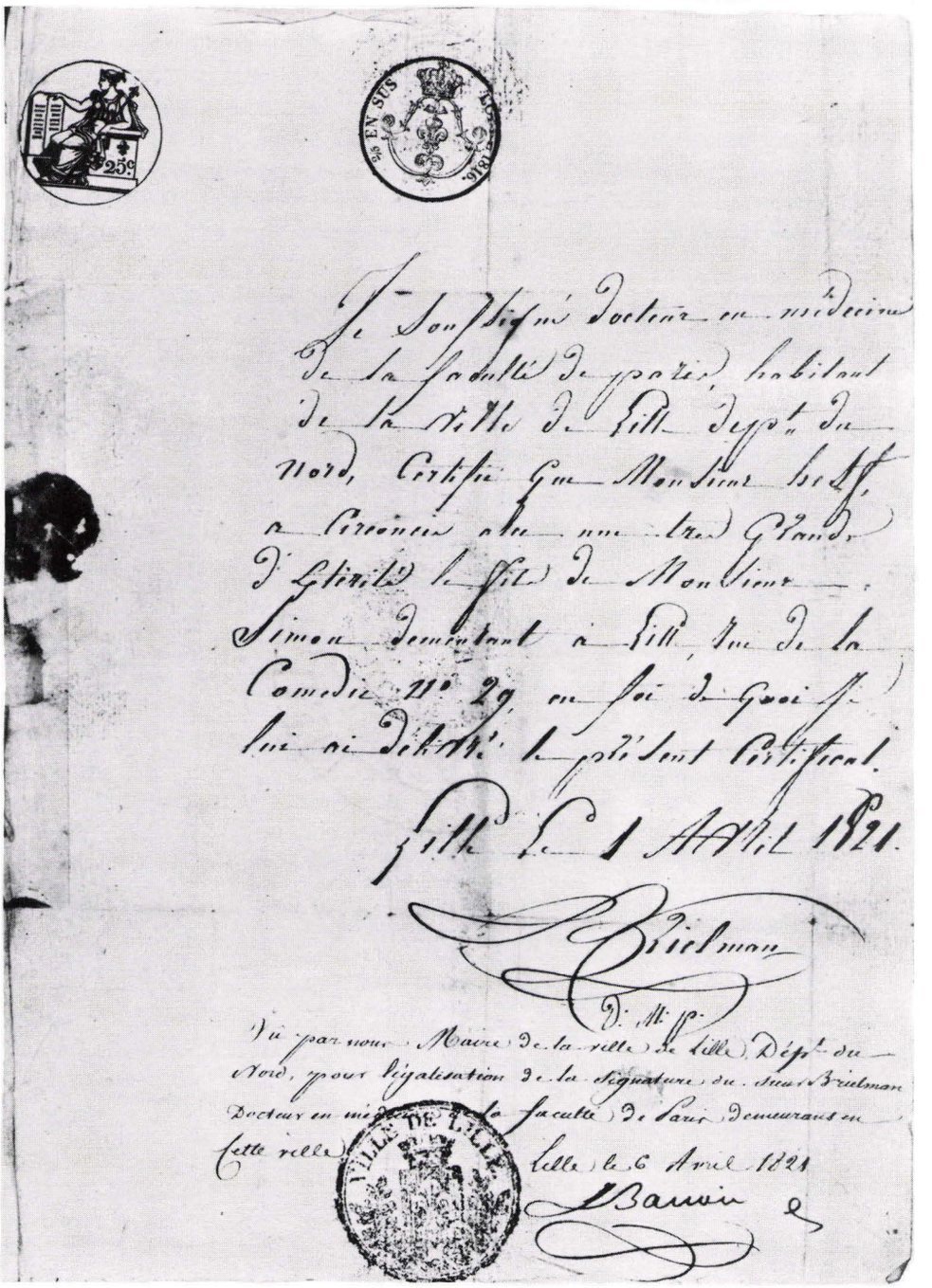
192: *Het reglement uit 1815.*

193: *Het reglement uit 1859.*

194: *Toestemming van de stad Lille aan de heer Hess om op te treden als mohel.*

REGLEMENTEN
VOOR DE
NEDERLANDSCHE ISRAËLITISCHE
HOOFD-SIJNAGOGE
TE
ROTTERDAM.
1815

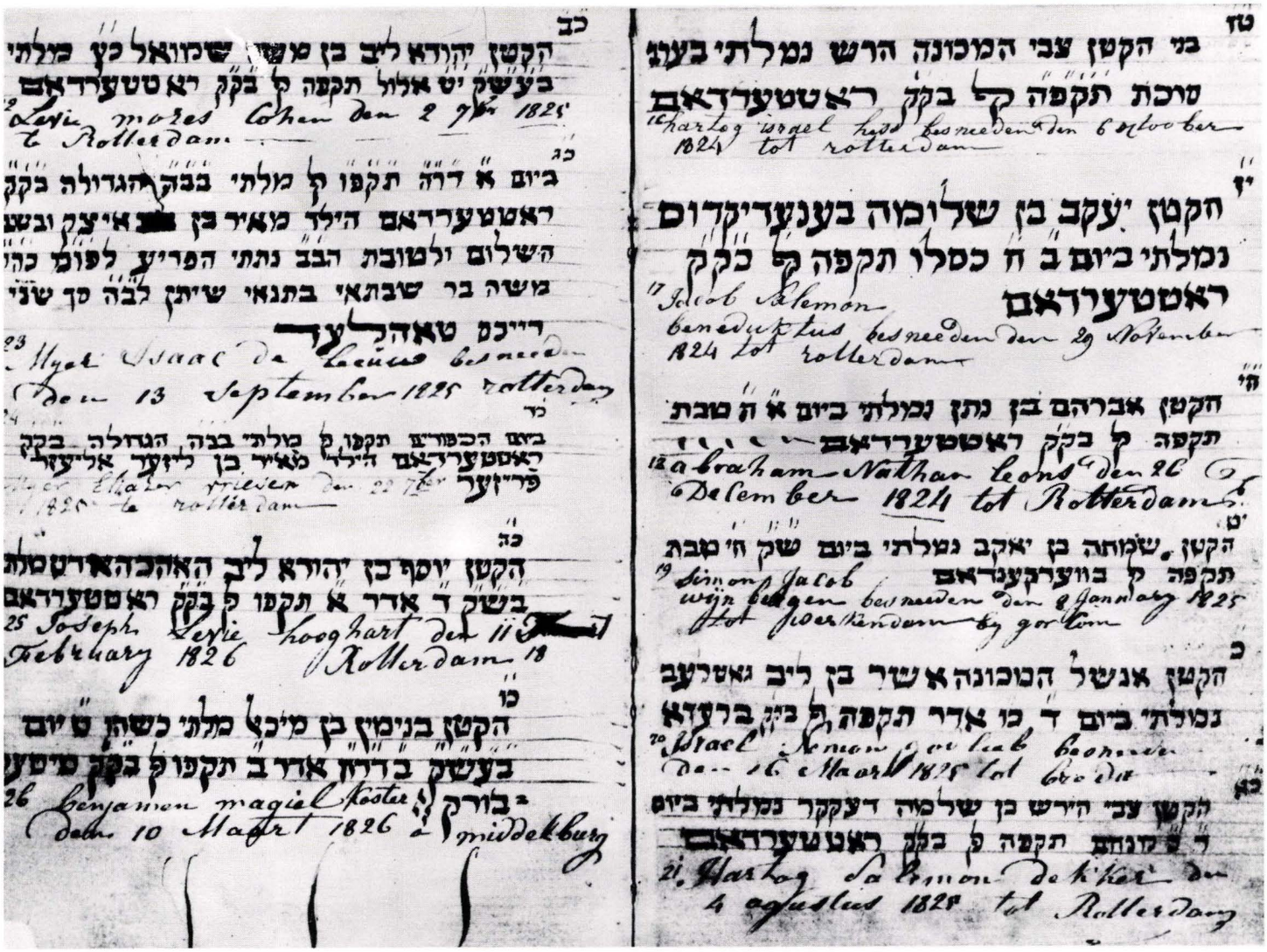

REGLEMENT
DER
Nederlandsch Israëlietische
HOOFD-SYNAGOGE
TE
ROTTERDAM.
Gedrukt te ROTTERDAM, bij
HOFSTEEDE & HAAGENS.
1859.

parnassijns door de secretaris, J. L. Heyermans, hebben we een kijk op vele gebeurtenissen in de gemeente van de 19de eeuw.[2] *Afb. 191* toont ons b.v. onder de notulen de handtekeningen van de kerkeraadsleden en de secretaris van de vergadering van 21 november 1830.
Vermeld mag nog worden het feit dat een sjammasj, een opperkoster, zo goed gesitueerd was, dat hij een kapitaal aan de joodse gemeente naliet 'voor precise of godsdienstige einden bestemd'. Dit was Salomon Perez Beerenstam, die op 14 februari 1831 voor twee notarissen zijn testament passeerde. Zo ontstond het Beerenstamfonds.

Besnijdenissen

Zoals vermeld was het de gewoonte van de moheliem, de besnijders, om registers bij te houden van de namen van de jongens, die besneden waren, met de datum van de besnijdenis. Daarvan maakte de Franse prefect gebruik om vast te stellen welke jongens in aanmerking kwamen voor de militaire dienst (zie ook hfdst. 11). Een dergelijk boekje bezit de heer A. van Witsen van een mohel Israël Hess. *(afb. 194)*

195: *Uit een besnijdenisboekje van mohel Israël Hess.*

toont de toestemming om als mohel op te treden uit de stad Lille. Deze heer Hess besneed ook in Rotterdam, *afb. 195* geeft een reproductie van 2 bladzijden daaruit.
Besnijdenis nr. 23 luidt: 'Op de eerste dag van Rosj Hasjana 5586 (1825) besneed ik in de grote sjoel in Rotterdam het kind Meier ben Itsek en ter wille van de vrede en ten behoeve van de sjoel stond ik de periea af aan de parnas Mozes ben Sjabtaj op voorwaarde dat hij aan de sjoel zou schenken een bedrag van twee rijksdaalders.'

196: *Dr. Leon Davids.*

Daaronder in het Nederlands: 'Meyer Isaac de Leeuw besneden den 13 september 1825 Rotterdam.'
Besnijdenis nr. 24 luidt:
'Op Jom Kippoer 5586 besneed ik in de grote sjoel te Rotterdam het kind Meier ben Leizer Eliëzer Friezer. Meyer Eliazar Vriezer den 22 september 1825 te Rotterdam.'
In genoemd boekje bevindt zich ook een verklaring van 16 oktober 1825: 'De Commissie van toezigt over de Kerkelijke Israëlitische besnijdenissen binnen de Synagogale Ressorten van Rotterdam en Middelburg residerende te Rotterdam geëxamineerd hebbende den heer Israel Hess, verklaart den zelven bekwaam om de functien van Kerkelijken Israëlitischen Besnijder te mogen uitoefenen etc. getekend dr. Sam Son en Heyermans.'

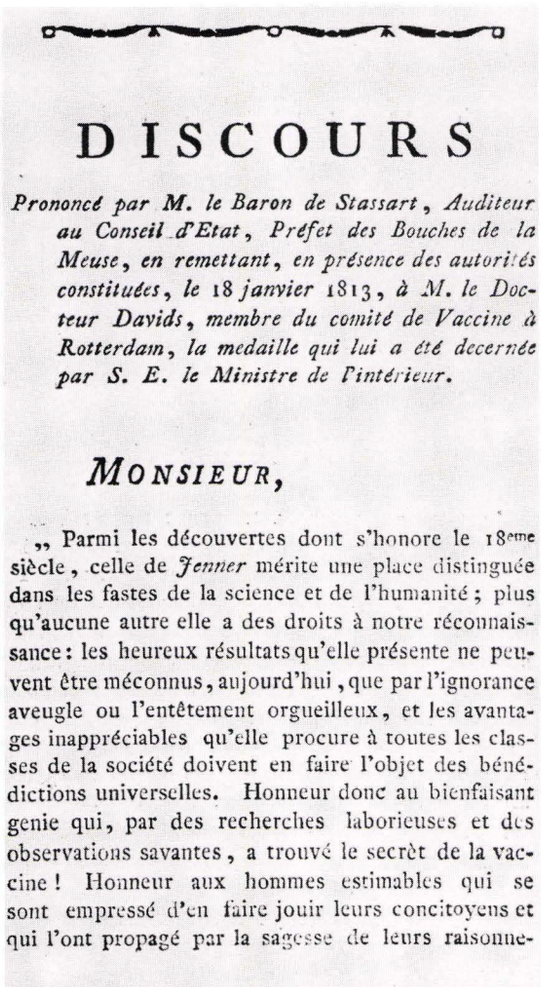
Prominenten

Heel wat joden hebben zich zowel voor het algemeen belang als voor de joodse gemeente bijzonder verdienstelijk gemaakt. We noemen:

Dr. Leon Davids (afb. 196) geboren 3 oktober 1771, zoon van dr. Salomon Davids, geboren 9 september 1744, die op 1 januari 1793 werd aangesteld tot geneesheer voor de armen, nadat hij in datzelfde jaar in Leiden was afgestudeerd. Leon was lid van de kerkeraad en lid van de opperconsistorie.
In 1795 ging hij naar Parijs om contact op te nemen met Jenner, uitvinder van de koepokinenting, die hij hier in 1800 invoerde. Hij heeft er veel over gepubliceerd, kreeg in 1813 eremedaille van Napoleon *(afb. 197)*, werd tot ridder in de Orde Nederlandse Leeuw benoemd door koning Willem I. Hij was oprichter van het genootschap voor koepokinenting.
Daarnaast was hij een vurig strijder voor de rechten en de ontwikkeling van zijn arme geloofsgenoten. Hij was voorzitter van de commissie tot verbetering van het Israëlie-

197: *Rede uitgesproken door de prefect van de Monden van de Maas op 18 januari 1813, waarbij dr. Davids met een medaille wordt onderscheiden.*

198: *Leon Davids verklaart voor zich en zijn gezinsleden de naam Davids te willen behouden.*

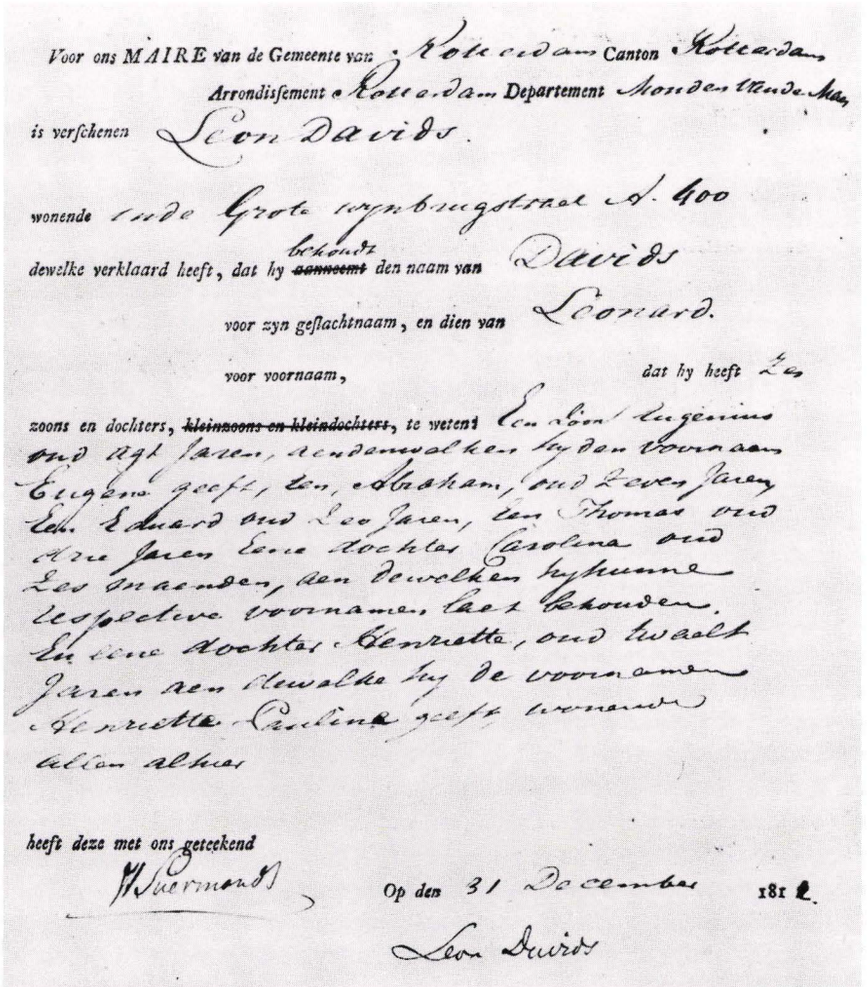

DISCOURS

Prononcé par M. le Baron de Stassart, Auditeur au Conseil d'Etat, Préfet des Bouches de la Meuse, en remettant, en présence des autorités constituées, le 18 janvier 1813, à M. le Docteur Davids, membre du comité de Vaccine à Rotterdam, la medaille qui lui a été decernée par S. E. le Ministre de l'intérieur.

MONSIEUR,

„ Parmi les découvertes dont s'honore le 18ème siècle, celle de *Jenner* mérite une place distinguée dans les fastes de la science et de l'humanité; plus qu'aucune autre elle a des droits à notre réconnaissance: les heureux résultats qu'elle présente ne peuvent être méconnus, aujourd'hui, que par l'ignorance aveugle ou l'entêtement orgueilleux, et les avantages inappréciables qu'elle procure à toutes les classes de la société doivent en faire l'objet des bénédictions universelles. Honneur donc au bienfaisant genie qui, par des recherches laborieuses et des observations savantes, a trouvé le secrèt de la vaccine! Honneur aux hommes estimables qui se sont empressé d'en faire jouir leurs concitoyens et qui l'ont propagé par la sagesse de leurs raisonne-

Voor ons MAIRE van de Gemeente van Rotterdam *Canton* Rotterdam
Arrondisement Rotterdam *Departement* Monden van de Maas
is verschenen Leon Davids.
wonende aan de Grote regenbuigstraat A. 400
dewelke verklaard heeft, dat hy ~~*genoemt*~~ behoud *den naam van* Davids
voor zyn geslachtnaam, en dien van Leonard.
voor voornaam, dat hy heeft Zes
zoons en dochters, ~~*kleinzoons en kleindochters,*~~ *te weten* Een zoon Eugenius oud agt Jaren, zedendanswelken hy den voornaam Eugenius geeft, een Abraham, oud Zeven Jaren, een Edward oud Zes Jaren, een Thomas oud Vier Jaren Een dochter Carolina oud Zes Maanden, den dewelken hy hunne respective voornamen laet behouden. En een dochter Henriette, oud twaalf Jaren den dewelke hy de voornamen Henriette Pauline geeft voornamelijken alhier
heeft deze met ons getekend
H Suermondt
Op den 31 December 1811.
Leon Davids

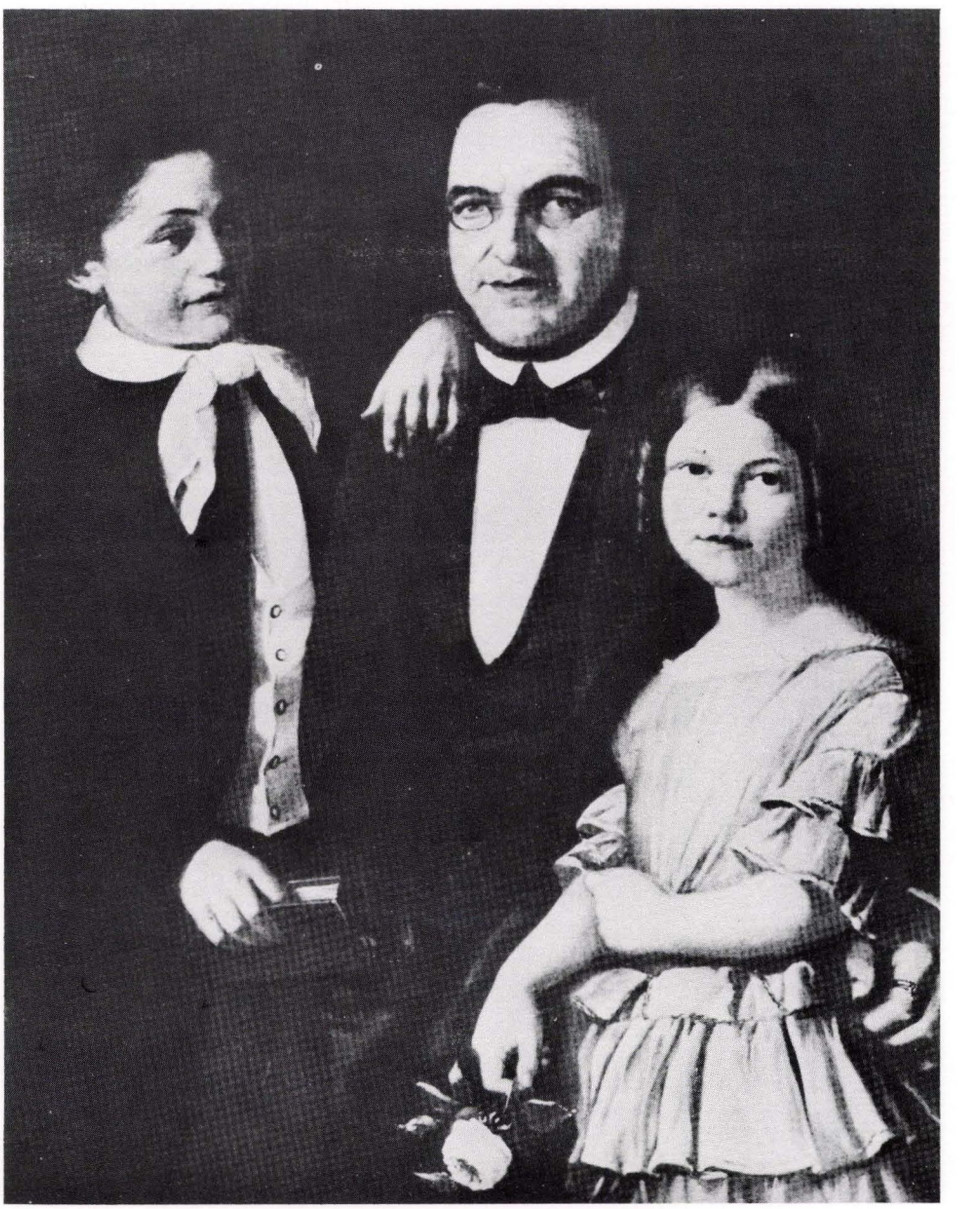
tisch onderwijs in 1818. Deze richtte een school op voor godsdienstonderwijs, de arme kinderen kregen toen maatschappelijk onderwijs op de scholen van het stadsarmbestuur. Maar daar er te weinig tijd over bleef voor het joodse onderwijs en bovendien op de algemene scholen onderwijs op christelijke grondslag werd gegeven, werd al spoedig een secteschool opgericht, in een pand achter de synagoge Boompjes.
Toen men in de Franse tijd voor de burgerlijke stand een achternaam moest kiezen, heeft hij zijn naam Davids behouden *(afb. 198)*. Hij overleed reeds op 49-jarige leeftijd op 7 maart 1820 en heeft een bijzonder nuttig leven gehad. In Rotterdam-West is een straat naar hem genoemd.

Dr. Samuel Bezeth, geboren 4 februari 1819, op 20 april 1844 gepromoveerd te Leiden, behoorde zeker niet tot de conservatieve joden. Hij had een warm hart voor joodse instellingen. Vele jaren was hij bestuurslid van het Leenfonds en ook penningmeester van het Schoolfonds en hij was tevens lid van de Mij. tot bevordering van het aanleren van ambachten onder de Israëlieten. 'Het was een zeer goed iemand, een kundig, degelijk arts, zeer menselijk in de omgang met minder met aardse goederen bedeelden' (W.v.I.H., 1874)
Als medicus trad hij op twee gebieden bijzonder op de voorgrond, te weten de pokkenbestrijding en het kinderziekenhuis.
Wat de inenting tegen pokken betreft, schrijft M. J. van Lieburg:[3] 'de overgang van de humane naar de animale vaccinatie heeft niet minder voeten in de aarde gehad dan de overgang van variolatie naar vaccinatie (variolatie is iemand opzettelijk besmetten met de etter van een licht geval pokken, animale vaccinatie is besmetten met pokstof van kalveren, H.). Stuwende persoonlijkheid achter de invoering der animale vaccinatie was dr. Bezeth, de man, die ook in de beginjaren van het kinderziekenhuis een niet onbelangrijke rol heeft gespeeld. Vanuit Napels liet hij animale vaccine overkomen en entte daar op 15 juni 1865 een vijftal kalveren mee in.' Op 29 maart 1872 werd Bezeth benoemd tot erelid van de 's-Gravenhaagse Vereniging voor Koepokinenting (W.v.I.H.).
En dezelfde schrijver vermeldt:[4] 'Er waren wel enkele stemmen, die om navolging (van de oprichting van een kinderziekenhuis) riepen, zoals die van de Rotterdamse huisarts S. Bezeth, die al vaker de pen had opgevat om in lyrische zinnen duidelijk te maken hoe hij 'het gemis betreurde van een ziekenhuis voor nooddruftige kinderen'. Hij was het ook die gul zijn bibliotheek cadeau deed aan het uiteindelijk verrezen kinderziekenhuis, welke collectie thans nog de trots van de bibliotheek van het Sophia Kinderziekenhuis uitmaakt.'
Bezeth had ook al heel vroeg ingezien dat het de taak van het kinderziekenhuis ook was om artsen op te leiden in de kindergeneeskunde. 'Al bij het bekend worden van de eerste plannen voor het Hoogstraatkinderziekenhuis had dr. Bezeth haar in het Openbaar als Oefenschool voor kindergeneeskunde aangeprezen.'[5] Dr. Bezeth overleed op 24 oktober 1874. We bezitten geen foto van hem.

David Hirsch. Een bijzonder vruchtbaar leven had David Hirsch *(afb. 199-200),* geboren 23 mei 1813 in Muntz, district Jülich in Duitsland. Op 18-jarige leeftijd was hij onderwijzer in zijn geboorteplaats en hij had onder zijn leerlingen twee doofstomme kinderen. Hij paste bij hun onderwijs een eigen methode toe en deze had zoveel succes, dat de aandacht van de Pruisische regering op hem werd gevestigd en deze hem op haar kosten een tweejarige cursus aan het Doofstommeninstituut in Keulen liet volgen. In 1838 richtte hij in Aken een bijzondere inrichting voor doofstommen op. In 1847 nodigde de Rotterdamse arts, dr. M. Polano, die zelf twee doofstomme kinderen had, hem uit hierheen te komen voor de opvoeding van die kinderen. Hij vestigde zich hier en in 1853 richtte hij de Inrichting voor Doofstommenonderwijs op, waarvan hij directeur en hoofdonderwijzer werd. Hij werkte volgens de Duitse methode, waarbij de doofstommen leren spreken in plaats van zich door gebaren verstaanbaar te maken en hetgeen door anderen gesproken wordt van de mond leren afzien en verstaan. In 1887 moest hij om gezondheidsredenen zijn ambt neerleggen. Hij overleed 1 februari 1895.[6]
De N.R.C. schrijft ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum in juni 1872: 'Algemeen geacht en bemind, gevierd om zijn hoge verdiensten, als invoerder der Duitsche

199: *David Hirsch (foto Eigen Haard 1882).*

200: *Hirsch met zijn eerste twee leerlingen Eduard en Marianne Polano. 'Hirsch, de eerste directeur, de pionier van het spreekonderwijs voor doofstommen in Nederland, heeft aanspraak op bijzondere dankbaarheid' (foto uit De Inrichting voor Doofstommenonderwijs te Rotterdam, 1936/37).*

methode van Doofstommenonderwijs in Nederland, als hoofd der wijdberoemde Inrichting, waar die methode, onder zijn leiding, zoo voortreffelijk wordt toegepast, onderscheiden door Koning en Gouvernement met de orde van den Nederlandschen Leeuw, prijzen wij hem met reden gelukkig.'[7]
In 1870 telde de school 102 leerlingen, waaronder 11 joodse. Deze kregen godsdienstonderwijs van A. D. Lutomirski.
Hirsch was ook actief lid van de joodse gemeente. Hij was lid van de grote kerkeraad, president van het schoolfonds, vice-president der godsdienst-Israëlietische Schoolcommissie, bestuurslid van de afd. Rotterdam van de Mij. tot Nut der Israëlieten in Nederland. Voor deze laatste hield hij in 1850 een redevoering, getiteld: Enige wenken omtrent opvoeding, vooral met het oog op die der Israëlietische Jeugd.
Bij de strijd tussen conservatieven en progressieven in 1849/1850 inzake de benoeming van een opperrabbijn koos hij de zijde der progressieven, die dreigden de gemeente te verlaten, indien de 'hyper-orthodoxe' rabbijn Auerbach zou worden benoemd.

Prof. Dr. Machiel Polano, geboren 1 mei 1813 te Leiden *(afb. 201).* Hij werd in 1852 eerste heelmeester van het Ziekenhuis te Rotterdam. In 1857 werd hij door de Utrechtse universiteit benoemd tot 'chirurgiese doctor'. In 1869 werd hij hoogleraar in de heelkunde te Leiden.

201: *Prof. dr. Machiel Polano (foto Rijksuniversiteit Leiden).*

Wegens zijn twee doofstomme kinderen *(afb. 200)* haalde hij D. Hirsch naar Rotterdam. Dit had belangrijke gevolgen voor het doofstommenonderwijs in Nederland. Polano was vice-voorzitter van het bestuur van de Inrichting voor Doofstommenonderwijs. Hij was een wetenschappelijk erkend figuur in de heelkundige wereld van zijn tijd. Hij was de eerste in het land die een ovariotomie verrichtte, wat een bijzondere prestatie was in de tijd, toen men nog geen asepsis kende (1865). Ook van Polano kwam de idee om op het terrein van het Coolsingel-ziekenhuis een 'parc vaccinogène' in te richten. Daar werden twee kalveren, die met lichte koepokstof waren ingeënt, gestationeerd, zodat men steeds over goede entstof kon beschikken.[8]
Eveneens was hij bestuurslid van de afd. Rotterdam van de Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland. In 1849 tekende hij tijdens de cholera-epidemie mede een schrijven aan opperrabbijn B. S. Berenstein in verband met de naderende jom kippoer. Hij overleed in Leiden op 26 september 1878.

Dr. Alexander Symons, geboren in 1815, op 16 juni 1852 gehuwd met Sophie Berlijn, die jarenlang regentes was van het Gesticht voor Isr. Oude Lieden en Zieken.
Op 5 oktober 1835 werd Symons te Dordrecht bevorderd tot vroedmeester en later tot stedelijk heelmeester. Hij vestigde zich te Rotterdam voornamelijk als oorheelkundige *(afb. 202).*

202: *Dr. Alexander Symons, secretaris van de Inrichting voor Doofstommenonderwijs te Rotterdam (naar foto uit de Inrichting Doofstommenonderwijs).*

Symons was in joods opzicht de liberale richting toegedaan en trad als zodanig enige malen op de voorgrond. Als in 1849 tot opperrabbijn de 'hyper-orthodoxe' B. M. Auerbach zal worden benoemd, schrijft hij met dr. L. Levie en D. Hirsch een brief aan de kerkeraad, waarin ze dreigen uit de gemeente te zullen treden als die benoeming doorgaat.
Tijdens de cholera-epidemie in 1849 schrijft hij met vier andere artsen, nl. dr. Oppenheim, dr. Polano, dr. Levie en dr. Bezeth, een brief aan de opperrabbijn ad-

203: *Dr. M. Denekamp (foto De Vereniging Sophia Kinderziekenhuis en zuigelingenkliniek te Rotterdam).*

204: *Lodewijk Pincoffs.*

interim B. S. Berenstein uit Den Haag om bepaalde maatregelen op hygiënisch gebied voor de naderende jom kippoer. Ze wilden, dat de dienst, die normaal de gehele dag duurt, enige malen zou worden onderbroken, en dat de bezoekers dan de sjoel zouden verlaten om zo de lucht in de sjoel te laten verversen. Dit zou van belang zijn in de strijd tegen de cholera. Opperrabbijn Berenstein was daarvan niet overtuigd en vreesde, dat de sfeer op jom kippoer er zeer onder zou lijden en hij gaf geen toestemming.
Hij was lid van het armbestuur, de commissie tot spijsverzorging, het schoolbestuur en van het Leenfonds van de Maatschappij tot nut der Israëlieten in Nederland. In 1856 wordt hij benoemd tot voorzitter van de regenten van het Gesticht voor Israëlietische Oude Lieden en Zieken, doch reeds in 1857 legde hij deze functie neer.
Als genees- en heelkundige was hij belast met de behandeling van de zieken in genoemd gesticht, zijn specialiteit was echter oorheelkunde. Hij was één van de mannen die in 1853 de stoot gaf tot de oprichting van de Inrichting voor Doofstommenonderwijs en was daarvan de onvermoeide secretaris. Bij het 25-jarig bestaan van de inrichting in 1878 kreeg hij het Ridderkruis van de Nederlandse Leeuw. Tot zijn dood op 1 augustus 1892 heeft hij het secretariaat uitgeoefend. Bij zijn begrafenis hield opperrabbijn dr. Ritter een toespraak en roemde in het bijzonder het feit, dat hij zijn diensten steeds geheel belangeloos had verricht.[9]

Dr. Maurits Denekamp, geboren 1845 te Schoonhoven *(afb. 203).* Op 25 december 1871 werd hij op de Utrechtse Hogeschool, na verdediging van zijn proefschrift over fenylzuur, bevorderd tot doctor in de medicijnen. In 1870 (Frans-Duitse oorlog) werd hij ridder in de Pruisische Kroonorde wegens zijn verdienste in een lazaret in Dusseldorp; in 1872 werd hij gekozen tot bestuurslid van het Algemeen Rotterdams Leenfonds van de Maatschappij tot Nut van de Israëlieten in Nederland. Hij was ook secretaris van de afdeling Rotterdam en omstreken van de Maatschappij van de Geneeskunde.
Zijn belangrijkste werk ligt op het gebied van de kindergeneeskunde. In 1871 komt het aanbod van deze jonge doctor om gratis 'niet alleen voor de consultatie-uren, maar ook in de inrigting zelve' te komen werken. De komst van deze energieke en enthousiaste kinderarts is duidelijk in de statistieken af te lezen. Met sprongen schieten sindsdien de patiëntenaantallen omhoog.
Van 1871 tot 1899 heeft hij de interne polikliniek met vaste hand bestuurd. Toen moest hij om gezondheidsredenen vertrekken. Zijn voornaamste taak was geweest het corrigeren van de gevolgen van foutieve voeding. Bij zijn 25-jarig jubileum werden hem als cadeau aangeboden: 'vier bedden in een afzonderlijk zaaltje – speciaal voor zijne patiëntjes'. Dit was het prille begin van de afdeling Zuigelingenzorg.[10]

Lodewijk Pincoffs. Geboren 1827 te Rotterdam, overleden 1911 in New York. Een bijzondere figuur *(afb. 204),* die tot op vandaag zeer uiteenlopend beoordeeld wordt en met wie het onmiskenbaar tragisch is afgelopen. Van eenvoudige komaf tot grote hoogte op de maatschappelijke ladder gestegen, stortte hij plotseling omlaag in de diepte. Eén van de drie dingen, zegt een joods geleerde, die de mens te gronde richten, is de eerzucht. Eerzucht en ijdelheid hebben deze man, die zeker begaafd was, er toe gebracht om, toen hij tegenslag in zaken had, te trachten op het hoge maatschappelijk niveau te blijven door onregelmatigheden en vervalsingen.
Hij deed zijn intrede in de gemeenteraad van Rotterdam op 7 februari 1856, dus nog geen 30 jaar oud, als opvolger van de joodse bankier Ezechiëls, die die plaats vanaf 1824 had bezet. Hij was de ziel van de kiesvereniging Orde, bolwerk van de liberalen. Hij had een bijzonder vooruitziende blik, een scherp ontledend verstand, daarbij was hij een uitgesproken optimist, vol enthousiasme en vol vertrouwen in de toekomst van de Rotterdamse haven. Ook was hij een groot filantroop, die de armen steeds, waar hij kon, hielp.
Hij heeft steun verleend aan de oprichting van de Nederlands-Amerikaanse Stoomvaart Maatschappij, van de Rotterdamse Bank, van de Nederlands Indische Gasmaatschappij (nu OGEM), van de ambachtsschool. Maar zijn belangrijkste werk was de oprichting van de Rotterdamse Handelsvereniging, die de aanleg van goede verkeerswegen en spoorwegverbindingen ter hand nam. Wat zijn politieke loopbaan betreft: hij was lid

1876

van de Provinciale Staten van Zuid-Holland, van de Eerste Kamer, in welke hoedanigheden hij ontmoetingen had met prins Hendrik, met de Duitse kroonprins en met de Belgische koning. Bij het 25-jarig regeringsjubileum van koning Willem III in 1873 speelde hij een grote rol in het huldigingscomité. Voor al zijn verdiensten speldde deze hem persoonlijk het Commandeurskruis van de Eikenkroon op de borst. Pincoffs werd ook de portefeuille van minister van Financiën aangeboden, die hij echter weigerde (1877). 'Het zijn sterke benen die de weelde dragen en welke benen zouden onder de last van zoveel weelde niet bezwijken?' (Hudig).

Ja, alle deuren stonden voor hem open, met één uitzondering. Dat was die van de sociëteit Amicitia. Deze was voor joden steeds gesloten *(afb. 208)* en bleef ook voor Pincoffs dicht. Hij heeft het nooit vergeven.

Maar hoe groot zijn succes op politiek gebied was, in het zakenleven ging het hem niet goed. Hij had met zijn neef en zwager Kerdijk (oorspronkelijk Polak, later Polakkerdijk, weer later Kerdijk) een firma Kerdijk en Pincoffs opgericht. die zich vooral met invoer van meekrap en indigo bezighield. Spoedig echter werden kleurstoffen synthetisch bereid en viel de vraag naar meekrap weg. De firmanten begonnen toen handel te drijven op de kust van West-Afrika. Ze kochten een factorij te Banana, aan de Westkust, helaas voor een veel te hoge prijs. De jongere broer van Henri Kerdijk, Lodewijk, werd directeur van deze factorij. Laatstgenoemde schreef een journaal over zijn belevenissen. Hij vertrok augustus 1857 naar Afrika, maar overleed daar reeds 30 mei 1861 en kort daarop brandde de hoofdfactorij af. Zijn journaal is in 1974-1975 gestencild uitgegeven door mr. A. F. Schepel, voorzien van een uitvoerige en interessante inleiding.

De zaken van de firma gingen heel slecht. Intussen trachtte Pincoffs zijn naam hoog te houden door het ene gat met het andere te stoppen waarvoor de boeken vervalst moesten worden.

Toen kwam de catastrofe. Niet langer in staat de schijn op te houden moest hij toegeven dat zijn financiële manipulaties de enorme verliezen op zijn ondernemingen geleden niet konden goedmaken. Hij was gedwongen zijn fraude te erkennen en wist zich slechts door een overhaaste vlucht te redden uit de handen van de justitie *(afb. 206).*

Het was 14 mei 1879. De trein naar Antwerpen stond gereed voor vertrek op het Beursstation. De stationschef wilde juist het vertreksein geven, toen de grote Pincoffs met vrouw en kinderen de trap opstormde. De chef hield de trein even op, de familie stapte in, de vlucht was gelukt.

Hij vestigde zich in New York en dreef een kleinhandel in sigaren, hij had nauwelijks voldoende reisgeld meegenomen, het aanzienlijke kapitaal van zijn vrouw Ester Raphaël, dochter van een Amsterdamse bankier, had hij achtergelaten. Maar ook in New York had hij zakelijk geen succes. In 1881 vertrekt hij naar Chicago naar zijn jongste zoon, in 1894 is hij weer terug in New York. Hij overlijdt in armoedige omstandigheden, maar geestelijk en lichamelijk in goede toestand 28 september 1911.[11]

William Shapiro. Op 12 maart 1884 werd in een logement aan de Boompjes het stoffelijk overschot gevonden van de 51-jarige antiquair William Shapiro die een eind aan zijn leven had gemaakt. Hij kon blijkbaar niet tegen de moeilijkheden op. Hij werd op de Algemene Begraafplaats Crooswijk begraven.

Wie was deze man? Hij was in Duitsland geboren, had in Jeruzalem een winkel in souvenirs van Jeruzalem (die in Europa gefabriceerd waren), waar hij echter ook antiquiteiten en voorwerpen van oudheidkundige waarde verkocht. Hij ondernam speurtochten in de omgeving van Jeruzalem en had contact met sheiks. Hij werd zelfs corresponderend lid van het British Museum en kon zeldzame voorwerpen voor dit museum bemachtigen. Over enkele Moabitische godenbeeldjes kreeg hij echter ruzie met de Franse archeoloog Clermond Ganneau, omdat die beweerde dat ze vals waren.

Toen deed Shapiro de grote vondst van zijn leven, een handschrift van Deuteronomium, dat naar zijn mening veel ouder moest zijn dan het oudst bekende, dat uit de 10e eeuw zou zijn. Het zou door Bedoeïenen in een grot gevonden zijn. Hij bood het aan het British Museum te koop aan voor een miljoen guineas. Bijna was de koop gesloten toen Clermond Ganneau in Londen verscheen en beweerde dat het handschrift vals was

205: *Pièce de milieu, in de vorm van een zilveren olifant, 1876, geschenk aan L. Pincoffs (Historisch Museum Rotterdam).*

en dat Shapiro het zelf had gemaakt. Men geloofde Ganneau en Shapiro vertrok stil, zwierf door Europa en pleegde tenslotte zelfmoord in Rotterdam.

Nu, na de vondsten van de Dode-Zeerollen in 1952 rijst de vraag of Shapiro's manuscript niet ook zo'n rol was en Shapiro niet posthuum eerherstel verdient. Waar is die rol, dat manuscript gebleven? Heeft hij het zelf vernietigd? We zochten in de bronnen alhier. Het politierapport, dat na zijn overlijden is opgemaakt, vermeldt daar niets over. Wel vonden we een bericht in de Rotterdamsche Courant van 12 maart 1884:
'Shapiro, de bekende vervaardiger van Oud Testamentische handschriften heeft zich hier ter stede van kant gemaakt. Men zal zich herinneren dat hij, na het vroeger voorgevallene, met zijn zoogenaamde Sinaïtische handschrift, eenige maanden geleden te Berlijn en Londen is geweest om oude manuscripten van het boek Deuteronomium te verkoopen, waarvoor hij het British Museum 1 millioen pond sterling vroeg. Na dien tijd heeft hij hier te lande verblijf gehouden, eerst te Amsterdam en vervolgens te Bloemendaal, waarna hij ongeveer 4 maanden geleden hier ter stede zijn intrek nam in

206: *Spotprent op L. Pincoffs (Atlas van Stolk, Rotterdam).*

Adler's hotel. Vandaar was hij sinds een paar weken overgegaan naar hotel Willemsbrug aan de Boompjes.
Nadat de politie de deur van zijn kamer had geforceerd vond men zijn lijk en een pistool daarnaast. In zijn kamer vond men enige visitekaartjes, waarop 'A. M. Shapiro, bookseller and antiquarian, agent of the British Museum'. Zijn koffer was geheel gevuld met papieren in het Engelsch, Hebreeuwsch en benevens eenige brochures en brieven. Uit een onlangs geschreven brief bleek dat zijn zielstoestand wel iets te

Alleen al het aantal ondernemingen waarbij de meest vereerde en meest verguisde Rotterdammer uit de afgelopen eeuw betrokken was, geeft een beeld van de veelzijdigheid en ondernemingszin van Lodewijk Pincoffs (1827-1911). Hij was directeur van de firma Kerdijk & Pincoffs, directeur van de Rotterdamse Handelsvereeniging, directeur van de Afrikaanse Handelsvereeniging, zeer invloedrijk gemeenteraadslid, lid van de Eerste Kamer, één der oprichters van de Rotterdamse Bank, de Nederlands-Indische Gas Maatschappij, de Holland-Amerika Lijn, de Ambachtschool, en concessionaris van de havenuitbreidingen op Feyenoord.
In 1879 besloot hij overhaast de wijk te nemen naar New York, toen financiële malversaties, die ten doel hadden gehad de verlieslijdende Afrikaanse Handelsvereeniging te redden, niet langer verborgen konden blijven. Daar met de fraude zeer grote bedragen gemoeid waren ontstond paniek en een geweldig schandaal, waarbij Pincoffs in geschrifte en caricatuur zeer fel werd gehekeld. Verarmd uitgeweken naar de Verenigde Staten, heeft hij tijdens zijn leven maar weinig waardering genoten voor de vele goede initiatieven die hij ongetwijfeld heeft ontplooid. Geen straat is ooit naar hem genoemd, geen monument voor hem opgericht. Pas na zijn dood is geleidelijk de schaal van de waardering weer enigszins in evenwicht gebracht.

207: *'De Dubbelde Palmboom' geeft een overzicht van Pincoffs' werken.*

wenschen overliet. Hij was in Schiedam door de politie aangehouden op vermoeden van krankzinnigheid.'
Hij liet een vrouw met één kind na in Jeruzalem en een kind in een pension in Berlijn. De conclusie is dus dat de rol zich niet in zijn hotelkamer bevond.[12]

Mr. Hartog Hijman Tels was de eerste hoofdredacteur van de N.R.C. vanaf de oprichting in 1844 tot zijn dood. Hij was deken van de orde van advocaten, maar moest als zodanig aftreden na de debâcle-Pincoffs *(afb. 209).*
Ook in het joodse leven speelde hij een belangrijke rol. Zo was hij lid van de Rotterdamse kerkeraad, lid van het armbestuur, van de commissie tot Spijsverzorging van minvermogende Israëlieten, lid van het hoofdbestuur van de Maatschappij tot Nut van de Israëlieten in Nederland en voorzitter van de afdeling Rotterdam. Hij overleed 1 november 1885, oud 74 jaar.
Zijn zoon, *mr. Martin Tels,* was van 1888 tot 1913 voorzitter van de kerkeraad der Ned. Isr. gemeente. Hij was vice-voorzitter van het armbestuur en van het Gesticht voor Israëlietische Oude Lieden en Zieken, bestuurslid van de commissie tot Spijsver-

208: *De sociëteit Amicitia. Spotprent op de gezindheid van deze deftige sociëteit. De op de gevel aangebrachte opschriften zijn het resultaat van een foto-montage. Dat er ook vroeger antisemitisme in Rotterdam bestond, blijkt wel uit een berichtje uit 1818: 'Willem Geelkerken, koffijhouder in het Fransche Koffijhuis te Rotterdam, ziende dat zijn Koffijkamer opgepropt was met Joodsche kooplieden, welke aldaar Negotie dreven en hunne Koopwaren uitventte, had daarom in algemeene bewoordingen gezegd, geene Jooden bij hem te zullen toelaten; dan hier niet onder verstaan hebbende de fatsoenlijke Heeren van die Natie, maakt bij dezen bekend, dat alle ordentelijke Lieden bij hem kunnen komen; doch dat de eerste wie hij ook wezen mocht, die met Pakken, Goederen of anderszins er geliefde binnen te treden of aldaar Koopmanschappen aan te presenteren, gewelddadig er zal worden uitgedreven' (R.J. 1964 uit de Rotterd. Courant, 31 maart 1818).*

209: *Mr. H. H. Tels, eerste hoofdredacteur van de N.R.C.*

210: *Herman Heyermans Sr.*

211: *Dina Sanson.*

212: *Branco van Dantzig.*

zorging van minvermogende Israëlieten, voorzitter van het Leenfonds.
Zijn schoondochter, *mevr. L. J. Tels-Elias,* schreef in de bundel Opstellen die de joodse gemeente uitgaf bij de inwijding van de synagoge in 1954 een 'Overzicht van de Geschiedenis van de Ned. Isr. gemeente te Rotterdam'.

Herman Heyermans Sr. Drie vooraanstaande figuren Heyermans heeft Rotterdam gekend, vader, zoon en kleinzoon. Vader *Jeremias Heyermans* was secretaris van de joodse gemeente van 1814-1855[13] (zie hieronder). Zijn zoon was Herman Heyermans Sr. (1824-1910), de journalist, redacteur van de N.R.C. en uitgever van het nogal reactionaire Zondagsblad van deze krant *(afb. 210).* Zijn memoires zijn uitgegeven onder de titel: 'Uit de Herinneringen van een oude Journalist'. Hij was lid van de grote kerkeraad der Nederlandsch-Israëlietische Gemeente en secretaris van het mannenbegraafgenootschap Gemieloes Gassodiem. Op religieus gebied was hij liberaal, op politiek gebied vrij reactionair.
Zijn zoon was *Herman Heyermans* (1864-1924) de zeer bekende, sociaal bewogen roman- en toneelschrijver, die al vroeg Rotterdam de rug heeft toegekeerd.

Dina Sanson (afb. 211) werd op 21 mei 1868 geboren te Rotterdam. Ze was secretaresse der vereniging Joodse Kinderzorg in Rotterdam en oprichtster van de Vereniging tot bescherming van joodse meisjes.
In 1911 werd ze benoemd tot politie-assistente in Rotterdam. Ze was de eerste vrouw in Nederland bij de politie en justitie. Vooral door haar werkzaamheden bij de kinderpolitie heeft zij zich grote reputatie verworven. Ze overleed op 30 mei 1929 op 61-jarige leeftijd.

Branco van Dantzig (afb. 212), geboren 13 september 1870 te Harlingen. Ze woonde van 1896 tot 1936 in Rotterdam. Ze was lerares in logopedie en foniatrie. Een autodidact, die op haar vakgebied internationale bekendheid verwierf. Ze was o.a. lerares aan de gemeentelijke kweekschool voor bewaarschool-onderwijzeressen in Rotterdam en Den Haag en aan de toneelschool te Amsterdam.
Ze behoorde tot de grondleggers van de wetenschappelijke logopedie en foniatrie, deed veel research, hield voordrachten op internationale congressen en publiceerde talrijke artikelen en leerboekjes, die in diverse talen zijn vertaald. Ze werd genoemd 'de moeder van de Nederlandse logopedie' (dr. Hogewind). Vanaf de oprichting van de Internationale Vereniging voor Logopedisten en Phoniatrie in 1926 was ze lid van het hoofdbestuur. Ze kwam op 17 september 1942 te Auschwitz om.[14]

Secretarissen

Jeremias ben Leib Heyermans werd geboren op 2 april 1791 te Rotterdam. Actief als leider van de vereniging Tiphéres Bachoeriem, hij was secretaris van het armbestuur en van het bestuur van het Gesticht voor Israëlietische Oude Lieden en Zieken en lid van het begraafgenootschap Gemieloes Gassodiem. Hij overleed op 29 april 1855 te Rotterdam[15] *(afb. 213).* Hij was secretaris van de gemeente van 1814-1855.

Salomon Jacob Moscoviter, geboren 9 juni 1827 te Amsterdam. Hij was secretaris van de N.I.G. van 1856-1897. Hij was, evenals zijn voorganger, J. Heyermans, en zijn adjunct-secretaris, L. Borstel, van liberaal-joodse opvatting.
Hij publiceerde veel, vertaalde van A. Geiger: 'De Overgang tot het Christendom' (1859), publiceerde in dichtvorm: 'De Eenheid' (1876), Het Nieuwe Testament en de Talmud (1884), Gedichten en Berijmingen (1896). Hij was, samen met Borstel, een van de opstellers van het 'Rapport der Commissie tot Onderzoek betreffende het Israëlietisch Godsdienstonderwijs' van 1862 (zie par. onderwijs). Dr. Jaap Meijer noemt hem: 'adept van Geiger en een der gevaarlijkste randfiguren'.[16]
Vernietigend is het oordeel van M. Roest: 'Een plagiator, een man die de gepersonifieerde zelfverheffing en zelfvergoding is, die er steeds naar gestreefd heeft te schijnen wat hij niet is: een geleerde op joodsch-wetenschappelijk gebied. Daarvoor heeft hij geen middelen geschuwd.'[17] Hij overleed op 1 oktober 1912 te Rotterdam.

Leman Borstel. Geboren 21 augustus 1827. Overleden 17 november 1911. Hij was eerst adjunct-secretaris, later secretaris van de gemeente van 1897-1908. Hij had liberaal-joodse opvattingen, zoals blijkt uit diverse van zijn publicaties.
En hij heeft veel gepubliceerd. We noemen zijn Israëlietische Almanak voor het jaar 5619 (1858-1859) met een uitvoerige geschiedenis van het Gesticht voor Isr. Oude Lieden en Zieken te Rotterdam en een opsomming van de 24 kerkelijke en weldadigheidsinstellingen onder Israëlieten te Rotterdam. In het Ned. Isr. Jaarboekje van 1863 schreef hij 'Bijdrage tot de Geschiedenis der Isr. Gemeente te Rotterdam'. Het Ned. Isr. Jaarboekje 5628 (1867-1868) stond onder zijn redactie. Hij heeft uitgegeven: 'Beknopte schets van de algemeene geschiedenis der Israëlieten enz.', 1e stukje 1853; Hebr. spel- en leesboekje, 1e stukje, 6de druk 1865; idem 2e stukje, 5e druk 1860; Nederduitse vertaling van Bechinat Olam van Jedaja Bedersi, Bespiegelingen over de Wereld 1855; Iets over de Samaritanen, 1853. De bijbel en schetsen en tafereelen voor Isr. Huisgezinnen, 1876. Verder gaf hij uit het weekblad De Israeliet, het orgaan gewijd aan de bevordering van Joodsche Belangen 1880-1896.[18]
Het N.I. Jaarboekje 1853 bevat een rede over 'Godsdienstonderwijs aan Isr. meisjes, rede voor Vereen. Isr. Godsdienstonderwijzers te Rotterdam, 3 oktober 1852. In 1859/60 een vertaling van het lied der Memmin van Jedaja Bedersi (een lied van 968 woorden, die alle met de letter mem beginnen). N.I. Jaarboekje 1857 Varia levert een

213: *Grafzerk van Jeremias Heyermans.*

214: *Grafzerk Leman Borstel.*

215: *David Wessel Wzn.*

Cantate van Tollens, op muziek gezet door W. Hutschenruyter, uitgevoerd door Jubal te Rotterdam 1854 in aanwezigheid van de 74-jarige Tollens *(afb. 214)*.

David Wessel Wzn., geboren 22 januari 1880 te Rotterdam *(afb. 215)*. Hij was secretaris van 1907 tot 1943 en in tegenstelling tot zijn voorgangers orthodox. Hij was een uitstekend stilist en dank zij zijn historische overzichten in het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen zijn veel gegevens behouden gebleven uit de geschiedenis van de Rotterdamse gemeente en haar instellingen. In 1937 na veertigjarige ambtsvervulling werd hij op grootse wijze gehuldigd. Op 21 mei 1943 overleed hij in Sobibor.

Epidemie en hongersnood

Algemene rampen gingen natuurlijk niet spoorloos aan de joodse gemeente voorbij. Zo was er in 1832 een ernstige cholera-epidemie die zijn eerste slachtoffers maakte op 14 juli. Nu was er een vereniging Keter Tora, die er voor te zorgen had dat tijdens de zeven treurdagen er twee maal per dag in het huis van de rouwenden minjan zou zijn, dus een godsdienstoefening met tien volwassen mannen, waarbij een leraar een toespraak hield en die verder de treurenden, die geen werk mochten verrichten, een bedrag van *f* 4,– moest uitbetalen. Op 19 augustus 1832 was er een vergadering van deze

sociëteit, waarop de voorzitter meedeelde dat door het groot aantal sterfgevallen de kas weldra leeg zou zijn. Er wordt een schrijven van het rabbinaat voorgelezen, dat 'dispensatie van de treurdagen gaf bij de tegenwoordige omstandigheden'. Maar de aanwezigen kunnen zich daarmee niet verenigen en om te zorgen, dat de uitbetaling van de treurgelden geregeld kan plaats vinden, wordt besloten 'zullende telkens voor ieder oweil door elk lid worden gecontribueerd een halve stuiver of twee en eene halve cent'.
Een ander punt was dat de leden, die verplicht waren de godsdienstoefeningen bij te wonen, er helemaal niet happig op waren om geregeld in de huizen van cholerapatiënten te komen. De president vraagt of het billijk is de leden door het opleggen van boeten daartoe te noodzaken. De vergadering antwoordt met 'neen'. Dan zegt de president dat het dan ook niet rechtvaardig is 'den Oefenaar en de Bedienden der Chewro' daartoe te verplichten. Dit wordt door de vergadering geaccepteerd.
De parnassijns hebben dit laatste goedgekeurd, echter niet het heffen van een extra contributie.[19]
In 1847 heerste er door misoogsten ernstige hongersnood. Noch in de notulen van de kerkeraad en parnassijns noch in die van het armbestuur vonden we daar enig bericht over. Wel is er een dankgedicht bekend over het einde van een hongersnood, waarvan ieder couplet begint met een van de letters van Rotterdam. Maar omtrent de vervaardiger en het jaartal is ons niets bekend.

Het onderwijs

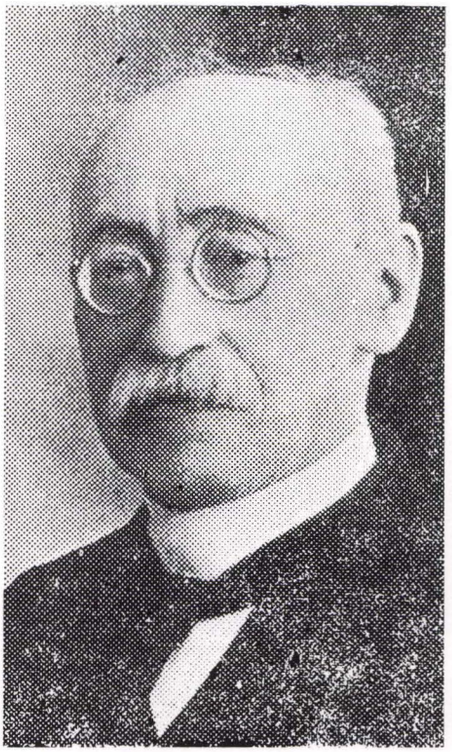
Hoe was het in de vorige eeuw gesteld met het onderwijs, het joodse en het maatschappelijke?
Eind 18de eeuw leefde het grootste deel van de joodse bevolking in de allergrootste armoede. Wel had het jaar 1795 gelijkheid gebracht voor alle burgers, maar de joden profiteerden daar nog niet van. Ze leefden voor het grootste deel van de kleinhandel, die nauwelijks genoeg opbracht om er van te leven en van een opleiding tot ambachten was al helemaal geen sprake. Hun omgangstaal was het jiddisj, de houding van de niet-joodse omgeving was vaak allerminst vriendelijk.
In 1798 stelt een commissie 'gecommitteerden door de Joodsche Gemeente binnen deeze stad geauthoriseerd tot revidering en verbetering der domestique wetten van dit Kerkgenootschap, als mede tot Provisioneele waarneming van alle het gene hetzelve belangt en met de Verbetering der wetten in betrekking staat', pogingen in het werk om verbetering in de toestand te brengen. In februari 1798, in het 4de jaar der Bataafse Vrijheid zendt deze commissie een lang, scherp gesteld adres aan de raad der gemeente van Rotterdam. We citeren eruit: 'de haat van den Christen tegen de schuldelooze en in het stof gebukt gaande Jood is tot zulk een hoogte geklommen, dat de dweeperij, op de kreet harer bezoldigde en harer waardige dienaren in den naam van den God der Liefde, de uitoefening van deezen Haat tot een Onvermijdelijke plicht gemaakt heeft'. De commissie vraagt van de gemeente steun, maar er wordt niet om onderwijs gevraagd.
Een enkele poging om de joden voór het openbare leven meer geschikt te maken, is ondernomen in 1799. Dan schrijft M. L. Jacobs aan 'Den Prezident der Municipalitijd' een missive namens een gezelschap onder de naam 'lettervrienden': het 'Geselschap Zig Bezig zal houden met Het Lezen van Nuttige Boeken en Schriften en dan die ongeoevende welke Zich in hun Midden Bevinden de Nodige Onderwijs te Geven. En zullen zij drie Maals in de week vergaderen Savonds van Zes tot Negen uuren, ten Huyse van den Burger Jozeph Levy in Het Wijk C'.
Of de poging succes had, is onbekend; vermoedelijk niet. In ieder geval had de schrijver van de missive wel een lesje in de Nederlandse taal nodig. En de joden hadden in die tijd van malaise en armoede wel andere zorgen dan 's avonds van zes tot negen uur nuttige boeken te lezen.
Het duurde nog vele jaren voor er in deze toestand verandering kwam. Het was pas in 1808 tijdens het voor de joden gunstige bewind van Lodewijk Napoleon dat 'Parnassijns en Directeuren van het Instituut' zich tot de stedelijke overheid wendden met het verzoek 'dat alle wegen van onderwijs, door het Groot Stedelijk Armbestuur voor alle

behoeftigen opengesteld, ook voor de Joodsche jeugd niet langer gesloten zouden blijven'. Maar nog steeds met negatief resultaat.
Dan komt de 9de van de Lentemaand 1809 bij de burgemeester een missive binnen van de landdrost in het departement Maasland, die een dispositie heeft ontvangen van de minister van Binnenlandse Zaken, 'relatief het bestaan van eenige inrichtingen van distinctie tusschen de Joden te Rotterdam en andere Ingezetenen van het Rijk, niet overeenkomstig met Zijne Majesteits dienaangaande gemanifesteerde intentie' en hij verzoekt hem ten spoedigste op te geven of 'den Joodschen Armen Jeugd al of niet op de gem. Stads Armenscholen word geadmitteerd, zoo niet de motieven dier weigeringen'.
Op de 25ste van de Lentemaand krijgt de burgemeester antwoord van de 'Commissie van Oppertoezicht het Stads Algemeen Armbestuur' en daarin worden de redenen uiteengezet waarom joodse kinderen niet worden toegelaten. Deze zijn onder meer dat de scholen reeds overvol zijn, dat de kinderen niet op de werkzolders kunnen worden geplaatst 'zoo om hunne Sabbathen en feestdagen als om andere bekende redenen', bovenal echter, omdat de school christelijke beschaving bijbrengt en joodse kinderen bezwaarlijk daartoe kunnen worden toegelaten.
De landdrost dikte de bezwaren aan en zo bleef het joodse kind ook in 1810 nog verstoken van behoorlijk onderwijs.
Toen trad de bekende arts dr. Leonard Davids naar voren. Als lid van het opperconsistorie wendde hij zich 29 augustus 1811 tot de sous-préfect met het verzoek joodse kinderen tot de armenscholen toe te laten. Dit adres wordt in handen van de 'Maire der Stad Rotterdam' gesteld, die de mening vraagt van genoemde commissie van oppertoezicht. Deze antwoordt in een schrijven van twintig punten waarom het toelaten van joodse kinderen ongewenst wordt geacht.

Onder genoemde argumenten waren er die wij zeker als juist erkennen en we verbazen ons er over dat parnassijns in hun ijver voor het maatschappelijk onderwijs, deze bezwaren niet zagen. Immers, schrijft de commissie 'wij zouden hun den Christen moeten prediken en dat zou geen rechtschapen Jood kunnen dulden, tot zulk een prijs zou hij de verlangde voordeelen niet willen behalen'. Maar parnassijns vonden de voordelen zo belangrijk dat ze geen bezwaar maakten dat de joodse kinderen de christelijke gezangen, gebeden en zedeleer zouden moeten aanhoren en leren.
Zo bleven de autoriteiten zich verzetten tegen toelating van joodse kinderen. Tot 20 april 1812 er een kennisgeving van de maire aan ouderlingen en parnassijns komt dat de kinderen 1 mei a.s. op de stadsarmenscholen worden toegelaten.
De strijd onder leiding van dr. Davids was gewonnen, er konden ongeveer honderd kinderen worden toegelaten.
Maar... de joodse kinderen hielden het op de scholen niet uit en na nog geen vijf jaar hadden ze de armenscholen al verlaten. Ze keerden terug naar de joodse scholen, waar nu behalve joods ook maatschappelijk onderwijs werd gegeven. Er werd in een gebouw naast de Boompjessjoel een secteschool opgericht, waar in het begin 37 jongens onderwijs kregen van de onderwijzer D. Haagens en een 'medehulp'. Later moest er een groter lokaal worden ingericht, vooral toen ook meisjes werden toegelaten. In 1841 bezochten ongeveer 200 leerlingen de school.
Tot september 1824 werd door een der onderwijzers nog les gegeven in het jiddisj. Toen werd deze vervangen door een, die in het Nederlands les gaf; bovendien werd de kaarsverlichting vervangen door lamplicht. Verder werd door de secretaris van de schoolcommissie, Heyermans, een spelboekje vervaardigd, dat op kosten van de schoolcommissie werd gedrukt en de voorzitter van de commissie, dr. Hijmans, leverde stuksgewijs een bijbelvertaling.
Op 3 mei 1820 wordt een schoolreglement ingevoerd, waaruit men de lesuren ziet: van 9-12 uur godsdienstonderwijs, van 12-2.30 uur Hebreeuws schrijven en onderwijs in de gronden van de godsdienst, van 5-8 uur maatschappelijk onderwijs.
Alle lichamelijke straffen werden verboden, straffen mochten slechts bestaan uit tepronkstelling onder een schandbord en schoolblijven.
De kinderen, die de school bezochten, ontvingen van de schoolcommissie buis, pantalon en hoed, de ouders moesten voor schoenen en kousen zorgen. Zo streefde

men er naar de joodse secteschool het uiterlijk te geven van een school voor burgerkinderen.
Steun ontving de schoolcommissie van koning Willem I, die een aantal nieuw uitgekomen joodse leerboeken aankocht en deze verdeelde onder de verschillende scholen.
In 1822 werd godsdienstonderwijs gegeven van 9-12 uur en van 6-8 uur, maatschappelijk onderwijs van 2-6 uur. In 1829 komt er een afdeling ambachten bij.
Dan treedt 13 augustus 1857 de nieuwe wet op het lager onderwijs in werking, waarbij bepaald wordt dat in elke gemeente voldoende lager onderwijs moet worden gegeven voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. Op 1 mei 1859 worden alle scholen voor joodse kinderen opengesteld en wordt de joodse secteschool gesloten.
Wat de geest van het onderwijs betreft leren we de mening kennen van twee Rotterdamse godsdienstonderwijzers uit een rapport, dat in 1862 is uitgebracht door de Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland, samengesteld door een commissie bestaande uit mr. J. E. Goudsmit, hoogleraar in het Romeinse recht in Leiden en voorzitter van de examencommissie voor rabbijnen en godsdienstonderwijzers, mr. L. de Hartog, later hoogleraar te Amsterdam en president van het Ned. Isr. Seminarium, en de Rotterdamse heren S. J. Moscoviter en L. Borstel.
De instelling van de commissie was uitdrukkelijk anti-traditioneel, wat ons niet verwondert, kennende beide Rotterdamse leden. Hun wens is het Hebreeuws op de godsdienstschool af te schaffen, maar ze durven het niet. De commissie schrijft o.a.: 'Ten andere slingert de beoefening der Hebreeuwse taal een band om alle Israëlieten op de aardbol. Een vers uit de Bijbel, in het oorspronkelijk geciteerd, kan het wachtwoord zijn tussen twee belijders van de Mozaïsche godsdienst, die anders door de slagbomen van geographische ligging, staatkundige verdeling en beschavingstoestand elkander nooit hadden kunnen verstaan of naderen. Doch, hoe belangwekkend dit verschijnsel ook zij, moet uw commissie vragen: is het nog tegenwoordig nodig, ja, is het nog nuttig dat vermogen om elkander te verstaan, dat onzichtbare éénzijn; is het nog nodig of nuttig, dat die rode draad door alle Joden van Oost en West, van Noord en Zuid heen loopt, nu allerwegen de emancipatie onzer geloofsgenoten bereikt is, of de pogingen daartoe de beste uitslag beloven? Is dan die omstandigheid, vraagt Uw Commissie met nadruk, van overheersend belang? Zal daarin de schering en inslag van het godsdienstonderwijs bij de belijders van de Mozaïsche Geloofsleer moeten bestaan?'
Het zou onjuist en onbillijk zijn de mening te doen postvatten, dat dit de algemene opvatting van de godsdienstonderwijzers was, integendeel de algemeen heersende geest was zeker behoudend, warm voelend voor tora en traditie.
Italie eindigt zijn studie met de opmerking, dat wel is waar met grote dankbaarheid erkend wordt hoe groot de voordelen waren van het openbaar onderwijs, maar dat toch moet worden geconstateerd dat de nadelen voor de joodse ontwikkeling van onze kinderen niet minder groot waren. Hij acht het weder invoeren van een secteschool niet slechts gewenst, maar plicht. Wij hebben niets te verliezen, doch veel te winnen. Wij zullen onze kinderen *blijven* vormen tot nuttige burgers der grote maatschappij, maar ook weer *kunnen* vormen tot belangstellende joden, evenals eens hun groot- en overgrootouders bezield met de warmste belangstelling in de lotgevallen hunner gemeente in het bijzonder, van het jodendom in het algemeen.[20]

13. Bestuurders

216: *Parnas A. Sanders, lid van de kerkeraad, sinds 1907 voorzitter.*

217: *Parnas J. van Cleeff Szn., lid van de kerkeraad, sinds 1888 penningmeester.*

218: *Parnas Simon S. Bosman, lid van de kerkeraad, sinds 1907 voorzitter Gesticht Isr. oude lieden en zieken en van het armbestuur.*

De eerste tientallen jaren van deze eeuw lag het bestuur van de Rotterdamse kehilla in de vaste handen van een driemanschap, de parnassiem Sanders, Van Cleeff en Bosman *(afb. 216-219).* Daarna traden op de voorgrond mr. H. Sanders *(afb. 223),* die in 1936 voorzitter van de kerkeraad werd, de heer Zilversmit, voorzitter van de parnassiem, verder o.a. de heren I. Cohen *(afb. 222),* Samuel en Joz. Vromen, allen leden van het dagelijks bestuur.
Van de kerkeraad vonden we een foto uit het jaar 1921 *(afb. 220).* Tenslotte namen we foto's op van de leden van het dagelijks bestuur uit de tijd na de oorlog, van de kerkeraad van 1966 *(afb. 226)* en van het afscheid van mr. Levie *(afb. 224),* waarop het echtpaar, de heer en mevrouw Van Witsen-Levitus te zien zijn *(afb. 228).*

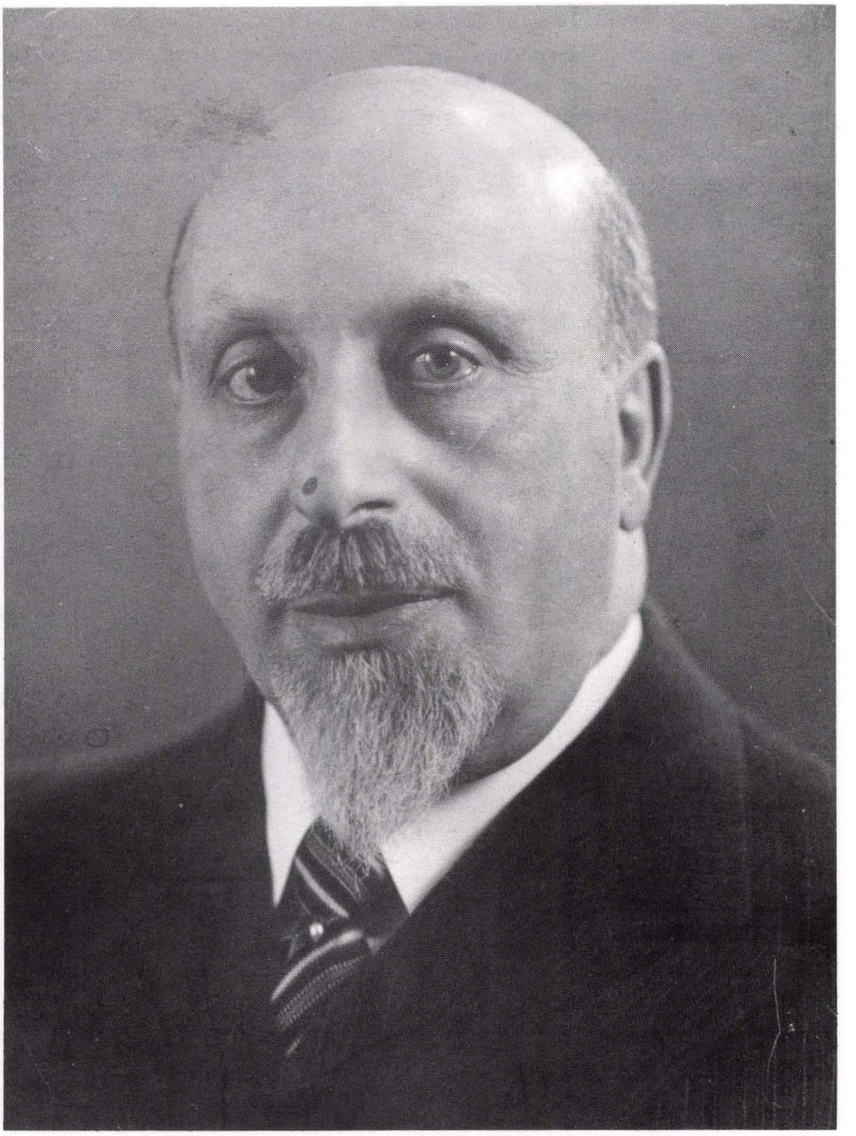
219: *De heer A. Sanders, voorzitter van de kerkeraad, temidden van autoriteiten en familieleden tijdens de viering van zijn 80ste verjaardag. Op de achterste rij van links naar rechts: J. van Cleeff Szn., opperrabbijn A. B. N. Davids, Simon S. Bosman, secretaris D. Wessel Wzn. en A. Samuel.*

220: *De kerkeraad in 1921. In het midden achter de tafel de heer A. Sanders, voorzitter, geflankeerd door de secretaris D. Wessel Wzn. en de penningmeester J. van Cleeff Szn. Naast de secretaris: Simon S. Bosman. Onderaan rechts: dr. A. J. Haagens, dr. G. Italie en links E. Schaap. Duidelijk herkenbaar de tweede van links: M. A. Samuel. Verder waren lid van de kerkeraad: M. L. Kattenburg, I. Leuvenberg, H. M. Reymers, Alex Reens, H. J. Hartogensis, mr. L. van Dantzig, L. van Creveld, Jacq. Pierot Jr., A. D. Hamburger, mr. H. Sanders, Arts M. Hertzberger en E. A. van Esso (Adressenboek Joodsch Gemeentebelang, 1924).*

221: *S. Hausdorff, geboren 31 maart 1854 in Wreschen. In Rotterdam gevestigd 1 januari 1883. Lid van de kerkeraad van 1889 tot ± 1926. Overleden 15 januari 1940. Bedankte als kerkvoogd en als bestuurslid van het bet hamidrasj in 1937.*

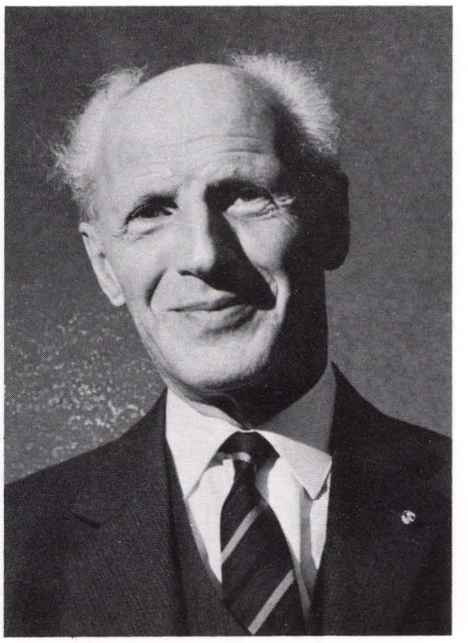

222: *I. Cohen, geboren 22 september 1872 te Rotterdam. Lid van de kerkeraad 1929. Lid van het dagelijks bestuur. Overleden 1942 in Indië.*

223: *Mr. Heiman Sanders, geboren 14 november 1886 te Sneek. Overleden 13 juni 1958. Hij werd in 1921 lid van de kerkeraad en in 1936 voorzitter daarvan. Hij was een zeer scherpzinnig advocaat en heeft na de tweede wereldoorlog ontzaglijk veel gepresteerd op het gebied van het rechtsherstel inzake door de bezetters geconfisqueerde joodse eigendommen. 'Wanneer de Nederlandse Joden in materieel opzicht in grote trekken in hun rechten zijn hersteld is dit voor een zeer belangrijk deel aan het inzicht, de volharding en het organisatievermogen van Sanders te danken. De regering benoemde hem tot officier in de orde van Oranje Nassau' (Uitvoerig Bijdr. VIII, blz. 15).*

224: *Mr. Martin Levie, geboren 24 augustus 1896 te Groningen. Voor de oorlog secretaris van het bestuur van de Nederlandse Zionisten Bond. In Rotterdam vice-voorzitter van de onderwijsraad. In 1945 lid van de kerkeraad, in 1951 voorzitter van de kerkeraad en lid van het dagelijks bestuur tot eind 1966. Overleden 27 september 1972.*

225: *Hendrik van Daelen, geboren 18 februari 1882 te Vlaardingen. Overleden 6 november 1958 te Rotterdam. Penningmeester van de N.I.G. van 1946 tot 1958.*

226: *Kerkeraad 1966 en opperrabbijn bij het afscheid van mr. Martin Levie, Voorste rij v.r.n.l.: A. Bosnak, opperrabbijn L. Vorst, mr. M. Levie, dr. M. Elzas, D. Hausdorff. Staande: S. van Dijk, secretaris, L. J. Klein, S. Frenk, A. van Witsen, I. Tugendhaft, L. van Dijk, H. Horneman.*

227: *Het dagelijks bestuur. V.l.n.r. A. Bosnak, D. Hausdorff en mr. M. Levie*

228: *Bij het afscheid van mr. M. Levie. V.r.n.l.: dr. M. Elzas, mevr. J. Levie-Hedeman, mevr. H. Hausdorff-Gradenwitz, D. Hausdorff, S. van Dijk, mevr. S. van Dijk-de Leeuw, mevr. S. van Witsen-Levitus, A. van Witsen, mevr. P. Goldfinger-Steiner, M. Goldfinger, H. Horneman, mevr. S. Horneman-van de Wijk, mevr. T. Hamme, M. Seyffers en als laatste herkenbaar I. Tugendhaft.*

KOHN-WEENEN
MEUBELEN
MEUBELEN
VANDERMEER
AMD ISRAELITISCH-WEESHUIS 1851

14. Weldadigheidsinstellingen en andere verenigingen

Het weeshuis

Op 18 april 1833[1] werd de 'weezen-inrichting' Ezrath Jethomiem (hulp aan wezen) opgericht op initiatief van opperrabbijn E. J. Löwenstam. Een huurhuis, gelegen aan de Boompjes, werd betrokken. Dit was al spoedig te klein; in 1848 vertrok men naar een huis aan het Kwakernaat *(afb. 231),* maar reeds na twee en een half jaar kocht men een huis aan de Oppert, nr. 243 *(afb. 229).* Het werd op 26 oktober 1851 ingewijd *(afb. 230).*
In 1897 werd besloten een gesticht te bouwen aan de Mathenesserlaan en 26 april 1898 werd dit ingewijd. Tot de deportatie van de bewoners in 1943 heeft het zijn functie vervuld *(afb. 235).*
Op 9 juni 1899 is het weeshuis vereerd met een bezoek van koningin Wilhelmina en haar moeder, koningin Emma.
In 1933 werd het honderd-jarig bestaan herdacht *(afb. 235-236).* Er werd een keurig verzorgd herdenkingsboek uitgegeven, dat onder meer een geschiedenis van het weeshuis bevatte van de hand van notaris S. S. Wijsenbeek. Ook werd er een herinneringsmedaille geslagen. Verder had een feestelijke uitvoering van de verpleegden plaats *(afb. 232).*
In de eetzaal hing een lijst met de namen van alle regenten en regentessen vanaf 1832 tot de opheffing *(afb. 234).* De laatste voorzitter was Sam van den Bergh Jr. *(afb. 233).*
Tot de deportatie stond het weeshuis onder leiding van het echtpaar Onderwijzer; voor hen: de echtparen Kiek, Kalker en Koppelman *(afb. 238-239).*
In 1968 is van de resterende fondsen een paviljoen gebouwd in Kfar Batja, Israël *(afb. 239-240).*

Het gesticht voor Isr. oude lieden en zieken

Het gesticht 'Megon Hatsedek' (verblijf der weldadigheid) is opgericht in 1837, mede op instigatie van opperrabbijn E. J. Löwenstam. Vóór dit jaar kon 'na een afgewezen verzoek om een eigen hospitaaltje te mogen inrichten (1798), onder Frans bewind in 1806 toch een pand aan de Schiedamse Dijk worden aangekocht en als Liefdesgesticht der Isr. Gemeente worden ingericht. Maar in 1811 werd aan het stadsbestuur bericht dat, hoewel het gesticht was bedoeld 'ter hulp van arme zieken, tot leerschool van diakonische kinderen en ten bezorging van oude behoeftige ledematen... men door gebrek aan fonds van de twee laatste bedoelingen der inrichting tot nog toe heeft moeten afzien'. De verzorging van behoeftige zieken werd nog enkele jaren 'zeer gebrekkig gaande gehouden' door een binnenvader en -moeder en twee bedienden totdat het in 1820 geheel moest worden geliquideerd.'[2]
Op 3 november 1837 werd aan de Hoogstraat 107 het eerste Gesticht voor Oude Lieden en Zieken geopend *(afb. 242-243).* L. Borstel beschrijft uitvoerig alle bijzonderheden tot 1857[3]. Maar door de groei van de joodse bevolking werd dit gebouw te klein en 15 april 1866 werd een nieuw gebouw ingewijd aan de Houtlaan, nr. 724 *(afb. 241).* Er werd toen een 'souvenir' uitgegeven met de namen van de oprichters, regenten en regentessen (zie *afb. 244).* Een vrij primitieve afbeelding van het gebouw aan de Houtlaan is ons overgeleverd in de vorm van een litho door A. R. Hofstede.
Doch ook dit gebouw voldeed al spoedig niet meer aan de eisen, die aan een dergelijke

229: *Het weeshuis aan de Oppert van 1851 tot 1898.*

instelling mochten worden gesteld. Het duurde tot 1900 tot het nieuwe gebouw aan de Claes de Vrieselaan in gebruik kon worden genomen *(afb. 245-247)*. Op 22 oktober 1900 werd het ingewijd en het bleef in functie tot het door de Duitse bezetters op 20 februari 1943 werd ontruimd. Na de oorlog werd in het gebouw een herinneringsplaat aangebracht, naar het ontwerp van de heer Wertheim *(afb. 248)*.

Een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis van het gesticht met de namen van de vaders, moeders, besturen en medici is verschenen ter gelegenheid van de viering van het eeuwfeest in het Weekblad voor Isr. Huisgezinnen (1937) van de hand van de secretaris van de gemeente, de heer D. Wessel Wzn.

230: *De inwijding van het weeshuis aan de Oppert werd feestelijk gevierd.*

231: *Deze geloofsbelijdenis werd afgelegd, toen de joodse wezen nog aan het Kwakernaat waren gehuisvest.*

232: *Feestprogramma bij de viering van het honderdjarig bestaan van het weeshuis in 1933.*

חנכת הבית

לעזרת יתומים

פ"ק ראטטערראם יע"א

יום א' פרשת נח א' דר"ח חשון

שנת לזכר ברית עולם

INWIJDINGSFEEST

van het

ISRAËLITISCH WEESHUIS,

in den Opperl. Wijk 6. N° 243.

te

ROTTERDAM.

GEVIERD DEN 26ste OCTOBER, 1851.

GELOOFSBELIJDENIS,

AFGELEGD DOOR

EEN OUDERLOOS ISRAËLITISCH JONGELING,

op den 25 *November* 1850,

benevens de bij deze gelegenheid toegebragte dankbetuiging aan zijne Weldoeners en Verzorgers.

UITGEGEVEN TEN VOORDEELE DER WEZEN.

PRIJS

Te ROTTERDAM, bij
J. A. VAN BELLE.

5593 5693

PROGRAMMA

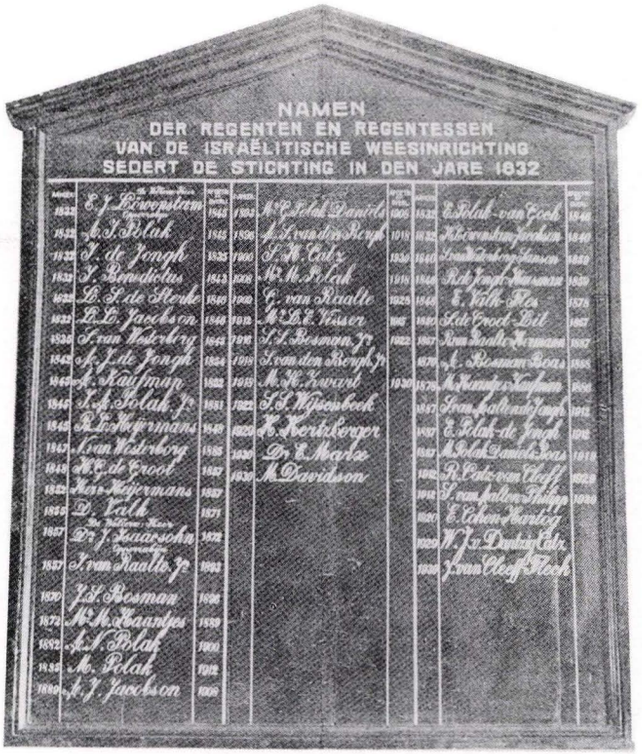
VOOR DE FEEST-UITVOERING TE GEVEN DOOR DE VERPLEEGDEN VAN HET ISRAËLIETISCH WEESHUIS TE ROTTERDAM, TER GELEGENHEID VAN HET 100-JARIG BESTAAN DER INSTELLING OP ZONDAGAVOND

LAK BONGOUMER 5693

14 MEI 1933.

1833 1933

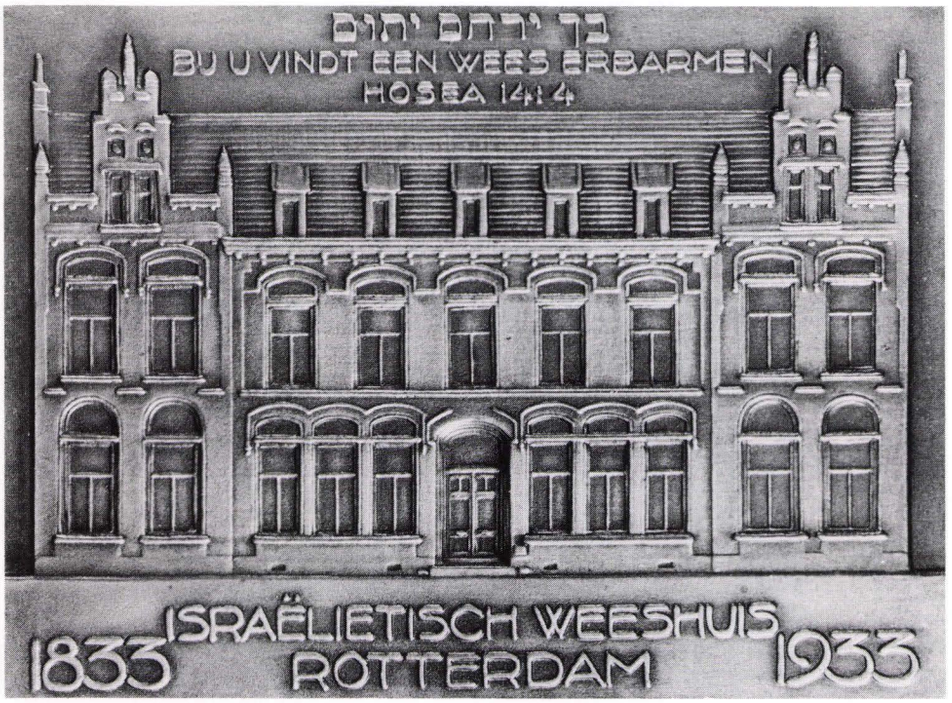

233: *S. van den Bergh Jr., de laatste voorzitter van het college van regenten.*

234: *Naamlijst van regenten en regentessen van het Israëlietisch weeshuis, die in het weeshuis Mathenesserlaan 208 heeft gehangen.*

235: *Het weeshuis aan de Mathenesserlaan.*

236: *Plaquette, vervaardigd bij het honderdjarig bestaan van het weeshuis (Dienst Gemeentelijke Musea, Rotterdam).*

237: *Drie weesvaders en drie weesmoeders.*

DRIE WEESVADERS EN DRIE WEESMOEDERS

Van links naar rechts: Vader en Moeder A. J. Kiek z.g.; Vader en Moeder R. Kalker en op de tweede rij: Vader en Moeder S. J. Koppelman

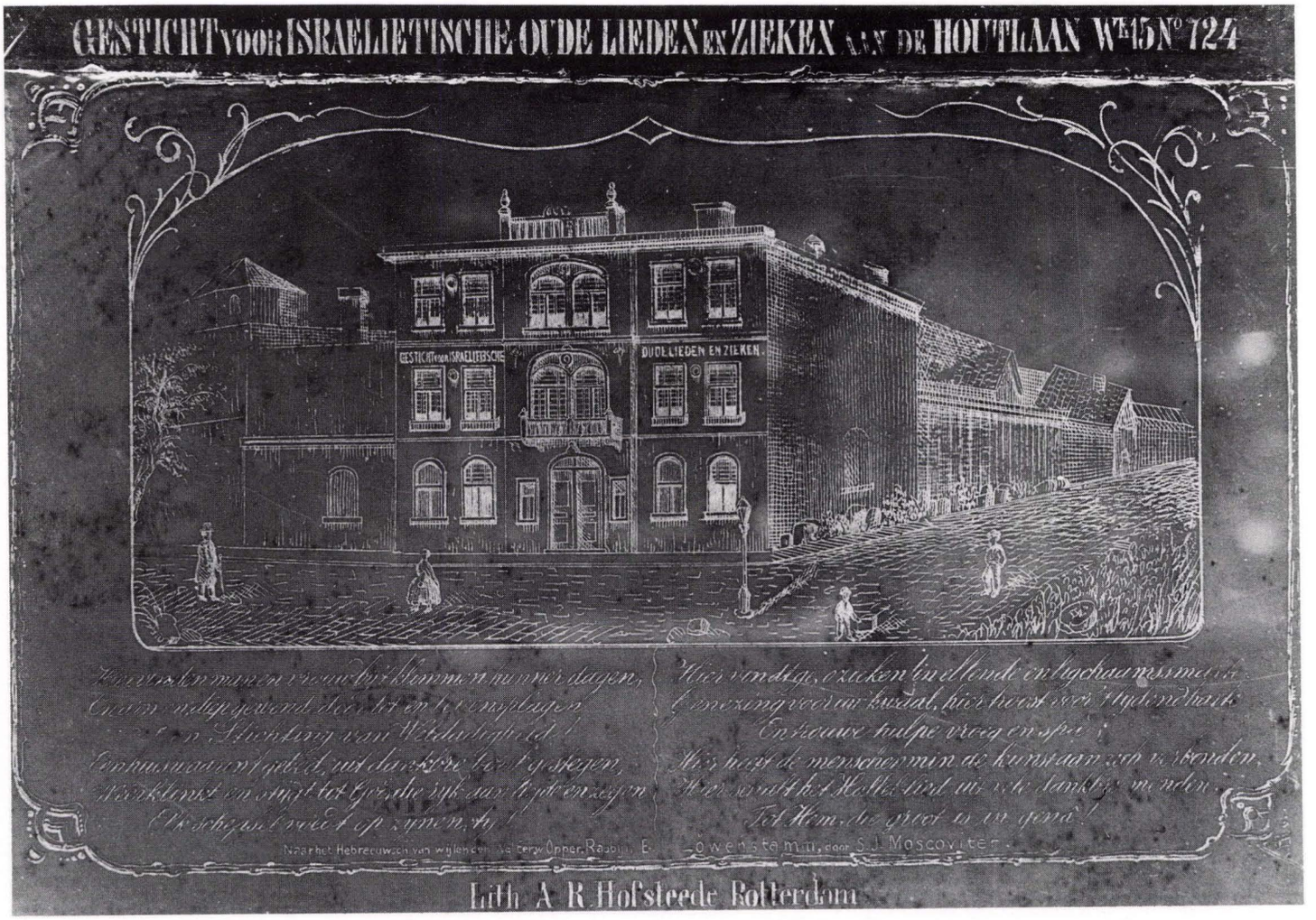

238: *Een groep weeskinderen met directeur en directrice, het echtpaar Kalker in 1933 (Weekblad voor Isr. Huisgezinnen).*

ברוכים הבאים

כפר יבתיר

239-240: *Inwijding van het paviljoen in Kfar Batja (Israël) in 1968.*

241: *Gesticht voor Israëlietische Oude Lieden en Zieken aan de Houtlaan van 1866 tot 1900.*

NAAMLIJST

DER

OPRIGTERS EN STICHTERS,

VOORMALIGE EN TEGENWOORDIGE

REGENTEN EN REGENTESSEN

VAN HET

GESTICHT

VOOR

Israëlietische Oude Lieden en Zieken, alhier.

Het Gesticht (aan de Hoogstraat, wijk 10, n°. 107) werd ingewijd en voor behoeftigen opengesteld op Vrijdag, 3 November 1837.

Oprigters:

De WelEerw. Zeer Gel. Heer E. J. LÖWENSTAMM, OPPER-RABBIJN.

De Heer L. S. DE STERKE.

Stichters.

De Heeren:

M. L. LEVISSON. | L. L. JACOBSON.
IZ. VAN RAALTE. | JACOB VAN CLEEFF.
D. A. SAMSON. | J. L. HEIJERMANS.

242: *Naamlijst van de stichters en oprichters.*

De **Commissie**, uitsluitend belast geweest met de leiding en regeling tot daarstelling van het Gesticht, in 1837:

De Heeren:

E. EZECHIËLS. | A. L. JACOBSON.
M. L. LEVISSON. | L. L. JACOBSON.
IZ. VAN RAALTE. | J. L. HEIJERMANS.

Voormalige Regenten.

De Heeren:

E. EZECHIËLS. | JUDA POLAK, Az.
M. L. LEVISSON. | A. SIJMONS.
IZ. VAN RAALTE. | J. L. JACOBSON.
L. BEIT. | S. SIJMONS.
J. I. VAN WITSEN. | J. L. HEIJERMANS.
Mr. H. H. TELS. | S. J. DE VRIES.
L. L. JACOBSON, Az.

Tegenwoordige Regenten.

De Heeren:

E. L. JACOBSON, Lz. | D. SARLUIS.
I. J. VAN WITSEN. | A. J. POLAK.
MOZES EZECHIËLS. | S. J. MOSCOVITER.

Voormalige Regentessen.

Mevrouwen:

S. EZECHIËLS, geb. MACHIELSE. | S. SIJMONS, geb. BERLIJN.
R. NATHANS, geb. MEIJER.

Tegenwoordige Regentessen.

Mevrouwen:

J. VAN WITSEN, NATHANS. | L. L. JACOBSON, geb. BOAS.

De volgorde der namen is naar ancieniteit van benoeming geregeld.

243: *Naamlijst van de stichters en oprichters.*

SOUVENIR

AAN

OPRIGTERS EN STICHTERS,

voormalige en tegenwoordige

REGENTEN EN REGENTESSEN

VAN HET

Gesticht voor Israëlietische Oude Lieden en Zieken alhier,

TER GELEGENHEID DER

INWIJDING

VAN HET

NIEUWE GESTICHT,

Houtlaan, wijk 15, n°. 724,

op Zondag, den 15 April 1866.

AANGEBODEN

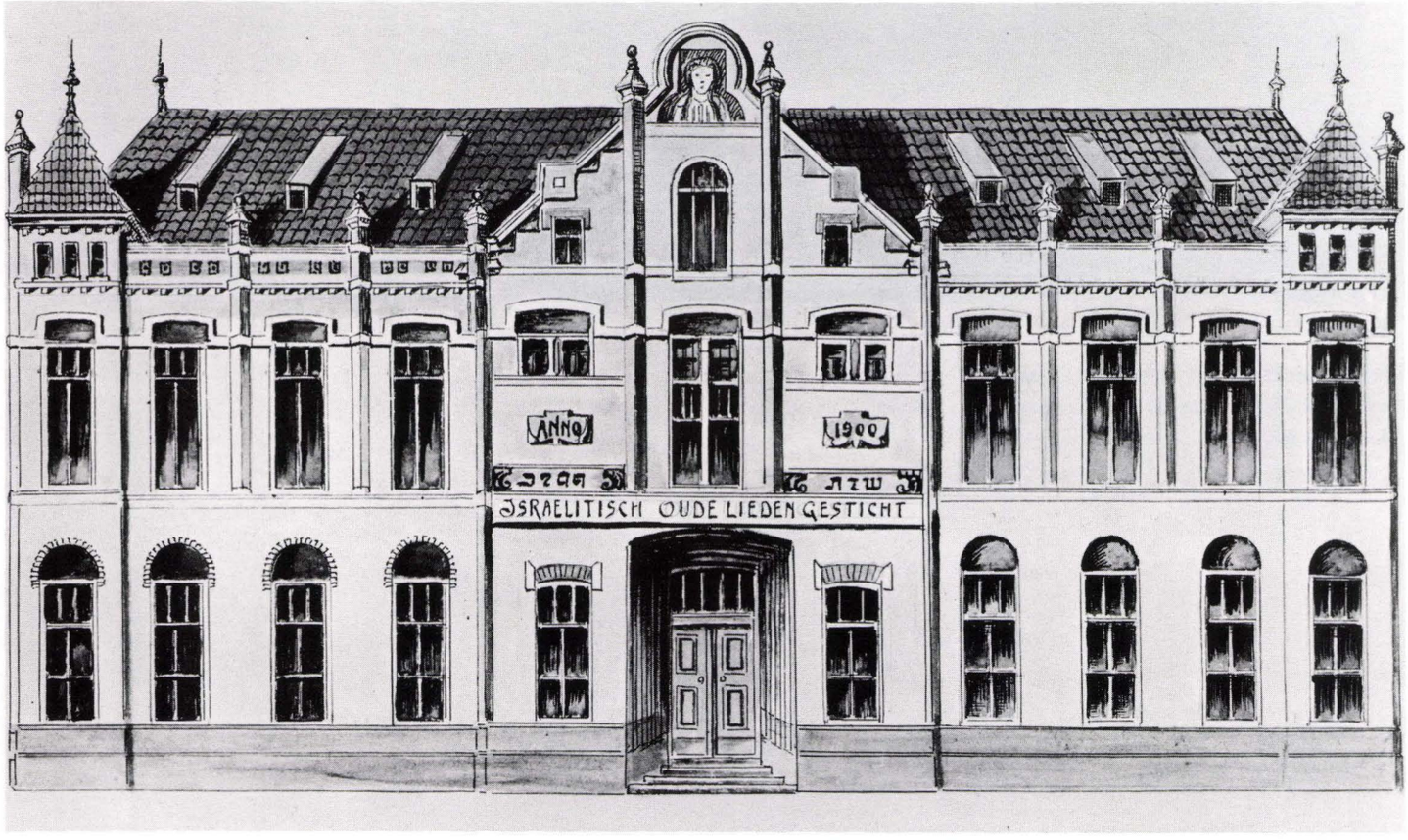
DOOR

A. R. HOFSTEEDE.

ROTTERDAM, 1866.

244: *Souvenir, uitgegeven bij de inwijding van het gesticht aan de Houtlaan, 1866.*

245: *Israëlietische Oude Lieden Gesticht aan de Claes de Vrieselaan.*

246: *Uit het propagandageschriftje ten bate van het gesticht.*

Het Bestuur van het Gesticht voor Israëlietische Oude Lieden en Zieken te Rotterdam bestaat uit:

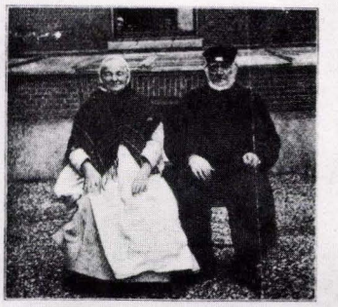
Regentessen:

Mevr. Wed. B. VAN WITSEN-RENSBURG, *Eere-Voorzitster*, Leuvehaven 81.
„ F. ANDRIESSE-BENEDICTUS, *Voorzitster*, Zuidblaak 46.
„ C. VAN DEN BERGH-VAN LEER, Koningin Emmaplein 1.
„ E. VAN CLEEFF-LOB, Coolsingel 15.
„ A. JACOBSON-METZ, Koningin Emmapl. 2.
„ A. MARX-WOLFF, Westerkade 31.
„ E. POLAK-DE JONGH, Eendrachtsweg 6.
„ A. POLAK-POLAK, Mauritsweg 46.
„ S. VISSER-SANSON, Stationsweg 4.

Regenten:

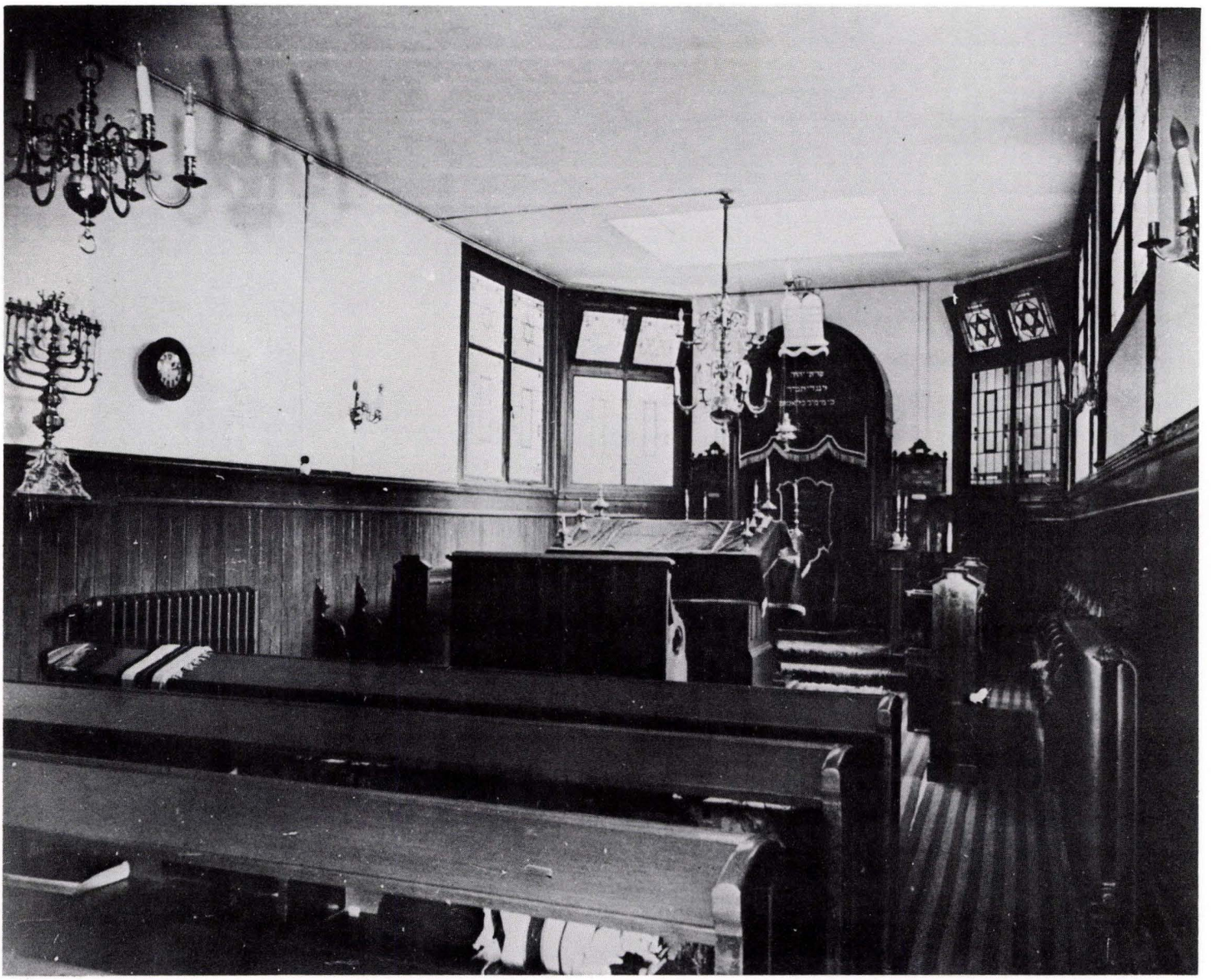
Mr. S. J. L. VAN AALTEN Jr., *Voorzitter*, Wolfshoek 5.
L. ANDRIESSE, *Onder-Voorzitter*, Zuidblaak 46.
J. VISSER, *Thesaurier*, Stationsweg 4.
B. MARX, Westerkade 31.
O. ANDRIESSEN, Boompjes 46.
Dr. J. Ph. ELIAS, Nieuwe Binnenweg 227.
L. BORSTEL, *Secretaris*, Hofplein 9.

Voor . . . .
De Joodsche Oudjes
. . . . en Zieken.

De twee oudste oudjes.

247: *Interieur van de synagoge van het Oude Lieden Gesticht aan de Claes de Vrieselaan.*

TER HERINNERING AAN DE VELEN
DIE UIT HET JOODSE ZIEKENHUIS
EN OUDELIEDENGESTICHT WERDEN
WEGGEVOERD IN DEN DOOD OP
21 ADAR I 5703
26 FEBRUARI 1943
HUN GEEST KEERDE WEER TOT
DEN EEUWIGE
והרוח תשוב אל האלהים

248: *Herinneringsplaat, aangebracht in het ziekenhuis aan de Schietbaanlaan, na de oorlog. Ze bevindt zich thans in de grote zaal op de begraafplaats aan het Toepad.*

249: *De villa 'Groendal' aan de Westzeedijk, die veel Rotterdammers zich nog zullen herinneren, waar het asyl en het kantoor van Montefiore jarenlang was gevestigd.*

250: *In het voormalige kantoor van 'Montefiore': de voorzitter, de heer M. L. Kattenburg, samen met de administrateur, de heer B. J. Stein. Op de voorgrond: een oude Joodse vrouw, van huis en haard verdreven. Op de achtergrond: de concierge, de heer J. Bromet.*

251: *Deze foto werd gemaakt t.g.v. het 40-jarig bestaan van Montefiore. Zittend v.l.n.r. de heren I. Leuvenberg, S. v.d. Bergh, J. M. Schnitzler z.g., M. L. Kattenburg z.g., opperrabbijn dr. B. L. Ritter, T. van Cleef Szn. en Jacq. Pierot. Staand v.l.n.r. de heren I. Goldsmit, de vroegere concierge, B. J. Stein, E. J. Samson, mevr. De Groen-Andriesse, arts M. Hertzberger, Leo L. Akker, mevr. T. van Cleef-Flech, mej. F. Polak en A. J. Kiek z.g.*

252: *Het Boschhuis te Etten-Leur van de Israëlietische gezondheidskolonie.*

Montefiore

Montefiore was een vereniging tot ondersteuning van behoeftige passanten te Rotterdam. Zij werd opgericht 7 november 1883 met als doel de ondersteuning van behoeftige doortrekkenden uit buiten- en binnenland door het geven van onderdak, voeding, kleding en reisbiljetten, steun in geld, tussenkomst en advies.
De naam werd Montefiore, omdat op de bovengenoemde datum Montefiore 'in zijn 100ste levensjaar was getreden'. Het initiatief was uitgegaan van de heer Lutomirski; opperrabbijn dr. Ritter werd ere-voorzitter[4] *(afb. 259-260).*

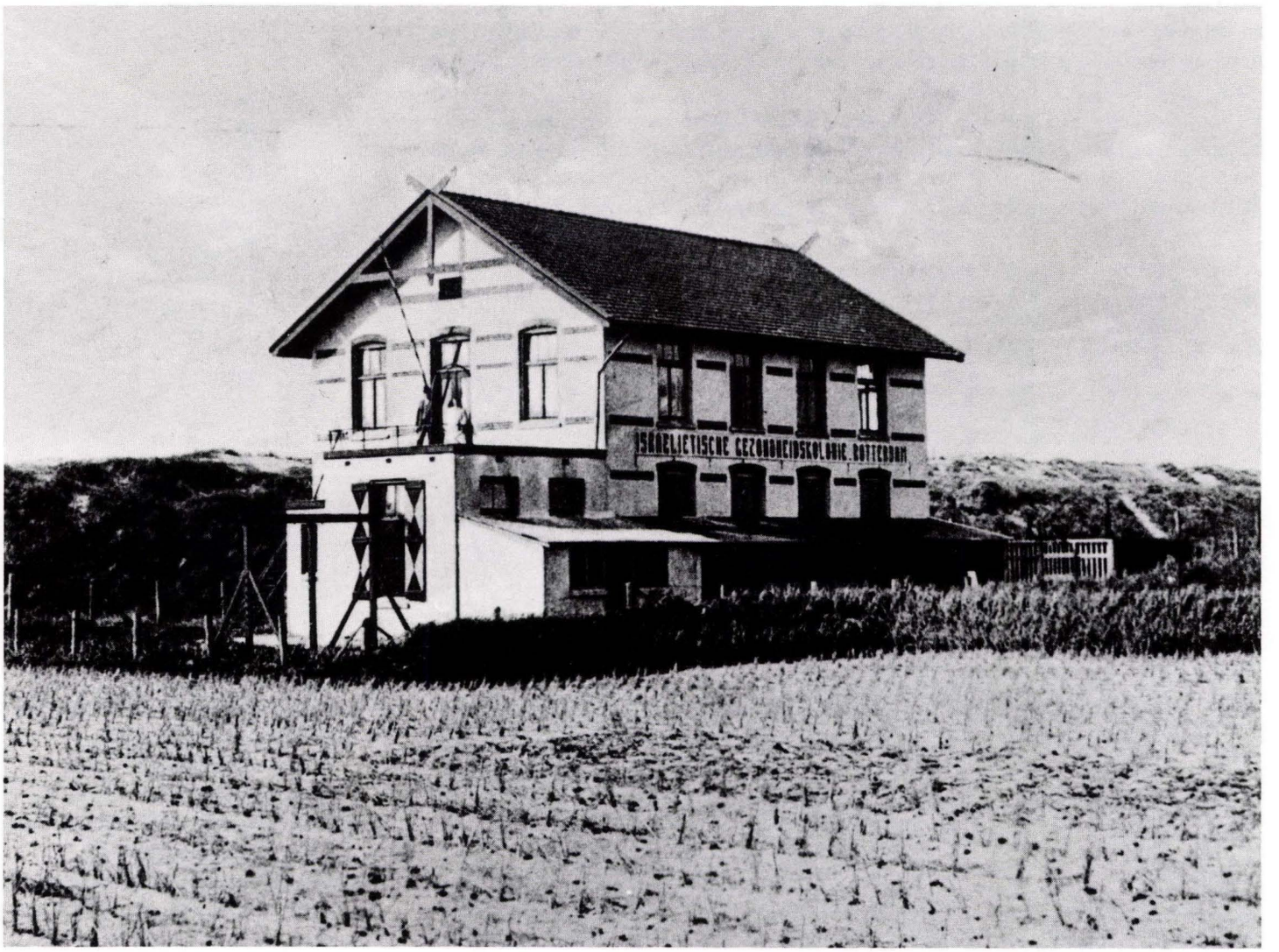
Israëlietische gezondheidskolonie Rotterdam

De Israëlietische gezondheidskolonie werd opgericht op 16 maart 1896. Doel was zwakke kinderen van on- en minvermogende ouders te Rotterdam naar een der koloniehuizen van de vereniging te zenden. De vereniging had twee koloniehuizen, een boshuis te Etten-Leur en een koloniehuis te Ter Heide *(afb. 252-253).*

Verenigingen

De joodse gemeente te Rotterdam telde tal van verenigingen op religieus, sociaal, politiek, amusements- en sportgebied.
Van de veelheid krijgen we een goede indruk uit de adressenboeken, die de vereniging Joods Gemeentebelang heeft uitgegeven in de jaren 1924, 1931, 1936 en 1939. In 1924 waren er ongeveer 50, in 1931 ongeveer 60 en in 1936 zo'n 75 verenigingen. De

253: *De Israëlietische gezondheidskolonie in Ter Heide.*

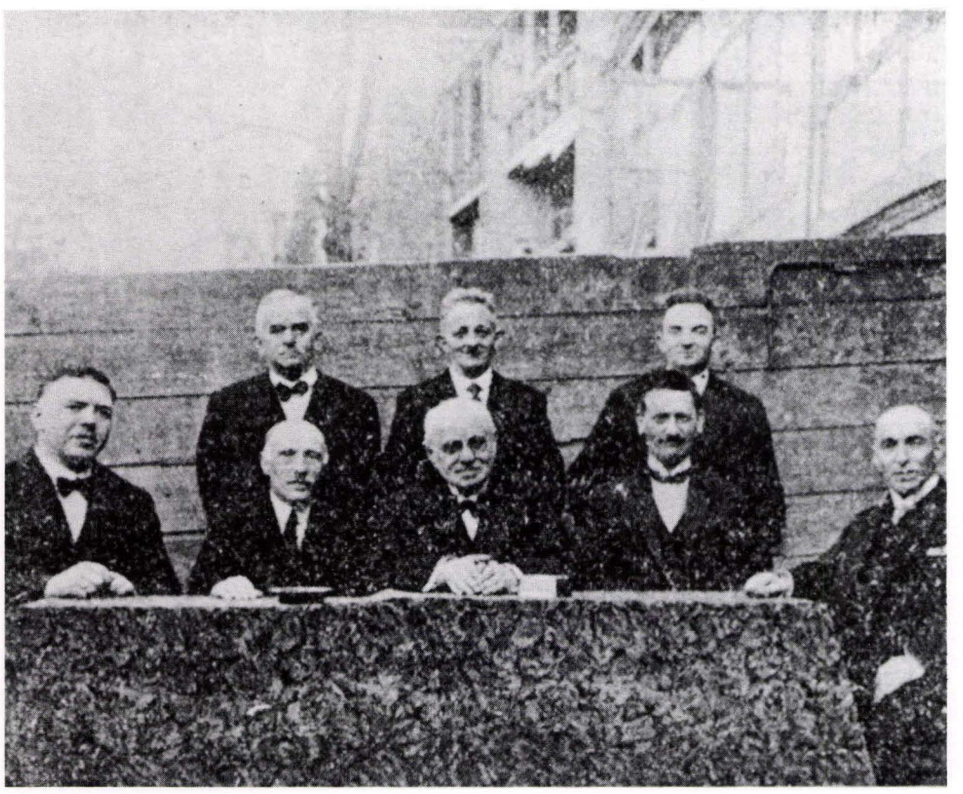

verdeling in 1931 was: 7 pieuze verenigingen, 4 begrafenisverenigingen, 7 jeugdverenigingen, 5 toneel-, zang- en sportverenigingen, 27 weldadigheidsverenigingen en 11 van uiteenlopende aard, waaronder de politieke organisaties.
Heel wat verenigingen hadden maar een kort bestaan en werden vaak gevolgd door nieuwe met dezelfde strekking. Zo werd in 1913 de gymnastiekvereniging 'Eendracht maakt Macht' opgericht, die in 1924 al niet meer bestond. In 1922 werd opgericht de Rotterdamse Isr. Algem. Sportvereniging R.I.A.S., die op haar beurt in 1931 niet meer bestond. In 1930 bestond de Joodsche Sportvereniging Zaoth, die ook nog bestond in 1936, maar in 1932 is toch daarnaast de sportvereniging Zeriezoeth opgericht. En in 1937 werd Jovoro, Joodsche Voetbalclub Rotterdam, opgericht.
Van al die verenigingen waren er ongeveer 20 vóór 1900 opgericht, vooral op sociaal gebied. De toename in de laatste 16 jaar voor de ondergang in 1940 toont wel welk een actief joods leven er bestond.
In deze platenatlas zijn slechts die verenigingen opgenomen waarvan een foto van bestuur of activiteiten kon worden verkregen.
Dowor Touw (goed doel), opgericht 21 november 1829. Doel: het houden van godsdienstige bijeenkomsten bij rouwbedrijvenden, het verstrekken van geldelijke steun bij overlijden, het verstrekken van doodsklededen, het verschaffen van een grafzerk en het houden van bijeenkomsten op de eerste avond van het Wekenfeest en de avond van de zevende dag van het Loofhuttenfeest *(afb. 254).*
Commissie tot Spijsverzorging aan minvermogende Israëlieten te Rotterdam.
Opgericht 20 september 1853. Doel: Het verstrekken van warm voedsel en/of bons ter verkrijging van levensmiddelen in natura aan behoeftige Israëlieten gedurende de wintermaanden *(afb. 255-256).*
Joodsch Gemeentebelang, opgericht 5 november 1905. Doel: het bevorderen van belangstelling in de aangelegenheden der Ned. Isr. gemeente te Rotterdam door:
a. het bespreken van de belangen der gemeente, het verspreiden van geschriften, het doen houden van spreekbeurten en wat verder nodig kan blijken om tot dit doel te geraken.
b. voor de kerkeraad der Ned. Isr. gemeente candidaten te stellen, van wie men instandhouding der grondstellingen der N.I.G. mag verwachten en hun verkiezing te bevorderen.
De vereniging heeft uitgegeven: 'Uit leer en leven' van S. M. Slagter, vier adressen-

255: *Spijskokerij en bedelingslokaal, Verlaatstraat 2b, van de Commissie tot spijsverzorging aan minvermogende Israëlieten te Rotterdam, 1937.*

256: *Het reglement uit 1862.*

257: *Het bestuur van Joodsch Gemeentebelang. Zittend v.l.n.r. de heren I. van Dam, B. M. Slagter, voorzitter, en M. Meiler. Staand v.l.n.r. de heren S. Kleinkramer Jr., A. J. Kets de Vries, Ed. Roos en Jac. van Gelderen.*

254: *Het bestuur van 'Dowor Touw' bij het honderd-jarig bestaan. Zittend v.l.n.r. de heren Jac. de Haas Szn., penningmeester, J. Eijl, secretaris, S. Schaap, voorzitter, B. M. Slagter, vicevoorzitter, L. van Zwanenbergh, commissaris. Staand v.l.n.r. de heren S. Frenkel, D. Katan en S. Kleinhamer Jr., commissarissen (W.v.I.H., 1929).*

REGLEMENT

VOOR DE

COMMISSIE

TOT

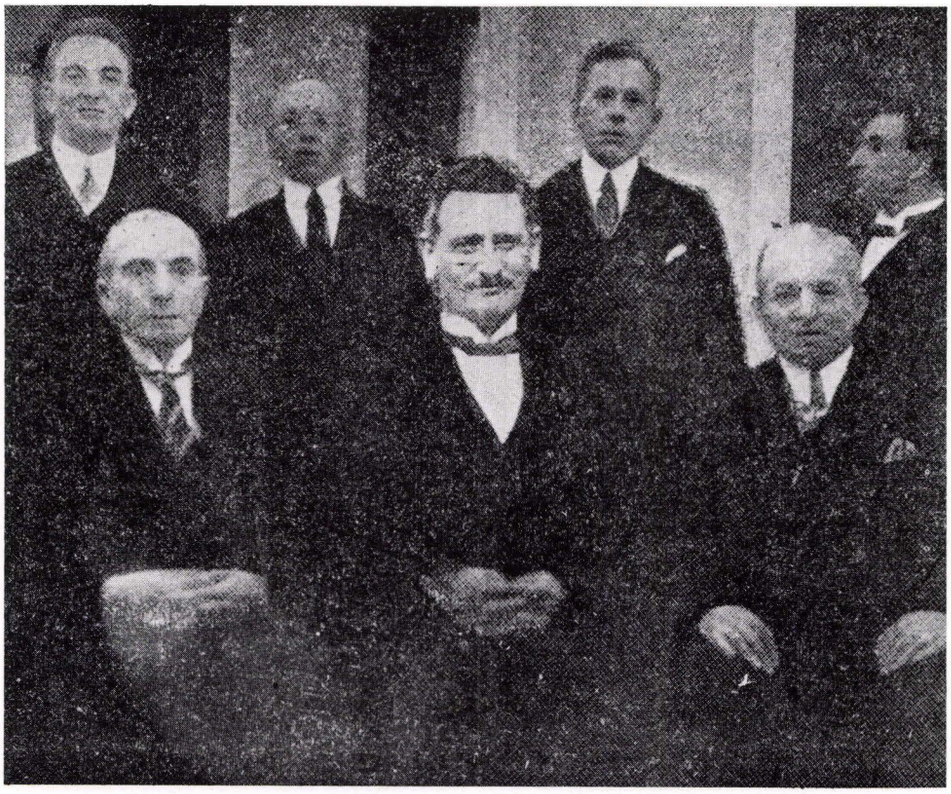
SPIJSVERZORGING

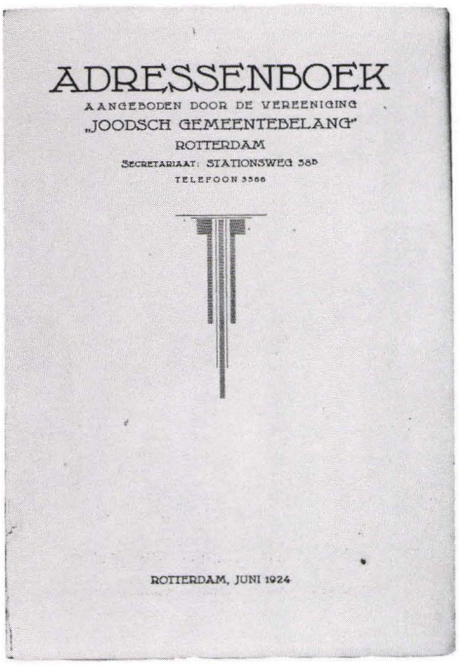
AAN

Minvermogende Israëlieten

TE

ROTTERDAM.

ADRESSENBOEK

AANGEBODEN DOOR DE VEREENIGING

„JOODSCH GEMEENTEBELANG"

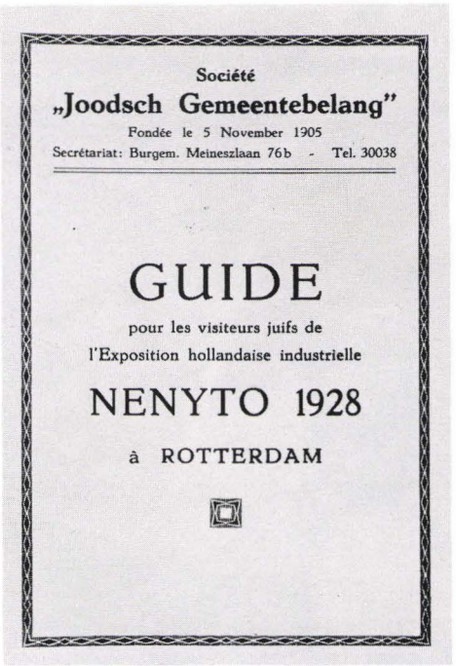
ROTTERDAM

SECRETARIAAT: STATIONSWEG 58b

TELEFOON 3566

ROTTERDAM, JUNI 1924

258: *Het adressenboek, uitgegeven in 1924.*

Société

„Joodsch Gemeentebelang"

Fondée le 5 November 1905

Secrétariat: Burgem. Meineszlaan 76b - Tel. 30038

GUIDE

pour les visiteurs juifs de

l'Exposition hollandaise industrielle

NENYTO 1928

à ROTTERDAM

259: *Franse uitgave van de gids voor de Nenyto-tentoonstelling in 1928.*

boeken in 1924, 1931, 1936, 1939, een gids in vier talen ter gelegenheid van de Nenijto-tentoonstelling in 1928 ten behoeve van de joodse bezoekers *(afb. 257-260).*

Ten Bate der Armen. Deze Israëlitiesche weldadigheids-toneelvereniging werd opgericht op 5 november 1911. Doel: bestrijding van de armoede door verstrekking van levensmiddelen, kleding, barmitswa-kleding-fonds *(afb. 261-263).*

Bigdé Kodesch. De damesvereniging Bigdé Kodesch had als doel: het verschaffen van gewijde kleden voor de sjoel *(afb. 264).*

Touras Chajiem. Opgericht 1 juni 1919. Doel: Verspreiding van kennis op joods gebied en de versterking van het godsdienstig leven *(afb. 272-273).*

Joodsche Jeugdkring. Opgericht 1 maart 1928. Doel: het vormen van een bewust joodse jeugd met kennis van godsdienst en geschiedenis, zulks in politiek neutraal milieu, maar op streng orthodoxe basis *(afb. 274-275).*

Sjemieras Sjabbos Rotterdam. Opgericht 14 september 1930. Doel: bevordering van het in acht nemen van de sabbat o.a. door het organiseren van jeugdbijeenkomsten op

260: *Uit de Franse gids ter gelegenheid van de Nenyto-tentoonstelling.*

Synagogues

Grande Synagogue, Boompjes 86

Horaire des offices:

Semaine matin . . . . . 6.30 heures
„ l'après midi . . . . .) זמן
Vendredi soir . . . . .) מנחה
Samedi matin . . . . . 8 heures
„ מנחה . . . . . 1.30 „
„ fin du sabbat . . . . . .

Novelle Synagogue, Ged. Botersloot 67

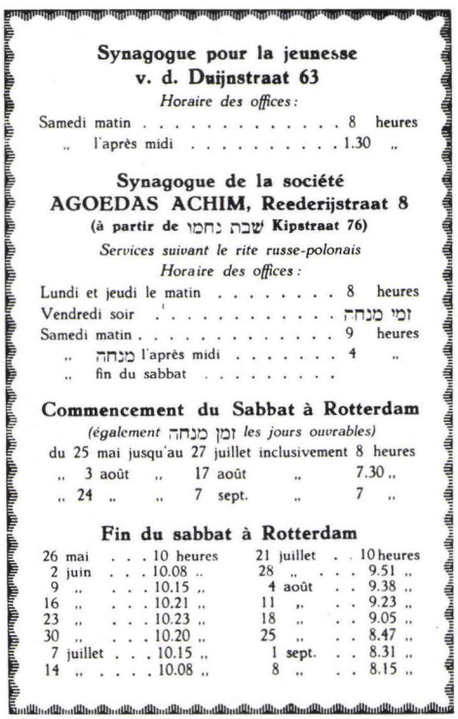
Horaire des offices:

Semaine matin . . . . . 6.30 heures
„ l'après midi . . . . .) זמן
Vendredi soir . . . . .) מנחה
Samedi matin . . . . . 8 heures
„ מנחה . . . . . 1.30 „
„ fin du sabbat . . . . . .

Synagogue ~~pour la jeunesse~~
Joost v. Geelstraat 68

Horaire des offices:

Lundi et jeudi matin . . . . . 7 heures
Vendredi soir . . . . . זמן מנחה
Samedi matin . . . . . 8 heures
„ l'après midi . . . . . 1.30 „
„ fin du sabbat . . . . . .

Synagogue pour la jeunesse
v. d. Duijnstraat 63

Horaire des offices:

Samedi matin . . . . . 8 heures
„ l'après midi . . . . . 1.30 „

Synagogue de la société
AGOEDAS ACHIM, Reederijstraat 8
(à partir de שבת נחמו Kipstraat 76)

Services suivant le rite russe-polonais
Horaire des offices:

Lundi et jeudi le matin . . . . . 8 heures
Vendredi soir . . . . . זמן מנחה
Samedi matin . . . . . 9 heures
„ מנחה l'après midi . . . . . 4 „
„ fin du sabbat . . . . . .

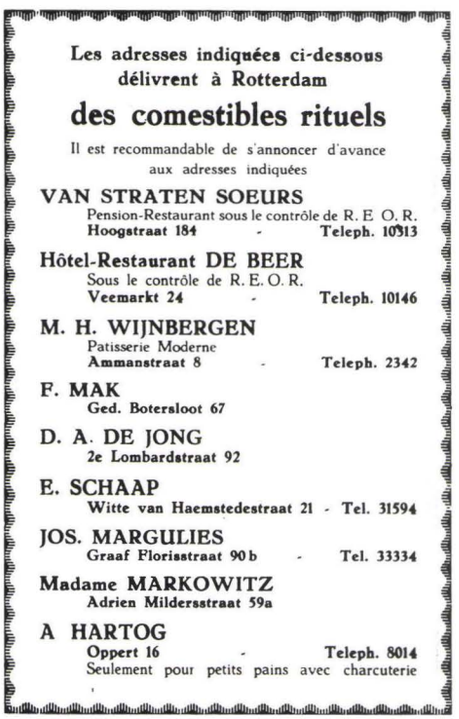
Commencement du Sabbat à Rotterdam

(également זמן מנחה les jours ouvrables)

du 25 mai jusqu'au 27 juillet inclusivement 8 heures
„ 3 août „ 17 août „ 7.30 „
„ 24 „ „ 7 sept. „ 7 „

Fin du sabbat à Rotterdam

26 mai	10 heures	21 juillet	10 heures
2 juin	10.08 „	28 „	9.51 „
9 „	10.15 „	4 août	9.38 „
16 „	10.21 „	11 „	9.23 „
23 „	10.23 „	18 „	9.05 „
30 „	10.20 „	25 „	8.47 „
7 juillet	10.15 „	1 sept.	8.31 „
14 „	10.08 „	8 „	8.15 „

Les adresses indiquées ci-dessous délivrent à Rotterdam

des comestibles rituels

Il est recommandable de s'annoncer d'avance aux adresses indiquées

VAN STRATEN SOEURS
Pension-Restaurant sous le contrôle de R. E. O. R.
Hoogstraat 184 - Teleph. 10313

Hôtel-Restaurant DE BEER
Sous le contrôle de R. E. O. R.
Veemarkt 24 - Teleph. 10146

M. H. WIJNBERGEN
Patisserie Moderne
Ammanstraat 8 - Teleph. 2342

F. MAK
Ged. Botersloot 67

D. A. DE JONG
2e Lombardstraat 92

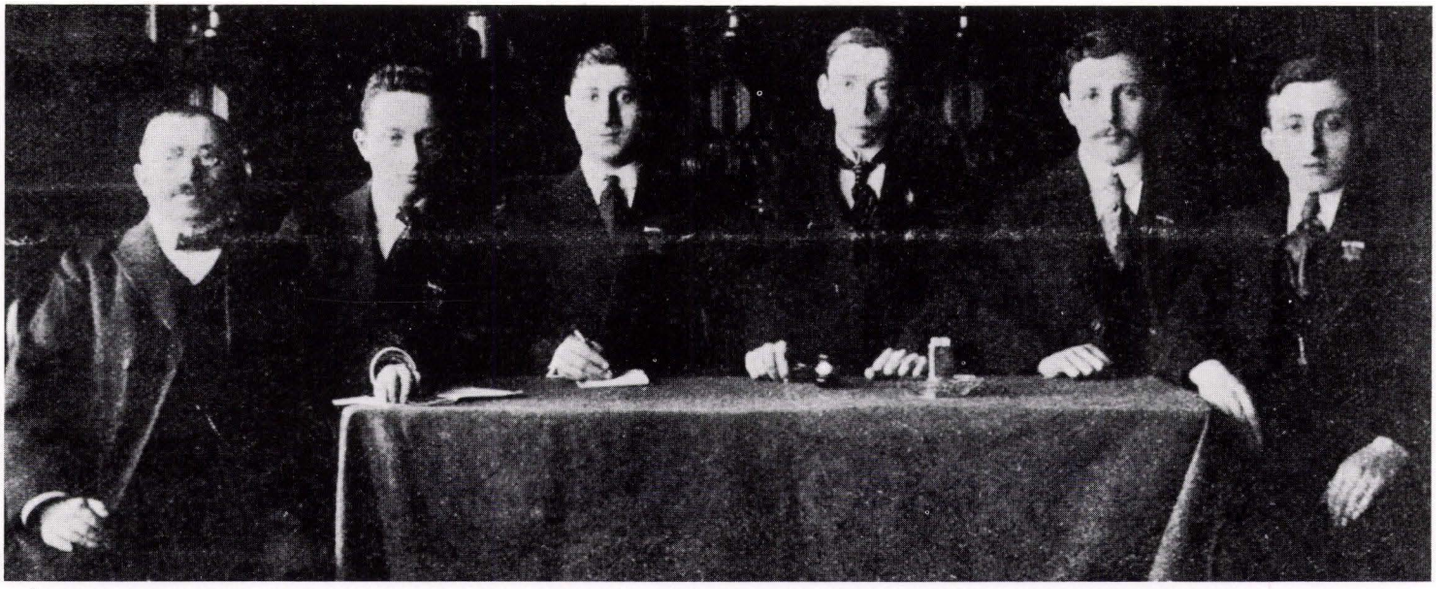
E. SCHAAP
Witte van Haemstedestraat 21 - Tel. 31594

JOS. MARGULIES
Graaf Florisstraat 90b - Tel. 33334

Madame MARKOWITZ
Adrien Mildersstraat 59a

A HARTOG
Oppert 16 - Teleph. 8014
Seulement pour petits pains avec charcuterie

261: *Het bestuur van 'Ten Bate der Armen'. V.l.n.r. de heren J. Schaap, regisseur; F. de Jong, comm. van orde; Max Peekel, 1ste secretaris; J. Nink Jr. voorzitter; D. de Haas, penningmeester en S. de Reeder, 2de secretaris en comm. van toezicht.*

262: *In 1913 voerde 'Ten Bate der Armen' de revue 'Hallo, daar zijn we weer' op. De medewerkenden waren de dames R. v.d. Berg, E. Blazer, C. Blitz, T. Bonnewitz, M. Bonnewitz, B. Braadbaart, G. Bosman, D. Brücker, R. v. Coevorden, M. Cohen, F. Cohen, Jules v. Creveld (leiding), H. v. Daalen, F. Ehrlich, H. Friezer, R. Hofstede, B. Kleinkramer, F. Kleinkramer, S. Manassen, F. Polak, N. Pienas, F. Mok, L. de Roode, J. Son, H. Spetter, T. Walg, S. Wolf en A. Zwarenstein. (foto De Joodsche Prins).*

263: *Regisseur S. Schaap temidden van een aantal medewerkende leden van 'Ten Bate der Armen', 1912 (foto De Joodsche Prins).*

264: *Achter de bestuurstafel van de damesvereniging 'Bigdé Kodesch' in 1913 mevr. Nink-Morel, presidente, mevr. F. de Jong, secretaresse, mevr. Italie, penningmeesteresse, mevr. Vollenhove, 2de secretaresse en mevr. Gaarkeuken, vice-presidente (foto De Joodsche Prins).*

265: *Op 30 maart 1921 vierde de Joodsche Invalide afdeling Rotterdam het 10-jarig bestaan (foto De Joodsche Post 1921).*

(Foto Vereen. Foto Bureaux).

EENIGE KIJKJES OP HET JOODSCHE INVALIDE FEEST TE ROTTERDAM
op Woensdag 30 Maart l.l.

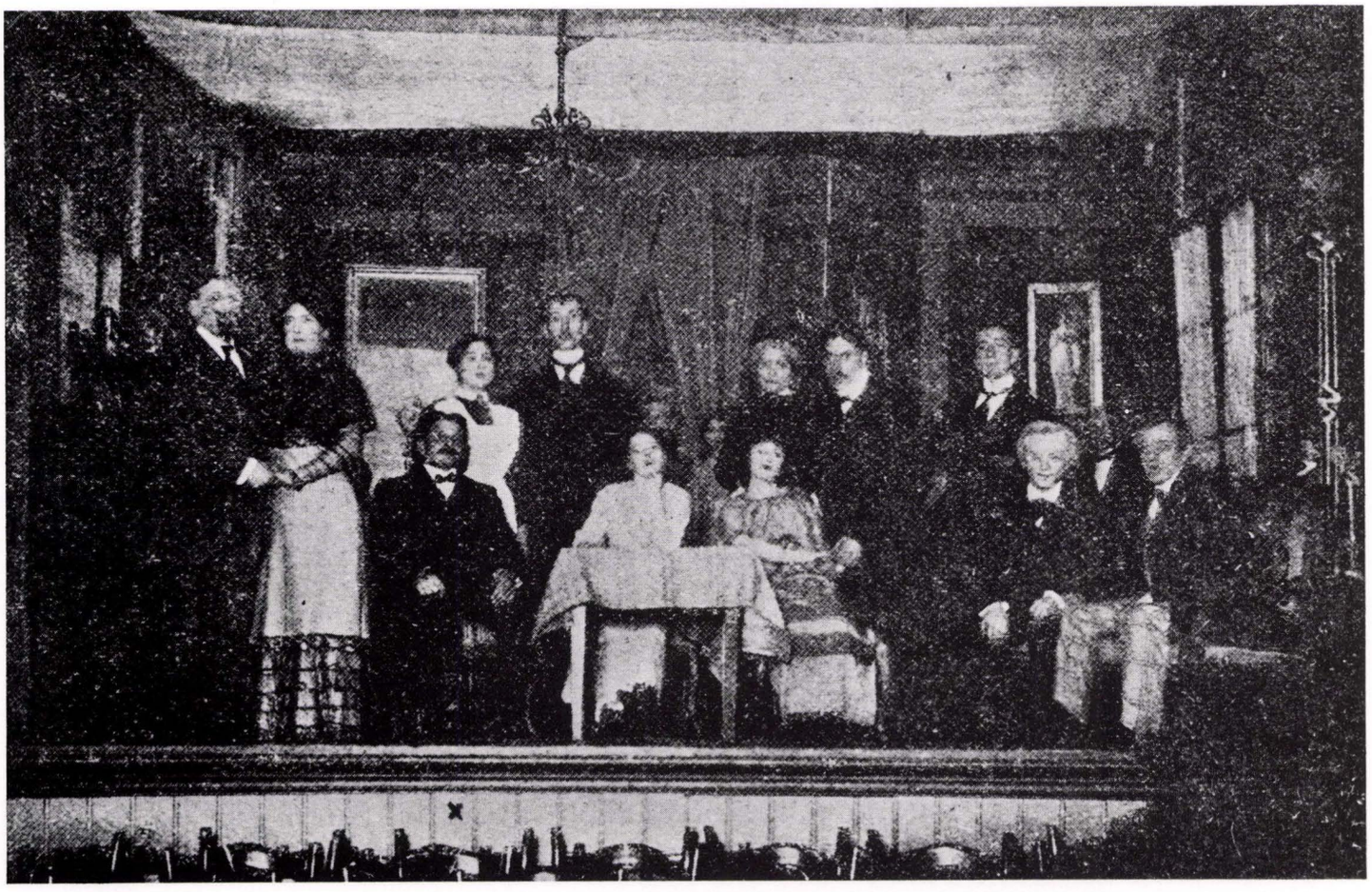
266: *Het bestuur van 'Eendracht maakt Macht'. Zittend v.l.n.r. J. Walg Azn, voorzitter, D. Frank, secretaris, J. Frenkel, penningmeester, S. Boekie, comm. van orde, B. Koekoek, idem. Staand v.l.n.r. S. de Wit, souffleur, en J. Blok, instructeur.*

267: *Een uitvoering van 'Eendracht maakt Macht' in 1913.*

268: *Feest van het dames-comité 'Liefdadigheid' op 18 jan. 1913 (foto Joodsche Prins, 20 jan. 1913).*

269: *'Kunstmin' verleende medewerking aan het feest van 'Liefdadigheid' (foto Joodsche Prins, 30 januari 1913)*

Sjabbos en door bemiddeling bij plaatsing met vrije Sjabbos en Joumtouw *(afb. 278).*
Comité voor Joodsche Werkloozen. Opgericht 17 januari 1935. Doel: het brengen van ontspanning en ontwikkeling aan Joodsche werklozen *(afb. 279).* Secretaris was de heer A. van Witsen.

Amusement

'In de jaren 1795-1797 gaf het Hoogduitsche Joodsche Amsterdamsche Toneelgezelschap ruim dertig voorstellingen in den Rotterdamschen Schouwburg. Zo op Saturdag 16 april 1796: Nina. Uit hoofde van den Sabbat, precies ten zeven Uuren op het Toneel' *(afb. 271).* Dit gezelschap was in 1784 opgericht door J. H. Dessauer.
Later ging men in Rotterdam zelf *toneel spelen* en in de loop der jaren ontstonden veel toneelverenigingen. Zo waren er b.v. in 1870 de verenigingen: 'Door Vriendschap Vermaak' en 'Genoegen door Vriendschap'.
Uit onze eeuw noemen we: Israël. dam- en toneelvereniging KNA (Kunst na Arbeid) 1913: Joodsche Intieme Kunst (J.I.K.) 1921; Amusante Club der Israëlietischen Middenstand (sic!) (A.C.D.I.M.) 1923; Rotterdamsch Israëlietisch Toneel (Rito) 1928; Joodsche Vriendenkring (J.V.K.) 1930.
Een graag beoefende liefhebberij was voor velen de *zang.* In 1851 werd de Rotterdamsche Liedertafel 'Harpe Davids' opgericht, die uitvoeringen gaf *(afb. 270).* In 1870 ging ze een fusie aan met de vereniging 'Door Vriendschap Vermaak', beide onderafdeling van 'Kunstmin' *(afb. 269).* In 1923 werd opnieuw een zangvereniging opgericht met de naam 'Harpe Davids' die onder directie van Carel Blitz stond.
Daarnaast bestonden er kerkelijke zangkoren om de diensten in sjoel op te luisteren. Zo 'Toudo Wezimro' sedert 1913. In 1931 werd het kerkelijk zangkoor 'Sjierei Jisroëil' *(afb. 276-277)* opgericht en in 1933 de vereniging Zemer le-Jisroëil, speciaal voor jongeren.
Tenslotte enige sportverenigingen: *Eendracht maakt Macht (afb. 266-267)* 1913, R.I-.A.S. 1922, Zaoth 1930, Zeriezoeth 1932, Maccabi 1934.

REGLEMENT

DER

ROTTERDAMSCHE LIEDERTAFEL

„Harpe Davids,"

opgerigt den 3 Junij 1851.

ROTTERDAM,

A. R. HOFSTEEDE.

270.

OP SATURDAG,
16 April 1796,
Het Tweede Jaar der Bataafſche Vryheid,
zal het
HOOGDUITSCHE, JOODSCHE,
AMSTERDAMSCHE
TOONEELGEZELSCHAP,
het genoegen hebben, in den
ROTTERDAMSCHEN
SCHOUWBURG
te VERTOONEN:

NINA,

ODER

WAHNSIN aus LIEBE.

OPERA in Een Aƈte,
gevolgd door,

DIE BEIDEN KLEINEN SAVOIARDS

OPERA in een Aƈte.

Muziek van beide de Operaa's van DALLAIRAC.

Uit hoofde van den Sabath, precies ten ZEVEN UUREN op het Tooneel.

De pryſen der Plaatſen in den Schouwburg zyn geſteld als volgt:

In de Lôges	*f* 1 : 15 : -
Voor de Huur van een geheele Lôge	- 4 : 10 : -
En daar boven voor de Entrée van ieder Perſoon	- 1 : 4 : -
In de Bak	- 1 : 4 : -
Op de Gallery	- 1 12 : -
Op de Staanplaats	- : 6 : -

POUR LES MILITAIRES.

Dans les Loges chaque Perſonne	*f* 1 : 7 : -
Parterre	- : 18 : -
Paradis	- : 9 : -

De Lôgies en Plaatſen in de Bak zullen, by het Huuren en Beſpreken, contant moeten betaald worden, kunnende dezelve beſproken worden by de Kastelein van den Schouwburg, des voormiddags van 9 tot 12, en des namiddags van 2 tot 4 uuren.

NB. Werd geadverteert, dat voordaan geen Halfgeld meer zal plaats hebben, en dat geen Perſoonen zonder onderſcheid agter op het Tooneel zullen gepermitteert zyn, als mede, dat geen Franſche Aſignaten in den Schouwburg zullen cours hebben.

Te ROTTERDAM, by G. MANHEER, Boekverkooper.

271.

272: *Een oproep om lid of donateur te worden van 'Touras Chajiem' in 1920.*

TOURAS CHAJIEM.

Secretariaat:
Westerstraat 13 a.

ROTTERDAM, Kislew 5681. / November 1920.

M.

Het bestuur van bovengenoemde vereeniging neemt de vrijheid op het volgende Uwe aandacht te vestigen.

Onder de thans te dezer stede bestaande Jeugd-organisaties neemt **TOURAS-CHAJIEM** zeer zeker een niet geringe plaats in.

Deze bond stelt zich ten doel het kweeken van een generatie van zelfbewuste religieuze Joden en tracht dit doel te bereiken door het inrichten van cursussen voor de bestudeering van de fundamenteele waarheden, waarop het Jodendom is gegrondvest, in den vorm van Pentateuch-verklaring, en de studie der Hebreeuwsche Taal.

Verder moet worden genoemd het houden van voordrachten op Joodsch wetenschappelijk gebied, o. a. beschouwingen over profane wetenschappen bezien in het licht van het Jodendom.

Naast dezen arbeid op ideëel terrein is het streven van TOURAS CHAJIEM er evenzeer op gericht het leven volgens den godsdienstcodex te vergemakkelijken, door de instelling van een arbeidsbureau voor de plaatsing van Jongelieden welke op Zaterdag en Feestdagen van arbeid wenschen te zijn vrijgesteld; zoomede door het organiseeren van inhalingscursussen voor jongelui van M. U. L. O. en middelbare scholen, die op genoemde dagen het onderwijs niet volgen.

Dat hiermede in een bestaande behoefte wordt voorzien bewijst het toenemend aantal aanvragen om steun.

Dit alles is slechts met veler medewerking in stand te houden.

Het is van het grootste belang dat na een periode waarin het materialisme hoogtij heeft gevierd, de noodige aandacht wordt geschonken aan de verhooging van het moreele peil der menschheid.

Ondergeteekenden spreken de verwachting uit dat dit schrijven voor U aanleiding mag zijn als donateur of lid tot TOURAS CHAJIEM toe te treden of eventueel Uwe jaarlijksche bijdrage te verhoogen.

Het Bestuur:

J. KROPVELD, Voorz.
B. M. KOPPELS, Vice-voorz.
D. HAUSDORFF, 1e Secr.
M. DASBERG, 2e Secr.
N. S. COHEN, Penningm.

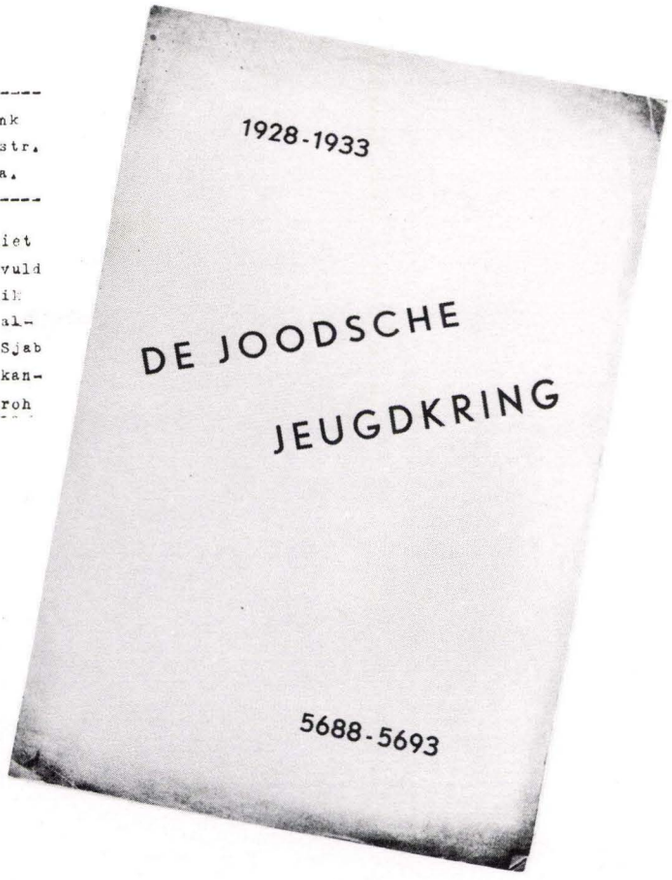
J O N G T O U R A S C H A J I E M

Verschynt om de 14 dagen Prys: 15 cent per maand by vooruitbet.	11 Teiweis 5685 — 7 Jan. 1925 2e Jaargang no. 1	Redactie:H.Frank Schiebroekschestr. 19a.

WAT WILLEN WE!

Voor den bloei van iedere vereeniging is het noodig dat ieder lid elk oogenblik goed doordrongen is van het doel der vereeniging. En daar er thans gelukkig veel nieuwe leden bygekomen zyn, zullen we in 't kort ons kosjer eet. Dit is echter lang niet genoeg. Ons heele leven moet vervuld zyn van de Touroh, ieder oogenblik moeten we ons Jood voelen, niet alleen in sjoel en niet alleen op Sjabbos, maar juist op school en op kantoor. We moeten altyd aan de Touroh

273: *Het orgaan van 'Jong Touras Chajiem' dat in 1924 voor het eerst verscheen.*

274-275: *De viering van het eerste lustrum van de 'Joodse Jeugdkring' vond plaats in 1933.*

Rotterdam, Februari 1933.

AAN ALLE JOODSCHE FAMILIES te Rotterdam.

25 FEBRUARI a.s. is een belangrijke datum voor het Rotterdamsche Jodendom. Het is dan juist vijf jaar geleden, dat de Joodsche Jeugdkring werd opgericht en heeft het Bestuur gemeend aan haar jaarlijkschen grooten avond, die dit jaar in het Sociëteitsgebouw van de Diergaarde gehouden wordt, een bijzonder karakter te moeten geven.

HET EERE-COMITÉ dat in verband met dit Lustrum tot stand kwam en de reputatie die de Joodsche Jeugdkring op het gebied van organisatie te Rotterdam geniet, staan U er borg voor, dat het gebodene wederom op hoog peil zal staan.

HET HOOGTEPUNT van den avond zal worden gevormd door de opvoering van het buitengewone tooneelwerk „JACOB'S DROOM" van Richard Beer Hoffmann, waarvan de regie verzorgd wordt door den welbekenden regisseur, den Heer Henri Morriën.

EEN ATTRACTIEF BAL garandeert U gezelligheid tot circa half twee, waarna gelegenheid zal bestaan, aan ons Feestsouper deel te nemen.

WIJ HEBBEN GEMEEND, den toegangsprijs binnen ieders bereik te brengen, door dezen te stellen op Fl. 1.25 per persoon, incl. Belasting en zijn Souperkaarten tegen betaling van Fl. 2.25 per couvert bij het secretariaat verkrijgbaar.

UW AANWEZIGHEID zullen wij ten zeerste op prijs stellen en verzoeken wij beleefd, nevenstaand formulier ingevuld aan het Secretariaat terug te zenden.

Het Bestuur:

C. VAN CREVELD, Voorzitter.
B. BLAUW, Secretaresse,
Heemraadssingel 80.

HET EERE-COMITÉ

De WelEerw. Heer
Opper-Rabbijn A. B. N. Davids.

De Heeren
A. Sanders, Voorz. der Ned. Isr. Gemeente te Rotterdam,
Leo L. van Leeuwen, Eere-Voorzitter der J.J.K.
H. B. van Leeuwen, Ouderraadslid „ „
I. Spanjar, „ „ „
S. Spetter, „ „ „
A. D. Hamburger,
A. Zwarenstein.

FORMULIER

1928 DE JOODSCHE JEUGDKRING 1933

SECRETARIAAT: HEEMRAADSSINGEL 80.

Naam.....

Adres.....

verzoekt toezending van:

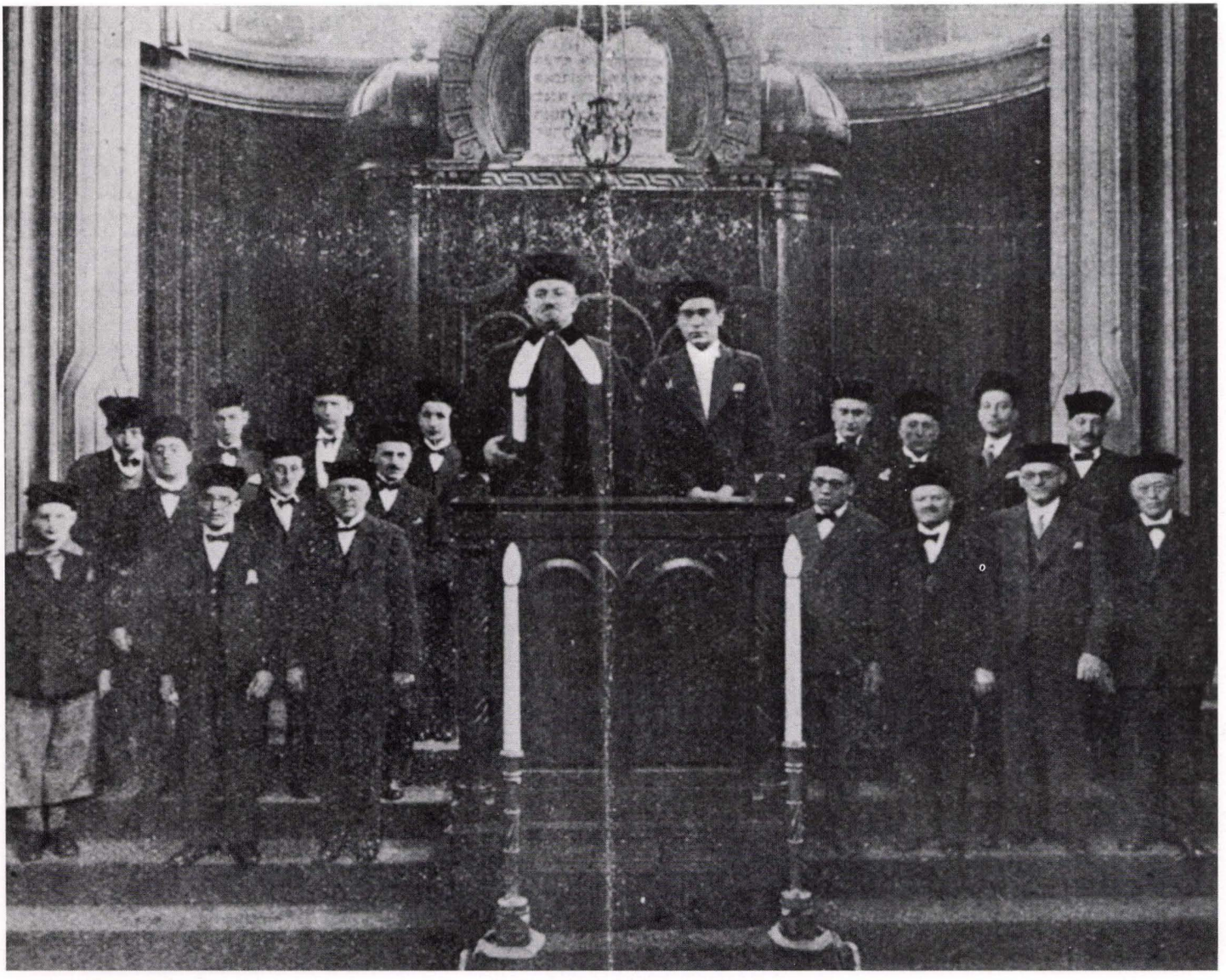
..... **Toegangsbewijs(en) benevens** ..... **Souperkaart(en)**

voor het EERSTE LUSTRUM der Joodsche Jeugdkring op Zaterdag 25 Febr. a.s. te 8 uur precies in het Sociëteitsgebouw van de Diergaarde.

Het bedrag: zal op Giro-nummer 148979 der J.J.K. worden gestort.
zal bij het Secretariaat worden aangereikt.
zal ter hand gesteld worden aan het J.J.K.-lid .....

Doorhalen wat niet verlangd wordt.

Uw deelname aan het Souper moet uiterlijk 23 Febr. a.s. aan ons bekend zijn.

276: *Het kerkelijk zangkoor 'Sjierei Jisroeil' vierde in 1936 zijn eerste lustrum in de synagoge Botersloot. In het midden gazan F. Mak en dirigent Sal. Izaäks.*

277: *Een foto van 'Sjierei Jisroeil', begin 1932. Achterste rij: I. de Vries, M. de Jong, M. v. Stedum, M. Levie, M. Dasberg, B. E. v.d. Waal, J. Margulis en B. Ossedrijver.* Middelste rij, links: *I. Blok, J. Schielaar en J. Walg.* Voorste rij: *J. Walg, Z. v. Zwanenbergh, J. Mozes, I. Broers, J. L. de Leeuwe Sr., J. Goldschmidt en J. de Winter.*

VEREENIGING „SJEMIERAS SJABBOS", TE ROTTERDAM.

Eere-Voorzitter: Opperrabbijn A. B. N. DAVIDS.

Secretariaat: Provenierstraat 11 b. **Telef. 41473.**

SJABBOSWEEK 5693.

UITNOODIGING

tot bijwoning der

GROOTE OPENBARE BIJEENKOMST

TER INLEIDING VAN DE SJABBOSWEEK IN NEDERLAND

op ZONDAG **25 TEIWEIS 5693** / **22 JANUARI 1933**

des avonds ten 8 uur precies,

in de BOVENZAAL van TIVOLI, Coolsingel 53.

MEERDERE SPREKERS ZULLEN HET WOORD VOEREN.

VOCALE MEDEWERKING van den Eerw. Heer I. E. MAROKO,

Oppervoorzanger te Amsterdam.

BEGELEIDING van den Heer S. H. ENGLANDER, Amsterdam.

BEZOEKT DEZE BELANGRIJKE VERGADERING.

NADERE MEDEDEELINGEN IN DE JOODSCHE BLADEN.

Zaal open 7½ uur. **Het Bestuur van**

„SJEMIERAS SJABBOS" te Rotterdam.

Gelieve deze kaart mede te brengen.

278: *Openbare bijeenkomst van Sjemieras Sjabbos*

279: *Een cursus schoenmaken van het 'Comité voor Joodsche Werkloozen'.*

280: *Reglement van de Vereniging tot ondersteuning van Israëlietische Kraamvrouwen.*

281-282: *Statuten van de Maatschappij tot bevordering van het aanleeren van ambachten, handwerken en kunsten uit 1867.*

REGLEMENT

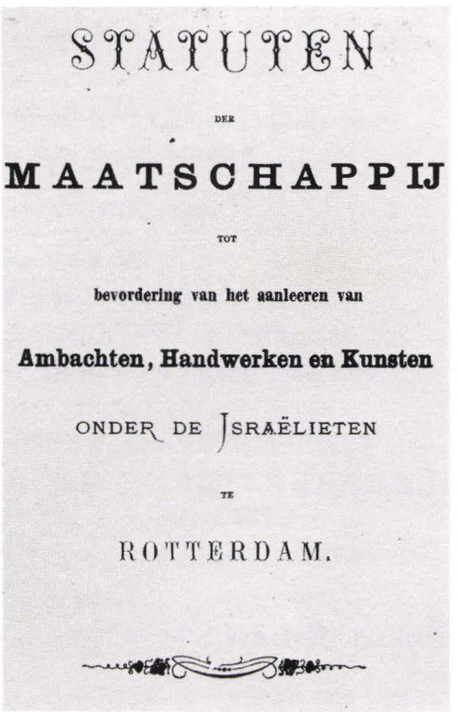
DER VEREENIGING

TOT ONDERSTEUNING VAN

Israëlietische Kraamvrouwen

te Rotterdam.

Opgericht 28 Augustus 1848.

STATUTEN

DER

MAATSCHAPPIJ

TOT

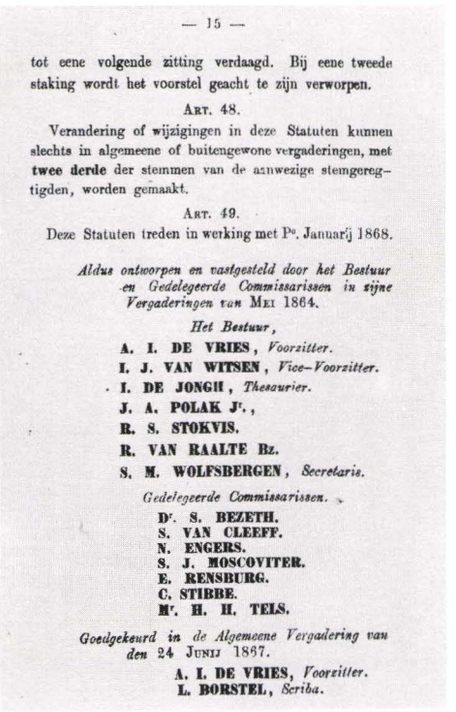
bevordering van het aanleeren van

Ambachten, Handwerken en Kunsten

ONDER DE ISRAËLIETEN

TE

ROTTERDAM.

— 15 —

tot eene volgende zitting verdaagd. Bij eene tweede staking wordt het voorstel geacht te zijn verworpen.

ART. 48.

Verandering of wijzigingen in deze Statuten kunnen slechts in algemeene of buitengewone vergaderingen, met **twee derde** der stemmen van de aanwezige stemgerechtigden, worden gemaakt.

ART. 49.

Deze Statuten treden in werking met Pe. Januarij 1868.

Aldus ontworpen en vastgesteld door het Bestuur en Gedelegeerde Commissarissen in zijne Vergaderingen van MEI 1864.

Het Bestuur,

A. I. DE VRIES, *Voorzitter.*
I. J. VAN WITSEN, *Vice-Voorzitter.*
I. DE JONGH, *Thesaurier.*
J. A. POLAK Jr.,
R. S. STOKVIS.
R. VAN RAALTE Bz.
S. M. WOLFSBERGEN, *Secretaris.*

Gedelegeerde Commissarissen.

Dr. S. BEZETH.
S. VAN CLEEFF.
N. ENGERS.
S. J. MOSCOVITER.
E. RENSBURG.
C. STIBBE.
Mr. H. H. TELS.

Goedgekeurd in de Algemeene Vergadering van den 24 JUNIJ 1867.

A. I. DE VRIES, *Voorzitter.*
L. BORSTEL, *Scriba.*

283: *Reglement van de godsdienstschool voor Israëlietische burgerkinderen uit 1878.*

284: *Reglement van het mannenbegraafgenootschap, 1880.*

REGLEMENT

DER

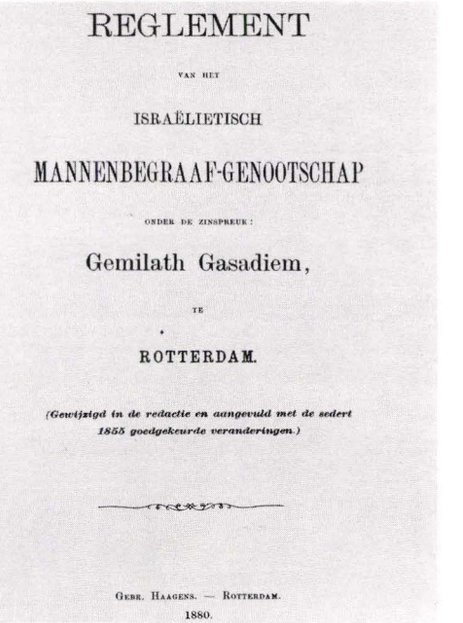
GODSDIENSTSCHOOL

voor Israël. Burgerkinderen

OPGERICHT DOOR DE

VEREENIGING TER BEOEFENING VAN JOODSCHE WETENSCHAPPEN

TE ROTTERDAM.

REGLEMENT

VAN HET

ISRAËLIETISCH

MANNENBEGRAAF-GENOOTSCHAP

ONDER DE ZINSPREUK:

Gemilath Gasadiem,

TE

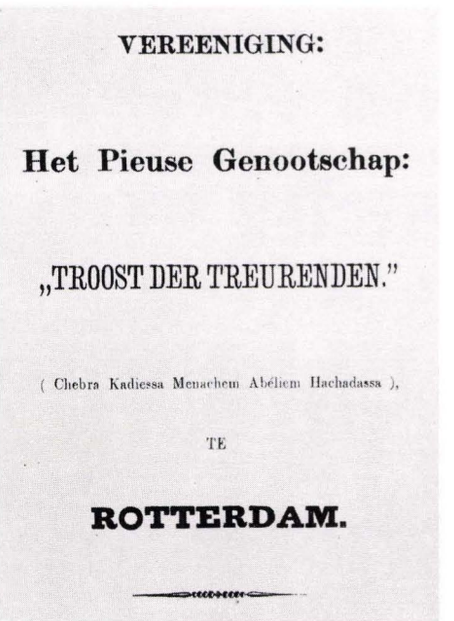
ROTTERDAM.

(Gewijzigd in de redactie en aangevuld met de sedert 1855 goedgekeurde veranderingen.)

GEBR. HAAGENS. — ROTTERDAM.

1880.

285-286: *Het reglement van 'Troost der Treurenden' uit 1882.*

VEREENIGING:

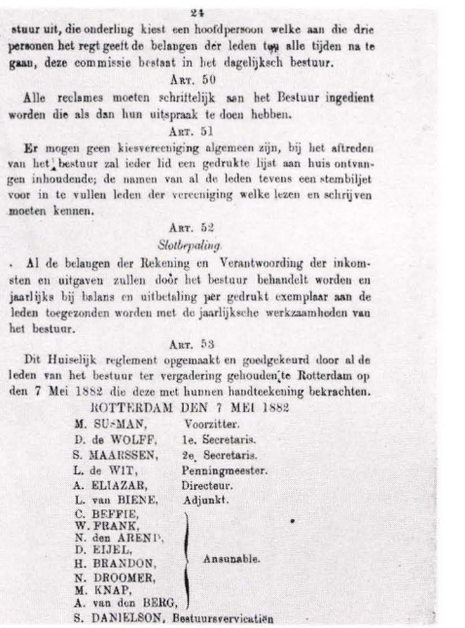
Het Pieuse Genootschap:

„TROOST DER TREURENDEN."

(Chebra Kadiessa Menachem Abélem Hachadassa),

TE

ROTTERDAM.

24

stuur uit, die onderling kiest een hoofdpersoon welke aan die drie personen het regt geeft de belangen der leden tot alle tijden na te gaan, deze commissie bestaat in het dagelijksch bestuur.

ART. 50

Alle reclames moeten schriftelijk aan het Bestuur ingedient worden die als dan hun uitspraak te doen hebben.

ART. 51

Er mogen geen kiesvereeniging algemeen zijn, bij het aftreden van het bestuur zal ieder lid een gedrukte lijst aan huis ontvangen inhoudende; de namen van al de leden tevens een stembiljet voor in te vullen leden der vereeniging welke lezen en schrijven moeten kennen.

ART. 52

Slotbepaling.

Al de belangen der Rekening en Verantwoording der inkomsten en uitgaven zullen door het bestuur behandelt worden en jaarlijks bij balans en uitbetaling per gedrukt exemplaar aan de leden toegezonden worden met de jaarlijksche werkzaamheden van het bestuur.

ART. 53

Dit Huiselijk reglement opgemaakt en goedgekeurd door al de leden van het bestuur ter vergadering gehouden te Rotterdam op den 7 Mei 1882 die deze met hunnen handteekening bekrachten.

ROTTERDAM DEN 7 MEI 1882

M. SUSMAN, Voorzitter.
D. de WOLFF, 1e. Secretaris.
S. MAARSSEN, 2e. Secretaris.
L. de WIT, Penningmeester.
A. ELIAZAB, Directeur.
L. van BIENE, Adjunkt.
C. BEFFIE, W. FRANK, N. den ARENP, D. EIJEL, H. BRANDON, N. DROOMER, M. KNAP, A. van den BERG, } Assunable.
S. DANIELSON, Bestuursservicatiën

287.

REGLEMENT

van de

ISRAËLIETISCHE

Kiesvereeniging,

opgericht te Rotterdam, den 16 Mei 1886.

1886.
JOSEPH BLITZ Dz.
ROTTERDAM.

מזמור שיר

חנכת הבית

בית הכנסת החדש

ק״ק שחידאם

ביום עש״ק ז׳ אדר שני

שנת

וירש הר קדשי לפ״ק :

ORDE DER PLEGTIGE FEESTVIERING

BIJ DE

INWIJDING

DER

Israëlietische Synagoge

TE

SCHIEDAM,

OP DEN

7 Adar II 5619.

11 Maart 1859.

Gedrukt te ROTTERDAM, bij

HOFSTEEDE & HAAGENS.

15. De omliggende gemeenten

De joodse gemeenten zijn, meestal per provincie, ingedeeld in ressorten. Deze bestonden uit een hoofdsynagoge in de hoofdplaats, verder in ringen en bijkerken. In Zuid-Holland waren er hoofdsynagogen in 's-Gravenhage en Rotterdam. De indeling van de omliggende plaatsen was niet geheel logisch. Zo waren bij 's-Gravenhage ingedeeld Maassluis, Heenvliet en Brielle als ringen, Schiedam, Vlaardingen en Hellevoetsluis als bijkerk. Delfshaven behoorde bij Schiedam. Tot het synagogaal ressort Rotterdam behoorden behalve Gouda en Dordrecht ook nog Middelharnis, Gorinchem, Leerdam en Oud-Beijerland als ring en Schoonhoven, Vianen, Sliedrecht, Woerden en Strijen als bijkerk (1863).
In 1867 worden in het jaarboekje nog genoemd Lekkerkerk, Ridderkerk en 's-Gravenhage (dat zal wel 's-Gravezande moeten zijn).
Tegenwoordig bestaan er geen ringen en bijkerken meer en is de indeling veel logischer. Het synagogaal ressort Rotterdam telt nog slechts de twee gemeenten Rotterdam en Dordrecht. De kleine plaatsen, waar maar enkele joden wonen, zijn ingedeeld bij één van deze twee gemeenten. Schiedam, Vlaardingen en Maassluis behoren bij Rotterdam.
Dank zij de welwillende medewerking van enige gemeente-archivarissen kunnen ook van een aantal omliggende gemeenten bijzonderheden worden medegedeeld.

Schiedam

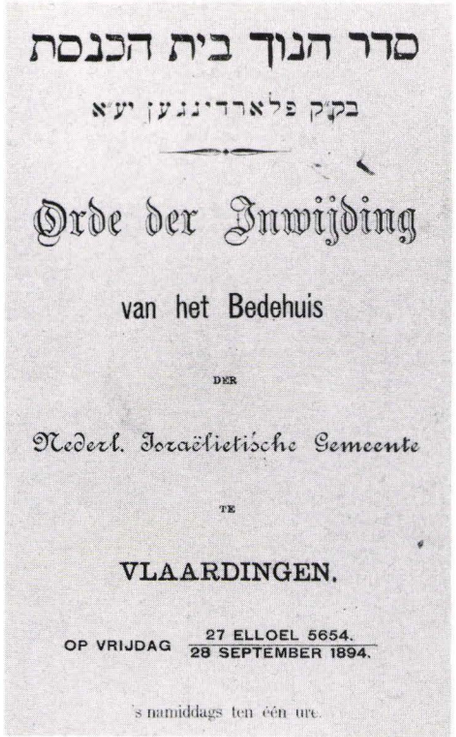
In 1786 richtten de 'Hoofden der Joodsche Natie' te 's-Gravenhage zich tot de vroedschap van Schiedam met het verzoek om geloofsgenoten toe te staan zich in de stad te vestigen, 'tot het drijven van koophandel als andersints'. De vroedschap verleende haar toestemming en stond reeds het volgend jaar een stukje grond, gelegen op de burcht van Mathenesse, af voor een begraafplaats volgens de joodse wet.
Het aantal joden in 1797 bedroeg slechts 27. In dat jaar stond de synagoge aan het Broersveld. In 1826 werd de synagoge gevestigd op de bovenverdieping van het lokaal boven het Schiedamse wachthuis, op de hoek van de Grote Markt en de Hoogstraat. Wegens afbraak van het wachthuis moest de synagoge worden verplaatst. In 1858 kocht men een pand van het voormalig spin- en weefinstituut in de steeg 'Achter de Teerstoof'. Daar kwam de nieuwe synagoge, die op 11 maart 1859 werd ingewijd. Diensten zijn er gehouden tot 1910.
In 1915 is de synagoge opgeheven. In 1962 werd de begraafplaats geruimd en werden de stoffelijke resten overgebracht naar de begraafplaats Toepad te Rotterdam. Een deel van de sefariem en sieraden is geschonken aan de synagoge van het Oude Liedengesticht[1] *(afb. 288).*

Vlaardingen

Op 12 februari 1862 verzochten 11 hoofden van te Vlaardingen gevestigde Israëlietische huisgezinnen, die in totaal 50 personen omvatten, de koning om toestemming tot het 'oprichten eener Nederduitsch Israëlietische gemeente' binnen Vlaardingen. Er was geen synagoge; voor godsdienstige plichten en onderwijs moest men naar Schiedam en dat was zeer bezwaarlijk. Ook was er geen joodse begraafplaats. Het gemeentebestuur wilde wel grond ter beschikking stellen, maar daarvoor moest er eerst een joodse gemeente zijn. De koning beschikte gunstig. Er ontstond een kehilla en 17 november

288: *De nieuwe synagoge te Schiedam werd 11 maart 1859 ingewijd.*

1862 gaven burgemeester en wethouders aan de heren Hendrik van Daelen en Hartog Goudsmit, resp. voorzitter en scriba van het kerkbestuur der Nederduitsch Israëlietische gemeente een stuk grond, groot zeven roeden en dertig ellen, zijnde een gedeelte van het stadseiland, in erfpacht tegen betaling van *f* 13, 14 per jaar. Dit stuk bevindt zich nog in het gemeentearchief van Vlaardingen.
Maar door vertrek van leden raakten de gemeente en de synagoge in verval. Later vestigden zich weer joden in de stad en op 28 september 1894 werd een nieuwe synagoge ingewijd *(afb. 289),* een afgehuurd voorste gedeelte van het lokaal van de Vrienden der Waarheid aan de Zomerstraat. De dienst werd geleid door de heer M. Redlich uit Rotterdam. De Vlaardingsche Courant beschrijft hoe de 5 wetsrollen werden binnengedragen, drie meisjes strooiden groen er voor, en er had een zevenvoudige omgang plaats om het almemor. De oud-Vlaardinger A. van Daelen uit Antwerpen droeg de eerste, de belangrijkste wetsrol. De heer A. S. van Wessel dankte allen die grote financiële offers hadden gebracht.
Op 1 mei 1897 werd de nieuwe leraar, S. Frank, geïnstalleerd. Op 30 oktober 1895 bezocht opperrabbijn T. Tal uit Den Haag de gemeente en leidde een dienst.
Ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina op 1 augustus 1898 hield de leraar Hartog Frank een rede, waarvan de gehele tekst nog in het gemeentearchief van Vlaardingen aanwezig is.
Op de begraafplaats zijn slechts vijf overledenen begraven. In het gemeentearchief van Rotterdam (collectie Blitz) bevindt zich een staat, houdende opgave van de hier begravenen. Toen de joodse gemeente ophield te bestaan raakte ook de begraafplaats, gelegen bij het station Oost, in verval. Het huisje en het bruggetje werden door de burgerlijke gemeente opgeruimd. Deze wilde de grond terug hebben, maar onderhandelingen met de kerkelijke autoriteiten van 1918 tot 1924 leverden niets op.
In het gemeentearchief bevindt zich een foto van één grafzerk, van Salomon ben Awrohom Isaacs, geboren in 1856, overleden 1889.

סדר הנוך בית הכנסת

בקק פלארדינגען יש"א

Orde der Inwijding

van het Bedehuis

DER

Nederl. Israëlietische Gemeente

TE

VLAARDINGEN.

OP VRIJDAG 27 ELLOEL 5654. / 28 SEPTEMBER 1894.

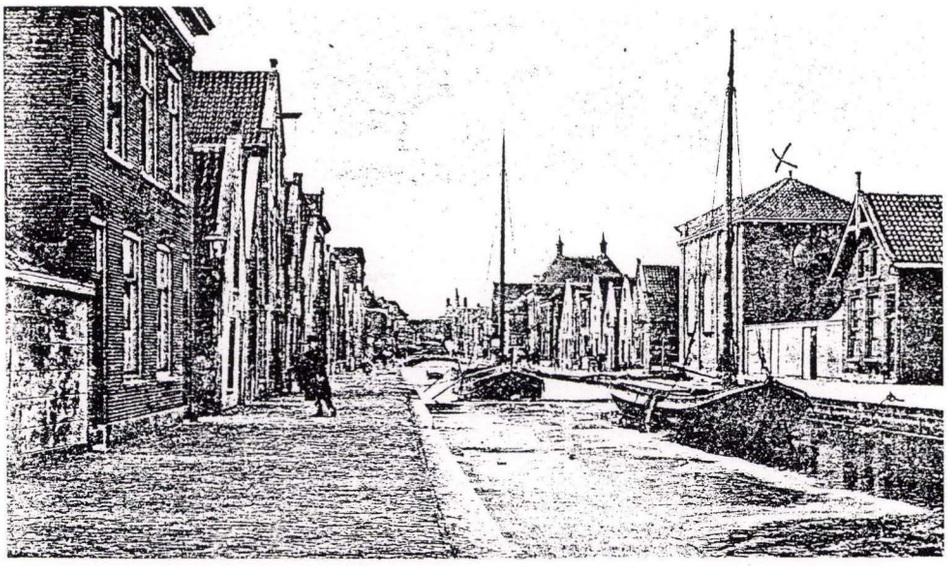
's namiddags ten één ure.

289: *In 1894 werd de nieuwe synagoge te Vlaardingen ingewijd.*

Maassluis

In het midden van de 18de eeuw vestigden zich joden in Maassluis en ze kregen in 1769 hun eerste synagoge in de 'Nieuwe Goudsteen off Bonestraat', na verkregen toestemming van de ambachtsvrouwe van Maassluis:
'Wij Vrouwe Anna Arnoldina van Boetzelaar, Baronesse, Douairière van Wassenaar, Vrouwe van Starrenburg, Maasland, Maassluys enz. enz. Vrijvrouwe der steede Hoogwoud en Aartswoud enz. enz., gezien hebbende een requeste van Levi Salomons en Jacob Izaacks, Joodse cooplieden te Maassluys, hebben goed gevonden aan dezelven en de geheelde joodse Gemeente aldaar het volgende te consenteeren:
1° Omme in seekere huysinge, geleegen aan de Noordwestzijde van de Nieuwe Goudsteen off Bonestraat te Maassluys voorn. Synagoge te mogen houden, mits dat ingevallen deselve word verplaast off een Nieuwe Synagoge getimmert, aan ons wederom Nieuw consent zal moeten werden gevraagt;
2° dat de Directie off beheering der synagoge provisioneel sal staan aan twee ouderlingen namentlijk Levi Salomons en Jacob Izaacks, beyde bovengemeld, waarvan de oudste sal moeten hebben en ontfangen de Inkomsten, soo weegens de Plaatsen in de synagoge als anders en daarvan betalen de huur van bovengemelde huysinge en andere nodigen saken;
3° dat de gemelde twee ouderlingen den tijd van drie jaaren, ingegaan den derden dag van 't Loverhuttenfeest, vallende in deesen jaaren den 28 September sullen moeten regeeren, als wanneer Levi Salomons sal afgaan, en door hun beyden een Nominatie van twee Persoonen aan de Heeren off Vrouwen van Maassluys worden overgelevert, omme daaruyt een te verkiezen, sullende er als dan jaarlijks een afgaan;
4° ingevallen er een der Ouderlingen uyt Maassluys vertrekt, off komt te overlijden, sal er aanstonds een ander moeten worden verkoozen, in manieren als bovengemeld is;
5° dat wijders met den Eersten onder de Directie van den Heer de Bas in 's Hage sal moeten worden gemaakt een reglement omtrent de Generale bestiering der joodse Gemeente te Maassluys, hetwelk aan ons ter approbatie sal moeten worden overgelevert.

290: *Het kruisje geeft de synagoge aan de Groen van Prinstererkade te Maassluis aan.*

291: *In Maassluis werd in 1858 een nieuwe synagoge ingewijd.*

292: *Inwijding van de nieuwe synagoge te Maassluis 1858 (Hebr. tekst van afb. 291).*

293: *Inwijding van een nieuwe wetsrol te Maassluis, 1873.*

ORDE

DER

PLEGTIGE FEESTVIERING

BIJ DE

INWIJDING

DER

Israelietische Synagoge

TE

MAASSLUIS,

OP DEN

16 Ijar 5618.
30 April 1858.

Gedrukt te ROTTERDAM, bij
HOFSTEEDE & HAAGENS.
1858.

מזמור שיר

חנכת הבית

בית הכנסת החדש

ק"ק מאהסשליהם

ביום ע"ש"ק ט"ז אייר

ש נ ת

והתפללו אליך לפ"ק:

בדפוס השותפין הכחורים
אשר בר רפאל הפשטערץ וקלמן בר יוסף האגענס כ"ץ זצ"ל
בראטערדם.

Orde der Feestviering.

VOOR DE

Inwijding eener Nieuwe Heilige Wetsrol,

der gemeente Maassluis,

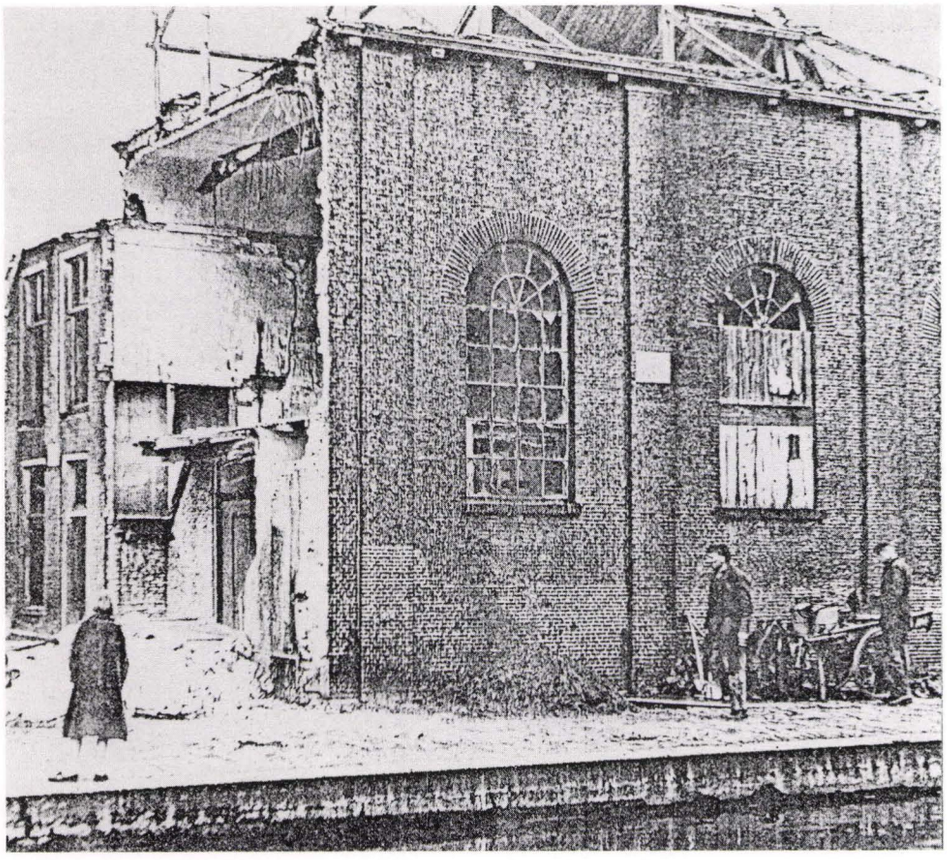
op VRIJDAG, den 29 ADAR 5633, - den 28 MAART 1873.

שנתלא ימיש ספר התורה הזה

Na de aankomst der Nieuwe Heilige Wetsrol, gedragen onder een daarvoor vervaardigd verhemelte, ter regter- en linkerzijde door twee jonge lieden gehouden, aan het portaal der Synagoge plaatsen zich eenige, tot het dragen der in de Synagoge aanwezig zijnde Heilige Wetsrollen, bestemde personen, voor het Héchal, gelijk op den dag van שמחת תורה, de voorzanger heft aan אתה הראת tot שמע יש'; de Arke wordt geopend, de voorzanger vervolgt שמע יש', ויהי בנסע tot en met בקדשתו, onder het herhalen dezer laatste woorden door de gemeente, ontvangen de daartoe bestemde personen de Heilige Wetsrollen; met dezelve plaatsen zij zich aan den ingang der Synagoge; intusschen heft de voorzanger, zich eveneens naar den ingang wendende, den volgenden zang aan:

מְבוֹא שְׁעָרִים פְּתַח דַּלְתַיִם
אֵלִי הוֹד סֵגֻלַּת שָׁמַיִם
לְקוֹל יְדִיד הֲמוֹן סְלְסוּלִים
מוֹרָשַׁת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

De Gemeente heft aan חזאת התורה

294: *De synagoge aan de Groen van Prinstererkade 3 te Maassluis, na de tweede wereldoorlog.*

Reserveerende wijders wij en de respective Heeren en Vrouwen indertijd aan ons de Magt omme deezen Octroyen soodanig te veranderen, vermeerderen en interpreteeren, soo als ons te raden sal worden.
Gedaan in 's Hage, deesen 29 Sept. 1768.

(w.g.) A. A. van Boetzelaar
Douairière van Wassenaar'.[2]

In de loop der jaren ontstonden er af en toe moeilijkheden. Zo werden er in 1823 geen godsdienstoefeningen gehouden. Wegens een geschil tussen het gemeentebestuur en één der kerkbestuurders wilde deze de sleutel van het gebouw niet afgeven.
In 1831 werden de 'manhig opzigter' en de 'manhig penningmeester' der ringsynagoge geschorst en vervangen.[3]
Het gebouw aan de Bonestraat werd bouwvallig en in 1858 werd aan de Groen van Prinstererkade een nieuwe synagoge in gebruik genomen *(afb. 290-292).*
In 1873 werd een feestviering gehouden ter gelegenheid van de inwijding eener nieuwe Heilige Wetsrol *(afb. 293).*
In 1893 wordt genoemd de damesvereniging Legouwoed Oelesifores.[4]
In 1908 werd het 50-jarig bestaan van de synagoge feestelijk herdacht.
Bij een bezoek aan Maassluis op 19 september 1924 van koningin Wilhelmina hield de stoet korte tijd stil voor de synagoge waarvan de deuren open stonden en de lampen waren aangestoken. De heer M. van Gelderen hield een korte toespraak, die door H.M. beantwoord werd met de woorden: 'Mijnheer, ik dank u voor uw schone woorden, zij hebben mij zeer getroffen. Ik ben er zeer erkentelijk voor en stel het op hoge prijs.'
In de wereldoorlog werden de joden weggevoerd en ze keerden niet terug. De synagoge raakte in verval *(afb. 294)* en werd in 1948 door de burgerlijke gemeente aangekocht.
In 1948 zijn de resten van de joodse begraafplaats in de Kapelpolder overgebracht naar een afgesloten gedeelte van de Algemene Begraafplaats aan de Zuiddijk. In het gemeentearchief van Rotterdam (collectie Blitz) bevindt zich een staat, houdende opgave van degenen die in de periode 1885-1914 op deze begraafplaats ter aarde zijn besteld.
Bij de volkstelling van 1841 woonden er 94 joden, in 1899 31 m. 26 vr., in 1909 18 m. 14 vr., in 1920 9 m. 7 vr., en in 1930 4 m. 4 vr.

Gorinchem

Omstreeks 1800 vestigden zich joden in Gorinchem, in 1884 kregen ze een eigen begraafplaats.

Op 20 juni 1817 werd een synagoge ingewijd in een opgeknapt Luthers kerkje aan de Havendijk. In 1837 was het zo bouwvallig dat het gebouwtje buiten dienst moest worden gesteld. Pas in 1841 had men voldoende geld bijeengebracht om een terrein te kopen. En op 20 mei 1842 werd de nieuwe synagoge aan de Kwekelstraat ingewijd *(afb. 295)*. Hij had een klein houten torentje en bevatte 55 mannen- en 35 vrouwenzitplaatsen.

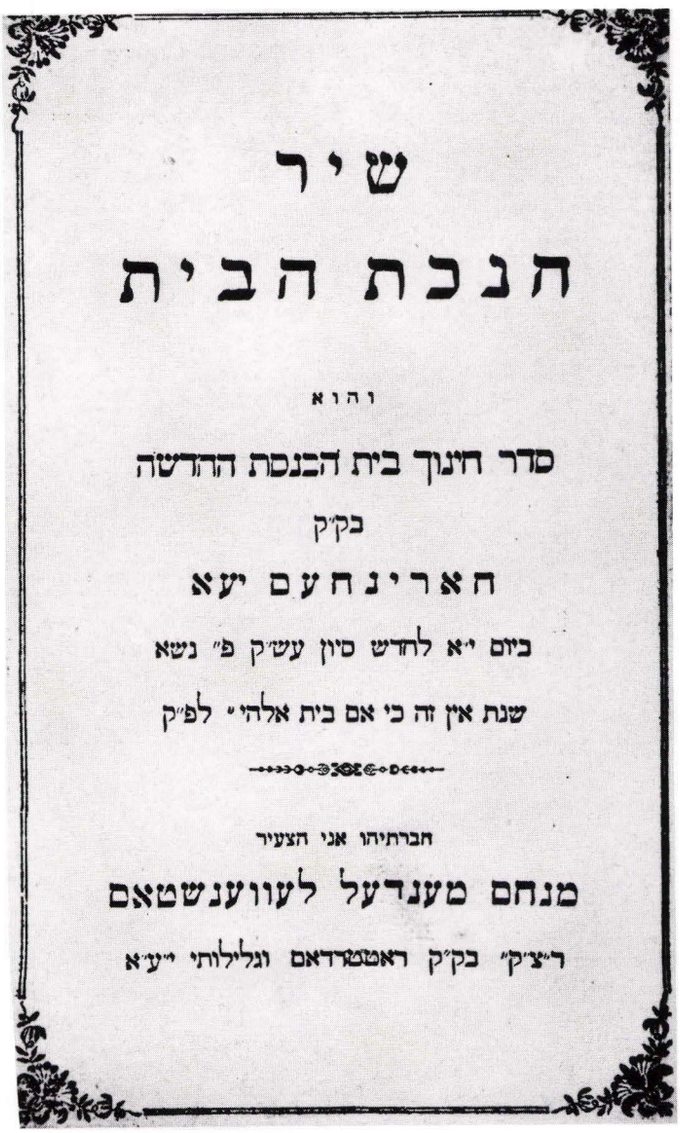
De vereniging Eyts Gajiem maakte zich verdienstelijk door geschenken aan de synagoge aan te bieden, zo o.a. een schild met inscriptie op de dag van de meerderjarigheid van koningin Wilhelmina. Naast de sjoel was een schooltje, waar voorheen ook gewoon lager onderwijs werd gegeven, maar sedert 1866 alleen godsdienstonderricht. In 1867 kregen 24 kinderen onderwijs. In 1893 woonden er 181 joden.

Gazan M. Seyffers was in Gorinchem in functie van 1934 tot november 1942. Het lager onderwijs werd in de oorlogsjaren gegeven door mej. S. van Straten.

In 1940 is het hele archief vernietigd, vermoedelijk door de joden zelf. In het gemeentemuseum zijn slechts aanwezig de ramen en de windwijzer van het torentje. In het gemeentearchief te Rotterdam zijn aanwezig: het geboorteregister van de Israëlietische gemeente te Gorinchem 1787-1811 (afschrift), tafel op het geboorteregister 1860-1941, begraafregister 1803-1814 (afschrift), register van overlijden 1854-1942 (afschrift), staat houdende opgave van de aldaar begraven personen (afschrift; collectie Blitz).[5]

295: *Inwijding van de nieuwe synagoge in Gorcum. Lied vervaardigd door opperrabbijn Menachem Mendel Löwenstam, 1842.*

296: *Inwijding van de synagoge te Hellevoetsluis in 1839.*

שיר

חנכת הבית

והוא

סדר חינוך בית הכנסת החדשה

בק"ק

חארינגחעם יעא

ביום י"א לחדש סיון עש"ק פ' נשא

שנת אין זה כי אם בית אלהים לפ"ק

חברתיהו אני הצעיר

מנחם מענדעל לעווענשטאם

ד"צ"ק בק"ק ראטטערדאם וגלילותי"ע"א

שיר מזמור ליי

ביום חנכת הבית

הוא בית התפלה אשר לבני ישראל

בק"ק

העללעפוהטשלידם

בהקהל יחד ישביה לברך במקהלות
אלהים ה' ממקור לכם על טובותיו
אליהם וכי ברכם לחנך בית לשמו.

ביום עש"ק פרשת כי תצא

הוא יום שלשה עשר לחדש אלול.

שנת

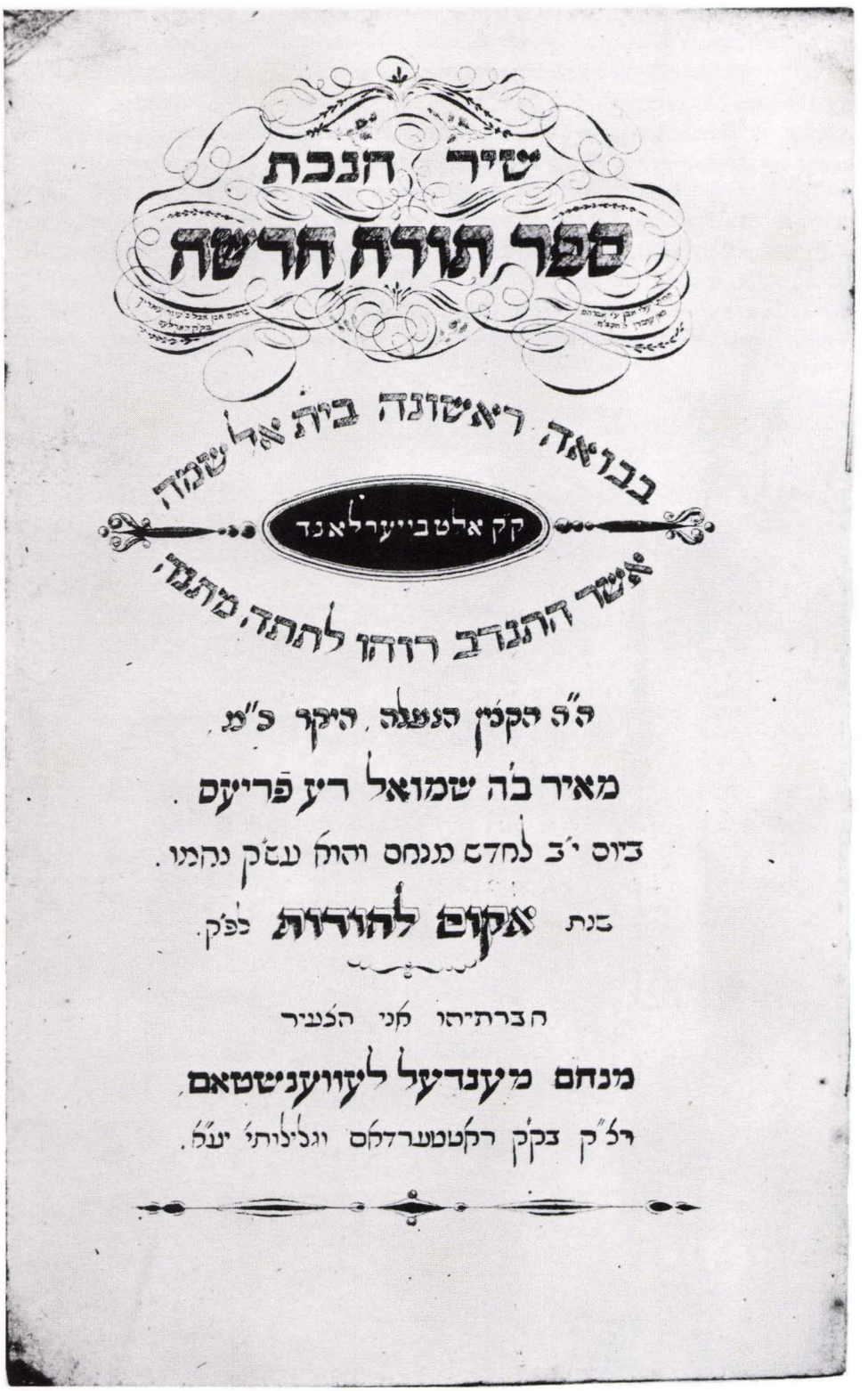
ועברו בני ישראל חנכת בית אלהא דנא בחדוה לפ"ק.

באמסטרדם

בדפוס דוד בן המנוח כהר"ר יעקב פרופס כ"ץ וצ"ל
No. 157. פינקעבירטש

Oud-Beijerland

Het oudste archiefboek van de joodse gemeente dateert van ongeveer 1780, het is geschreven in het Joods-Duits.
In 1811 namen de joden op bevel van Napoleon familienamen aan. Het joodse kerkhof werd in 1790 aangelegd in de Ossenbil, de huidige Prinses Irenestraat.
Sedert 1817 is de administratie in de Nederlandse taal. Het kerkbestuur, dat toen geïnstalleerd werd, bestond uit een opzichter, een penningmeester en een secretaris *(afb. 297)*.
Het grootste ledental van de gemeente was van 1836-1860 (±118 personen, de school

297: *Inwijdingslied ter gelegenheid van de in gebruikname van een nieuwe wetsrol in Oud-Beijerland. Geschenk van Meier ben Samuel de Vries. Lied vervaardigd door opperrabbijn Menachem Mendel Löwenstam, 1838.*

werd bezocht door 25 à 30 kinderen).
In 1843 werd de synagoge in de Kerkstraat gebouwd. Het ledental ging achteruit. In 1843 werden de functies van voorzanger en onderwijzer gecombineerd.
In 1945 werd de synagoge verkocht en verbouwd tot ambachtsschool.
In het gemeentearchief te Rotterdam bevindt zich een staat, houdende opgave van de op de Isr. begraafplaats begraven personen 1881-1938 (collectie Blitz).[6]

Heenvliet-Geervliet

Vóór de synagoge bestond, hielden de joden van Heenvliet en omgeving hun sjoeldiensten in het huis van een particulier. Op 23 januari 1807 werd de synagoge ingewijd. Het programma van de inwijdingsdienst is in Nederlandse vertaling beschreven door de heer J. Kuyper Hz. ter gelegenheid van de viering van het eeuwfeest van de synagoge op 23 januari 1907. Hij beschrijft de zeven omgangen met de rollen van de boeken van Mozes en het gebed voor koning Lodewijk Napoleon met alle heren regenten alsmede 'de WelEd. Gestrenge Heer Jan Jacob Villerius, Baljuw der stad Heenvliet met al derzelven Heeren'.

298: *Ned. Isr. Begraafplaats te Geervliet, hoek Spuikade-Ringdijk.*

In 1867 was het gebouw zeer bouwvallig en de gemeente, die in 1860 maar 12 joden telde, was niet in staat de herstellingen te doen aanbrengen. Maar rijk en provincie gaven subsidie en thans – in 1907 – is het een net gebouw met woonhuis en schoolvertrek voor de godsdienstonderwijzer. Op de lijst aan de voorzijde van de synagoge staat: 'Hij heeft Mozes zijne wegen bekend gemaakt, den kinderen Israëls zijn daden' (Psalm 103:7).
De eerste steen is gelegd door Jonas, zoon van Jozef Mozes Emden en zijn vrouw Lea,

dochter van Zanwil Henou op vrijdag 4 Tammoez. Als jaartal is de tekst geplaatst uit Jona 2:2: 'En Jona bad tot God, zijn God'. De getallenwaarde van de woorden 'Jona bad' geeft het jaartal 1867 (iedere Hebreeuwse letter heeft tevens de waarde van een getal, zo de allef 1, de bet 2 etc.). Deze steen, wel zeer verweerd, bevindt zich nu in het museum tegenover het gemeentehuis in Heenvliet.[7]
'De inwijding, die allerplegtiglijkst geschiedde, werd geleid door de heer Abram Mozes Levy, voorzanger der Joodsche Gemeente te Rotterdam; rabbijn Hartog Jacob Sachs hield een toepasselijke Predicatie. De WelEd. Heer Jan Jacob Plorius, Bailluw van Henevliet, vereerde deze Inwijdingsplegtigheid, welke in de uiterste orde is afgelopen met zijne tegenwoordigheid.'[8]

Leerdam

Er zijn weinig kleine plaatsen, waar de geschiedenis van de joodse gemeente zo

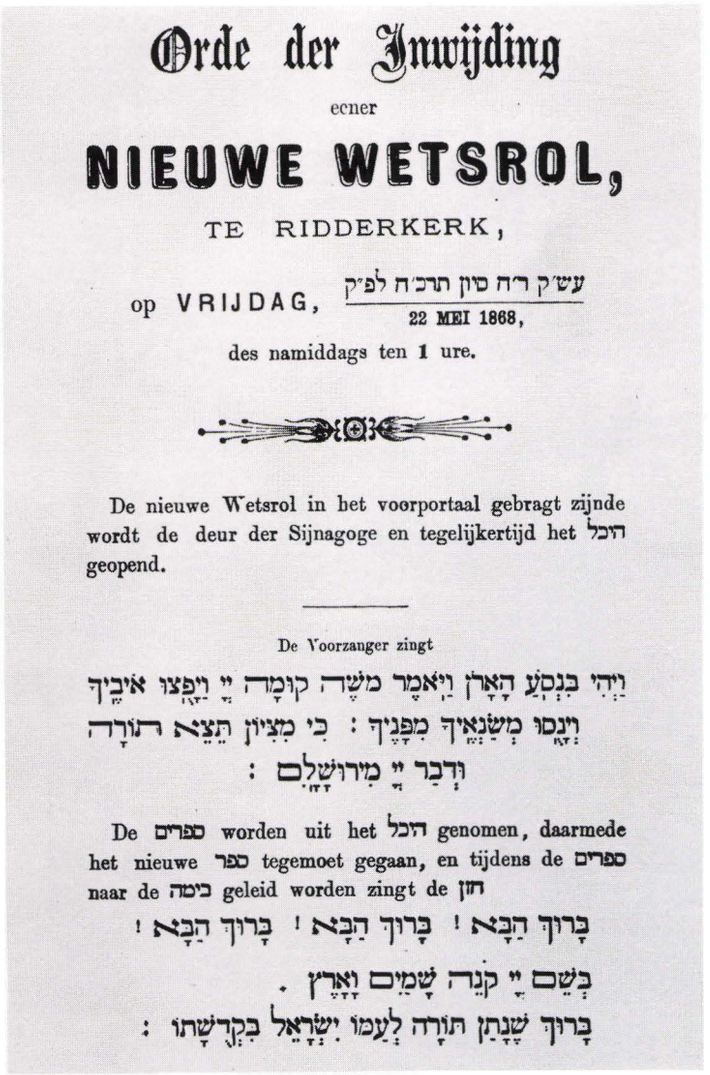

299.

300: *Synagoge te Leerdam.*

301: *Ingang van de synagoge.*

Orde der Inwijding

ecner

NIEUWE WETSROL,

TE RIDDERKERK,

op VRIJDAG, עש״ק ר״ח סיון תרכ״ח לפ״ק
22 MEI 1868,

des namiddags ten 1 ure.

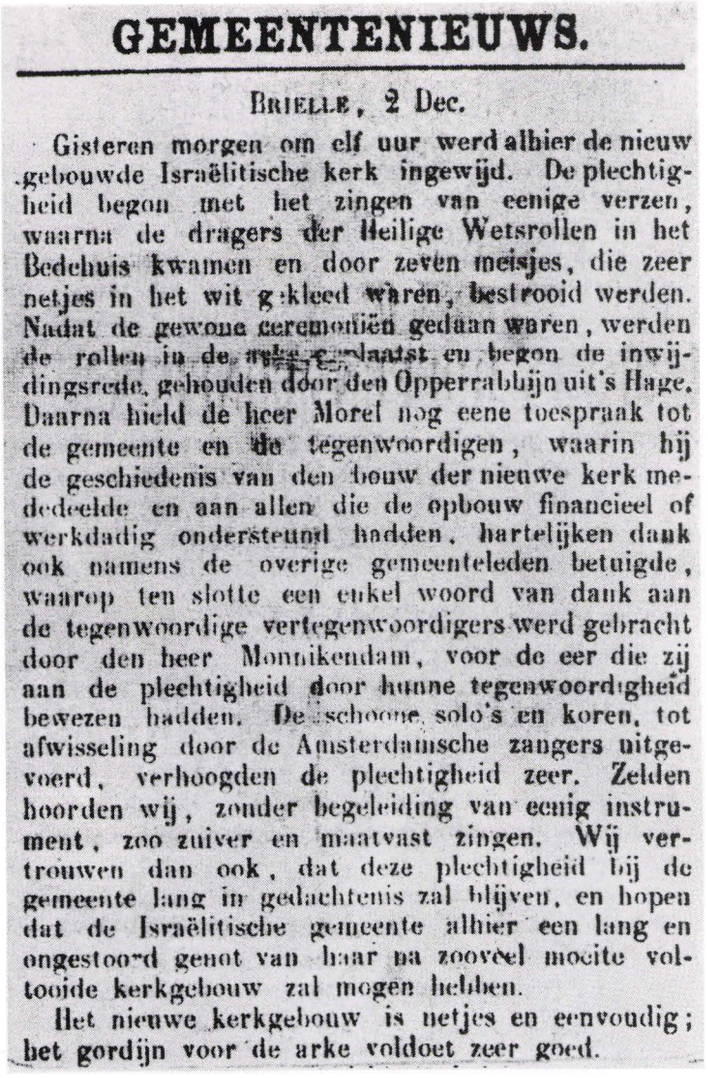
De nieuwe Wetsrol in het voorportaal gebragt zijnde wordt de deur der Sijnagoge en tegelijkertijd het הכל geopend.

De Voorzanger zingt

וַיְהִי בִּנְסֹעַ הָאָרֹן וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קוּמָה יְיָ וְיָפֻצוּ אֹיְבֶיךָ
וְיָנֻסוּ מְשַׂנְאֶיךָ מִפָּנֶיךָ : כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תּוֹרָה
וּדְבַר יְיָ מִירוּשָׁלִם :

De ספרים worden uit het הכל genomen, daarmede het nieuwe ספר tegemoet gegaan, en tijdens de ספרים naar de בימה geleid worden zingt de חזן

בָּרוּךְ הַבָּא ! בָּרוּךְ הַבָּא ! בָּרוּךְ הַבָּא !
בְּשֵׁם יְיָ קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ .
בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בִּקְדֻשָּׁתוֹ :

GEMEENTENIEUWS.

BRIELLE, 2 Dec.

Gisteren morgen om elf uur werd albier de nieuw gebouwde Israëlitische kerk ingewijd. De plechtigheid begon met het zingen van eenige verzen, waarna de dragers der Heilige Wetsrollen in het Bedehuis kwamen en door zeven meisjes, die zeer netjes in het wit gekleed waren, bestrooid werden. Nadat de gewone ceremoniën gedaan waren, werden de rollen in de ark geplaatst en begon de inwijdingsrede, gehouden door den Opperrabbijn uit 's Hage. Daarna hield de heer Morel nog eene toespraak tot de gemeente en de tegenwoordigen, waarin hij de geschiedenis van den bouw der nieuwe kerk mededeelde en aan allen die de opbouw financieel of werkdadig ondersteund hadden, hartelijken dank ook namens de overige gemeenteleden betuigde, waarop ten slotte een enkel woord van dank aan de tegenwoordige vertegenwoordigers werd gebracht door den heer Monnikendam, voor de eer die zij aan de plechtigheid door hunne tegenwoordigheid bewezen hadden. De schoone solo's en koren, tot afwisseling door de Amsterdamsche zangers uitgevoerd, verhoogden de plechtigheid zeer. Zelden hoorden wij, zonder begeleiding van eenig instrument, zoo zuiver en maatvast zingen. Wij vertrouwen dan ook, dat deze plechtigheid bij de gemeente lang in gedachtenis zal blijven, en hopen dat de Israëlitische gemeente albier een lang en ongestoord genot van haar na zooveel moeite voltooide kerkgebouw zal mogen hebben.

Het nieuwe kerkgebouw is netjes en eenvoudig; het gordijn voor de ark voldoet zeer goed.

zorgvuldig is beschreven als die van 'De Joodse Gemeenschap van Leerdam' door een werkgroep aldaar. Het onderstaande is aan die studie ontleend.
Reeds in 1614 wordt de verpachting van het jodenkerkhof vermeld. In 1621 vestigde zich er Levi de lombard als geldschieter, maar hij ging failliet en verdween evenals zijn broer Liberman.
In 1671 kreeg Ephraïm Mozes een octrooi voor het houden van een bank van lening. In 1699 vraagt Joseph Mosis de joodse feesten op joodse wijze te mogen vieren, en om die tijd kerk te mogen houden, toezeggend dat dit in alle mogelijke stilte zal geschieden en zonder ergernis te geven. Het verzoek wordt echter afgewezen. Ook een verzoek om op joodse wijze te mogen trouwen wordt afgewezen.
In 1750 wonen er slechts 3 joodse gezinnen. Tussen 1760 en 1788 wordt Leerdam een toevluchtsoord voor joden, die ergens anders hun schulden niet kunnen betalen. Ze krijgen een brief van vrijgeleide (sûreté du corps). Dan neemt hun aantal snel toe. In 1767 krijgen ze een eigen begraafplaats bij de Hoogpoort. In 1796 wonen er 56 joden, in 1809 72. Dan gaat hun aantal achteruit. In 1854 zijn er maar 6 gezinnen die belasting betalen. In 1913 zijn er 48 joden, in 1935 zijn het er 5 of 6. De enkele overgeblevenen worden in 1942 weggevoerd.
De *synagoge* in de Nieuwstraat is gebouwd in 1854 *(afb. 300-301)*. Daarvoor stond er op dezelfde plaats een synagoge, die in 1827 is gebouwd. Tevoren stond ook weer op die plaats een synagoge, die in 1827 door storm werd vernield.
De kleine gemeente kon in 1854 de geraamde kosten ad *f* 3.200, niet opbrengen. Gedeputeerde Staten gaven *f* 1.350,--. Z.M. de koning *f* 200,--. De rest werd geleend. Boven de ingang stond: 'Gaat tot Uw poorten in met Lof' (Psalm 100:4). Deze plank bevindt zich nog in het museum 't Poorthuis.

302: *Inwijding van een nieuwe wetsrol in Ridderkerk, 1868. De lege synagoge op een bovenverdieping bestaat nog.*

303: *Synagoge op de Kaai te Brielle, ingewijd november 1871 (Uit: Brielle in oude ansichten door J. Klok, gemeentearchivaris en museumconservator te Brielle).*

In 1872 waren reparaties dringend nodig. Op 29 december werd de synagoge opnieuw ingewijd.[9]
In 1904 werd het vijftig-jarig bestaan plechtig gevierd en kreeg men een nieuwe wetsrol.
Op 1 december 1935 werd de laatste dienst gehouden, waarbij de Rotterdamse opperrabbijn A. B. N. Davids een rede uitsprak. Daarna werden de wetsrollen naar de synagoge van Gorinchem gebracht.
Wat de *begraafplaatsen* betreft: het jodenkerkhof van 1614 zal wel spoedig verlaten zijn. In 1767 krijgt de gemeente een begraafplaats toegewezen bij de Hoogpoort. Deze blijkt in 1804 vol te zijn. In 1832 wordt de algemene begraafplaats verplaatst naar de oude Lingedijk en aan het einde daarvan komt de joodse begraafplaats. In 1960 en 1964 zijn de begraafplaatsen geruimd. Er werd maar één grafsteen gevonden en wel uit 1814. Nu is er nog een joodse begraafplaats aan de Lingedijk met een veertigtal graven. In Asperen, dat tot de Leerdamse synagoge behoorde, is er ook thans nog een kleine joodse begraafplaats.

Lijst van Hebreeuwse woorden

Adar (sjeni) : 12e maand van het joodse jaar (13e maand in een schrikkeljaar)
Adat Jesjoeroen : de gemeente van Jesjoeroen, is Israel
Agoeda : bond
Agoeda agat : één bond
Agoedas achim : bond van broeders
Akedat Jitschak : de offerande van Izak
'al hoëido : over de gemeente
Almemor : biema
Asjkenaziem : Hoogduitse joden
asseren : verbieden, het toezicht op een zaak, die onder rabbinaal toezicht staat, ontnemen
Aw : vader, hoofd; ook 5de maand van het joodse jaar
Aw bet dien : voorzitter van een gerechtshof
Aweil : treurende, gedurende de 7 dagen na de begrafenis van een naaste bloedverwant
Awoda : dienst

baâle battiem : hoofden van huisgezinnen; ook: gemeenteleden
Ba'al koré : hij, die in sjoel uit de tora voorleest
Balboos, Ba'al Habajit : hoofd van het gezin, lid van de gemeente
Bar : zoon van, iemand (m)
Bar mitswa : letterlijk: de zoon, die de geboden moet vervullen, derhalve een jongen die 13 jaar wordt
Bas, bat : dochter van, iemand (vr.)
Bate machse : toevluchtshuizen in het oude Jeruzalem
Beis hakkeworous : begraafplaats
Bet, beis : huis van, plaats van
Bet dien : gerechtshof
Bet Hachajim : letterlijk: 'huis der levenden' voor: begraafplaats
Bet hakenesset : huis van bijeenkomst: sjoel, synagoge
Bet hamidrasj : huis van studie, leerschool
Bet Jacob : huis van Jacob
Bet tefilla : huis van het gebed
Biema : podium in het midden van de synagoge; erop staat een tafel, waarop de wetsrol wordt gelegd, indien daaruit wordt voorgelezen.
Chacham, chagam : wijze, geleerde; ook titel van een rabbijn van de Portugees Israëlietische Gemeente
Chajiem : leven
Chassidiem : vromen; naam van een omstreeks 1730 ontstane secte
Chewra : Vereniging
Chewra kadiesja, chewro kedousjo : heilige vereniging, speciaal de vereniging voor de verzorging bij overlijden
Chiejoew : verplicht
Chilloel : ontwijding
Choepa : huwelijksvoltrekking
Chogma : wijsheid
Cohen : priester

Dajan : rechter, onderrabbijn
Darsjan : verklaarder; ook: hoogste rang van godsdienstonderwijzer
Dowor touw : goed doel, goede zaak

Elloel : 6de maand van het joodse jaar
Erev : avond; ook: dag voor een feestdag
Ets chajjiem : Boom des levens

Gabaj : kerkvoogd, bestuurder van een fonds
Galoet : ballingschap
Gaon : grote geleerde
Gazan : voorzanger in sjoel
Gefatter : hij die het kind vasthoudt bij de besnijdenis
Gemara : talmoed
Gemieloet chassadiem : weldadigheid

Hachadasja : de nieuwe
Haham : chacham
Haïm : leven
Hakeworous : de graven
Halacha : wet, complex van joodse wetten
Hammerkaz : het centrum
Haskama : approbatie, goedkeuring, aanbeveling

Hechal : heilige arke in sjoel
Hespeid : treurrede
Hitlahawoet : enthousiasme
Hosanna rabba : 7de dag van het Loofhuttenfeest

Jehoedie : jood
Jes(j)iba, Jesjiewa : leerschool
Jesjiwot : leerscholen
Jiddisj : joods-duitse taal
Jizkor : gebed van de zielerust van overledenen
Jom Kippoer : Grote Verzoendag
Jom tow : feestdag

Kaddiesj : gebed van de heiliging van Gods Naam; tevens gebed voor een overledene
Kasjroet : de rituele spijsvoorschriften
Kehilla : Joodse gemeente
Ketoeba : huwelijksacte, waarin o.m. wordt bepaald welk bedrag de vrouw ontvangt bij het overlijden van haar man of bij scheiding
Keter Tora : kroon der wet
Kohen : priester

Machzor : gebedenboek voor de feestdagen
Marranen : schijnchristenen
Mar-Chejwan : 8e maand van het joodse jaar
Matse : paasbrood
matsewa : grafzerk
Megilla : rol (van Esther); ook naam van een Talmoed tractaat over Poerim
Menachem Aw =Aw : 5de maand van het joodse jaar
Menachem aweiliem : trooster der treurenden
Metaheirhuis : huis, plaats waar de overledenen worden gewassen en gekleed
Mezoeza : koker met toratekst aan de deurpost
midrasj rabba : verklaring op delen van de bijbel
mincha : middaggebed
Minjan : aantal, voldoende aantal manlijke personen, nodig voor een sjoeldienst
Misjna : op schrift gestelde mondelinge leer
Mitswa : gebod

Mizrach : het Oosten
Moessar : zedeleer
Mohel : besnijder
More : rabbijn
Morenoe : rabbijn-diploma

Nedan : bruidsschat
Neir tamid : het steeds brandende licht in sjoel

Omer : de zeven weken tussen Pesach en Sjawoeot
O.R. : opperrabbijn
Oweil : aweil

Parnas(siem) : bestuurder(s)
Periea : handeling bij de besnijdenis
Pesach : Pasen
Pinkeis, pinkus : aantekenboek

Rasji : de bekendste verklaarder van o.a. de Tora (1040-1105)
Raw, rabbi, rabbijn : geleerde, geestelijk leider
Rosj : hoofd, begin
Rosj Hasjana : begin van het jaar, nieuwjaarsfeest
Rosj Chodesj : begin van de maand, Nieuwe Maansfeest

Sabbatai Tsewie : bekende Pseudo-Messias, trad op van 1648-1666
Seoeda : maaltijd
Sefer : boek
Semiecha : bevoegdheid om halachische beslissingen te nemen
Sidra : afdeling van de tora, die op sjabbat wordt voorgelezen
Siwan : 3e maand van het joodse jaar
sja'ala : vraag
Sjabbat : zaterdag
Sjabbos : sjabbat
Sjadgen : huwelijksmakelaar
Sjalom : vrede; groet
sjammasj : bediende, koster
Sjawoe'ot : Wekenfeest
sje'eila : sja'ala
Sjeliag tsibboer : afgezant van de gemeente, gazan
Sjier, Sjiera : lied
Sjoge(e)t : rituele slachter

Sjoel : synagoge
Sofer : schrijver van tora, tefillien, mezoeza

Talmoed : Gemara, schriftelijk vastgelegde mondelinge leer met discussies n.a.v. o.a. de misjna
Talmoed Tora : leerschool
Tammoez : 4e maand van het joodse jaar
Tefillien : gebedsriemen
Tehilliem : psalmen
Tekana (tekanot) : statuten, reglement(en)
Tesjoewa (tesjoewot) : letterlijk: antwoord(en), responsen, halachische verhandelingen
Tewet : 10de maand van het joodse jaar
Tsedaka : weldadigheid
Tora : schriftelijke leer, de vijf boeken van Mozes
Tsofouno : het Noorden

Zemer : lied, gezang
Zichronot : herinneringen

Noten

HOOFDSTUK 1

1 Pohl, pag. 363.
2 Jac Zwarts, R.J. 1922 en Zw., pag. 88 en aanhangsel, pag. 4.
3 H. P. Salomon, St. Ros. IX, jan. 1975.
4 Maandblad v.d. Geschiedenis der Joden in Nederland, pag. 214-222.
Over de familie De Pinto in Antwerpen: Hans Pohl, Die Portugiesen in Antwerpen (1567-1648).
5 Brugmans en Frank, pag. 568.
6 Zie: Pimentel, pag. 38, en Cecil Roth, History of the Jews in England, pag. 184.
7 Kon. Kabinet van Munten, Penningen en gesneden Stenen, Den Haag.
8 Borstel in het Nederlands Israëlitisch Jaarboekje van 1863.

HOOFDSTUK 2

1 Italie, pag. 34.
2 Dr. E. Slijper, R. J. 1910.
3 Cecil Roth, Angle Jewish Letters, pag. 87.
4 The Journal of Jewish Studies, pag. 242 (de heer Beem maakte mij op deze publicatie attent).
5 N. Italie in N.I.W., 18 nov. 1921 en 3 febr. 1922.
6 Pinkus N: 16.

HOOFDSTUK 3

1 Geschreven te Rotterdam, 1672.
2 Westindische Gids 1927, pag. 71.
3 Lit.: I. Maarsen, Bijdr. V, pag. 125-127; J. S. da Silva Rosa, Geschiedenis der Port. Joden in Amsterdam, pag. 78.
4 Lit.: Bijdr. III, pag. 156, noot 1 dr. D. M. Sluys. Jaarboekje 1863. Borstel, pag. 2.
5 Lit.: Lucien Wolf, Jewish Chronicle, 18 nov. 1892, Sjeërieth Isr., Ned. vert., pag. 563.
6 'Kleine getal' betekent dat de duizendtallen zijn weggelaten, in dit geval dus 5000.
7 R. Chajiem Breslau was een der voornaamste parnassijns in zijn tijd. De vraag is of hij de vader van de Pne Arje is, die ook Chajiem heette. Freimann (pag. 159) meent van wel, maar het lijkt ons onwaarschijnlijk.
8 Zie Rotterdamsch Jaarboekje 1910, dr. E. Slijper, pag. 25.
9 Zie Salomon B. Freehof, Responsa, pag. 202.
10 Rotterdamsch Jaarboekje 1913. E. Italie, pag. 123.
11 Kroniekschrijver in Amsterdam Isr. Letterbode IV, pag. 104.
12 Voor zijn levensbeschrijving zie ook Wilhelmina Kalender, Isr. Jaarboekje voor 5654, pag. 102.
13 Sinaj 1967, pag. 303.
14 Lit.: De Israeliet, 22 mei 1885, Rotterdams Jaarboekje 1959, pag. 131-144.
15 Van Zuiden, De Hoogduitsche Joden in 's-Gravenhage, pag. 77 en 120.
16 Wohlgemuths Jeschurun 1919, pag. 445.
17 Zie Strack, Introduction to the Talmud and Midrash I, chap. V, note 16.
18 Jrg. 1935, pag. 175.
19 Opperrabbijn L. Vorst, In memoriam opperrabbijn A. B. N. Davids, 1895-1945. Rotterdams Jaarboekje 1968, pag. 144-146. Zie ook: J. Onderwijzer in 'Eilee Ezkera' I, pag. 77; Mededelingen van het Genootschap voor de Joodse Wetenschap in Nederland 1956, pag. 16.
20 Zie Bijdragen X, pag. 58.

HOOFDSTUK 4

1 Ellebogen, Der jüdische Gottesdienst, pag. 446.
2 N. Italie, N.I.W., 18 november 1921.
3 Lit.: J. Verheul Dzn., De Nederlandsch Israëlietische Gemeente en haar Synagoge te Rotterdam.

HOOFDSTUK 6

1 Zie: Pohl, pag. 363 e.a. en Italie.
2 Oud Notarieel Archief 590, akte 156.
3 In Zw. Aanhangsel, pag. 4.
4 Borstel, Ned. Isr. Jaarboekje 1863, pag. 9* en 3*.
5 E. Italie in Weekblad v. Isr. Huisgez., 3 febr. 1911. Lit.: E. Italie in Rotterdam in den loop der Eeuwen;

J. M. Droogendijk, Rotterdamsch Jaarboekje 1930; M. J. Blitz in een niet gepubliceerde studie; Ned. Isr. Jaarboekje 5628, pag. 60.
6 Italie, pag. 56.

HOOFDSTUK 7

1 Studia Rosenthalia III, pag. 62.
2 Werk: Gebeden en gezangen, A'dam, 1837; Zelfoefening voor de jeugd. Hebr. woordenboekje, R'dam, 1843; De leermeester, Hebr. spel- en leesboekje, R'dam, 1843; Het voorouderlijk verbond, R'dam, 1847; De vertaalmeester, A'dam, 1848; Over het gewigt en het onderwijs der Hebr. taal, 1853.

HOOFDSTUK 8

1 Zie: Bijdragen II, pag. 13.
2 Na zijn dood werd een keur van deze artikelen in boekvorm uitgegeven onder de titel: Uit Leer en Leven.
3 Zie: Bijdragen V, pag. 26.

HOOFDSTUK 11

1 Italie in N.I.W., 18-11-21 en 30-8-1921.
2 Italie in Rotterdamsch Jaarboekje 1912, pag. 81.
3 Inventaris van de Archieven van de N.I.G., pag. 57.
4 81 gulden en 4 stuivers.
5 Uit: De Rotterdamsche Courant. Rotterdamsch Jaarboekje 1913, pag. 202.
6 Dr. W. F. Lichtenauer, Het bezoek van Napoleon 25-27 october 1811, pag. 87.
7 Rotterdamsch Jaarboekje 1913, pag. 125.
8 Rotterdamsch Jaarboekje 1913, pag. 126 en 127.

HOOFDSTUK 12

1 R. J. 1959.
2 Zie b.v. De Rotterdamse Kehilla in het tweede kwart van de 19de eeuw in St. Ros III,1.
3 In: de Monitor V, no. 4, 1976.
4 In: Het Sophia Kinderziekenhuis 1863-1975, pag. 19.
5 Idem, pag. 158.
6 Hoogeveen in Nieuw Ned. Biografisch Woordenboek, dl. 9, 1933.
7 Weekblad voor Isr. Huisgezinnen 1972, no. 21.
8 M. J. van Lieburg in Monitor, jaar 1976.
9 N.I.W., 2 aug. 1892.
10 Gegevens ontleend aan: M. J. van Lieburg, Het Sophia Kinderziekenhuis 1863-1975, pag. 70, 72, 96.
11 Lit.: J. Hudig, In memoriam L. Pincoffs, R. J., 1912; L. J. Rogier, Rotterdam in het derde kwart van de 19de eeuw, noot 59; Adolph L. Pincoffs, R. J., 1927; Mr. W. C. Mees, Man van de Daad, pag. 400-467; J. L. Klein, De figuur van L. Pincoffs en zijn betekenis voor Rotterdam, 1963; De Havenloods, 19 september 1968 (ten onrechte Lodewijk Michel); mr. A. F. Schepel, Journaal van Lodewijk Kerkdijk 1857/58; extra nummer van het Rotterdams Nieuwsblad bij zijn 100-jarig bestaan, 1978.
12 Havenloods, 11 febr. 1971 naar art. Henr. Boas in Algemeen Handelsblad 1956.
13 Hij was de schrijver van de opzienbarende brief van 19 aug. 1844 in de Vlissingsche Courant en het was niet zijn zoon, zoals D. S. van Zuiden meent in de Vrijdagavond, 8ste jrg. deel I, pag. 173.
14 M. van Dantzig in Logopedie en Foniatrie, juli/aug. 1976.
15 Voor levensbeschrijving zie Stud. Ros. III 1, pag. 77-80 en Herm. Heyermans Sr., Uit de Herinneringen van een oude Journalist III.
16 Erfenis der Emancipatie, 1963, pag. 41.
17 Weekblad voor Isr. Huisgezinnen 1972. Bijvoegsel: Een gevonden brief.
18 Joodse pers in de Nederlanden 1674-1940, pag. 28.
19 N. Italie, N.I.W., 2 dec. 1921.
20 Lit.: E. Italie, Hallékach 1910-1911; H. Jacobs, N.I.W. 1940 en Be-Soekkath Dawied, pag. 57. Zie verder over Joods Rotterdam einde 19de eeuw: Wolf Schor, Reisindrukken in Ha'asief 1886, pag. 98 e.v.

HOOFDSTUK 14

1 Volgens de lijst namen van regenten en regentessen was het in 1832; vermoedelijk is in dat jaar de stichting opgericht en is de inrichting geopend in 1833.

2 M. J. van Lieburg in Monitor, sept./okt. 1977
3 In: Israelietische Almanak 1858-1859.
4 Wilhelmina-Kalender, jrg. 2, pag. 100.

HOOFDSTUK 15

1 G. van Feyst, Geschiedenis van Schiedam, 1975.
2 Geciteerd uit S. Blom, Geschiedenis van Maassluis, 1948, pag. 81-82.
3 D. S. van Zuiden vermeldt in zijn 'Hoogduitsche Joden in 's Gravenhage', pag. 72: 'Voor de inwijding der Synagoge had de Haagse O.R. J. A. Lemans Hebreeuwse gelegenheidsgebeden vervaardigd, later in Nederlandsche vertaling verschenen. Deze gebeden waren uitgesproken op Vrijdag 2 december 1831. Was deze inwijding misschien een herinwijding naar een restauratie?'
4 Wilhelmina-kalender II
5 Lit.: H. A. van Goch, Van Arkel's oude veste Stad Gorinchem, 1898.
6 K. Siderius, Uit vervlogen dagen, 1967.
7 Voor nadere bijzonderheden zie: M. H. Gans, Memorboek, 5de druk, 1978, pag. 457.
8 Uit: Bijdragen betrekkelijk de verbetering van den Maatschappelijken Staat der Joden, 1807 (de baljuw heette niet Plorius maar Villerius).
9 Weekblad voor Isr. Huisgezinnen, 10 jan. 1973.

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 9

1. De eerste vestiging 11
   De komst van de Pinto's
   De La Penha's
2. De 18de eeuw 25
3. Opperrabbijnen van 1648-1971 35
4. De sjoel of synagoge 63
5. De gazan 79
6. De begraafplaatsen 83
7. Bet Hamidrasj 91
8. Onderwijzers 97
9. Diverse publicaties 99
10. Oranje 107
11. De Franse tijd 111
12. De Kehilla na 1813 117
    Prominenten
13. Bestuurders 139
14. Weldadigheidsinstellingen
    en andere verenigingen 145
15. De omliggende Gemeenten 173
16. Lijst van Hebreeuwse woorden 185

Noten 188

1696 feb 19
Ter gedachtenisse van
de Glorieuse Bataille tusschen
FRANS WILTSCHUT met het Fregat
de Goude Rotz en twee Franse oorlog
Schepen en 7 Kapers op de hoogte
van Duynkerken, Heeft Zyn
Reeder de Heer IOSEPH de la
PENIA hem begiftigt met
deese goude Medaille
hangende aen een goude
ketting.